

ՀՈՒՆԻՍ
2026

ԽՏՐԱԿԱՆՈՒԹՅԱՆ
ԸՆԿԱԼՈՒՄՆԵՐԸ,
ՎԵՐԱԲԵՐՄՈՒՆՔԸ ԵՎ
ՓՈՐՁԱՌՈՒԹՅՈՒՆՆԵՐԸ
ՀԱՅԱՍՏԱՆՈՒՄ.
ՀԵՏԱԶՈՏՈՒԹՅՈՒՆ

DANISH
INSTITUTE FOR
HUMAN RIGHTS

Հետազոտական
ոչսուրսների
կովկասյան
կենտրոն
Հայաստան

ԽՏՐԱԿԱՆՈՒԹՅԱՆ
ԸՆԿԱԼՈՒՄՆԵՐԸ,
ՎԵՐԱԲԵՐՄՈՒՆՔԸ ԵՎ
ՓՈՐՁԱՌՈՒԹՅՈՒՆՆԵՐԸ
ՀԱՅԱՍՏԱՆՈՒՄ.
ՀԵՏԱԶՈՏՈՒԹՅՈՒՆ

«Խտրականության վերաբերյալ ընկալումները, վերաբերմունքը և փորձառությունները Հայաստանում» ուսումնասիրությունն իրականացվել է Հետազոտական ռեսուրսների կովկասյան կենտրոն-Հայաստան հիմնադրամի կողմից, Մարդու իրավունքների դանիական ինստիտուտի (ՄԻԴԻ) պատվերով՝ ՀՀ մարդու իրավունքների պաշտպանի (ՄԻՊ) գրասենյակի հետ համագործակցությամբ, Դանիայի արտաքին գործերի նախարարության ֆինանսական աջակցությամբ:

ՄԻԴԻ-ի և ՄԻՊ գրասենյակի փորձագետները վերանայել և մասնագիտական ներդրում ունեցել հետազոտական նախագծման և վերլուծական փուլերի ընթացքում:

Սույն զեկույցի բովանդակության պատասխանատուն բացառապես Հետազոտական ռեսուրսների կովկասյան կենտրոն-Հայաստան հիմնադրամն է: Ներկայացված արդյունքները, մեկնաբանություններն ու եզրակացությունները կարող են չհամընկնել ֆինանսավորող կազմակերպության կամ դրա հետ փոխկապակցված որևէ հաստատության պաշտոնական տեսակետների հետ:

Հեղինակներ

Նիկոլ Մարգարյան

Անժելա Ղալամդարյան

Սեդա Անանյան

Խմբագիրներ

Լիլիթ Եզեկյան

Հայկ Սմբատյան

Աստղիկ Գրիգորյան

Տիգրան Մելիքյան

Արուսյակ Ոսկանյան

Հետազոտական թիմ

Մարիամ Բալիշյան

Գայանե Մանուկյան

Խորհրդատվական խումբ և ՄԻԴԻ փորձագետներ

Արմեն Նավասարդյան

Մարիե Սկիբստեդ

Նիկա Նորդբերգ

Սոֆիա Մանիլի

Լինեա Լինդբերգ

Նախաբան

Հա՛, մենք ենք գալիս
Դարեւոր վշտի զրկանքի բովից,
Հալածանքների, գարշ սիրկութեան
Մոռացուած խաւից՝
Կրծքով փշրելու փառքը տիրողին,
Գահը բռնութեան, ստրուկի շղթան,
Նոր ուղի հարթել մեր նմաններին,
Արժանի կոչման, հաւասարութեան՝
Այդպէ՛ս ենք գալիս..:

— Շուշանիկ Կուրդիւնյան —

Սույն զեկույցը Հայաստանում խտրականության վերաբերյալ բնակչության շրջանում իրականացված առաջին համապարփակ հետազոտությունն է, որը նշանակալի ներդրում է ազգային փաստահեն տվյալների ձևավորման գործում: Այն արժեքավոր պատկերացում է տալիս այն մասին, թե ինչպես է խտրականությունը հասկացվում, ընկալվում և դրսևորվում հասարակության տարբեր խմբերի կողմից՝ միաժամանակ ընդգծելով խտրականության սահմանափակ տեսանելիությունը և այս ուղղությամբ համակարգված հետազոտությունների պակասը:

Հետազոտության արդյունքները ցույց են տալիս, որ Հայաստանի բնակչության ճնշող մեծամասնությունը խտրականությունը դիտարկում է որպես լուրջ հասարակական խնդիր: Հատկանշական է, որ Հայաստանում խտրականությունը մեծապես ձևավորվում է հասարակական ընկալումների և սոցիալական նորմերի ազդեցությամբ: Շատ դեպքերում այն ընկալվում է որպես սոցիալական հարաբերությունների սովորական բաղադրիչ՝ հատկապես ընտանիքի և համայնքի շրջանակներում: Որոշ խմբերի նկատմամբ խտրական վերաբերմունքը շարունակում է լայնորեն տարածված լինել և հաճախ ընկալվել որպես ավանդական կամ սոցիալապես ընդունելի, ինչը նպաստում է դրա վերարտադրմանը և պահպանմանն առօրյա կյանքում:

Հայաստանում դեռևս բացակայում է խտրականության դեմ պայքարի համապարփակ իրավական շրջանակ, քանի որ երկար սպասված օրենքի նախագիծը մինչ այժմ չի ընդունվել: Հետազոտությունն իրականացրած կազմակերպությունները կոչ են անում հնարավորինս սեղմ ժամկետում ընդունել խտրականության դեմ պայքարի համապարփակ օրենք և ստեղծել դրա արդյունավետ կիրառումն ապահովող անհրաժեշտ ինստիտուցիոնալ մեխանիզմներ: Սա զեկույցում առանձնացված առաջնահերթ առաջարկություններից է, որի իրականացումը կարևոր է առաջարկվող առավել լայն միջոցառումների արդյունավետության ապահովման համար:

Միևնույն ժամանակ, խտրականության արդյունավետ կանխարգելումն ու հաղթահարումը պահանջում են ոչ միայն իրավական շրջանակի կատարելագործում և ինստիտուցիոնալ կարողությունների ամրապնդում, այլև խտրականության խորքային պատճառների վերացմանն ուղղված հետևողական միջոցառումներ: Կայուն առաջընթացը հնարավոր կլինի միայն այն դեպքում, եթե հասցեագրվեն այն սոցիալական նորմերն ու կառուցվածքային խոչընդոտները, որոնք նպաստում են խտրական վերաբերմունքի պահպանմանը և հետ են պահում մարդկանց իրենց իրավունքների պաշտպանության միջոցներից օգտվելուց: Ուստի, խտրականության դեմ պայքարը պետք է ներառի ոչ միայն իրազեկվածության բարձրացումն ու իրավունքների պաշտպանությունը, այլև այնպիսի նպաստավոր միջավայրի ձևավորումը, որտեղ մարդիկ կկարողանան վստահորեն պահանջել և պաշտպանել իրենց իրավունքները:

Սույն զեկույցը նպատակ ունի նպաստելու Հայաստանում խտրականության կանխարգելման և հաղթահարման ուղղությամբ քաղաքականությունների մշակմանը, մասնագիտական քննարկումներին և հետագա հետազոտություններին՝ ծառայելով որպես տեղեկատվական և վերլուծական հիմք քաղաքականություն մշակողների, օրենսդրական լծակներ ունեցողների, ոլորտային մասնագետների, քաղաքացիական հասարակության և ակադեմիական համայնքի համար:

Լիլիթ Եզեկյան

Գործադիր տնօրեն

Հետազոտական
ռեսուրսների կովկասյան
կենտրոն-Հայաստան
հիմնադրամ

Անդրանիկ Եղոյան

Հայաստանի
Հանրապետության
մարդու իրավունքների
պաշտպանի աշխատակազմի
գլխավոր քարտուղար

Մետտե Թյուգեսեն

Միջազգային տնօրեն

Մարդու իրավունքների
դանիական ինստիտուտ

ԲՈՎԱՆԴԱԿՈՒԹՅՈՒՆ

Նախաբան	1
Հապավումների ցանկ	5
Ամփոփագիր	6
Ներածություն.....	11
Հետազոտության նպատակը և շրջանակը	12
Հետազոտության խնդիրները	12
Հետազոտության հիմնավորումը և նշանակությունը	13
Ինչու է ընկալումը կարևոր այս հետազոտության համար.....	14
Գլուխ 1. Իրավական շրջանակ	15
Գլուխ 2. Տվյալներ և մեթոդաբանություն	20
Գլուխ 3. Արդյունքներ.....	25
3.1. Խտրականության մասին ընկալումներն ու դրա նկատմամբ վերաբերմունքը.....	26
3.1.1 «Խտրականությունը» որպես հասկացություն.....	27
3.1.2 Խտրականության՝ որպես հիմնախնդրի ընկալումը.....	29
3.1.3 Առանձին խմբերի նկատմամբ վերաբերմունքն ու սոցիալական հեռավորությունը	33
3.1.4 Իրավական պաշտպանության կարիք ունեցող խմբերը.....	37
3.2. Խտրականության ականատես լինելը.....	39
3.2.1 Խտրականության փորձառությունը.....	40
3.2.2 Խտրականության ենթարկվելու առավել բարձր ռիսկ ունեցող խմբերը.....	41
3.2.3 Խտրականության ականատես լինելու ընկալվող պատճառները	44
3.3. Խտրականության անձնական փորձառությունները	46
3.3.1 Խտրականության անձնական փորձառությունները	48
3.3.2 Խտրականության պատճառները	54
3.3.3 Փոխհատվող (հստերսեկցիոնալ) խոցելիություն	58

3.4 Խտրականության հիմնական դրսևորման միջավայրերը	60
3.4.1 Խտրականության դրսևորման տեսանելի միջավայրերը.....	62
3.4.2 Խտրականության դրսևորման ավելի քիչ տեսանելի միջավայրերը	68
3.5. Խտրականության անձնական փորձառությունների արձագանքելու գործելակերպերը	72
3.5.1 Խտրականության դեմ արձագանքելու գործելակերպերը և բարձրաձայնելու պատրաստակամությունը	74
3.5.2 Խտրականության վերաբերյալ «լռելու» պատճառները	76
3.6 Երեք թիրախային խմբերի վերաբերյալ տվյալների ամփոփ վերլուծություն	86
3.6.1 Հաշմանդամություն ունեցող անձինք՝ որպես խտրականության թիրախ.....	89
3.6.2 Կանայք՝ որպես խտրականության թիրախ	97
3.6.3 Ազգային փոքրամասնությունները որպես խտրականության թիրախ	108
3.7 Խտրականության դրսևորումների վերաբերյալ համապատասխան հաստատությունների փորձառությունները	113
3.7.1 Խտրականության բացահայտման, կանխարգելման և հետևանքների մեղմմանն ուղղված գործողություններ	114
3.7.2 Ոլորտային դերակատարների մասնագիտական կարողությունների ամրապնդմանն ուղղված գործողություններ	118
Գլուխ 4. Եզրակացություններ և առաջարկներ	120
4.1. Եզրակացություններ	121
4.2. Առաջարկներ.....	124
Աղբյուրներ և գրականություն	133
Հավելվածներ	137
Հավելված 1. Տվյալներ և մեթոդաբանություն	137
Հավելված 2. Խտրականության դրսևորման միջավայրերի որակական վերլուծություն	152
Հավելված 3. Քանակական հարցման հարցաշար.....	156
Հավելված 4. Գծապատկեր 40	178
Հավելված 5. Քաղաքականության առաջարկությունների մատրիցա	179

Հապավումների ցանկ

ԱՏ	առանցքային տեղեկատու
ԱՏՀ	առանցքային տեղեկատուի հետ հարցազրույց
ԴԱԳ	դիզայնի ազդեցության գործակից
ՄԻԴԻ	Մարդու իրավունքների դանիական ինստիտուտ
ԽՀ	խորին հարցազրույց
ՀՌԿԿ	Հետազոտական ռեսուրսների կովկասյան կենտրոն
ՄԻԱՎ	Մարդու իմունային անբավարարության վիրուս
ՄԻԵԴ	Մարդու իրավունքների եվրոպական դատարան
ՄԻԵԿ	Մարդու իրավունքների եվրոպական կոնվենցիա
ՄԻՊ	Մարդու իրավունքների պաշտպան
ՏՍՄԻՄԴ	Տնտեսական, սոցիալական և մշակութային իրավունքների մասին միջազգային դաշնագիր
ՔՔԻՄԴ	Քաղաքացիական և քաղաքական իրավունքների մասին միջազգային դաշնագիր

Ամփոփագիր

Սույն զեկույցը ներկայացնում է, թե Հայաստանում մարդիկ ինչպես են ընկալում ու հասկանում խտրականությունը և ինչպիսի փորձառություններ ունեն դրա դրսևորումների առնչությամբ: Չեկույցում քննության է առնվում արդյո՞ք խտրականությունը Հայաստանում ընկալվում է որպես հասարակական խնդիր, ինչպե՞ս է հանրությունը հասկանում և մեկնաբանում այդ երևույթը, ո՞ր խմբերն են համարվում անհավասար վերաբերմունքի առավել ենթակա, ո՞ր միջավայրերում են, ըստ հանրային ընկալումների, առավել հաճախ դրսևորվում խտրական վարքագծեր, և ինչպե՞ս են մարդիկ արձագանքում, երբ անձամբ առնչվում կամ ականատես են լինում նման վերաբերմունքի:

Հետազոտության նպատակն է ձևավորել տվյալահեն մեկնակետ այն մասին, թե ինչպես է խտրականությունը փորձառվում, ընկալվում և ներկայացվում հայաստանյան հասարակությունում: Չեկույցը նպատակ ունի նպաստելու արդյունավետ քաղաքականությունների մշակմանը, իրազեկվածության բարձրացմանը, մասնագիտական կարողությունների զարգացմանը և ինստիտուտների նկատմամբ վստահության ամրապնդմանը՝ ներկայացնելով հանրային վերաբերմունքի ու կարծրատիպերի, խտրականության դեպքերի հաղորդման ձևերի, ինստիտուցիոնալ բացերի և խտրականության ընկալման վրա ազդող սոցիալական նորմերի համապարփակ էմպիրիկ վերլուծություն:

Հետազոտության շրջանակում հատուկ ուշադրություն է դարձվում օրենքով ամրագրված իրավունքների և առօրյա գործելակերպի միջև առկա տարբերությանը. որոշ վարքագծեր իրենց ազդեցությամբ կարող են խտրական լինել, սակայն հասարակության մեջ ընկալվել որպես սովորական և, հետևաբար, խտրականություն չհամարվել այն անձանց կողմից, որոնք առնչվում ու ականատես են լինում դրանց կամ վերարտադրում են դրանք:

Ներկայացված արդյունքները հիմնված են խառը մեթոդներով հետազոտության վրա: Վերջինս իրականացվել է Հետազոտական ռեսուրսների կովկասյան կենտրոն (ՀՌԿԿ)-Հայաստան հիմնադրամի կողմից՝ Մարդու իրավունքների դանիական ինստիտուտի (ՄԻԴԻ) պատվերով և ՀՀ մարդու իրավունքների պաշտպանի (ՄԻՊ) գրասենյակի հետ համագործակցությամբ: Հետազոտությունը ֆինանսավորվել է Դանիայի արտաքին գործերի նախարարության կողմից: Առաջնային տվյալների հավաքագրումն իրականացվել է 2025 թ.-ի նոյեմբեր-դեկտեմբեր ամիսներին: Քանակական բաղադրիչը ներառել է Հայաստանում բնակվող 2200 չափահաս անձանց շրջանում իրականացվող հեռախոսային հարցազրույցի մեթոդով իրականացված ազգային ներկայացուցչական հարցում, որի մասնակիցներն ընտրվել են պատահական թվանշաններով հեռախոսահամարների հավաքման (Random Digit Dialling) տեխնիկայով, իսկ տվյալները կշռվել են ըստ առանցքային ժողովրդագրական բնութագրերի: Որակական բաղադրիչը ներառել է առանցքային տեղեկատվությունների հետ հարցազրույցներ (ԱՏՀ) և դեպքերի ուսումնասիրության մոտեցմամբ իրականացված խորին հարցազրույցներ (ԽՀ)՝ վերլուծության մեջ ներառելով ինստիտուցիոնալ, փորձագիտական, գործնական և ապրված փորձառության տեսանկյուններ:

Չեկույցում «խտրականություն» եզրույթը հիմնականում կիրառվում է սոցիալական և էմպիրիկ համատեքստում՝ ներառելով հարցվածների և հարցազրույցների մասնակիցների հաղորդած անհավասար վերաբերմունքի, բացառման, խարանման և տարբերակված մոտեցման դրսևորումները: Չեկույցն առանձին միջադեպերի վերաբերյալ իրավական գնահատականներ չի տալիս: Այս տարբերակումը կարևոր է, քանի որ ընկալումներն ու փորձառությունները խտրականության ուղղակի իրավական գնահատում չեն ապահո-

վում, սակայն բացահայտում են, թե գործնականում ինչպես է խտրականությունը ճանաչվում, նորմալացվում, շրջանցվում կամ վիճարկվում: Հետևաբար, սույն հետազոտության առանցքային նախադրյալն այն է, որ ընկալումը կարևոր է. երբ խտրական պրակտիկաները դառնում են սոցիալական կյանքի առօրյա «կանոնների» մաս, պաշտպանության առաջին խոչընդոտը հաճախ խնդիրը ճանաչելու և այն որպես խտրականություն բնութագրելու անկարողությունն է:

ՀԻՄՆԱԿԱՆ ԱՐԴՅՈՒՆՔՆԵՐ

- **խտրականության ճանաչման մակարդակը բարձր է, սակայն դրա ըմբռնումը շարունակում է սահմանափակ մնալ:** խտրականության հասկացությանը ծանոթանալուց հետո հարցվածների 70.4%-ը նշել է, որ այն Հայաստանում լուրջ կամ որոշ չափով լուրջ խնդիր է: Սոցիալ-ժողովրդագրական բոլոր խմբերում այս տեսակետը կիսել է հարցվածների առնվազն մոտ երկու երրորդը: Միևնույն ժամանակ, խտրականության սկզբնական ըմբռնումը սահմանափակ է. հարցվածների կեսից պակասն է կարողացել նկարագրել խտրականությունը՝ օգտագործելով համապատասխան հասկացություններ, իսկ 23.4%-ը խտրականությանն առնչվող պատասխան չի տվել: Ավելին, խտրականությանը վերաբերող պատասխանների շարքում միայն 5.0%-ն է ներկայացրել համեմատաբար մանրամասն նկարագրություն: Արդյունքում, խտրականությունը հասարակության համար տեսանելի խնդիր է, սակայն այն թույլ է արտահայտվում իրավունքահեն բառապաշարի միջոցով: Շատ մարդիկ գիտակցում են, որ խնդիր գոյություն ունի, սակայն չունեն այն հասկացության զործիքները, որոնք թույլ կտան այն անվանել, իրավական տեսանկյունից մեկնաբանել կամ տարբերակել սովորական անարդար վերաբերմունքից:
- **Հանրային մտահոգությունը պայմանավորված է տեսանելիությամբ, համակրանքով և «արժանի լինելու» բարոյական ընկալումներով:** Առավել հաճախ խտրական ենթարկվող խմբեր են համարվում ԼԳԲՏԶ+ անձինք (68.0%), հոգեկան հաշմանդամություն ունեցող անձինք (35.1%) և Լեռնային Ղարաբաղից տեղահանված հայերը (32.4%): Սակայն այլ պատկեր է արձանագրվում խտրականության դեմ ապագա օրենքով լրացուցիչ իրավական պաշտպանության անհրաժեշտության վերաբերյալ. ամենաբարձր աջակցությունը վերաբերում է ֆիզիկական հաշմանդամություն ունեցող անձանց (30.4%), հոգեկան հաշմանդամություն ունեցող անձանց (23.6%) և կանանց (8.2%), մինչդեռ ԼԳԲՏԶ+ անձինք դիտարկված խմբերի շարքում ստանում են ամենացածր աջակցությունը (2.1%): Սա վկայում է, որ իրավական պաշտպանության նկատմամբ հանրային աջակցությունը ձևավորվում է ոչ միայն խտրականության ընկալումներով, այլև այնպիսի գործոններով, ինչպիսիք են «արժանի լինելու» ընկալումը և սոցիալական հեռավորությունը:
- **խտրականության առօրյա փորձառությունը փոխկապակցված է աղքատության, հաշմանդամության և սոցիալական կարգավիճակի հետ:** խտրականությանն ակա-նատես լինելու բոլոր հաղորդված դեպքերի շարքում առավել հաճախ որպես տուժած նշվել են աղքատության մեջ ապրող անձինք (հաղորդված դեպքերի 14.4%-ը), ֆիզիկական հաշմանդամություն ունեցող անձինք (13.4%) և հոգեկան հաշմանդամություն ունեցող անձինք (12.4%): խտրական վերաբերմունքի անձնական փորձառությունը նույնպես սերտորեն կապված է սոցիալ-տնտեսական խոցելիության հետ. բնակչության 16.5%-ը հայտնել է, որ վերջին հինգ տարվա ընթացքում առնվազն մեկ անգամ խտրականության է ենթարկվել, մինչդեռ այդ ցուցանիշը հասնում է 28.3%-ի այն տնային տնտեսություններում, որոնք բավարար միջոցներ չունեն նույնիսկ սնունդ գնելու համար, և 24.0%-ի՝ այն տնային տնտեսություններում, որոնք ունեն բավարար միջոցներ սնունդ գնելու, բայց ոչ հագուստ ձեռք բերելու համար: խտրականության ենթարկվելու առավել հաճախ նշված

պատճառներն են եղել սոցիալ-տնտեսական կարգավիճակը (21.5%), աշխատանքային դիրքը (17.0%) և տարիքը (10.4%):

- **Խտրականությունը արմատավորված է առօրյա ինստիտուցիոնալ գործելակերպերում և չի սահմանափակվում միայն բացառիկ դեպքերով:** Հանրային ընդհանուր ընկալմամբ առավել տեսանելի ոլորտներն աշխատավայրերն ու կրթական հաստատություններն են, իսկ երբ հարցվածները հիմնվում են սեփական փորձառության վրա, աշխատավայրն առավել ընդգծված տեղ է զբաղեցնում: Խտրականության հաղորդված դեպքերը ներառում են աշխատանքի ընդունման, վարձատրության, աշխատանքային պարտականությունների բաշխման, առաջխաղացման հնարավորությունների և գենդերով պայմանավորված ունեցվածքային հետ կապված իրավիճակներ: Առողջապահական հաստատություններն առավել հաճախ են հիշատակվում խորին հարցազրույցների (ԽՀ) և առանցքային տեղեկատուների (ԱՏ) հարցազրույցների մասնակիցների կողմից, որոնք մատնանշում են անհասանելի ենթակառուցվածքները, գաղտնիության խախտումները, տարիքով պայմանավորված անտեսումը և հաշմանդամություն ունեցող կանանց նկատմամբ խտրական վերաբերմունքը: Խտրականությանն ականատես լինելու դեպքերը հիմնականում կենտրոնանում են հանրային տարածքներում, աշխատավայրերում և կրթական հաստատություններում դեպքերի վրա, մինչդեռ առանցքային տեղեկատուները կարևոր, սակայն թերհաղորդվող միջավայրեր են համարում նաև ընտանիքը, համայնքը և առցանց հարթակները, որտեղ վերարտադրվում են խարանդ և բացառումը:
- **Խտրականության նկատմամբ գերակշռող արձագանքը լռությունն է:** Պաշտոնական հաղորդումները չափազանց հազվադեպ են. խտրականության անձնական փորձառություն ունեցած անձանց 92.3%-ը որևէ տեղ չի հաղորդել իր վերջին դեպքի մասին, իսկ միայն 1.7%-ն է դիմել համապատասխան մարմիններին: Շատ հարցվածներ իրավիճակը նախընտրել են լուծել ինքնուրույն կերպով (43.1%) կամ ընդհանրապես օգնություն չփնտրել (10.4%): Երբ մարդիկ, այնուամենայնիվ, բարձրաձայնում են խնդիրը, նրանք շատ ավելի հաճախ դիմում են ընտանիքի անդամներին, ընկերներին կամ հարազատներին, քան պաշտոնական մեխանիզմներին: Այս վարքագիծը պայմանավորված է միաժամանակ առկա մի շարք գործոններով՝ անվստահությամբ, այն համոզմամբ, որ ոչինչ չի փոխվելու, հաշվեհարդարի վախով, բյուրոկրատական քաշքշուկներով, ամոթի զգացմամբ և սոցիալական խարանդով: Կարևոր խոչընդոտ է նաև բողոք ներկայացնելու կարգի և համապատասխան մարմինների վերաբերյալ տեղեկացվածության պակասը: Հայաստանի բնակչության 78.6%-ը նշել է, որ տեղյակ չէ բողոք ներկայացնելու ընթացակարգերին:
- **Առանձին խմբերի վերաբերյալ բացահայտումները մատնանշում են ներկայանալի խոսույթի մակարդակում հավասարության սահմանափակումները:** Հարցվածների մեծ մասը պատրաստակամություն է հայտնել աջակցելու հաշմանդամություն ունեցող անձանց: Հարցվածների 95.8%-ը նշել է, որ պետությունը պետք է ապահովի հանրային տարածքների մատչելիությունը: Սակայն առանցքային տեղեկատուները նկարագրել են ֆիզիկական և հաղորդակցական խոչընդոտներ, իրավունակության սահմանափակումներ, հովանավորչական (անգլ.՝ paternalistic) մոտեցումներ և սոցիալական ցանցերում պիտակավորման դեպքեր: Կանայք գրեթե նույն հաճախականությամբ են հաղորդել խտրականության փորձառության մասին, ինչ տղամարդիկ, սակայն այս թվացյալ հավասարությունը քողարկում է աշխատավայրերում, ընտանիքներում և ինստիտուցիոնալ միջավայրերում առկա կանանց նկատմամբ խտրականության վերաբերյալ որակական տվյալներով արձանագրված հստակ վկայությունները: Դրանք նաև ամրապնդվում են կանանց և տղամարդկանց շրջանում տարածված ավանդական գենդերային դերերի վերաբերյալ պատկերացումներով: Ազգային փոքրամասնությունների նկատմամբ

խտրականությունը հանրության կողմից ամենաքիչ ճանաչվածն է. հայաստանցիների միայն 12.6%-ն է այն համարել տարածված: Միևնույն ժամանակ, ԱՏՀ մասնակիցները որպես շարունակական անբարենպաստության աղբյուրներ նշել են լեզվական անտեսանելիությունը, համայնքների փակ կառուցվածքը և սոցիալ-տնտեսական առաջընթացի սահմանափակ հնարավորությունները:

- **Հաստատությունները չունեն համակարգված արձագանքի համար անհրաժեշտ իրավական և գործառնական շրջանակ:** Առանցքային տեղեկատուների համաձայն՝ խտրականության բարձր ռիսկի ենթարկվող խմբերի հետ աշխատող բազմաթիվ պետական հաստատություններ և քաղաքացիական հասարակության կազմակերպություններ չունեն խտրականության բացահայտման ներքին ուղեցույցներ և հիմնականում առաջնորդվում են միջազգային փաստաթղթերով, Մարդու իրավունքների եվրոպական դատարանի (ՄԻԵԴ) նախադեպային իրավունքով, ՄԱԿ-ի մոտեցումներով կամ առանձին մասնագետների մասնագիտական դատողություններով: Խտրականության դեմ համապարփակ օրենսդրության բացակայությունն էլ ավելի է բարդացնում խտրական պրակտիկաների սահմանումը, բացահայտումը և հասցեագրումը: Ուստի կարողությունների զարգացումը պետք է դիտարկել ոչ թե որպես մեկանգամյա վերապատրաստման անհրաժեշտություն, այլ որպես շարունակական ինստիտուցիոնալ գործընթաց: Արդյունավետ արձագանքը պահանջում է ավելի հստակ իրավական սահմանումներ, կիրառական գործիքներ, շարունակական մասնագիտական զարգացում, տեղական մակարդակում իրազեկվածության աշխատանքներ և այնպիսի մեխանիզմներ, որոնք իրավունքների վերաբերյալ իրազեկվածությունը կվերածեն հասանելի պաշտպանության միջոցների:

ԱՌԱՋԱՐԿՈՒԹՅՈՒՆՆԵՐ

- **Ստեղծել խտրականությունից պաշտպանության համապարփակ իրավական և ինստիտուցիոնալ շրջանակ**
Ընդունել միջազգային չափանիշներին համապատասխան խտրականության դեմ համապարփակ օրենք՝ ապահովելով դրա արդյունավետ կիրառման մեխանիզմներ, հստակ ինստիտուցիոնալ լիազորություններ և պաշտպանության մատչելի միջոցներ: Ամրապնդել գործող օրենսդրության կիրարկումը, վերանայել Քրեական և Աշխատանքային օրենսգրքերի համապատասխան դրույթները և ընդլայնել խտրականությունից տուժած անձանց համարիրավաբանական աջակցության և բողոքարկման մեխանիզմների հասանելիությունը:
- **Բարձրացնել հանրային իրազեկվածությունը և խթանել հավասարության ու ներառման մշակույթը**
Իրականացնել երկարաժամկետ, բազմամյա հանրային իրազեկվածության և կրթական նախաձեռնություններ՝ խտրականության, հավասարության, բազմազանության և մարդու իրավունքների վերաբերյալ հանրային ըմբռնումը խորացնելու նպատակով: Իրազեկվածության միջոցառումները պետք է համադրեն իրավունքների և իրավական պաշտպանության վերաբերյալ տեղեկատվությունը՝ առկա պաշտպանության միջոցների վերաբերյալ գործնական ուղեցույցների հետ և ինտեգրվեն ֆորմալ կրթության, հանրային հաղորդակցության և համայնքային ներգրավման գործունեության մեջ:
- **Ամրապնդել խտրականության ենթարկվելու բարձր ռիսկ ունեցող խմբերի սոցիալ-տնտեսական ներառումը**
Հաղթահարել այն կառուցվածքային պայմանները, որոնք մարդկանց դարձնում են խտրականության բարձր ռիսկի ենթակա՝ բարելավելով զբաղվածության, մասնագիտական կրթության և վերապատրաստման, երեխաների խնամքի ծառայությունների,

սոցիալական ծառայությունների, իրավաբանական աջակցության և ճգնաժամային աջակցության հասանելիությունը: Առանձնահատուկ ուշադրություն պետք է դարձվի կանանց, հաշմանդամություն ունեցող անձանց, Լեռնային Ղարաբաղից տեղահանված անձանց, ազգային փոքրամասնությունների և բազմակի ու փոխհատվող խոցելիությունների բախվող անձանց:

- **Զարգացնել խտրականության կանխարգելման և դրան արձագանքելու համար պատասխանատու հաստատությունների կարողությունները**

Մշակել ինստիտուցիոնալ ուղեցույցներ և ապահովել պետական ծառայողների, իրավապահ մարմինների աշխատակիցների, դատավորների, ուսուցիչների, առողջապահության ոլորտի աշխատողների, սոցիալական աշխատողների, գործատուների և այլ քաղաքացիների, շահառուների հետ անմիջականորեն և շարունակական մասնագիտական վերապատրաստումը: Կարողությունների զարգացման միջոցառումները պետք է հաստատություններին ապահովեն այն հայեցակարգային իրավական և գործնական գործիքներով, որոնք անհրաժեշտ են ինչպես ուղղակի, այնպես էլ անուղղակի խտրականության ձևերը բացահայտելու, կանխարգելելու և դրանց արդյունավետ արձագանքելու համար:

- **Բարելավել հաղորդման մեխանիզմները և խտրականությունից տուժած անձանց տրամադրվող աջակցությունը**

Ստեղծել խտրականության վերաբերյալ հաղորդումների ներկայացման մատչելի և օգտատիրոջ կարիքներին հարմարեցված մեխանիզմներ՝ ապահովելով հստակ նույնականացվող, խտրականությանը նվիրված խտրականության վերաբերյալ բողոքների, հաղորդումների ներկայացման առցանց հարթակ (որպես առանձին հարթակ կամ Մարդու իրավունքների պաշտպանի պաշտոնական կայքի առանձին բաժին) և ուժեղացված թեժ գիծ: Ապահովել անվտանգ (ներառյալ՝ անանուն) հաղորդման և ուղղորդման հնարավորություններ, պարզեցված բողոքարկման ընթացակարգեր, ինչպես նաև տեղեկատվության, իրավաբանական աջակցության և այլ համապատասխան ծառայությունների հասանելիություն:

- **Ամրապնդել մշտադիտարկման, տվյալների հավաքագրման և ապացուցողական հենքի ձևավորման համակարգը**

Մշակել խտրականության մշտադիտարկման կայուն ազգային համակարգ՝ խտրականությանը վերաբերող ցուցանիշները ներառելով պաշտոնական վիճակագրության մեջ, վարչական տվյալները համակարգված կերպով հավաքագրելով և հրապարակելով, ինչպես նաև խտրականության վերաբերյալ պարբերական համապետական հետազոտությունները ինստիտուցիոնալացնելով: Տվյալների հավաքագրումն ու վերլուծությունը պետք է հնարավորություն տան բացահայտելու խտրականության ինտերսեկցիոնալ ձևերը և նպաստեն ապացույցների վրա հիմնված քաղաքականությունների մշակմանը:

- **Հորիզոնական մոտեցում. կառուցվածքային և փոխհատվող (ինտերսեկցիոնալ) խտրականության հասցեագրում**

Բոլոր միջամտությունների շրջանակում քաղաքականություն մշակողները պետք է ընդունեն, որ խտրականությունը հաճախ վերարտադրվում է կառուցվածքային պայմանների, այդ թվում՝ տնտեսական կախվածության, մատչելիության խոչընդոտների և ծառայությունների անհավասար հասանելիության միջոցով, այլ ոչ միայն անհատական վերաբերմունքների հետևանքով: Միևնույն ժամանակ, անձինք կարող են բախվել փոխկապակցված և բազմապատկվող անբարենպաստ պայմանների, երբ համընկնում են մի քանի բնութագրեր, օրինակ՝ հաշմանդամություն ունեցող կին լինելը կամ աղքատության պայմաններում ապրող տեղահանված անձ լինելը: Հետևաբար, քաղաքականությունները պետք է մշակվեն այնպես, որ վերացնեն կառուցվածքային խոչընդոտները և հաշվի առնեն այս փոխկապակցված խոցելիությունները՝ յուրաքանչյուր խումբ կամ խնդիր առանձին դիտարկելու փոխարեն:

Ներածություն

Ստորև ներկայացված ենթաբաժիններում շարադրվում են հետազոտության նպատակը, հետազոտական խնդիրները, ինչպես նաև դրա հիմնավորումն ու ներդրումը: Դրանց հաջորդում է Գլուխ 1-ը, որտեղ ներկայացվում է խտրականության բացառման միջազգային, տարածաշրջանային և Հայաստանի իրավական շրջանակը, որի համատեքստում պետք է մեկնաբանվեն հետազոտության արդյունքները:

Հետազոտության նպատակը և շրջանակը

Մարդու իրավունքների դանիական ինստիտուտը (ՄԻԴԻ)՝ Հայաստանի Հանրապետության մարդու իրավունքների պաշտպանի գրասենյակի (ՄԻՊ) հետ համագործակցությամբ, պատվիրել է սույն հետազոտությունը՝ Հայաստանում խտրականության վերաբերյալ հանրային ընկալումների, վերաբերմունքների և փորձառությունների մասին պատկերացում կազմելու նպատակով: Հետազոտությունը նպատակ ունի ձևավորել գիտելիքների հենք այն մասին, թե ինչպես է խտրականությունն ընկալվում և փորձառվում ավելի լայն բնակչության կողմից, ինչպես նաև տրամադրել ապացույցների վրա հիմնված դիտարկումներ՝ առանցքային շահագրգիռ կողմերի քաղաքականության միջամտությունների, իրազեկվածության բարձրացման և վստահության ամրապնդման նախաձեռնությունների մշակման համար:

Սույն հետազոտությունում կիրառվել է համակցված (խառը) մեթոդաբանություն, որի շրջանակում քանակական տվյալները հավաքագրվել են ընդհանուր բնակչությունից պատահական ընտրանքով ընտրված 2,200 անձանց շրջանում իրականացված հարցման միջոցով, իսկ որակական տվյալները՝ առանցքային տեղեկատվությունների հետ անցկացված հարցազրույցների միջոցով:

Սույն զեկույցում ներկայացված արդյունքները հիմնված են հարցվածների սուբյեկտիվ փորձառությունների, ինչպես նաև «խտրականություն» հասկացության վերաբերյալ նրանց սեփական ընկալումների և ըմբռնումների վրա: Հետևաբար, ամբողջ զեկույցում «խտրականություն» եզրույթը հիմնականում կիրառվում է իր սոցիալական և փորձառական իմաստով՝ վերաբերելով ընկալվող անհավասար վերաբերմունքին կամ բացառմանը: Հաղորդված փորձառությունների իրավական գնահատումն իրականացնելու խնդիրը դուրս է սույն զեկույցի շրջանակից, և եթե հստակ այլ բան նշված չէ, խտրականության վերաբերյալ հղումները չեն հանդիսանում Հայաստանի կամ միջազգային իրավունքի շրջանակում իրավական գնահատականներ:

Թեև խտրականության վերաբերյալ հարցվածների անձնական փորձառություններն ու ընկալումները ինքնին չեն տրամադրում խտրականության իրական տարածվածության ճշգրիտ պատկերը, քանակական վերլուծության արդյունքները՝ որակական արդյունքների հետ համադրությամբ, արժեքավոր պատկերացում են տալիս այն խնդիրների վերաբերյալ, որոնք պահանջում են հասցեագրում:

Հետազոտությունն իրականացվել է Հետազոտական ռեսուրսների կովկասյան կենտրոն-Հայաստան հիմնադրամի կողմից: Առաջնային տվյալների հավաքագրումն իրականացվել է 2025 թ.-ի նոյեմբեր-դեկտեմբեր ամիսներին:

Հետազոտության խնդիրները

Սահմանվել են հետևյալ հիմնական հետազոտական նպատակները.

- Գնահատել, թե ընդհանուր բնակչության շրջանում ինչպես է ընկալվում «խտրականություն» հասկացությունը:
- Չափել հասարակության շրջանում գերակշռող ընկալումները և վերաբերմունքները, խտրականության ընկալվող տարածվածությունը, ինչպես նաև տարբեր իրավիճակներում տարբեր խմբերի նկատմամբ հարմարավետության մակարդակը:
- Ուսումնասիրել խտրական կարծրատիպերի տարածվածությունն ու բնույթը, ինչպես նաև դրանց հիմքում ընկած հիմնավորումները:

- Բացահայտել խտրականության անձնական փորձառությունները կոնկրետ իրավիճակներում և դրանց մասին հաղորդելուն խոչընդոտող գործոնները:
- Գնահատել հանրության իրազեկվածության մակարդակը քաղաքականությունների, առկա մեխանիզմների և ինստիտուտների նկատմամբ վստահության վերաբերյալ:
- Բացահայտել հանրային կարծիքի ձևավորման հիմնական տեղեկատվական աղբյուրները:
- Բացահայտել իրազեկվածության բարձրացման առավել արդյունավետ ուղիները:

Հետազոտության հիմնավորումը և նշանակությունը

Սույն հետազոտությունն առանձնանում է խտրականությանը վերաբերող հարցերի ընդգրկման լայնությամբ: Հայաստանում իրականացվել և հրապարակվել են խտրականության վերաբերյալ բազմաթիվ հետազոտություններ և զեկույցներ, սակայն դրանք կենտրոնացել են խտրականության միայն առանձին ասպեկտների վրա, օրինակ՝ խտրականության առավել բարձր ռիսկի ենթակա խմբերի¹, խտրականության դրսևորման առանձին միջավայրերի (աշխատավայր², ընտանիք³), խտրականության որոշակի միջավայրերի հետ կապված կարծրատիպերի և ընկալումների⁴, կամ խտրականության կանխարգելման և դրա հետևանքների վերացման իրավական շրջանակների վրա⁵:

Սույն հետազոտության շրջանակում փորձ է արվել համադրել վերը նշված բոլոր բաղադրիչները և դրանք ենթարկել համապարփակ վերլուծության՝ ելնելով այն նախնական վարկածից, որ փոխկապակցվածություն և փոխազդեցություն կա խտրականության առավել բարձր ռիսկի ենթարկվող տարբեր խմբերի, նրանց նկատմամբ խտրականության դրսևորումների, դրա ի հայտ գալու համատեքստերի և հիմքում ընկած պատճառների միջև: Բացի այդ, հետազոտությունը ներառում է առանձին ենթազույգ, որը նվիրված է խտրականությանն առնչվող ոլորտում գործունեություն ծավալող տարբեր հաստատությունների (պետական և քաղաքացիական հասարակության) աշխատակիցների առջև ծառացած մարտահրավերների ուսումնասիրությանը: Այս հարցերի համապարփակ ուսումնասիրությունը կարող է ապահովել հուսալի, ապացուցողական և հետազոտական հիմք՝ արդյունավետ գործնական որոշումների կայացման համար:

Քանի որ սույն հետազոտությունը կենտրոնացած է հայաստանյան հասարակությունում խտրականությանը վերաբերող պրակտիկաների և ընկալումների խորքային վերլուծության վրա, հետազոտական թիմը հնարավորինս խուսափել է բացառապես իրավական և մասնագիտական շրջանակներում կիրառվող հասկացություններից ու մոտեցումներից: Փոխարենը, նախապատվությունը տրվել է հարցված բնակիչների և առանցքային տեղեկատուների կողմից օգտագործված հասկացություններին ու ձևակերպումներին:

1. Տե՛ս [Discrimination on the Ground of Disability in Armenia \(Survey\); Freedom of religion and children and youth belonging to national minorities \(Armenian\)](#).

2. Տե՛ս "On gender issues in the workplace" ուղեցույց, Հայկական

3. Տե՛ս [SURVEY ON DOMESTIC VIOLENCE AGAINST WOMEN Analytical Report](#), 2021

4. Տե՛ս [The manual of "Anatomy of Gender, Gender Stereotypes, Gender Discrimination, and Inequality"](#)

5. Տե՛ս Մինսայան Ա., Թոնեյան Մ. , [National Minorities' Rights in Armenia: Problems and Solutions](#); Ղազարյան Ա., [Research on Alleged Indirect Discrimination against Vulnerable Groups; Council of Europe Convention on Preventing and Combating Violence against Women and Domestic Violence](#) (Ստամբուլյան կոնվենցիա) ; [Sixth Periodic Report of the Republic of Armenia under Article 25\(2\) of the Council of Europe Framework Convention for the Protection of National Minorities; Report on the Implementation of the Concluding Observations of the UN Committee on the Elimination of All Forms of Discrimination against Women \(CEDAW\) addressed to Armenia](#).

Ինչու է ընկալումը կարևոր այս հետազոտության համար

Սույն հետազոտության առանցքային վերլուծական ելակետն այն է, որ խտրականությունը հաճախ մնում է չճանաչված ինչպես այն անձանց կողմից, ովքեր անձամբ առնչվում են դրան, այնպես էլ նրանց կողմից, ովքեր դրա ականատեսն են լինում, եթե դրա հիմքում ընկած վարքագիծը սոցիալապես նորմալացվել է: Սոցիոլոգիական գրականության բազմաթիվ հեղինակներ՝ Բուրդյոն⁶, Շյուզը⁷, Բերգերն ու Լուքմանը⁸, ինչպես նաև Վեբերը⁹ թեև ներկայացնում են տարբեր տեսական ավանդույթներ, հանգում են մի ընդհանուր եզրակացության առ այն, որ այն վարքագիծը, որը հասարակության «գիտելիքի սոցիալական պահուստում» չի ընկալվում որպես խնդրահարույց, շարունակում է ընկալվել որպես բնականոն: Հետևաբար, ցանկացած իրավական նախաձեռնություն, որը նպատակ ունի նման վարքագիծը վերասահմանել որպես խտրականություն, կարող է բախվել սոցիալական անընկալունակության պատնեշին: Այդ պատճառով սույն հետազոտությունը համադրում է բնակչության ընկալումների և վերաբերմունքների չափումը խտրականության ականատես լինելու և խտրականության անձնական փորձառությունների գնահատման հետ: Այս երեք չափումների միջև առկա տարբերություններն ինքնին վկայում են այն մասին, թե որքանով է խտրականությունը ճանաչվում կամ չճանաչված Հայաստանի առօրյա կյանքում:

6. Ֆրանսիացի մշակութային մարդաբան և սոցիոլոգ Պ. Բուրդյոն մշակութային կոդերի դերին, մասնավորապես, անդրադարձել է հետևյալ աշխատություններում. Bourdieu P. Distinction. London: Routledge & Kegan Paul, 1994. 2 Bourdieu P. Artistic Taste and Cultural Capital, Culture & Society. Cambridge University Press, 1995.

7. Տե՛ս. Շյուզ, Ա. «Առօրյա աշխարհի իմաստային կառուցվածքը. ֆենոմենոլոգիական սոցիոլոգիայի ակնարկներ»: Մոսկվա, 2003

8. Տե՛ս. Բերգեր Պ. և Լուքման Թ. Social Construction of Reality. A Treatise in the Sociology of Knowledge. New York, 1966.

9. Տե՛ս. Վեբեր Մ. Economy and Society: Essays in Understanding Sociology. T. III. Right. Publishing House of the Higher School of Economics, 2018.

Գլուխ 1. Իրավական շրջանակ

Հիմնական միջազգային պարտավորությունները

Անկախության ձեռքբերումից ի վեր Հայաստանի Հանրապետությունը վավերացրել է մարդու իրավունքների մի շարք առանցքային միջազգային փաստաթղթեր, որոնք արգելում են խտրականությունը և երաշխավորում մարդու իրավունքների հավասար իրացումը: Դրանք թվում են, ի թիվս այլոց, Քաղաքացիական և քաղաքական իրավունքների մասին միջազգային դաշնագիր (ԶԶԻԴ) և Տնտեսական, սոցիալական և մշակութային իրավունքների միջազգային դաշնագիր (ՏՍՄԻԴ): Այս պայմանագրերի համաձայն՝ մասնակից պետությունները պարտավորվում են առանց որևէ տեսակի խտրականության հարգել և ապահովել դաշնագրերով ամրագրված իրավունքները՝ իրենց տարածքում կամ իրենց իրավագործության ներքո գտնվող բոլոր անձանց համար: Արգելված հիմքերը ներառում են ռասան, մաշկի գույնը, սեռը, լեզուն, կրոնը, քաղաքական կամ այլ համոզմունքը, ազգային կամ սոցիալական ծագումը կամ այլ կարգավիճակը¹⁰:

Բացի այդ, Հայաստանը միացել է նաև մի շարք այլ միջազգային կոնվենցիաների, որոնք արգելում են խտրականությունը որոշակի հիմքերով: Դրանք ներառում են՝

Կանանց նկատմամբ խտրականության բոլոր ձևերի վերացման մասին կոնվենցիան (անգլ.՝ CEDAW), որը կանանց նկատմամբ խտրականությունը սահմանում է որպես սեռի հիմքով ցանկացած տարբերակում, բացառում կամ սահմանափակում, որը խոչընդոտում կամ վերացնում է կանանց՝ քաղաքական, տնտեսական, սոցիալական, մշակութային, քաղաքացիական կամ որևէ այլ ոլորտում մարդու իրավունքներից և հիմնարար ազատություններից տղամարդկանց հետ հավասար հիմունքներով օգտվելը¹¹:

Ռասայական խտրականության բոլոր ձևերի վերացման մասին միջազգային կոնվենցիան (անգլ.՝ CERD), որը ռասայական խտրականությունը սահմանում է որպես ռասայի, մաշկի գույնի, ծագման կամ ազգային ու էթնիկ պատկանելության հիմքով ցանկացած տարբերակում, բացառում, սահմանափակում կամ նախապատվություն, որը խոչընդոտում կամ անհնարին է դարձնում քաղաքական, տնտեսական, սոցիալական, մշակութային կամ հասարակական կյանքի որևէ այլ ոլորտում մարդու իրավունքներից և հիմնարար ազատություններից հավասար հիմունքներով օգտվելը¹²:

Հաշմանդամություն ունեցող անձանց իրավունքների մասին կոնվենցիան (CRPD), որն արգելում է հաշմանդամության հիմքով խտրականությունը և երաշխավորում հաշմանդամություն ունեցող անձանց՝ խտրականությունից հավասար և արդյունավետ իրավական պաշտպանություն բոլոր հիմքերով¹³:

Տարածաշրջանային համատեքստ. Մարդու իրավունքների եվրոպական կոնվենցիա

Տարածաշրջանային մակարդակում Հայաստանը պարտավորված է նաև Մարդու իրավունքների եվրոպական կոնվենցիայով (ՄԻԵԿ) և դրա թիվ 12 արձանագրությամբ, որը սահ-

10. Տե՛ս. Քաղաքացիական և քաղաքական իրավունքների մասին միջազգային դաշնագիր (ICCPR) 2-րդ հոդվածը և Տնտեսական, սոցիալական և մշակութային իրավունքների մասին միջազգային դաշնագիր (ICESCR) 2-րդ հոդվածը, հասանելի է՝ [International Covenant on Civil and Political Rights | OHCHR and International Covenant on Economic, Social and Cultural Rights | OHCHR](#)

11. Տե՛ս. Կանանց նկատմամբ խտրականության բոլոր ձևերի վերացման մասին կոնվենցիայի (CEDAW) 1-ին հոդվածը, Լյու Յորք, 1979 թ.-ի դեկտեմբերի 18, հասանելի է՝ [Convention on the Elimination of All Forms of Discrimination against Women New York, 18 December 1979 | OHCHR](#)

12. Տե՛ս. Ռասայական խտրականության բոլոր ձևերի վերացման մասին միջազգային կոնվենցիայի (CERD) 1-ին հոդվածը, հասանելի է՝ [International Convention on the Elimination of All Forms of Racial Discrimination | OHCHR](#)

13. Տե՛ս. Հաշմանդամություն ունեցող անձանց իրավունքների մասին կոնվենցիայի (CRPD) 5-րդ հոդվածը, հասանելի է՝ [Convention on the Rights of Persons with Disabilities | OHCHR](#)

մանում է օրենքով նախատեսված ցանկացած իրավունքից օգտվելիս խտրականության ընդհանուր արգելք¹⁴:

Կոնվենցիայի 14-րդ հոդվածն արգելում է խտրականությունը Կոնվենցիայով սահմանված իրավունքներից և ազատություններից օգտվելիս: Արգելված հիմքերի ոչ սպառնիչ ցանկը¹⁵ Մարդու իրավունքների եվրոպական դատարանին հնարավորություն է տալիս ճանաչելու և ներառելու այնպիսի հիմքեր, որոնք 14-րդ հոդվածում ուղղակիորեն նշված չեն¹⁶: Դատարանի մեկնաբանության դիմամիկ և զարգացող մոտեցումն արտացոլում է այն ըմբռնումը, որ պաշտպանվող հիմքերի ցանկը սպառնիչ չէ և կարող է ներառել այնպիսի հատկանիշներ, ինչպիսիք են սեռական կողմնորոշումը, գենդերային ինքնությունը, առողջական վիճակը և պայմանագրերում հստակ չնշված այլ հիմքեր:

Մարդու իրավունքների եվրոպական դատարանի նախադեպային իրավունքի համաձայն՝ 14-րդ հոդվածով ամրագրված խտրականության բացառման սկզբունքը «հիմնարար» բնույթ ունի և, իրավունքի գերակայության, հանդուրժողականության ու սոցիալական խաղաղության արժեքների հետ մեկտեղ, ընկած է Կոնվենցիայի հիմքում¹⁷:

Պետական պարտավորությունների բնույթը և շրջանակը

Մարդու իրավունքների միջազգային իրավունքը պահանջում է ավելին, քան խտրականության ձևական արգելքը. այն պետությունների վրա դնում է ինչպես բացասական, այնպես էլ դրական պարտավորություններ: Այլ կերպ ասած՝ պետությունները պետք է ոչ միայն զերծ մնան խտրական վարքագծից, այլև ձեռնարկեն համապատասխան միջոցներ՝ մասնավոր դերակատարների կողմից խտրականությունը կանխելու, պաշտպանության արդյունավետ մեխանիզմներ ապահովելու, խտրական գործելակերպերը հետաքննելու և տուժողներին պաշտպանության մատչելի միջոցներ տրամադրելու համար:

Պետությունները, օրինակ, պետք է ապահովեն, որ բռնությունը, ատելության խոսքը և ատելությամբ պայմանավորված այլ հանցագործությունները, այդ թվում՝ Էթնիկ ծագման հիմքով, քրեականացվեն և արդյունավետորեն կանխվեն ու հակազդվեն: Սա ներառում է ռասայական գերազանցության կամ ատելության վրա հիմնված գաղափարների տարածման, ռասայական խտրականության հրահրման, ինչպես նաև ռասայով, մաշկի գույնով կամ Էթնիկ ծագմամբ սահմանվող անձանց կամ խմբերի նկատմամբ բռնության գործողությունների կամ նման գործողությունների հրահրման արգելքը: Պետությունները պետք է նաև արգելեն ռասիստական գործունեության ցանկացած աջակցություն և ապահովեն, որ ազգային, ռասայական կամ կրոնական ատելության քարոզչությունը, որը հանգեցնում է խտրականության, թշնամանքի կամ բռնության, արգելված լինի օրենքով^{18 19}:

Խտրականության ձևերը

Մարդու իրավունքների միջազգային և տարածաշրջանային մարմինները ճանաչում են, որ խտրականությունը կարող է առաջանալ ոչ միայն դիտավորյալ անհավասար վերաբերմունքից, այլև այնպիսի միջոցառումներից, որոնք գործնականում խտրական հետևանքներ են առաջացնում:

14. Տե՛ս. Մարդու իրավունքների եվրոպական դատարանի [Guide on Article 14 of the Convention \(prohibition of discrimination\) and on Article 1 of Protocol No. 12](#) (Strasbourg: Council of Europe, 2026), para. 1.

15. Տե՛ս. [European Convention on Human Rights](#)

16. Տե՛ս. ՄԻԵԴ, [Guide on Article 14 of the Convention \(prohibition of discrimination\) and on Article 1 of Protocol No. 12](#), Para. 51.

17. Տե՛ս. ՄԻԵԴ, [Guide on Article 14 of the Convention \(prohibition of discrimination\) and on Article 1 of Protocol No. 12](#), Para. 1.

18. Տե՛ս. CERD-ի 4(ա) հոդվածը և ICCPR-ի 20(2) հոդվածը:

19. Տե՛ս. ԹԹԻՄԴ-ի 20(2) հոդվածը:

Ուղղակի խտրականությունն է տեղի ունենում այն դեպքում, երբ անձը նույնականացվող որևէ հատկանիշի կամ պաշտպանվող «կարգավիճակի» հիմքով համադրելի իրավիճակում գտնվող մեկ այլ անձի համեմատ ենթարկվում է պակաս բարենպաստ վերաբերմունքի: Սա պահանջում է, որ համապատասխան առումով նման իրավիճակներում գտնվող անձանց նկատմամբ ցուցաբերվի հավասար վերաբերմունք²⁰: Ունեցությունը և խտրականությունն դրսևորելու հրահանգը նույնպես կարող են համարվել ուղղակի խտրականության ձևեր²¹:

Անուղղակի խտրականություն կարող է տեղի ունենալ այն դեպքում, երբ ընդհանուր քաղաքականությունը կամ միջոցառումը, թեև ձևակերպված է չեզոք եզրույթներով, անհամաչափորեն վնասաբեր ազդեցություն է ունենում որոշակի խմբի վրա²²:

Վերաբերմունքի ոչ բոլոր տարբերությունները կամ համապատասխան առումով տարբեր իրավիճակներում գտնվող անձանց նկատմամբ տարբերակված վերաբերմունք չցուցաբերելը խտրականություն են համարվում: Խտրականություն է համարվում միայն այն տարբերակված վերաբերմունքը, որը չունի օբյեկտիվ և ողջամիտ հիմնավորում: Վերաբերմունքի տարբերությունը պետք է հետապնդի իրավաչափ նպատակ, իսկ կիրառվող միջոցները պետք է ողջամտորեն համաչափ լինեն այդ նպատակին²³:

Միջազգային, տարածաշրջանային և որոշ ներպետական իրավական համակարգերում ձևավորվող նախադեպային իրավունքը նաև ավելի ու ավելի է ճանաչում, որ խտրականությունը կարող է միաժամանակ առաջանալ մի քանի հիմքով կամ տարբեր հատկանիշների փոխազդեցության հետևանքով ունենալ ինտերսեկցիոնալ ձև²⁴: Երբ խտրականությունը դրսևորվում է այս համակցված ձևերով, դրա հետևանքները կարող են ավելի ծանր լինել՝ հաճախ խորացնելով տուժած անձանց խոցելիությունը և ավելի դժվարացնելով հասարակական կյանքին նրանց լիարժեք մասնակցությունը:

Հայաստանի ներպետական իրավական շրջանակը

Խտրականության բացառման Հայաստանի ներպետական իրավական շրջանակը հիմնված է Հայաստանի Հանրապետության Սահմանադրության (2015 թ., փոփոխություններով²⁵), 29-րդ հոդվածի վրա, որն արգելում է խտրականությունը հիմքերի բաց ցանկով, այդ թվում՝ սեռի, ռասայի, մաշկի գույնի, էթնիկ կամ սոցիալական ծագման, գենետիկական հատկանիշների, լեզվի, կրոնի, աշխարհայացքի, քաղաքական կամ այլ հայացքների, ազգային փոքրամասնությանը պատկանելության, գույքային դրության, ծննդի, հաշմանդամության, տարիքի կամ անձնական կամ սոցիալական բնույթի այլ հանգամանքների հիմքով:

Այս ընդհանուր սահմանադրական երաշխիքից բացի, մի շարք ոլորտային օրենքներ կարգավորում են խտրականության հարցերը որոշակի ոլորտներում: Դրանց թվում են «Կանանց և տղամարդկանց հավասար իրավունքների և հավասար հնարավորությունների ապա-

20. Տե՛ս. Տնտեսական, սոցիալական և մշակութային իրավունքների կոմիտե, Ընդհանուր մեկնաբանություն թիվ 20 (2009 թ.), Հաշմանդամություն ունեցող անձանց իրավունքների կոմիտե, Ընդհանուր մեկնաբանություն թիվ 6 (2018 թ.), ՄԻԵԴ [Guide on Article 14 of the Convention \(prohibition of discrimination\) and on Article 1 of Protocol No. 12](#), 32-րդ պարբերություն:

21. Տե՛ս. ՄԻԵԴ, [Guide on Article 14 of the Convention \(prohibition of discrimination\) and on Article 1 of Protocol No. 12](#), 34-րդ պարբերություն:

22. Տե՛ս. ՄԻԵԴ, 35-րդ պարբերություն: [Guide on Article 14 of the Convention \(prohibition of discrimination\) and on Article 1 of Protocol No. 12](#), 35-րդ պարբերություն:

23. Տե՛ս. ՄԻԵԴ [Guide on Article 14 of the Convention \(prohibition of discrimination\) and on Article 1 of Protocol No. 12](#), 58-րդ պարբերություն:

24. Տե՛ս. B.S. v. Spain, Մարդու իրավունքների եվրոպական դատարան, 2012 թ., Carvalho Pinto de Sousa Morais v. Portugal, Մարդու իրավունքների եվրոպական դատարան, 2017 թ., J.D. and A. v. United Kingdom, Մարդու իրավունքների եվրոպական դատարան, 2019 թ., Հաշմանդամություն ունեցող անձանց իրավունքների կոմիտե, Ընդհանուր մեկնաբանություն թիվ 3. Women and Girls with Disabilities (2016 թ.), Կանանց նկատմամբ խտրականության վերացման կոմիտե, Ընդհանուր հանձնարարական թիվ 28 (2010 թ.):

25. Տե՛ս. Հայաստանի Հանրապետության Սահմանադրություն, ընդունվել է 2015 թ.-ի դեկտեմբերի 6-ի հանրաքվեով, 29-րդ հոդված (խտրականության արգելք): Տե՛ս <https://www.arlis.am/hy/acts/102510>:

հովման մասին» օրենքը (2013 թ.²⁶), «Ընտանիքում բռնության կանխարգելման, ընտանիքում բռնության ենթարկված անձանց պաշտպանության և ընտանիքում համերաշխության վերականգնման մասին» օրենքը (2017 թ.²⁷, փոփոխություններով), «Հաշմանդամություն ունեցող անձանց իրավունքների մասին» օրենքը (2021 թ.²⁸) ինչպես նաև Աշխատանքային օրենսգիրքը²⁹, որն արգելում է խտրականությունն աշխատանքային հարաբերություններում և վերջին փոփոխություններից հետո կարգավորում է աշխատավայրում սեռական ոտնձգության հարցերը: Քրեական օրենսգիրքը³⁰ նաև քրեականացնում է իրավահավասարության սկզբունքի խախտումը և ազգային, ռասայական կամ կրոնական ատելության հրահրումը:

Հայաստանը վավերացրել է մարդու իրավունքների հիմնական միջազգային փաստաթղթերը, իսկ Մարդու իրավունքների եվրոպական կոնվենցիայի թիվ 12³¹ արձանագրությունը Հայաստանում ուժի մեջ է 2004 թ.-ից: Այնուամենայնիվ, Հայաստանում դեռևս բացակայում է խտրականության դեմ համապարփակ օրենքը, որը կապահովի խտրականության միասնական սահմանում, կսահմանի պաշտպանության միջոցների փոխկապակցված համակարգ բոլոր պաշտպանվող հիմքերի համար և կապահովի կիրարկման մասնագիտացված շրջանակ:

«խտրականության կանխարգելման և խտրականությունից պաշտպանության մասին» օրենքի նախագիծը քննարկվում է 2018 թ.-ից: ԵԱՀԿ/ԺՀՄԻԳ-ը 2019 թ.-ի սեպտեմբերի 6-ին³², հրապարակել է միջանկյալ եզրակացություն, իսկ վերանայված նախագիծը 2024 թ.-ի հունիսի 28-ից հուլիսի 13-ը ներկայացվել է հանրային քննարկման: Սակայն սույն զեկույցը տպագրության հանձնելու պահին օրենքի նախագիծը դեռևս ընդունված չէր³³:

Ակնկալվում է, որ «խտրականության կանխարգելման և խտրականությունից պաշտպանության մասին» օրենքի նախագծի ընդունումից հետո Հայաստանի Հանրապետության մարդու իրավունքների պաշտպանը հանդես կգա որպես հավասարության ազգային մարմին: Այս կարգավիճակով հաստատությունը պատասխանատու կլինի խտրականության մշտադիտարկման և դրա վերաբերյալ հաշվետվությունների ներկայացման, ինչպես նաև անհատական բողոքների ընդունման համար: Պաշտպանի լիազորությունները սահմանված են «Մարդու իրավունքների պաշտպանի մասին» սահմանադրական օրենքով (2016 թ.):

26. Տե՛ս. «Կանանց և տղամարդկանց հավասար իրավունքների և հավասար հնարավորությունների ապահովման մասին» Հայաստանի Հանրապետության օրենք, ընդունվել է 2013 թ.-ի մայիսի 20-ին, ՀՕ-57-Ն: <https://www.arlis.am/DocumentView.aspx?DocID=83841>.

27. Տե՛ս. «Ընտանիքում բռնության կանխարգելման, ընտանիքում բռնության ենթարկված անձանց պաշտպանության և ընտանիքում համերաշխության վերականգնման մասին» Հայաստանի Հանրապետության օրենք, ընդունվել է 2017 թ.-ի դեկտեմբերի 13-ին: <https://www.refworld.org/legal/legislation/natlegbod/2017/120293>.

28. Տե՛ս. «Հաշմանդամություն ունեցող անձանց իրավունքների մասին» Հայաստանի Հանրապետության օրենք, ընդունվել է 2021 թ.-ի մայիսի 5-ին, ՀՕ-194-Ն (ուժի մեջ է մտել 2021 թ.-ի սեպտեմբերի 1-ին): <https://www.arlis.am/hy/acts/152960>.

29. Տե՛ս. Աշխատավայրում սեռական ոտնձգությունների վերաբերյալ կարգավորումները ներդրվել են 2022 թ.-ից ուժի մեջ մտած օրենսդրական փոփոխություններով: Տե՛ս նաև. Ghazaryan, A., and Grigoryan, V., Is it expedient to adopt a separate 'non-discrimination law?', Yerevan, 2015, pp. 14–15:

https://epfarmeria.am/sites/default/files/Document/Is_it_expedient_to_adopt_separate_nondiscrimination_law_research_2015_0.pdf

30. Ghazaryan, A., “Discrimination, Hate Crimes and Hate Speech in Armenia — Situational Analysis Report”, Council of Europe / Yerevan, 2019: <https://rm.coe.int/situational-analysis-armenia-hye/16809e49f2>.

31. Տե՛ս. Մարդու իրավունքների և հիմնարար ազատությունների պաշտպանության մասին կոնվենցիային կից թիվ 12 արձանագրություն (CETS No. 177), բաց է ստորագրման համար 2000 թ.-ի նոյեմբերի 4-ից: Հայաստանը վավերացրել է 2004 թ.-ի հոկտեմբերի 1-ին: Տե՛ս Եվրոպայի խորհրդի Պայմանագրերի գրասենյակի կայքը՝ ստորագրման և վավերացման կարգավիճակի վերաբերյալ: <https://www.coe.int/en/web/conventions/full-list?module=treaty-detail&treatynum=177>.

32. ԵԱՀԿ/ԺՀՄԻԳ, “Interim Opinion on the Draft Law of the Republic of Armenia on Ensuring Equality before the Law (as of November 2018)”, հրապարակվել է 2019 թ.-ի սեպտեմբերի 6-ին, ODIHR.GAL/25/19:

33. Օրենքի նախագիծը մշակվել է 2018 թ.-ին: Այն հետագայում ներկայացվել է ԵԱՀԿ/ԺՀՄԻԳ-ի գնահատմանը, և միջանկյալ կարծիքը ստացվել է 2019 թ.-ի սեպտեմբերի 6-ին (տե՛ս “[Interim Opinion on the Draft Law of the Republic of Armenia on Ensuring Legal Equality](https://www.coe.int/en/web/conventions/full-list?module=treaty-detail&treatynum=177)” (November 2018 version)). 2019 թ.-ի դեկտեմբերի 26-ին Հայաստանի Հանրապետության կառավարությունն ընդունեց և մեկ որոշում: – No. 1978-L - approving the National Strategy for the Protection of Human Rights and the 2020-2022 Action Plan derived therefrom. Այնուհետև ընդունվեց ... որոշումը: No. 1674-L of 28 September 2023 on making amendments and supplements to Government Decision No. 1978-L of 26 December 2019. Երկու գործողությունների ծրագրերն էլ ընդգծում էին վերոնշյալ օրենքի նախագծի վերանայման և հետագա կատարելագործման կարևորությունը: Վերանայված նախագիծը 2024 թ.-ի հունիսի 28-ից մինչև հուլիսի 13-ը հանրային առցանց քննարկման է ներկայացվել «...» վերնագրով: “[Package of Draft Laws on Ensuring Legal Equality and Protection from Discrimination](#)”; however, it has not yet been adopted.

Գլուխ 2. Տվյալներ և մեթոդաբանություն

Սույն հետազոտությունում կիրառվել է խառը մեթոդներով դիզայն Հայաստանում խտրականության վերաբերյալ ընկալումները, վերաբերմունքներն ու փորձառություններն ուսումնասիրելու նպատակով: Ստորև ներկայացված աղյուսակն ամփոփում է հիմնական մեթոդաբանական ընտրությունները, այդ թվում՝ քանակական հարցումը, որական հարցազրույցները, ընտրանքի ձևավորման տրամաբանությունը, տվյալների մշակումը, վերլուծական մոտեցումը, Էթիկական նկատառումները և հիմնական սահմանափակումները: Մեթոդաբանության առավել ամբողջական նկարագրությունը, ներառյալ դաշտային աշխատանքների մանրամասն ընթացակարգերը, որակի ապահովման սկզբունքները, գործիքները ներկայացված են Աղյուսակ 1-ում: Տվյալների և մեթոդաբանության մասին մանրամասն նկարագրությունը տե՛ս Հավելված 1-ում:

Աղյուսակ 1. Մեթոդաբանական ակնարկ

ԸՆԴՀԱՆՈՒՐ ՆԿԱՐԱԳԻՐ	
Հետազոտության ընդհանուր դիզայն	Չուգահեռ համադրվող խառը մեթոդների հետազոտական դիզայն՝ համակցելով ազգային մակարդակով ներկայացուցչական քանակական հարցումը որակական հարցազրույցների հետ:
Խտրականության հայեցակարգային ըմբռնում	Սույն զեկույցում խտրականությունը հիմնականում ընկալվում է որպես ընկալվող անհավասար վերաբերմունք կամ բացառում հիմնված հարցվածների սեփական փորձառությունների, դիտարկումների և մեկնաբանությունների վրա:
Հաշմանդամության գործառնական սահմանում	Հաշմանդամություն ունեցող անձինք նույնականացվել են Վաշինգտոնյան խմբի կարճ հարցաշարի միջոցով՝ հիմք ընդունելով ֆունկցիոնալ սահմանափակումները, այլ ոչ միայն հաշմանդամության պաշտոնական կարգավիճակը:
Դաշտային աշխատանքների ժամանակահատված	2025 թ.-ի նոյեմբերից դեկտեմբեր:
Էթիկական նկատառումներ	Հետազոտությունն իրականացվել է ներքին Էթիկական ընթացակարգերի պահպանմամբ, ներառյալ տեղեկացված համաձայնությունը, գաղտնիության պահպանումը, անանունությունը, հարցվածների անվտանգությունը և «չվնասելու» մոտեցումը:
Որակի ապահովում	Որակի ապահովումը ներառել է հարցազրուցավարների վերապատրաստում, դաշտային աշխատանքների ընթացիկ մշտադիտարկում, աուդիո-ձայնագրությունների ստուգում, կրկնակի ստուգումներ (back-checks), պարատվյալների (paradata) ուսումնասիրություն, հարցազրույցների տեքստային վերծանումների ստուգում, կողավորման ստուգումներ, ինչպես նաև որակի վերահսկման շրջանակում ընդունված որոշումների փաստաթղթավորում
Քանակական բաղադրիչ	
Քանակական մեթոդ	Համակարգչային աջակցությամբ իրականացվող հեռախոսային հարցում:
Թիրախային բնակչություն	18 տարեկան և բարձր տարիքի չափահաս անձինք, ովքեր առնվազն երեք անընդմեջ տարի բնակվել են Հայաստանում:
Հարցման ընտրանքի ծավալ	2,200
Ընտրանքի ձևավորման մոտեցում	Բջջային հեռախոսահամարների պատահական թվանշանների հավաքման (RDD) մեթոդ:

Սահմանային սխալ	Մոտավորապես $\pm 2.1\%$ ՝ 95% վստահության մակարդակի դեպքում, կամ շուրջ $\pm 2.4\text{--}2.5\%$ ՝ ընտրանքի դիզայնի ազդեցությունը (design effect) հաշվի առնելուց հետո:
Փորձնական հարցում	Հիմնական դաշտային աշխատանքներից առաջ իրականացվել է 30 հեռախոսային հարցազրույցից բաղկացած փորձնական հետազոտություն՝ հարցաշարը, հարցերի անցումների տրամաբանությունը (skip logic), ձևակերպումները, թեմաների զգայունությունը և տեխնիկական կարգավորումները փորձարկելու նպատակով:
Տվյալների հավաքագրման գործիք	Կիրառվել է ստանդարտացված հարցաշար, որն ընդգրկել է խտրականության ըմբռնումը, վերաբերմունքներն ու կարծրատիպերը, խտրականության անձնական փորձառությունները և ականատես լինելու դեպքերը, խտրականության դեպքերի մասին հաղորդելու գործելակերպերը, հաստատությունների վերաբերյալ իրազեկվածությունն ու վստահությունը, տեղեկատվության աղբյուրները և սոցիալ-ժողովրդագրական բնութագրերը:
Զգայուն թեմաներով հարցերի ներկայացում	Զգայուն թեմաները, ներառյալ սեռական կողմնորոշման և իրավապահ մարմինների կողմից դրսևորվող խտրականության վերաբերյալ հարցերը, ներկայացվել են անուղղակի ձևակերպումների կամ փորձառության վրա հիմնված հարցերի միջոցով:
Տվյալների մշակում	Դաշտային աշխատանքների ավարտից հետո իրականացվել են տրամաբանական և վիճակագրական ստուգումներ, պարատվյալների և հետադարձ ստուգումների արդյունքների ինտեգրում, բաց հարցերի պատասխանների կոդավորում, տվյալների կշռում, անանունացում և անձը նույնականացնող տվյալների հեռացում:
Կշռում	Հարցման տվյալների նկատմամբ կիրառվել են կշիռներ՝ ստացված ընտրանքը բնակչության բաշխմանը համապատասխանեցնելու նպատակով՝ ըստ հիմնական ժողովրդագրական բնութագրերի, ներառյալ սեռը, տարիքը, մարզը և կրթության մակարդակը:
Որակական բաղադրիչ	
Որակական բաղադրիչ	Որակական բաղադրիչը ներառել է երկու մեթոդ՝ առանցքային տեղեկատուների հետ հարցազրույցներ և դեպքային ուսումնասիրության ձևաչափով խորին հարցազրույցներ:
Թիրախային խումբ	Որակական բաղադրիչն ընդգրկել է երկու խումբ՝ խտրականության վերաբերյալ ինստիտուցիոնալ, փորձագիտական և գործնական գիտելիք ունեցող առանցքային տեղեկատուներ, ինչպես նաև հարցման այն մասնակիցները, որոնք հետագա խորին հարցազրույցների համար ընտրվել են իրենց խոցելիության հատկանիշների և հաղորդված խտրականության փորձառության հիման վրա:
Ընտրանքի ձևավորման մոտեցում	ԱՏՀ մասնակիցներն ընտրվել են նպատակային եղանակով՝ ներառելով կրթության, քաղաքացիական հասարակության, իրավական և պետական կառավարման ոլորտների ներկայացուցիչների հետ խորհրդակցական հարցազրույցներ, որոնց հաջորդել են լրացուցիչ փորձագիտական և ինստիտուցիոնալ հարցազրույցներ: ԽՀ մասնակիցներն ընտրվել են հեռախոսային հարցման մասնակիցների շրջանում մասնակցության համաձայնության մեխանիզմի միջոցով, կիրառելով խոցելիության հատկանիշներն ու խտրականության նախորդ փորձառությունը համադրող 2x2 մոդել: Լրացուցիչ բազմազանություն է ապահովվել ըստ բնակավայրի տեսակի, տարիքի, քաղաքական հայացքների և հատվող հատկանիշների, ինչպիսիք են սեռը, հաշմանդամությունը, տեղահանման կարգավիճակը և Եթևիկ պատկանելությունը:
Ընտրանքի ծավալ	16

Առանցքային տեղեկատվությունների հետ հարցազրույցներ	Դաշտային աշխատանքներից առաջ իրականացվել է չորս խորհրդակցական ԱՏՀ, որոնց հաջորդել է ևս ութ ԱՏՀ՝ ինստիտուցիոնալ, փորձագիտական և գործնական փորձ ունեցող մասնակիցների հետ:
Խորին հարցազրույցներ	Իրականացվել է չորս ԽՀ՝ որպես ինտերսեկցիոնալ դեպքային ուսումնասիրություններ, որոնց մասնակիցներն ընտրվել են խոցելիության հատկանիշներն ու խտրականության նախորդ փորձառությունը համադրող 2x2 տրամաբանության հիման վրա:
Որակական գործիքներ	Հետազոտությունում կիրառվել են ճկուն խորհրդակցական ԱՏՀ ուղեցույց, կիսակառուցվածքային ԱՏՀ ուղեցույց և անհատականացված ԽՀ ուղեցույց: Բոլոր գործիքները մշակվել են տրավմայի նկատմամբ զգայուն մոտեցմամբ և հիմնվել են փաստաթղթերի ուսումնասիրության, փորձագիտական ներդրման և քանակական արդյունքների վրա:
ՎԵՐԼՈՒԾԱԿԱՆ ՄՈՏԵՅՈՒՄ	
Քանակական վերլուծություն	Հարցման տվյալները վերլուծվել են կշռված տոկոսների, վստահության միջակայքերի և, անհրաժեշտության դեպքում, ոչ պարամետրական թեստերի միջոցով:
Վիճակագրական նշանակալիության ներկայացում	Չեկույցը հիմնականում նկարագրական բնույթ ունի, սակայն խմբերի միջև տարբերությունները մեկնաբանվում են որպես նշանակալի միայն այն դեպքում, երբ դրանք ունեն ինչպես վիճակագրական, այնպես էլ բովանդակային նշանակություն: Խմբային համեմատությունները քննարկելիս հաշվի են առնվում վստահության միջակայքերը, տարբերությունների չափն ու ուղղությունը և, անհրաժեշտության դեպքում, վիճակագրական թեստերի արդյունքները: Փոքր կամ անկայուն տարբերությունները չեն ենթարկվում չափազանցված մեկնաբանության:
«Դժվարանում եմ պատասխանել» և «Հրաժարվում եմ պատասխանել» պատասխանների մշակումը	«Դժվարանում եմ պատասխանել» և «Հրաժարվում եմ պատասխանել» պատասխանները ներառվում են վերլուծության մեջ այն դեպքերում, երբ դրանք ունեն վերլուծական նշանակություն, հատկապես երբ անորոշությունը, իրազեկվածության պակասը կամ պատասխանելու դժկամությունն ինքնին կարևոր են մեկնաբանության համար: Սանդղակային հարցերի դեպքում հիմնական ուշադրությունը սովորաբար կենտրոնացվում է բովանդակային պատասխանների վրա:
Բազմակի ընտրությամբ հարցերի վերլուծություն	Բազմակի ընտրությամբ հարցերի դեպքում, եթե այլ բան նշված չէ, յուրաքանչյուր պատասխանի տարբերակի մասնաբաժինը հաշվարկվում է ընտրված բոլոր պատասխանների ընդհանուր թվի, այլ ոչ թե հարցվածների թվի նկատմամբ: Այս հաշվարկները հնարավորություն են տալիս գնահատելու ընտրված տարբերակների բաշխումը, սակայն դրանց հիման վրա հնարավոր չէ որոշել յուրաքանչյուր տարբերակն ընտրած հարցվածների մասնաբաժինը: «Զգիտեմ» պատասխանած կամ պատասխանելուց հրաժարված հարցվածները չեն ներառվում հաշվարկներում: Հետևաբար, այս հաշվարկները հնարավորություն են տալիս գնահատելու ընտրված տարբերակների բաշխումը բովանդակային պատասխանների շրջանակում, սակայն չեն կարող օգտագործվել յուրաքանչյուր տարբերակն ընտրած հարցվածների մասնաբաժինը որոշելու համար:
Որակական վերլուծություն	Որակական տվյալները վերլուծվել են թեմատիկ եղանակով՝ կիրառելով հարցման հիմնական մոդուլներին համապատասխանեցված կոդավորման շրջանակ: Տառադարձությունները կազմակերպվել և կոդավորվել են NVivo ծրագրային ապահովման միջոցով՝ պատմություններում, ինստիտուցիոնալ փորձառություններում, հիմնավորումներում, խոչընդոտներում և հաղթահարման ռազմավարություններում կրկնվող օրինաչափությունները բացահայտելու նպատակով:

Որակական արդյունքների ներկայացում	Որակական արդյունքները ներկայացվում են որպես վերլուծական թեմաներ՝ հիմնավորված օրինակներով, վերապատմված նկարագրություններով և ընտրված ուղղակի մեջբերումներով այն դեպքերում, երբ դրանք հստակեցնում են որևէ օրինաչափություն կամ բացահայտում անձնական փորձառության կարևոր կողմ: Որակական նյութը չի ներկայացվում որպես վիճակագրորեն ներկայացուցչական, այլ օգտագործվում է որպես բացատրական և մեկնաբանական ապացույց:
Քանակական և որակական արդյունքների ինտեգրում	Որակական արդյունքները ներկայացվում են որպես վերլուծական թեմաներ՝ հիմնավորված օրինակներով, վերապատմված նկարագրություններով և ընտրված ուղղակի մեջբերումներով այն դեպքերում, երբ դրանք հստակեցնում են որևէ օրինաչափություն կամ բացահայտում անձնական փորձառության կարևոր կողմ: Որակական նյութը չի ներկայացվում որպես վիճակագրորեն ներկայացուցչական, այլ օգտագործվում է որպես բացատրական և մեկնաբանական ապացույց:

Գլուխ 3. Արդյունքներ

Այս գլխում խառը մեթոդների կիրառմամբ ներկայացվում և վերլուծվում են հետազոտության նպատակներին համապատասխան տվյալները, մասնավորապես՝ խտրականությանն առնչվող հարցերի վերաբերյալ տվյալները: Գլուխը բաղկացած է յոթ ենթագլխից, որոնցից յուրաքանչյուրը նվիրված է խտրականության առանձին՝ ինքնուրույն վերլուծություն պահանջող ասպեկտի: Դեպքի ուսումնասիրության շրջանակում իրականացված չորս անհատական խորին հարցազրույցներից ստացված և առաջին դեմքով ներկայացված նյութը ներառված է համապատասխան բաժիններում:

3.1. Խտրականության մասին ընկալումներն ու դրա նկատմամբ վերաբերմունքը

Առաջին ենթագլխում վերլուծվում են խտրականության վերաբերյալ հանրության և փորձագետների գերակշռող ընկալումները, խտրականության՝ որպես հասարակական խնդրի նկատմամբ վերաբերմունքը, ինչպես նաև տարբեր սոցիալական խմբերի վերաբերյալ առկա կարծրատիպերն ու վերաբերմունքը:

Առանցքային բացահայտումներ

- Հանրության կողմից «խտրականություն» հասկացության ընկալումը շարունակում է սահմանափակ մնալ: Հայաստանի բնակչության կեսից պակասն է կարողանում այն սահմանել համապատասխան բովանդակությամբ, իսկ նույնիսկ այն դեպքերում, երբ հասկացությունը ճանաչելի է, դրա ընկալումը հիմնականում մակերեսային է (դեպքերի շուրջ 95%-ում): Այն ավելի հաճախ նկարագրվում է «տարբերություն» կամ «անհավասար վերաբերմունք» ձևակերպումներով, քան որպես օրենքով արգելված վարքագիծ:
- Խտրականությունը լայնորեն ընկալվում է որպես հասարակական խնդիր: Այն բանից հետո, երբ հարցվածներին ներկայացվել է խտրականության ընդունված սահմանումը, նրանց ճնշող մեծամասնությունը գնահատել է, որ Հայաստանում խտրականությունը շատ լուրջ կամ որոշ չափով լուրջ խնդիր է: Այդ ցուցանիշը որևէ սոցիալ-ժողովրդագրական խմբում չի իջել մոտավորապես երկու երրորդից ցածր:
- Հանրության կարծիքով՝ Հայաստանում խտրականությունն առավել տարածված է ԼԳԲՏԶ+ անձանց (68.0%), մտավոր կամ հոգեկան առողջության խնդիրներ (հաշմանդամություն) ունեցող անձանց (35.1%) և Լեռնային Ղարաբաղից բռնի տեղահանված անձանց նկատմամբ՝ անկախ նրանց պաշտոնական իրավական կարգավիճակից (32.4%): Հարցվածների շուրջ 29%-ը միգրանտներին, կանանց և ֆիզիկական հաշմանդամություն ունեցող անձանց նույնպես համարում է խտրական վերաբերմունքի ավելի բարձր ռիսկի ենթակա խմբեր, մինչդեռ ազգային փոքրամասնություններն ամենաքիչն են նշվել (12.6%):
- Վերաբերմունքին վերաբերող տվյալները ցույց են տալիս, որ խտրական վերաբերմունքը շարունակում է լայնորեն տարածված մնալ մի շարք խմբերի նկատմամբ: Հարցվածների զգալի մասը համաձայնություն է արտահայտել ԼԳԲՏԶ+ անձանց, միգրանտների, փախստականների և ազգային փոքրամասնությունների նկատմամբ բացառող կամ խարանդ բնույթի պնդումների հետ, մինչդեռ գենդերային ավանդական դերերի վերաբերյալ պատկերացումները ևս շարունակում են լայնորեն տարածված և կայուն մնալ: Սա վկայում է այն մասին, որ խտրականությունը ոչ միայն ընկալվում է որպես խնդիր, այլև վերարտադրվում է առօրյա նորմերի և հասարակական վերաբերմունքի միջոցով:
- Հարցման արդյունքները ցույց են տալիս ավելի բարձր աջակցություն՝ հաշմանդամություն ունեցող անձանց ներառմանն ուղղված պարտավորությունների նկատմամբ, մասնա-

վորապես՝ հանրային միջավայրի մատչելիության ապահովման և հաստատությունների հարմարեցման առումով:

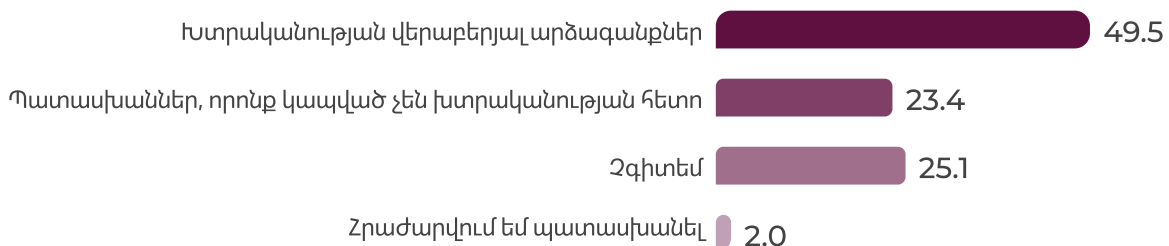
- Որոշ խմբերի վերաբերյալ հանրային ընկալումները բնութագրվում են ոչ թե պարզ ընդունմամբ կամ մերժմամբ, այլ երկիմաստությամբ: Այս հակասական վերաբերմունքը հատկապես ակնհայտ է Լեռնային Ղարաբաղից բռնի տեղահանված անձանց պարագայում. հարցվածների զգալի մասը, մի կողմից, նրանց դիտարկում է որպես առաջնահերթ աջակցության կարիք ունեցող խումբ, իսկ մյուս կողմից՝ նրանց նկատմամբ արտահայտում է կախվածության և արտոնյալ վերաբերմունքի մասին պատկերացումներ:
- Որակական հարցազրույցները լրացնում են քանակական արդյունքները՝ ցույց տալով, որ խտրականության վերաբերյալ ընկալումները մեծապես պայմանավորված են իրավական անտեղյակությամբ, խորապես արմատավորված կարծրատիպերով և «մենք» ու «նրանք» սոցիալական տարբերակմամբ: Առանցքային տեղեկատուների (ԱՏՀ) կարծիքով՝ խտրական վերաբերմունքի բազմաթիվ դրսևորումներ նորմալացված են և ընկալվում են ոչ թե որպես իրավունքների խախտում, այլ որպես ավանդական, սովորական կամ հասարակության կողմից ընդունելի վարքագիծ:

3.1.1 «Խտրականությունը» որպես հասկացություն

Մինչ խտրականության պաշտոնական սահմանումը հարցվածներին ներկայացնելը, նրանց առաջարկվել է սեփական բառերով նկարագրել, թե ինչ են հասկանում այդ հասկացության ներքո: Այս մոտեցման նպատակն էր գնահատել խտրականության վերաբերյալ նրանց նախնական պատկերացումները և առօրյա կյանքում դրա տարբեր դրսևորումները ճանաչելու կարողությունը:

Ընկալումներն ու պատկերացումները արտահայտվում են որոշակի խոսքային բնորոշումներում ու ձևակերպումներում: Դրանց քննության շնորհիվ կարելի է պատկերացում կազմել այն մասին, թե վարքագծային տարբեր երևույթների առերեսվելիս մարդը որքանով է ունակ նույնականացնել դրանք իբրև խտրականության դրսևորումներ: «Խտրականություն» բառը բառացի նկարագրելիս հարցվածների մոտ 23.4%-ը դժվարացել է հստակ պատասխան տալ, իսկ մնացած պատասխանների քննությունից պարզ է դառնում, որ դրանց միայն 49.5%-ն է վերաբերում խտրականությանը³⁴ (տե՛ս Գծապատկեր 1):

Գծապատկեր 1. Համապատասխան և անհամապատասխան պատասխանների բաշխվածությունը (%)

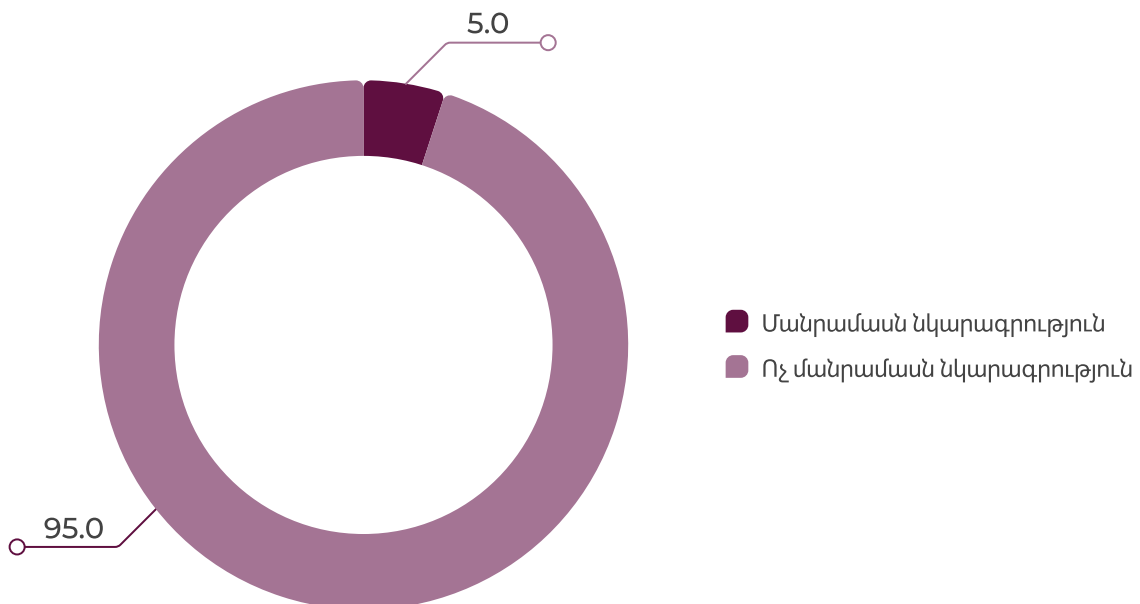
Նշում. Այս հարցը եղել է բաց հարց, որի պատասխանները հետագայում կոդավորվել են և առանձնացվել ըստ խտրականության հետ «առնչվող» և «չառնչվող» կատեգորիաների: Հաշվի առնելով հարցի բաց բնույթը՝ տվյալները չեն կշռվել (N = 2200): Հետևաբար, ստացված արդյունքների հիման վրա կատարվող ընդհանրացումները պետք է մեկնաբանել զգուշությամբ, և կատեգորիաների միջև վիճակագրորեն նշանակալի տարբերությունների ամկայություն չպետք է ենթադրել:

34. «Համապատասխան» ասելով՝ նկատի ունենք այն պատասխանները, որոնք խտրականության հասկացության հետ ունեն ասոցիատիվ կամ իմաստային (կոնոտատիվ) կապ: Օրինակ՝ «տարբերություն», «արտոնություն», «առավելություն» և «կանխակալ վերաբերմունք» բառերն արտացոլում են ասոցիատիվ կապ, մինչդեռ «իրավունքների խախտում» արտահայտությունն արտացոլում է իմաստային (կոնոտատիվ) կապ:

խտրականությանը վերաբերելի պատասխաններում խտրականություն երևույթի քիչ թե շատ մանրամասն նկարագրություն է հանդիպում պատասխանների ընդամենը 5.0%-ի դեպքում: Մնացած 95%-ի դեպքում գործ ունենք «խտրականություն» բառը հուշող տարբեր բնութագրիչների հետ (*տես Գծապատկեր 2-ը*), ինչպես օրինակ՝ «տարբերություն», «արտոնություն», «անհանդուրժողականություն» և այլն: Առավել հաճախ հիշատակվել է «տարբերություն» հոմանիշը՝ 79.8%: Հաճախ պատասխանված բնութագրիչների հնգյակում են նաև «անհավասարություն», «առանձնացում», «կողմնապահություն», «մեկին մյուսից վեր դասել», «իրավունքների խախտում» արտահայտությունները:

Ընդհանուր առմամբ՝ այս պատասխանները վկայում են, որ խտրականության վերաբերյալ հանրային պատկերացումներն առավել հաճախ հիմնված են դրա սոցիալական և առօրյա դրսևորումների՝ օրինակ՝ անհավասար վերաբերմունքի, բացառման կամ տարբերակված վերաբերմունքի ընկալման վրա, քան խտրականության՝ որպես օրենքով արգելված երևույթի, առավել պաշտոնական կամ իրավական ընկալման վրա:

Գծապատկեր 2. Խտրականությանը վերաբերող պատասխաններում մանրամասն և ոչ մանրամասն նկարագրությունների հաճախականությունը (%)

Նշում. Այս հարցը եղել է բաց հարց, որի պատասխանները հետագայում կոդավորվել են և առանձնացվել ըստ խտրականության մասին «մանրամասն» և «ոչ մանրամասն» կատեգորիաների: Հաշվի առնելով հարցի բաց բնույթը՝ տվյալները չեն կշռվել (N = 1100): Հետևաբար, ստացված արդյունքների հիման վրա կատարվող ընդհանրացումները պետք է մեկնաբանել զգուշությամբ, և կատեգորիաների միջև վիճակագրորեն նշանակալի տարբերությունների առկայություն չպետք է ենթադրել:

Հարցվածները նշել են մարդկանց որոշ հատկանիշներ, որոնք, իրենց ընկալմամբ, կարող են խտրականության ենթարկվելու ավելի բարձր ռիսկ առաջացնել: Կարևոր է նշել, որ հարցը նրանցից ուղղակիորեն չէր պահանջում առանձնացնել խտրականության ռիսկի ենթակա կոնկրետ խմբեր, այլ նպատակ ուներ բացահայտելու «խտրականություն» հասկացության վերաբերյալ նրանց պատկերացումները: Հետևաբար, առանձին խմբերի վերաբերյալ հիշատակումները հարցվածների պատասխաններում ինքնաբերաբար են նշվել:

Խտրականությանն առնչվող պատասխանների 15.8%-ում հարցվածները նաև նշել են խտրականության ենթարկվելու բարձր ռիսկ ունեցող խմբեր կամ նրանց վերաբերող հատկանիշներ, այդ թվում՝ ազգությունը, ռասան, գենդերը և սոցիալական կարգավիճակը: Ընդհանուր առմամբ՝ հիշատակվել է շուրջ 13 տարբեր թիրախ: Այս դեպքում ևս նկատելի է պատասխանների որոշակի բևեռացում. առավել հաճախ հիշատակված երեք թիրախները՝ ազգությունը (42.1%), գենդերը (24.6%) և ռասան (10.9%), միասին կազմում են նման պատասխանների գրեթե 80%-ը: Սոցիալական կարգավիճակը (6.5%), երեխաները (3.5%), լեզուն (3.5%) և խտրականության առավել բարձր ռիսկի հետ կապվող նմանատիպ այլ հատկանիշներ նշել է հարցվածների 7%-ից պակասը:

Հարկ է նշել, որ հարցի բնույթով պայմանավորված (այն եղել է բաց հարց) ստացված պատասխանները կշռված չեն ($n=228$): Հետևաբար, դրանց հիման վրա ընդհանրացումներ անելիս անհրաժեշտ է ցուցաբերել զգուշավորություն և չենթադրել պատասխանների կատեգորիաների միջև վիճակագրորեն նշանակալի տարբերությունների առկայություն:

Այս հետազոտությանը մասնակցած առանցքային տեղեկատուները Հայաստանում խտրականության վերաբերյալ ընկալումները կապում են իրավական բացերի, արմատավորված կարծրատիպերի և խտրականության վերաբերյալ սահմանափակ իրազեկվածության հետ՝ ոչ միայն հանրության, այլև պետական կառավարման միջին օղակի պաշտոնյաների և հանրային ծառայողների շրջանում:

«Գիտեք, իմ ընկալմամբ՝ իհարկե հասկանում են, կարող ա անունը չգիտեն, կարող ա իրանք էդքան չեն զգում, չեն կարող դա անվանել, իրավական որակում տալ: [...] Մեկ այլ խմբեր կարող են մտածել՝ դե, որովհետև իրենք, կարող է անարդար է, բայց դե էդպիսին է կյանքը: [...] Իրավական որակում չեն տա գուցե, չեն ասի՝ խտրականություն է»:

Առանցքային տեղեկատու, իրավական ոլորտ

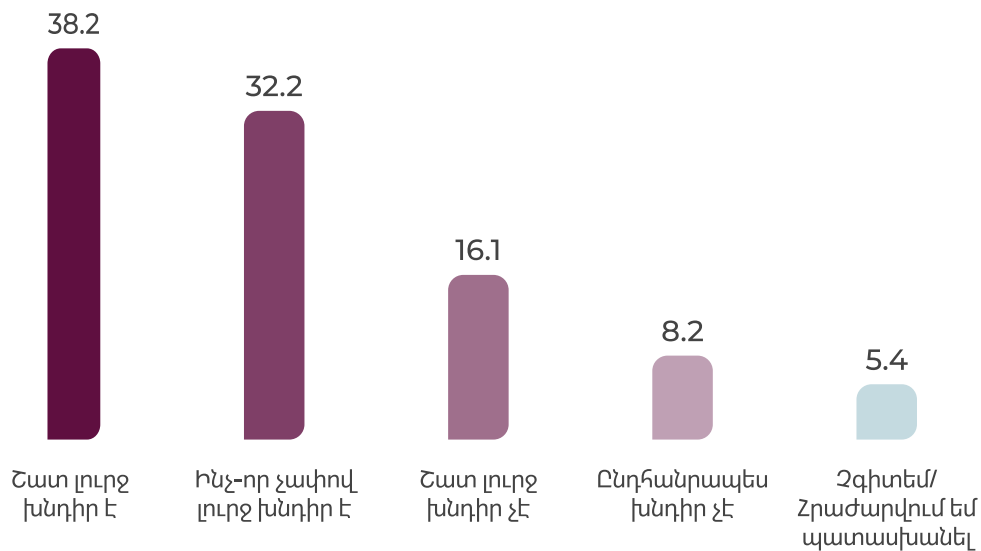
3.1.2 Խտրականության՝ որպես հիմնախնդրի ընկալումը

Մինչև հարցվածներին խտրականության վերաբերյալ ընկալումների, վերաբերմունքի և փորձառությունների մասին հարցեր տալը, հարցազրուցավարները նրանց ներկայացրել են խտրականության միասնական սահմանումը³⁵: Երբ հարցվածներին տրվել է հետևյալ հարցը՝ «Ձեր կարծիքով՝ խտրականությունը Հայաստանում որքանով է լուրջ խնդիր», նրանց մեծամասնությունը (70.4%) խտրականությունն ընկալել է որպես առնվազն որոշ չափով մտահոգություն առաջացնող խնդիր: Միևնույն ժամանակ, բնակչության մեկ քառորդը (24.3%) խտրականությունը չի համարել որպես լուրջ կամ առհասարակ խնդիր (*տես Գծապատկեր 3*)³⁶:

35. Խտրականությունը մարդկանց նկատմամբ անարդար վերաբերմունքն է կամ նրանց բացառումը՝ անձնական հատկանիշների կամ որևէ խմբի պատկանելության հիմքով: Այն կարող է դրսևորվել ինչպես մարդկանց անմիջական գործողությունների, այնպես էլ պետական կամ այլ հաստատությունների գործելակերպի միջոցով: Խտրականությունը կարող է լինել ուղղակի, ինչպես նաև անուղղակի, օրինակ՝ արտաքուստ արդար թվացող քաղաքականությունների կամ կարգավորումների հետևանքով, որոնք չնախատեսված բացասական ազդեցություն են ունենում որոշակի խմբերի վրա: Օրինակ՝ երբ անձին աշխատանքի չեն ընդունում կամ նրա նկատմամբ անարդար վերաբերմունք են ցուցաբերում սեռի, էթնիկ պատկանելության կամ հաշմանդամության պատճառով:

36. Սույն զեկույցում ներկայացված քանակական արդյունքները հիմնված են կշռված տվյալների վրա և ներկայացուցչական են Հայաստանի Հանրապետության 18 և բարձր տարիքի բնակչության համար՝ ապահովելով արդյունքների ընդհանրացման հնարավորությունը Հայաստանի չափահաս բնակչության նկատմամբ:

Գծապատկեր 3. Ձեր կարծիքով՝ խտրականությունը Հայաստանում որքան լուրջ խնդիր է: (%)

Կախված հարցվածների սոցիալ-ժողովրդագրական բնութագրերից՝ խտրականության լրջությունը տարբեր ընկալումներ ունի: Օրինակ՝ կանայք տղամարդկանց համեմատ 9.3 տոկոսային կետով ավելի հաճախ են խտրականությունը լուրջ խնդիր համարում³⁷: Ավելի ցածր սոցիալ-տնտեսական կարգավիճակ ունեցող հարցվածները նույնպես ավելի հաճախ են խտրականությունը համարել լուրջ խնդիր, քան միջին կամ բարձր սոցիալ-տնտեսական կարգավիճակ ունեցող հարցվածները (տարբերությունները կազմել են 11-ից 15 տոկոսային կետ)³⁸:

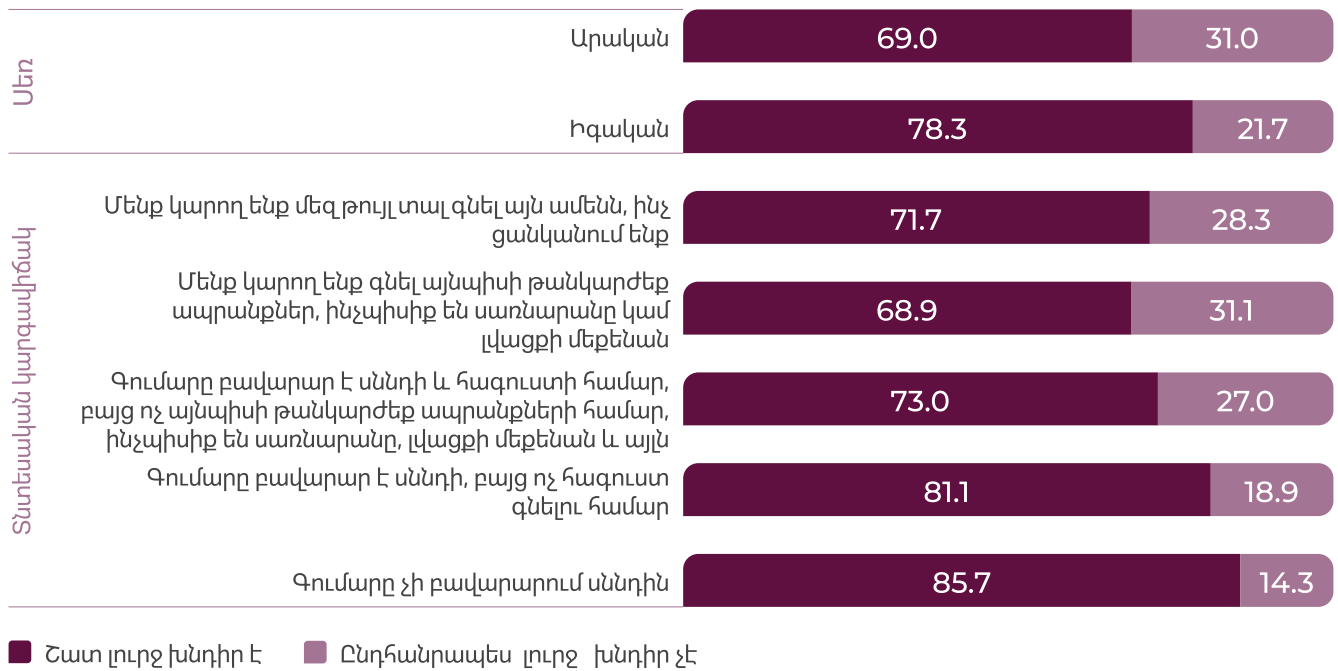
Ավելին, եթե տարբեր խմբերի միջև արձանագրված տարբերություններից զատ դիտարկում ենք նաև յուրաքանչյուր խմբի ներսում արտահայտված ընդհանուր գնահատականները, ապա նկատելի է հետևյալ ուշագրավ հանգամանքը. բոլոր խմբերի ներկայացուցիչների առնվազն 68%-ը խտրականությունը լուրջ խնդիր համարել: Սա վկայում է, որ խտրականությունը հայաստանյան հասարակության տարբեր շերտերում ընկալվում է որպես բավական տարածված և լուրջ սոցիալական խնդիր³⁹ (տե՛ս Գծապատկեր 4):

37. Հարցման դիզայնին համապատասխանեցված $\chi^2 = 6.53$, $p < 0.001$: Posthoc զույգային համեմատությունը ցույց է տվել, որ տղամարդիկ վիճակագրորեն նշանակալիորեն ավելի հաճախ, քան կանայք, խտրականությունը գնահատել են որպես լուրջ խնդիր: Հարցման կշիռներով լոգիստիկ ռեգրեսիա՝ $\Delta = 9.3$ տոկոսային կետ, $p < 0.001$:

38. Հարցման դիզայնին համապատասխանեցված $\chi^2 = 1.88$, $p = 0.010$: Posthoc զույգային համեմատությունները ցույց են տվել, որ ցածր եկամուտ ունեցող հարցվածները վիճակագրորեն նշանակալիորեն ավելի հաճախ, քան թե՛ միջին, թե՛ բարձր եկամուտ ունեցող հարցվածները, խտրականությունը գնահատել են որպես լուրջ խնդիր: Հարցման կշիռներով լոգիստիկ ռեգրեսիա՝ գնահատված սահմանային միջիններով (EMMs), հնարավորությունների հարաբերակցություն (OR) = 1.87, Բոնֆերոնիի ճշգրտմամբ $p < 0.001$ ՝ «ցածր եկամուտ» և «միջին եկամուտ» խմբերի համեմատության համար, և $p = 0.002$ ՝ «ցածր եկամուտ» և «բարձր եկամուտ» խմբերի համեմատության համար:

39. Հայաստանի Հանրապետության մարդու իրավունքների պաշտպանին ներկայացված դիմումների և բողոքների ուսումնասիրությունը ցույց է տալիս, որ խտրական վերաբերմունքն ու կարծրատիպերը խորապես արմատավորված են հասարակության տարբեր շերտերում և տարածված են բոլոր սոցիալական խմբերում, այդ թվում՝ այն խմբերի շրջանում, որոնք իրենց պատասխանատու են բռնության դեպքերին արձագանքելու համար: Տե՛ս. [On the Activities of the Human Rights Defender, the State of Protection of Human Rights and Freedoms: Annual Report 2024](#).

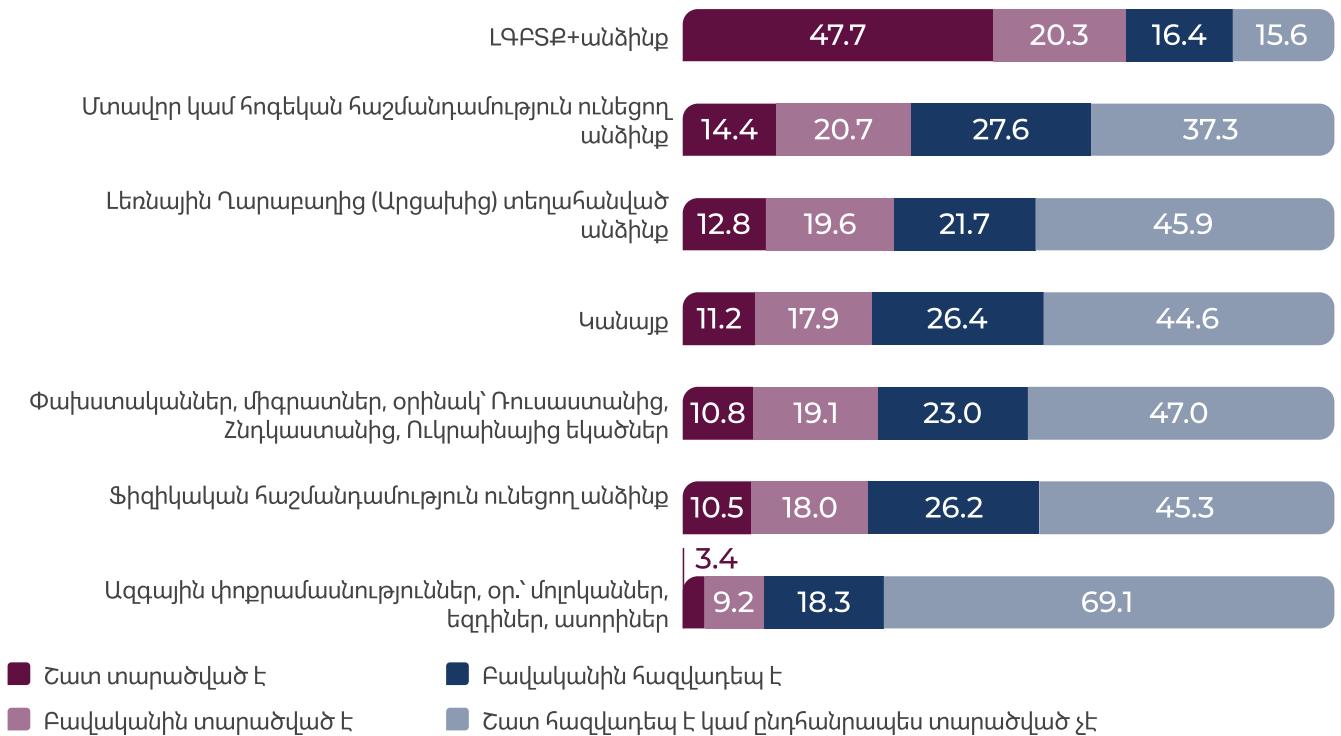
Գծապատկեր 4.4. «Որքան լուրջ խնդիր է խտրականությունը Հայաստանում» հարցի պատասխանները՝ ըստ սոցիալ-ժողովրդագրական բնութագրերի: (%)

Նշում. Պատասխանների կատեգորիաները միավորվել են. «շատ լուրջ խնդիր» և «որոշ չափով լուրջ խնդիր» պատասխանները ներկայացված են միասին, ինչպես նաև՝ «ոչ այնքան լուրջ խնդիր» և «ընդհանրապես խնդիր չէ» պատասխանները:

«Ըստ Ձեզ՝ խտրականությունը Հայաստանում որքանով է տարածված հետևյալ խմբերից յուրաքանչյուրի նկատմամբ» հարցին տրված պատասխանները ցույց են տալիս, որ հանրության կարծիքով խտրականությունն ամենից հաճախ դրսևորվում է ԼԳԲՏ+ անձանց նկատմամբ՝ 68.0%: Խտրականության երկրորդ թիրախ խումբ են դիտվում մտավոր հաշմանդամություն ունեցողները՝ 35.1%, իսկ երրորդ տեղում Լեռնային Ղարաբաղից տեղահանված հայերն են՝ 32.4%: Միգրանտների, կանանց և ֆիզիկական հաշմանդամություն ունեցող անձանց նկատմամբ խտրական վերաբերմունքի տարածվածությունը գրեթե նույնական է գնահատվել՝ մոտ 29.0%: Համաձայն հանրության մեջ իշխող ընկալումների՝ խտրականության դեպքերն ազգային փոքրամասնությունների նկատմամբ ամենից քիչն է տարածված՝ 12.6%:

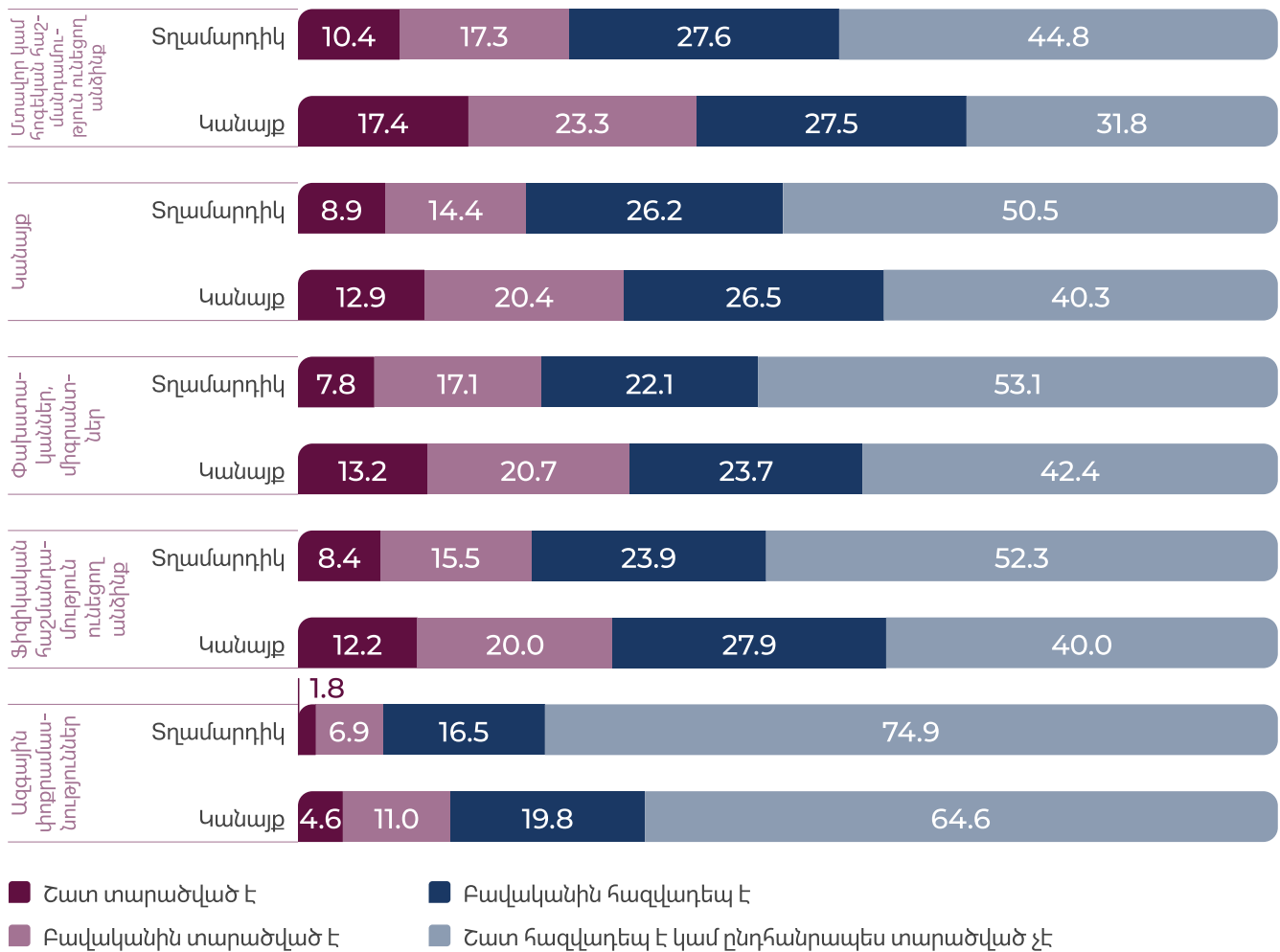
Գծապատկեր 5. Ըստ Ձեզ՝ խտրականությունը հայաստանում որքանո՞վ է տարածված հետևյալ խմբերից յուրաքանչյուրի նկատմամբ: (%)

Գենդերային տարբերություններն արտահայտվում են նաև տարբեր սոցիալական խմբերի նկատմամբ խտրականության տարածվածության վերաբերյալ ընկալումներում: Կանանց, մտավոր հաշմանդամություն ունեցող անձանց, ֆիզիկական հաշմանդամություն ունեցող անձանց, ազգային փոքրամասնությունների և փախստականների, միգրանտների նկատմամբ խտրականության ընկալումների դեպքում տարբերությունները վիճակագրորեն նշանակալի են: Կանանց նկատմամբ խտրականության ընկալման առումով գենդերային տարբերությունը վիճակագրորեն նշանակալի է⁴⁰: Այս դեպքերում կին հարցվածներն ավելի հաճախ են, խտրականությունը գնահատում որպես առավել տարածված, քան տղամարդիկ: Օրինակ՝ հոգեկան հաշմանդամություն ունեցող անձանց նկատմամբ խտրականությունը բավականին կամ շատ տարածված է համարում կին հարցվածների 40.7%-ը՝ տղամարդ հարցվածների 27.7%-ի համեմատ: Նմանատիպ պատկեր է դիտվում նաև ֆիզիկական հաշմանդամություն ունեցող անձանց դեպքում, որտեղ կանանց 32.2%-ը և տղամարդկանց 23.9%-ը խտրականությունը համարում են բավականին կամ շատ տարածված: Փախստականների/միգրանտների դեպքում համապատասխան ցուցանիշները կազմում են 33.9% կանանց և 24.9% տղամարդկանց շրջանում: Ազգային փոքրամասնությունների նկատմամբ խտրականության ընկալումն ընդհանուր առմամբ մնում է համեմատաբար ցածր, սակայն կանայք, միևնույն է, տղամարդկանց համեմատ ավելի հաճախ են այն գնահատում որպես տարածված. կանանց 15.6%-ը՝ տղամարդկանց 8.7%-ի համեմատ, ազգային փոքրամասնությունների նկատմամբ խտրականությունը համարում է բավականին կամ շատ տարածված (տե՛ս Գծապատկեր 6)։

40. ($\chi^2 = 7.538$, $p < 0.001$): Սեռով պայմանավորված վիճակագրորեն նշանակալի տարբերություններ են դիտարկվել նաև մտավոր հաշմանդամություն ունեցող անձանց ($\chi^2 = 12.578$, $p < 0.001$), ֆիզիկական հաշմանդամություն ունեցող անձանց ($\chi^2 = 8.487$, $p < 0.001$), ազգային փոքրամասնությունների ներկայացուցիչների ($\chi^2 = 7.832$, $p < 0.001$) և փախստականների/միգրանտների ($\chi^2 = 7.596$, $p < 0.001$) վերաբերյալ:

Գծապատկեր 6. Հայաստանում հետևյալ սոցիալական խմբերի նկատմամբ խտրականության տարածվածության ընկալումն ըստ սեռի: (%)

3.1.3 Առանձին խմբերի նկատմամբ վերաբերմունքն ու սոցիալական հեռավորությունը

«Շեղծ չգիտենք ինչի, պարտադիր ուզում են խանութում մեզ նկատողություն տալ, որ՝ «ինչու՞ ձեր լեզուն չէք փոխում, մեր երկրում եք ապրում, ուրեմն խոսեք գրական», պարտադիր ուզում են լեզուն փոխեն, չգիտեմ ինչու»:

«Հուզվում ես անարդարությունից, ջղայնանում ես, մանավանդ, եթե քո ընտանիքում սաղ զինճառայող են, ոչ ոք չի փախել ու մրադրություն չի ունեցել փախչելու, անհիմն մեղադրում են, չկովելու, չպայքարելու, չգիտեմ, հուզվում ես ու ջղայնանում ես: Ուզում ես, որ տեղեկացված լինեն, ոչ մեկին թշնամաբար [չվերաբերվեն], բացադրում ես, մարդ կա հասկանում ա, մարդ կա չի հասկանում»:

ԽՀ մասնակից, կին, 44 տարեկան, Լեռնային Ղարաբաղից տեղահանված

Հարցվածներին նաև ներկայացվել են մի շարք պնդումներ, որոնց նպատակն էր բացահայտել տարբեր սոցիալական խմբերի նկատմամբ առկա ընկալումները: Արդյունքները ցույց են տալիս, որ Հայաստանում ընդհանուր բնակչության շրջանում խտրական վերաբերմունքը բավականին տարածված է: Օրինակ՝ հարցվածների 39.6%-ը համաձայնել է «Երբ աշխատատեղերը քիչ են, տղամարդիկ պետք է աշխատելու ավելի շատ իրավունք ունենան, քան կանայք» պնդմանը, իսկ 65.3%-ը համաձայնել է «Աշխատավայրերն արդարացիորեն կարող են խուսափել ԼԳԲՏԺ+ անձանց աշխատանքի ընդունելուց, քանի որ դա կարող է անհարմարություն պատճառել հաճախորդներին կամ գործընկերներին» պնդմանը (*տե՛ս Գծապատկեր 7*): Բացի այդ, Հայաստանում հարցվածների 57.8%-ը համաձայնել է այն պնդմանը, որ «Երեխաների և տնային տնտեսության մասին հոգ տանելը նախևառաջ կնոջ պարտականությունն է», ինչը ևս վկայում է ավանդական գենդերային դերերի վերաբերյալ պատկերացումների պահպանման մասին:

Այս արդյունքները համահունչ են նաև ԱՏՀ-ների մասնակիցների դիտարկումներին, որոնց համաձայն՝ Հայաստանում կանանց և ԼԳԲՏԺ+ անձանց նկատմամբ խտրականությունը հաճախ ընկալվում է որպես սոցիալապես ընդունելի կամ նույնիսկ նորմալացված վարքագիծ:

«Ինչքան հաճախ են ղեկավարները ապագա հարցնում, որ բա՛ն երբ եք, ամուսնացա՞՞ծ եք, երեխա պլանավորո՞ւմ եք, ֆիզարձակուրդ ինչքան ժամանակով եք գնալու: Սրեղ նուրբ բան կա, ոնց որ սա արդեն էնքան շատ ա, էնքան բոլորիս ծանոթ ա էս խորականությունը, որ ինքը նորմալիզացիայի կոմպոնենտ ա իր մեջ ունենում՝ ի տարբերություն էն ավելի զգայուն, նուրբ ու լավ են տեսնում խորականության դրսևորումների, որ մարդիկ ազատ չեն կարողանում խոսել դրա մասին, որովհետև մշակութային սահմանափակում ունեն»:

Առանցքային տեղեկատվություն, կրթության ոլորտ

«Ի տարբերություն նախորդ խմբերի, մենք չենք ամաչում խորականության ենթարկել, օրինակ, կանանց, տղամարդկանց, ԼԳԲՏ մարդկանց, որովհետև մի տեսակ անգամ հանրությունը ըստեղ հպարտության տեղ ա ունենում, որ՝ դե մենք ավանդապաշտ մարդիկ ենք, սենց պիտի լինի»:

Առանցքային տեղեկատվություն, կրթության ոլորտ

Մյուս պնդումներին հարցվածների տված պատասխանները ևս ուշագրավ են: Օրինակ՝ 36.8%-ը համաձայնել է «Ես անհարմար կզգայի ռեստորանում նստել ՄԻԱՎ ունեցող անձի կողքին» պնդմանը, իսկ 54.6%-ը՝ «Եթե ես վարձակալության տրամադրեի իմ բնակարանը, կնախընտրեի, որ վարձակալները հնդիկներ չլինեն» պնդմանը (*տե՛ս Գծապատկեր 7-ը*):

Նմանապես, միգրանտների և փախստականների նկատմամբ վերաբերմունքն արտացոլում է բացառման նկատելի մակարդակ. Հայաստանի բնակչության 45.7%-ը համաձայնել է այն պնդմանը, որ միգրանտներն ու փախստականները «տեղացիներից խլում են աշխատատեղերը»: Հատկանշական է, որ տեղահանված անձանց վերաբերյալ ընկալումները երկիմաստ են. 68.5%-ը համաձայն է, որ Լեռնային Ղարաբաղից տեղահանված անձինք պետք է առաջնահերթություն ստանան աշխատանքի հնարավորություններ գտնելու հարցում, իսկ Հայաստանի բնակչության 58.4%-ը համաձայն է, որ նրանք նախընտրում են ապրել սոցիալական աջակցությամբ և օգտվել հատուկ վերաբերմունքից (*տե՛ս Գծապատկեր 7-ը*):

Ազգային փոքրամասնությունների վերաբերյալ ընկալումները շարունակում են երկիմաստ մնալ: Թեև որոշ խմբեր ընկալվում են որպես հասարակության մեջ ինտեգրված, բնակչության 47.8%-ը համաձայն է, որ ազգային փոքրամասնությունների ներկայացուցիչներն իրենց համայնքի զարգացումն ավելի բարձր են դասում, քան Հայաստանի տնտեսության զարգացումը, իսկ 65.3%-ը համաձայն է, որ այդ խմբերը հակված են իրենց ավանդույթներն ավելի բարձր դասել, քան բարձրագույն կրթություն ստանալը (*տե՛ս Գծապատկեր 7-ը*):

Որակական հարցազրույցների տվյալները լրացնում են այս արդյունքների մեկնաբանությունը՝ ցույց տալով, որ խտրական վերաբերմունքը մեծապես ձևավորվում է «ներխմբային» և «արտախմբային» սահմանների վերաբերյալ ընկալումներով: Մասնավորապես, այն էթնիկ խմբերը, որոնք ավելի ինտեգրված են հայաստանյան հասարակությունում և ընկալվում են որպես «մեզ նման», սովորաբար համարվում են խտրականության ավելի քիչ ենթակա, մինչդեռ խտրական վերաբերմունքն առավել տարածված է այն խմբերի նկատմամբ, որոնք մշակույթի և արտաքին տեսքի առումով ընկալվում են որպես «տարբեր»:

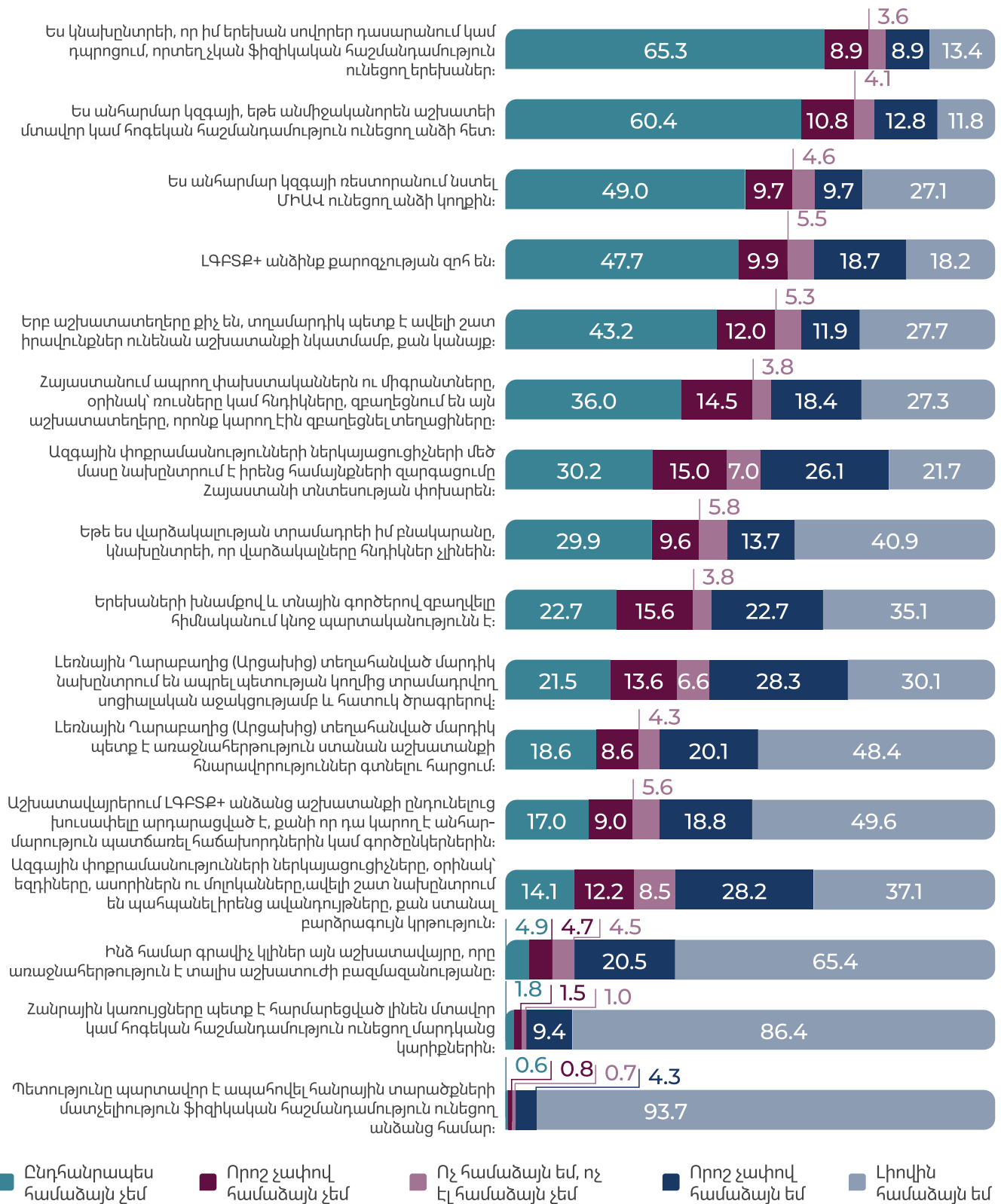

«... Եզդիները իրենց ինքնությանը շափ միաձուլվել են հայկական հասարակության մեջ և մենք իրենց չենք ընկալում շափ հաճախ որպես այլ էթնիկ ներկայացուցիչ, որովհետև իրենք նույն մեր տեսքն ունեն: Շափ-շափ փոքրամասնություններ եզդիների ազգանունները յան-երով է, անունները հայկական են, խոսում են մեր նման հայերեն, դպրոցում հայերեն են սովորում: Դուք եզ նույնականացնում ես էդ մարդու հետ, դրա համար խտրականության ենթարկվելու հավանականությունը նվազում է: Իսկ հնդիկների նկատմամբ, որոնց մոտ դու ամբողջությամբ փարբեր մշակույթ ունես, և առանձնահատկություններ, և վարքագիծ, իրենք շափ խտրականացվում են...»

Առանցքային տեղեկատվություն, կրթության ոլորտ

Ֆիզիկական կամ մտավոր/հոգեկան հաշմանդամություն ունեցող անձանց նկատմամբ նկատվում է համեմատաբար ավելի հանդուրժող վերաբերմունք: Թեև հարցվածների համեմատաբար փոքր մասն է (24.6%) համաձայնել «Ես անհարմար կզգայի, եթե անմիջականորեն աշխատեի մտավոր կամ հոգեկան առողջության խնդիրներ (հաշմանդամություն) ունեցող անձի հետ» պնդմանը, 71.2%-ը չի համաձայնել դրան (*տե՛ս Գծապատկեր 7-ը*): Ընդունման այս համեմատաբար ավելի բարձր մակարդակն արտահայտվում է նաև ներառման նկատմամբ ավելի լայն վերաբերմունքներում. հարցվածների 93.7%-ը լիովին համաձայն է, որ պետությունը պարտավոր է ապահովել հանրային տարածքների մատչելիությունը ֆիզիկական հաշմանդամություն ունեցող անձանց համար, 86.4%-ը լիովին համաձայն է, որ հանրային կառույցները պետք է հարմարեցված լինեն մտավոր կամ հոգեկան առողջության խնդիրներ (հաշմանդամություն) ունեցող մարդկանց կարիքներին, իսկ 85.9%-ը նշել է, որ իրենց համար գրավիչ կլինեի այն աշխատավայրը, որը առաջնահերթություն է տալիս աշխատուժի բազմազանությանը (*տե՛ս Գծապատկեր 7-ը*):

Գծապատկեր 7. Հիմա ես կկարդամ մի քանի պնդում, իսկ Դուք ասացեք, թե որքանով եք համաձայն դրանցից յուրաքանչյուրի հետ: (%)

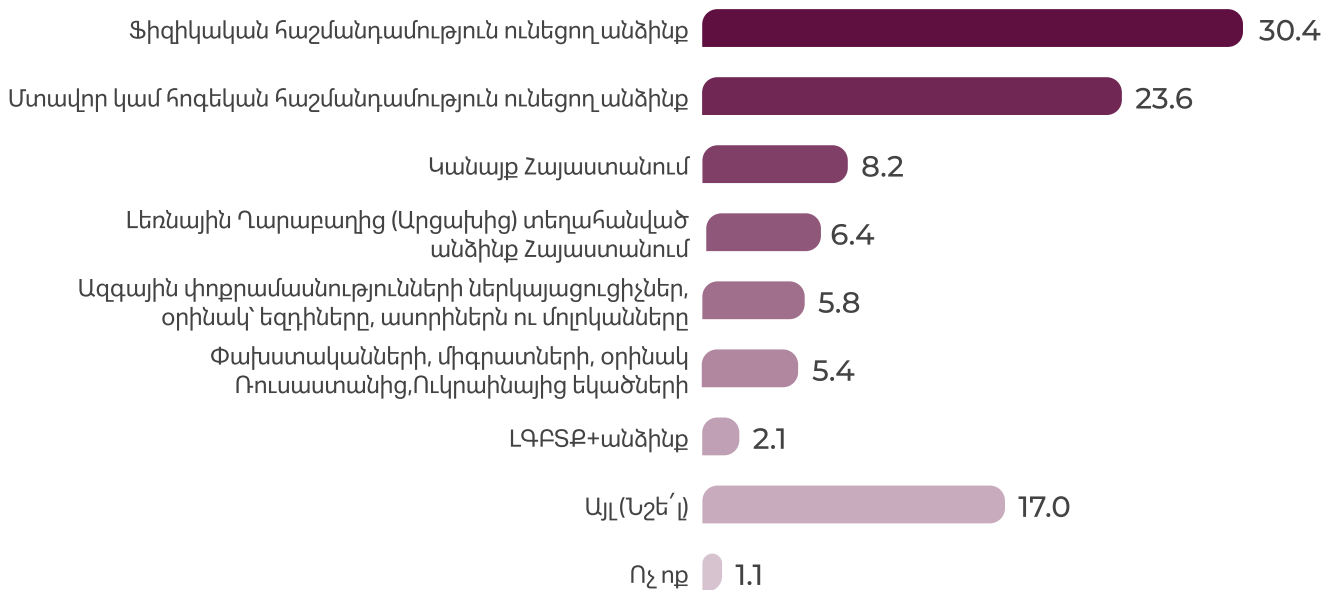

3.1.4 Իրավական պաշտպանության կարիք ունեցող խմբերը

Հետազոտությունը նաև նպատակ ուներ պարզելու, թե որ սոցիալական խմբերն են, ըստ Հայաստանի բնակչության, առավել շատ իրավական պաշտպանության կարիք ունեցողները: «Ձեր կարծիքով՝ ո՞ր սոցիալական խմբերի իրավունքները պետք է ամենաշատը պաշտպանվեն այդ օրենքով» հարցին ի պատասխան՝ բոլոր պատասխանների 30.4%-ում նշվել են ֆիզիկական հաշմանդամություն ունեցող անձինք, իսկ 23.6%-ում՝ մտավոր կամ հոգեկան առողջության խնդիրներ (հաշմանդամություն) ունեցող անձինք՝ որպես խմբեր, որոնց իրավունքները պետք է ստանան լրացուցիչ իրավական պաշտպանություն:

Կանայք, Լեռնային Ղարաբաղից տեղահանված հայերը, ազգային փոքրամասնությունները և փախստականները բոլոր պատասխանների զգալիորեն ավելի փոքր մասն են կազմել, քան հաշմանդամություն ունեցող անձինք, ընդ որում տարբերությունը կազմել է մոտավորապես 20–25 տոկոսային կետ (*տե՛ս Գծապատկեր 8-ը*): Մեկ այլ ուշագրավ արդյունք է այն, որ պատասխանների միայն 2.1%-ում ԼԳՖՏԶ+ անձինք նշվել են որպես սոցիալական պաշտպանության կարիք ունեցող խումբ:

Գծապատկեր 8. Եկեք պատկերացնենք, որ Հայաստանն ընդունում է խտրականության դեմ պայքարի մասին նոր օրենք: Ձեր կարծիքով՝ ո՞ր սոցիալական խմբերի իրավունքները պետք է ամենաշատը պաշտպանվեն այդ օրենքով: (Բազմակի պատասխաններ) (%)

Նշում. «Այլ» կատեգորիայում հարցվածները նշել են խմբերի լայն շրջանակ, որոնք հաճախ նկարագրված են եղել ընդհանուր կամ չստանդարտացված ձևակերպումներով (օրինակ՝ «սովորական մարդիկ», «թույլ մարդիկ», «երեխաներ» կամ «տարբեր խմբեր») և հնարավոր չի եղել դրանք հետևողականորեն դասակարգել նախապես սահմանված վերլուծական խմբերում:

Երբ հարցվածներին խնդրվել է նշել, թե որ խմբերն են առավել հաճախ ենթարկվում խտրականության, նրանք ամենից հաճախ նշել են ԼԳՖՏԶ+ անձանց, մտավոր կամ հոգեկան առողջության խնդիրներ (հաշմանդամություն) ունեցող անձանց, Լեռնային Ղարաբաղից տեղահանված հայերին, կանանց և ֆիզիկական հաշմանդամություն ունեցող անձանց (*տե՛ս Գծապատկեր 5-ը*): Խտրականության՝ անձամբ ականատես լինելու վերաբերյալ առանձին հարցում պատասխանների ամենամեծ բաժինը վերաբերել է աղքատության մեջ ապրող

մարդկանց, որին հաջորդել են ֆիզիկական հաշմանդամություն ունեցող անձինք, միգրանտներն ու փախստականները և կանայք (*տե՛ս Գծապատկեր 10-ը*): Լրացուցիչ իրավական պաշտպանության կարիք ունեցող խմբերի վերաբերյալ մեկ այլ հարցում պատասխանների ամենամեծ բաժինը վերաբերել է ֆիզիկական հաշմանդամություն ունեցող անձանց ամտավոր կամ հոգեկան առողջության խնդիրներ (հաշմանդամություն) ունեցող ունեցող անձանց, որոնց հաջորդել են կանայք, Լեռնային Ղարաբաղից տեղահանված հայերը, ազգային փոքրամասնությունները, փախստականները/միգրանտները և ԼԳԲՏԹ+ անձինք: Քանի որ այս հարցերում կիրառվել են տարբեր ձևաչափեր և հաշվարկման տարբեր հիմքեր, արդյունքները պետք է մեկնաբանվեն առանձին և ոչ թե ուղղակիորեն համեմատվեն միմյանց հետ:

Առանցքային տեղեկատուներից մեկը հարցազրույցի ժամանակ ներկայացրել է այս տարբեր շեշտադրումները հետևյալ մեկնաբանությամբ.

«Հնարավոր է, իհարկե, քանի որ հաշմանդամությունը, իմ կարծիքով, ընդունելի բան է, հապկանիչ է հանրության կողմից: Իմ կարծիքով՝ եթե արցախցի է ու հաշմանդամ է, ավելի քիչ է հնարավոր, որ խտրականության կենթարկվի, որովհետև էմոցիայի, խղճահարության կոմպոնենտ կա, բայց եթե արցախցի է ու հաշմանդամ չէ, իր նկատմամբ ավելի շատ կլինի խտրականությունը, որովհետև խղճալու տեղ չկա այլևս»:

Առանցքային տեղեկատու, կրթության ոլորտ

Այս արդյունքները ցույց են տալիս, որ խտրականության վերաբերյալ հանրային իրազեկվածությունը, խտրական վարքագծի և/կամ վերաբերմունքի հետ անմիջական առնչությունը և իրավունքների պաշտպանությանն աջակցությունը փոխկապակցված, սակայն միմյանցից տարբեր հարթություններ են: Մասնավորապես, հարցվածների կողմից լրացուցիչ իրավական պաշտպանությանն աջակցելը, ըստ երևույթին, արտացոլում է ոչ միայն խտրականության ենթարկվելու ընկալվող ռիսկը, այլև ավելի լայն նորմատիվ դատողություններն այն մասին, թե որ խմբերն են նման պաշտպանության արժանի: Հարցվածները կարող են առավել հակված լինել հատուկ պաշտպանությանը աջակցելու այն խմբերի համար, որոնք, իրենց ընկալմամբ, ռիսկի են ենթարկվում իրենց վերահսկողությունից դուրս հանգամանքների պատճառով, կամ այն խմբերի համար, որոնք առաջացնում են կարեկցանք և բարոյական պարտավորության զգացում: Ի հակադրություն՝ այն խմբերը, որոնք լայնորեն ճանաչվում են որպես խտրականության թիրախներ, այնուամենայնիվ կարող են սահմանափակ աջակցություն ստանալ իրավական պաշտպանության հարցում, եթե նրանց նկատմամբ վերաբերմունքը ձևավորվում է խարանոդ բարոյական պատկերացումների շրջանակում, կամ եթե պաշտպանությունը մեկնաբանվում է որպես հատուկ արտոնությունների տրամադրում, այլ ոչ թե հավասար իրավունքների ապահովում:

3.2. Խտրականության ականատես լինելը

Երկրորդ ենթաբաժնում քննության են առնվում այն դեպքերը, երբ Հայաստանում մարդիկ տեսել կամ լսել են իրավիճակներ, որոնք իրենց ընկալմամբ խտրական վերաբերմունքի դրսևորումներ են, այն խմբերը, որոնց նկատմամբ, ըստ հարցվածների, առավել հաճախ դրսևորվել է խտրականություն, խտրականության ընկալվող պատճառները, ինչպես նաև այն ձևերը, որոնցով, հարցվածների տեսանկյունից, խտրական վարքագիծը դրսևորվում է առօրյա կյանքում: Ինչպես նշվել է «Ներածությունում» արդյունքները արտացոլում են հարցվածների սուբյեկտիվ ընկալումները, այլ ոչ թե իրավական գնահատական ստացած դեպքերը: Արդյունքների ամբողջ ընթացքում առանցքային դիտարկումներից մեկն այն տարբերությունն է, որը գոյություն ունի խտրականության վերաբերյալ ընդհանուր ընկալումների և այն դեպքերի միջև, որոնց մարդիկ փաստացի նշում են, որ ականատես են եղել: Այս տարբերությունը, հավանաբար, պայմանավորված է խտրականության սահմանափակ ճանաչմամբ, դրա սոցիալական նորմալացմամբ և ռիսկի ենթակա տարբեր խմբերի տեսանելիության անհավասար մակարդակով:

Հիմնական եզրահանգումներ

- Հարցման մասնակիցների 51.5%-ը նշել է, որ տեսել կամ լսել է որևէ մեկի նկատմամբ խտրական վերաբերմունքի դրսևորման մասին: Սակայն, հաշվի առնելով, որ հարցվածների միայն շուրջ կեսն է կարողացել խտրականությունը իմաստային առումով ճիշտ/համապատասխան նկարագրել նկարագրել, երբ նրանց խնդրել են այն սահմանել սեփական բառերով, խտրականության ականատես լինելու արձանագրված տարածվածությունը կարող է թերագնահատված լինել:
- Խտրականության ականատես լինելու վերաբերյալ հաղորդված դեպքերում նշված բոլոր խմբերի շարքում ամենամեծ բաժինը կազմել են աղքատության մեջ ապրող մարդիկ (14.4%), որոնց հաջորդել են ֆիզիկական հաշմանդամություն ունեցող անձինք (13.4%) և մտավոր կամ հոգեկան առողջության խնդիրներ (հաշմանդամություն) ունեցող անձինք (12.4%): Սա ցույց է տալիս, որ խտրականության վերաբերյալ հաղորդված փորձառություններում այս խմբերն առավել տեսանելի են:
- ԼԳԲՏԶ+ անձինք (68.0%), Լեռնային Ղարաբաղից տեղահանված հայերը (32.4%) և կանայք (29.1%) հարցվածների կողմից առավել հաճախ նշված խմբերից էին, որոնք հայաստանյան հասարակությունում խտրականության են ենթարկվում: Առանձին վերցրած՝ խտրականության ականատես լինելու հաղորդված դեպքերի վերաբերյալ բոլոր պատասխաններում այս խմբերի հիշատակումները համեմատաբար փոքր բաժին են կազմել: Այս արդյունքները վկայում են, որ խտրականության տեսանելիությունը կարող է տարբեր լինել խմբերից կախված՝ պայմանավորված այնպիսի գործոններով, ինչպիսիք են սոցիալական առնչությունը, խմբի տեսանելիությունը և այն աստիճանը, որով խտրական վարքագծի և վերաբերմունքի որոշակի դրսևորումները ճանաչվում և հաղորդվում են որպես խտրականություն:
- Խտրականության ականատես լինելու մասին հաղորդած հարցվածների շրջանում սոցիալական կամ տնտեսական կարգավիճակը նշվել է որպես վերջին անգամ ականատես եղած դեպքի հիմնական պատճառ (17.7%), որին հաջորդել են մտավոր կամ հոգեկան առողջության խնդիրներ (հաշմանդամություն) ունեցող (11.9%) և ֆիզիկական հաշմանդամությունը (9.5%): Մյուս պատճառները, այդ թվում փախստականի կամ

միգրանտի կարգավիճակը, տեղահանումը, ռասան և էթնիկ պատկանելությունը, այս հարցվածների կողմից յուրաքանչյուրն նշվել է 7% կամ ավելի քիչ դեպքերում:

- Որակական տվյալները ցույց են տալիս, որ խտրական վարքագիծը կամ վերաբերմունքը հաճախ չի ճանաչվում որպես այդպիսին, քանի որ այն ներառված է մշակութային նորմերում, փոխանցվում է սերնդեսերունդ և ընկալվում է որպես սովորական կամ հասարակության կողմից ընդունելի վարքագիծ: Խտրականությունը նույնականացնելու ընդհանուր «մշակութային կոդի» բացակայությունը դրա ճանաչման հիմնական խոչընդոտներից է:
- Խտրականության ականատես լինելու նկատմամբ զգայունակության հարցում նկատվում են էական տարբերություններ ըստ տարիքի և եկամտի: Ավելի բարձր տարիքի հարցվածները (60+) և ամենացածր եկամուտ ունեցողները առավել հաճախ են նշել, որ ականատես են եղել աղքատության մեջ ապրող մարդկանց նկատմամբ խտրական վերաբերմունքի, միևնույն ավելի երիտասարդ և ավելի բարձր եկամուտ ունեցող հարցվածներն այդ մասին նշել են ամենաքիչ հաճախ: Սա վկայում է, որ խոցելիությանը մոտ լինելը ձևավորում է խտրականությունը ճանաչելու կարողություն:
- Ինստիտուցիոնալ ճանաչումը՝ անհավասար վերաբերմունքը նույնականացնելու և անվանելու իմաստով, շարունակում է սահմանափակ մնալ: Խտրական բազմաթիվ պրակտիկաներ համապատասխան դերակատարների կողմից անհետևողականորեն են անվանվում, գնահատվում կամ հասցեագրվում: Այս թեման առավել մանրամասն քննության է առնվում Գլուխ 3.7-ում:

3.2.1 Խտրականության փորձառությունը

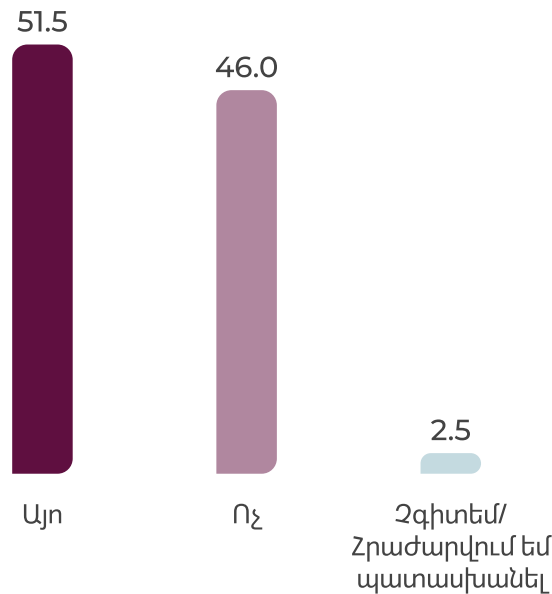

«Որովհետև հիմա մենք բոլորս էլ մի հատ աղջիկ չեմպիոն ենք ունենում սպորտի, ուրախանում ենք, չէ՞, ասում ենք՝ սենց չեմպիոն ունեցանք: Բայց նույն էդ սպորտ-զալում, երբ որ գերակշիռ մեծամասնությունը փղերք են, մենք ոնց որ մի քիչ բան ենք անում էլի՝ ո՞նց կլինի մեր աղջիկը էթա էդ փղերքի հետ պարապի, մարզվի, չգիտեմ: Էդի էլի մենթալիտետի հարց ա»:

ԽՀ մասնակից, փղամարդ, 36 տարեկան, խտրականության անձնական փորձառություն չհաղորդած

«Երբևէ տեսե՞լ կամ լսե՞լ եք, որ որևէ մեկի խտրական վերաբերվեն» հարցին ի պատասխան՝ հարցվածների 51.5%-ը պատասխանել է դրական (*տե՛ս Գծապատկեր 9-ը*): Հիշեցնենք, որ ընկալումների վերաբերյալ նախորդ բաց հարցում պատասխանների միայն 50.5%-ն էր կողմնորոշվել որպես խտրականությանը վերաբերող: Այս երկու ցուցանիշների նմանությունը կարող է վկայել, որ բնակչության մոտավորապես կեսն ի վիճակի է նույնականացնել խտրականության առնվազն որոշ դրսևորումներ: Սակայն այս գնահատականը պետք է մեկնաբանել զգուշությամբ: Քանի որ խտրականության ճանաչումը կախված է դրա վերաբերյալ իրազեկվածությունից և ըմբռնումից, ներկայացված ցուցանիշը կարող է թերագնահատել խտրականության հետ իրական առնչության մակարդակը: Կարևոր է նաև նշել, որ քանի որ հարցվածներին հարցման ընթացքում ներկայացվել էր խտրականության ընդունված սահմանումը, այս արդյունքը չպետք է մեկնաբանվի որպես ինքնաբերական սկզբնական իրազեկվածության մաքուր չափանիշ:

Գծապատկեր 9. Երբևէ տեսել էք, որ որևէ մեկին խտրական վերաբերվեն: (%)

Որակական հարցազրույցները ցույց են տվել, որ խտրականությունը նույնականացնելու դժվարությունները պայմանավորված են նրանով, որ խտրական վարքագիծը հաճախ չի ընկալվում որպես այդպիսին: Շատ դեպքերում այն հանրության «գիտելիքի սոցիալական պահուստում» չի տիպաբանվում որպես դատապարտելի վարքագիծ, և քաղաքացիները կարող են չունենալ այն համապատասխան «մշակութային կոդը», որն անհրաժեշտ է այդ վարքագիծը որպես խտրականություն ճանաչելու համար:

«Մարդիկ հաճախ անգիտակցորեն են էդ խտրականությունը անում, որովհետև անգամ չեն հասկանում, որ դա խտրականություն է, որովհետև իրենց պապերը, իրենց ծնողները, իրենց ընտանիքի անդամները էդ վարքագիծը ունեն, իրենք մշակույթի համապատասխան կրկնում են էդ վարքագիծը»:

Առանցքային տեղեկատվություն, կրթության ոլորտ

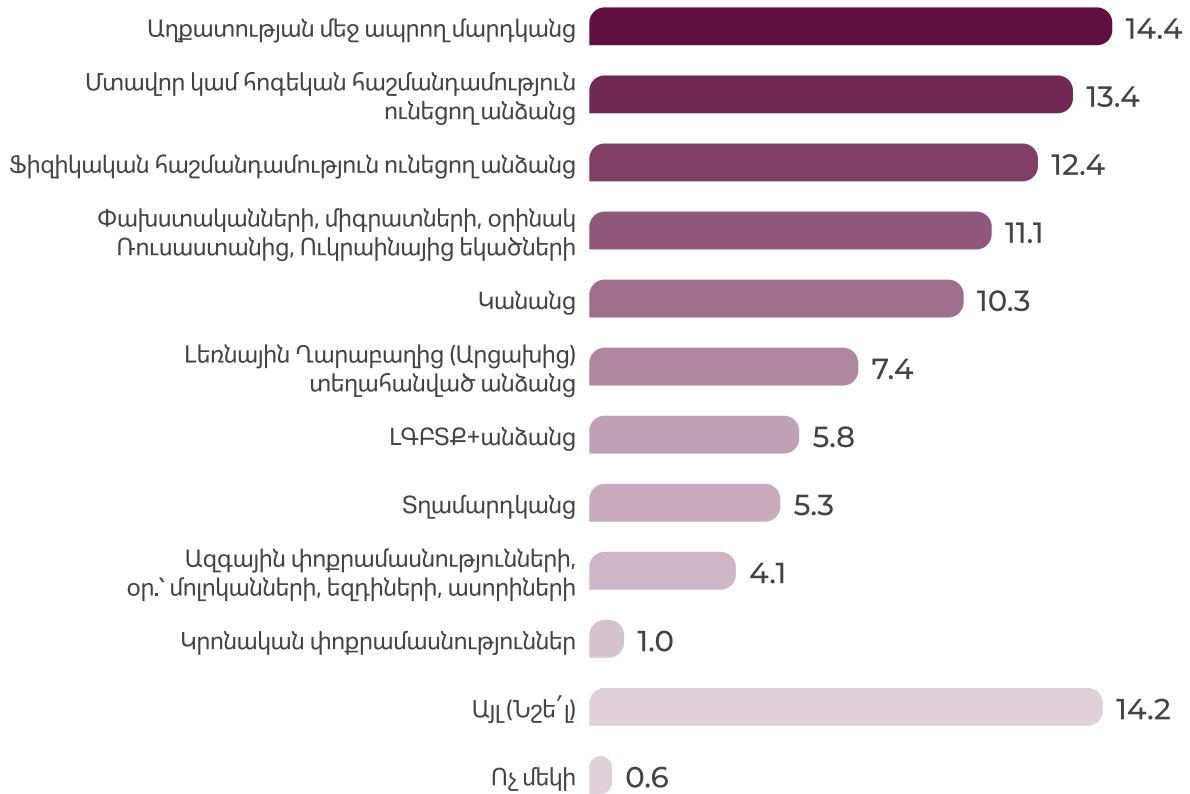
3.2.2 Խտրականության ենթարկվելու առավել բարձր ռիսկ ունեցող խմբերը

Ի տարբերություն նախորդ ենթաբաժնում ներկայացված ընդհանուր ընկալումների, որոնց դեպքում մի շարք սոցիալական խմբերի նկատմամբ խտրականության տարածվածությունը համեմատաբար բարձր է գնահատվում, խտրական վարքագծի ականատես լինելու վերաբերյալ տվյալները ցույց են տալիս որոշակիորեն այլ բաշխում: «Ո՞ր խմբերի նկատմամբ եք խտրականության ականատես եղել» հարցին տրված պատասխանները ցույց են տալիս, որ խտրականության վերաբերյալ ընդհանրացված ընկալումները միշտ չէ, որ համապատասխանում են այն դեպքերին, որոնք հարցվածները տեսնում և առօրյա կյանքում մեկնաբանում են որպես խտրականություն:

Ավելի կոնկրետ՝ խտրականության ականատես լինելու վերաբերյալ հաղորդված դեպքերում նշված բոլոր խմբերի շարքում պատասխանների ամենամեծ բաժինը կազմել են

աղքատության մեջ ապրող մարդիկ (14.4%), որոնց հաջորդել են մտավոր կամ հոգեկան առողջության խնդիրներ (հաշմանդամություն) ունեցող անձինք (13.4%), ֆիզիկական հաշմանդամություն ունեցող անձինք (12.4%), փախստականները/միգրանտները (11.1%) և կանայք (10.3%): Սա վկայում է, որ հարցվածների՝ խտրականության ականատես լինելու վերաբերյալ պատմություններում այս խմբերն առավել հաճախ են հիշատակվում (տե՛ս Գծապատկեր 10-ը):

Գծապատկեր 10. Ո՞ր խմբերի նկատմամբ եք խտրականության ականատես եղել: (Բազմակի պատասխաններ) (%)

Նշում. Այս հարցը տրվել է միայն այն հարցվածներին, ովքեր երբևէ ականատես են եղել կամ լսել են, որ մեկ այլ անձի նկատմամբ դրսևորվել է խտրական վերաբերմունք: «Այլ» պատասխանի համեմատաբար բարձր մասնաբաժինը պայմանավորված է հարցի բաց բնույթով: Հարցվածները նշել են խմբերի լայն շրջանակ, որոնք հաճախ նկարագրված են եղել ընդհանուր կամ չստանդարտացված ձևակերպումներով (օրինակ՝ «սովորական մարդիկ», «թույլ մարդիկ», «երեխաներ» կամ «տարբեր խմբեր») և չեն կարողացել հետևողականորեն դասակարգվել նախապես սահմանված վերլուծական խմբերի մեջ:

Առանցքային տեղեկատվությունը հիմնականում հաստատել են Հայաստանում հաշմանդամության հետ կապված խտրականության ռիսկերի կարևորությունը՝ միաժամանակ ուշադրություն հրավիրելով այն խմբերի վրա, որոնք կարող են ավելի քիչ տեսանելի լինել հարցումների վրա հիմնված հանրային դասակարգումներում: Մասնավորապես, նրանք կանանց, երեխաներին, տարեց անձանց և սոցիալապես անապահով մարդկանց նշել են որպես ինստիտուցիոնալ և առօրյա միջավայրերում պարբերաբար խտրականության ենթարկվող խմբեր:

Խտրականության թիրախները քննարկելիս առանցքային դերակատարներն անդրադարձել են նաև մի շարք այլ խմբերի, թեև ոչ նույն մանրամասնությամբ, ինչ վերը քննարկված խմբերի դեպքում՝ երիտասարդներին, ազգային և կրոնական փոքրամասնություններին,

Լեռնային Ղարաբաղից տեղահանված հայերին, միգրանտներին և փախստականներին, ԼԳԲՏԶ+ անձանց և տղամարդկանց:

«Մարդկանց համար ավելի ընկալելի և ընդունելի ա, որ մարդը հաշմանդամ ա և իրեն չպետք ա խտրականացնել, քան ընկալելի ա, որ ինքը բիսեքսուալ ա և իրեն չպետք ա խտրականացնել»:

Առանցքային տեղեկատվություն, կրթության ոլորտ

«Մի հեղափոխություն հայտարարություն տեսա, որտեղ հարկավոր էին բերք հավաքողներ և ասացի՝ շատ լավ հնարավորություն է իր համար: Ինքը զանգահարեց, և իրեն ասեցին՝ «Եթե դուք արցախցի եք, մենք ձեզ չենք ընդունում», ու չբացապրեցին, թե ինչու»:

Առանցքային տեղեկատվություն, քաղաքացիական հասարակության ոլորտ

Քանի որ աղքատության մեջ ապրող մարդկանց նկատմամբ խտրականությունը բոլոր խմբերի մեջ արձանագրել էր պատասխանների ամենամեծ բաժինը, իրականացվել է լրացուցիչ վերլուծություն՝ պարզելու, թե սոցիալ-ժողովրդագրական որ խմբերն էին առավել հավանականությամբ նշում, որ ականատես են եղել նման խտրականության: Այս մոտեցման անուղղակի նպատակն է, կոնկրետ օրինակով, գնահատել, թե տարբեր սոցիալական բնութագրեր ունեցող մարդիկ որքանով են ունակ և զգայուն նկատելու ու նույնականացնելու խտրականությունը տվյալ ռիսկի ենթակա խմբի նկատմամբ:

Ինչպես ներկայացված է Գծապատկեր 11-ում, ըստ տարիքի արձանագրվել են վիճակագրորեն նշանակալի տարբերություններ: 18–29 տարեկան հարցվածներն ամենաքիչ հավանականությամբ են նշել, որ ականատես են եղել աղքատության մեջ ապրող մարդկանց նկատմամբ խտրական վերաբերմունքի (7.3%), և այս տարբերությունը վիճակագրորեն նշանակալի էր՝ համեմատած ավելի բարձր տարիքի յուրաքանչյուր խմբի հետ: Ականատես լինելու ամենաբարձր ցուցանիշը գրանցվել է 60 և բարձր տարիքի հարցվածների շրջանում (37.8%)⁴¹:

Գծապատկեր 11. Հարցվածների մասնաբաժինը, որոնք նշել են, որ ականատես են եղել աղքատության մեջ ապրող մարդկանց նկատմամբ խտրական վերաբերմունքի՝ ըստ սոցիալ-ժողովրդագրական բնութագրերի: (%)

41. Հարցման դիզայնին համապատասխանեցված $\chi^2 = 9.76$, $p < 0.001$, Posthoc զույգային համեմատություն՝ հարցման կշիռներով լոգիստիկ ռեգրեսիա՝ EMMS մեթոդով, $\Delta = 30.5$, շանսերի հարաբերակցություն (OR) = 0.2 տոկոսային կետ, $p < 0.001$: Հարցման դիզայնին համապատասխանեցված $\chi^2 = 9.76$, $p < 0.001$, Posthoc զույգային համեմատություն՝ հարցման կշիռներով լոգիստիկ ռեգրեսիա՝ EMMS մեթոդով, $\Delta = 30.5$, շանսերի հարաբերակցություն (OR) = 0.2 տոկոսային կետ, $p < 0.001$:

Դեպքի ուսումնասիրությունների արդյունքները, ինչպես նաև խտրականության դեպքերի և դրանց նկատմամբ հանրային արձագանքների վերաբերյալ բաց աղբյուրների վերլուծությունը ցույց են տալիս, որ խտրական բովանդակությունն ու պատմությունները լայնորեն տարածվում են առցանց և տեղեկատվության տարածման այլ հարթակների միջոցով՝ հաճախ հասնելով այն անձանց, որոնք իրենց առօրյա կյանքում կարող են սահմանափակ անմիջական առնչություն ունենալ նման դեպքերի հետ: Այս արդյունքները միասին վկայում են, որ խտրականության վերաբերյալ հանրային ընկալումները կարող են ձևավորվել ոչ միայն անձնական դիտարկումների և փորձառությունների, այլև առցանց և տեղեկատվության տարածման այլ հարթակներով շրջանառվող տեղեկատվության ազդեցությամբ: Միևնույն ժամանակ, արդյունքները ցույց են տալիս, որ խտրականության բազմաթիվ դրսևորումներ հետևողականորեն չեն ճանաչվում կամ մեկնաբանվում որպես այդպիսին, հատկապես առօրյա փոխազդեցությունների և հասարակության կողմից «ընդունելի» համարվող վարքագծի համատեքստում:

Միաժամանակ, խտրականության ենթարկվելու առավել բարձր ռիսկ ունեցող խմբերի նույնականացումը պարտադիր չէ, որ վերածվի դրանց արդյունավետ ինստիտուցիոնալ ճանաչման կամ համապատասխան արձագանքի: Որակական հարցազրույցները ցույց են տալիս, որ խտրականության բազմաթիվ դրսևորումներ համապատասխան դերակատարների կողմից մնում են ոչ հստակ սահմանված, անհետևողականորեն գնահատված կամ անբավարար կերպով հասցեագրված: Հետևաբար, Գլուխ 3.7-ում քննության է առնվում, թե ինչպես է խտրականությունն ընկալվում և ինչպես են դրան արձագանքում այս ոլորտում գործող հաստատությունները:

«Ու կարող եմ ասել ընդանիքում հաշմանդամություն ունեցող անձանց մասով, որ քարեց հաշմանդամների նկատմամբ է խտրականությունը դրսևորվում, բայց չափ հաճախ ընդանիքները դա չեն դիտարկում որպես խտրականություն: Օրինակ՝ քարեցը որոշակի առողջական խնդիրներ ունի ու իրեն չեն հեղձում, չեն քանդում բուժզննումների ու կարծում են, որ դա նորմալ է: Շափ հաճախ, երբ որոշակի վարքարացում չլինի չեն հեղձում իրենց քարեցին»:

Առանցքային տեղեկատվություն, հանրային հարված

3.2.3 Խտրականության ականատես լինելու ընկալվող պատճառները

Խտրականության պատճառների վերաբերյալ հաջորդ հարցում հարցվածները նշել են այն հիմնական պատճառը, որը, իրենց կարծիքով, ընկած է եղել խտրականության վերջին դեպքի հիմքում, որը նրանք տեսել կամ լսել են: Խտրականության ականատես լինելու կամ դրա մասին լսելու վերաբերյալ դրական պատասխան տված հարցվածների շրջանում բոլոր պատասխանների 17.7%-ում որպես խտրականության պատճառ նշվել է սոցիալական կամ տնտեսական կարգավիճակը, 11.9%-ում՝ մտավոր կամ հոգեկան հաշմանդամությունը, իսկ 9.5%-ում՝ ֆիզիկական հաշմանդամությունը:

Մյուս պատճառները՝ փախստական կամ միգրանտ լինելը, տեղահանումը, ռասան, Էթնիկ պատկանելությունը և այլք, նշվել են զգալիորեն ավելի հազվադեպ, ընդ որում դրանցից յուրաքանչյուրին բաժին է ընկել պատասխանների 7%-ից պակաս մասը (*տես Գծապատկեր 12-ը*): Այս արդյունքները ներկայացնում են այն պատճառների բաշխումը, որոնք հարցվածները նշել են որպես խտրականության վերջին դեպքի հիմքում ընկած պատճառ, որի ականատեսը եղել են կամ որի մասին լսել են: Հարկ է նկատի ունենալ, որ դրանք չեն չա-

փում յուրաքանչյուր խմբի կողմից խտրականության ենթարկվելու իրական ռիսկը: Ավելի ցածր տոկոսային ցուցանիշը կարող է արտացոլել տվյալ խմբի ավելի փոքր թվաքանակը բնակչության կազմում կամ այդ խմբի նկատմամբ խտրականության ավելի ցածր տեսանելիությունը, այլ ոչ թե իրականում խտրականության ավելի ցածր մակարդակը:

**Գծապատկեր 12. Ձեր կարծիքով՝ ո՞րն է եղել խտրականության՝
Ձեր տեսած կամ լսած վերջին միջադեպի հիմնական պատճառը: (%)**

Նշում. Հարցերը տրվել են միայն այն նրանց, ովքեր երբևէ ականատես են եղել կամ լսել են, որ մեկ այլ անձի նկատմամբ դրսևորվել է խտրական վերաբերմունք: «Այլ» պատասխանները ներառում են խիստ առանձնահատուկ, իրավիճակային և անհատականացված բացատրությունների լայն շրջանակ (օրինակ՝ անձնական վարքագիծ, արտաքին տեսք, միջանձնա-յին հակասություններ կամ աշխատավայրային փոխհարաբերություններ), որոնք հնարավոր չի եղել իմաստալից կերպով խմբավորել նախապես սահմանված կատեգորիաների ներքո:

3.3. Խտրականության անձնական փորձառությունները

Երրորդ ենթաբաժնում քննության են առնվում Հայաստանում խտրականության անձնական փորձառությունները՝ հիմնվելով ինչպես քանակական հարցման տվյալների, այնպես էլ առանցքային տեղեկատուների հետ անցկացված որակական հարցազրույցների վրա: Այն ուսումնասիրում է, թե ովքեր են նշում, որ անձամբ առնչվել են խտրականության, ինչ հիմքերով և ինչ ձևերով է այն դրսևորվել: Ենթաբաժնում նաև վերլուծվում են հաղորդված խտրական վարքագծի հիմքում ընկած պատճառները՝ խորապես արմատավորված կարծրատիպերից և մշակութային նորմերից մինչև իրավական ցածր իրազեկվածությունն ու ինստիտուցիոնալ թույլ արձագանքը: Արդյունքները հիմնված են հարցվածների սուբյեկտիվ փորձառությունների վրա և, հետևաբար, արտացոլում են նրանց սեփական խտրականության փորձառությունները: Վերլուծության առանցքային գիծը խտրականության մասին իմացության տարբեր ձևերի միջև եղած փոխկապակցվածությունն է՝ այն, թե մարդիկ ընդհանուր առմամբ ինչ են ընկալում, ինչն են դիտարկում որպես խտրական վերաբերմունքի դրսևորում, ինչ են անձամբ վերապրում և որ խմբերին, ըստ նրանց, պետք է տրամադրվի առավել լայն լրացուցիչ իրավական պաշտպանություն: Ենթաբաժնի ավարտին ներկայացվում է խաչվող (ինտերսեկցիոնալ) վերլուծություն՝ որը ցույց է տալիս, թե ինչպես են միմյանց հետ հատվող գործոնները, օրինակ՝ գենդերային պատկանելությունը՝ զուգակցված հաշմանդամության, տարիքի, աղքատության կամ տեղահանման հետ, կարող են մեծացնել խտրականության ենթարկվելու խոցելիությունը՝ այնպիսի ձևերով, որոնք հաճախ բավարար չափով չեն ճանաչվում ինչպես հասարակական, այնպես էլ ինստիտուցիոնալ մակարդակներում:

Ֆիմսական եզրահանգումներ

- Բնակչության 16.5%-ը նշել է, որ վերջին հինգ տարիների ընթացքում ունեցել է խտրականության առնվազն մեկ անձնական փորձառություն: Սոցիալ-տնտեսական խմբերի շրջանակում ամենաբարձր ցուցանիշներն արձանագրվել են այն հարցվածների շրջանում, որոնց տնային տնտեսության եկամուտը բավարար չէր սննդի համար (28.3%), ինչպես նաև նրանց շրջանում, որոնց եկամուտը բավարար էր սննդի, բայց ոչ հագուստի համար (24.0%): Ըստ տարիքի և բնակավայրի տեսակի՝ խտրականության փորձառություններ արձանագրվել են բոլոր խմբերում, սակայն առավել հաճախ՝ 45–59 տարեկան հարցվածների և քաղաքային բնակավայրերի բնակիչների շրջանում:
- Անձամբ վերապրած խտրականության առավել հաճախ նշված պատճառներն էին սոցիալ-տնտեսական կարգավիճակը (21.5%), աշխատավայրում զբաղեցրած պաշտոնը կամ դիրքը (17.0%) և տարիքը (10.4%): Մյուս պատճառները, այդ թվում՝ գենդերը, քաղաքական հայացքները, Լեռնային Ղարաբաղից բռնի տեղահանումը, ֆիզիկական հաշմանդամությունը, լեզուն և էթնիկ պատկանելությունը, նշվել են հարցվածների 7%-ի կամ ավելի փոքր մասի կողմից, սակայն հիշատակումների ավելի ցածր հաճախականությունը չի նշանակում տվյալ խմբի ներսում խտրականության ավելի ցածր մակարդակ:
- Խտրական վարքագծի վերաբերյալ բոլոր արձանագրված պատասխանների 24.8%-ը վերաբերել է բացառմանը կամ անտեսմանը, 19.3%-ը՝ խտրական մեկնաբանություններին, իսկ 18.8%-ը՝ չվերբալ դրսևորումներին, օրինակ՝ մարմնի լեզվին և դեմքի արտահայտություններին: Բռնությունն ու սպառնալիքները կազմել են պատասխանների միայն 4.0%-ը: Սակայն առանցքային տեղեկատուների կարծիքով՝ նման դեպքերը զգալիորեն թերարձանագրվում են, հատկապես կանանց և LQFSՔ+ անձանց առնչությամբ՝ խարանի, վախի և հաստատությունների նկատմամբ անվստահության պատճառով:

- Որակական տվյալները որպես խտրականության հանգեցնող վարքագծի հիմնական պատճառներ առանձնացնում են խորապես արմատավորված կարծրատիպերը, գերիշխող մշակութային նորմերը և իրավական ցածր իրազեկվածությունը: Խտրական վարքագիծը հաճախ նորմալացվում է և ընկալվում որպես ավանդույթ, մշակույթ կամ պարզապես սովորական վարքագիծ, ինչի հետևանքով այն դժվար է անվանել, վիճարկել կամ հասցեագրել:
- Սոցիալական մեկուսացման վախը, գործատուներից կամ իշխանությունն ունեցող անձանցից կախվածությունը և ընտանիքի անդամների, հատկապես երեխաների նկատմամբ պատասխանատվությունը խտրականության մասին բարձրաձայնելու Էական խոչընդոտներ են: Համապարփակ օրենսդրության և հետևողական իրավակիրառ մեխանիզմների բացակայությունը նպաստում է դեպքերի թերհաղորդմանը:
- Արդյունքները ցույց են տալիս, որ խտրականության տարածվածության վերաբերյալ ընկալումները և այն տեսակետները, թե որ խմբերին պետք է տրամադրվի լրացուցիչ իրավական պաշտպանություն, միշտ չէ, որ համընկնում են: Թեև որոշ խմբեր լայնորեն ճանաչվում են որպես խտրականությունից տուժող, այդ ճանաչումը պարտադիր չէ, որ վերածվի խտրականության դեմ հնարավոր օրենքի շրջանակում լրացուցիչ իրավական պաշտպանության նկատմամբ ավելի մեծ հանրային աջակցության: ԼԳԲՏԶ+ անձինք այս օրինաչափության ուշագրավ օրինակն են. խտրականության տարածվածության վերաբերյալ ընկալումները չափող հարցում նրանք առավել հաճախ են նշվել որպես խտրականության ենթարկվող խումբ, մինչդեռ լրացուցիչ իրավական պաշտպանության վերաբերյալ հարցում նշված խմբերից ստացել են աջակցության ամենացածր մակարդակը:
- Խտրականության նկատմամբ ընկալվող խոցելիության, խտրականության վերաբերյալ հաղորդված դիտարկումների և լրացուցիչ իրավական պաշտպանությանն աջակցության արդյունքները միասին ցույց են տալիս երեք հարթություններում առկա տարբեր օրինաչափություններ: Հարցվածների՝ խտրականության ենթարկվող խմբերի վերաբերյալ ընկալումներում առավել ընդգծված են եղել ԼԳԲՏԶ+ անձինք, խտրականության ակառատես լինելու մասին հաղորդումներում առավել հաճախ նշվել են աղքատության մեջ ապրող մարդիկ, իսկ լրացուցիչ իրավական պաշտպանության կարիք ունեցող խմբերի վերաբերյալ պատասխաններում՝ ֆիզիկական հաշմանդամություն ունեցող անձինք: Այս արդյունքները միասին վկայում են, որ խտրականության վերաբերյալ ընկալումները, խտրական փորձառությունների դիտարկումները և իրավական պաշտպանությանն աջակցությունը պարտադիր չէ, որ համընկնեն և կարող են արտացոլել հարցվածների տարբեր նկատառումներ:
- Փոխհատվող (ինտերսեկցիոնալ) խոցելիությունը մեծացնում է խտրական վերաբերմունքի ենթարկվելու հավանականությունը: Առանցքային տեղեկատուները հետևողականորեն նկարագրել են, թե ինչպես են միմյանց հետ հատվող հատկանիշները, օրինակ՝ հաշմանդամություն ունեցող կին լինելը, հաշմանդամություն ունեցող տարեց անձ լինելը, Լեռնային Ղարաբաղից տեղահանված կին լինելը կամ եզդի աղջիկ լինելը, առաջացնում վնասի համակցված ձևեր, որոնք հաճախ պակաս տեսանելի և պակաս ճանաչված են ինչպես հասարակական, այնպես էլ ինստիտուցիոնալ մակարդակներում: Կարևոր է, որ բազմաթիվ հատկանիշները միշտ չէ, որ գործում են պարզ գումարման սկզբունքով. որոշ դեպքերում որևէ հատկանիշ, օրինակ՝ հաշմանդամությունը, կարող է մասամբ փոխել մեկ այլ հատկանիշի, օրինակ՝ տեղահանման ընկալումը՝ երբեմն մեղմելով թշնամական վերաբերմունքը, սակայն միաժամանակ անձին խտրականության ենթակա թողնելով այլ պատճառներով:

3.3.1 Խտրականության անձնական փորձառությունները

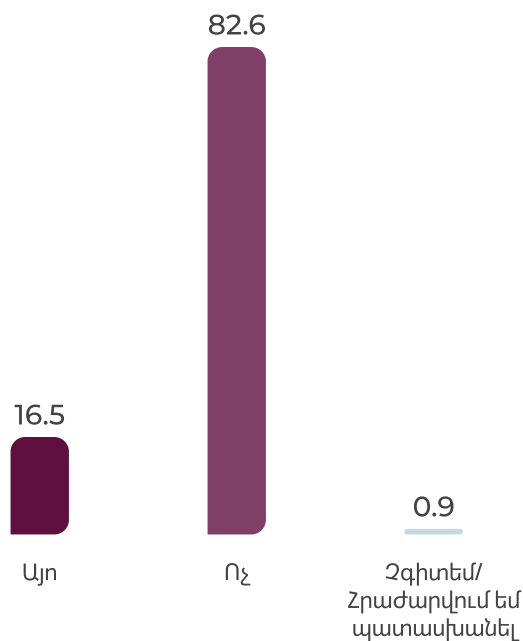

«Որովհետև ես ցածրահասակ մարդ եմ ու աշխատանքի դիմելուց եղել ա, որ ինձ մերժել են, ոչ թե մերժել են, այլ ուղղակի չեն պատասխանել: Իրականում ես էդպես չեմ արել, որ գրված է լինում բարեբան արտաքինով՝ հիմնականում չեմ դիմում: Ես որպես դիմել եմ, ես էդպես եմ կարծում, չգիտեմ հաստատ է, թե ոչ, բայց գնացել եմ աշխատանքի, դիմել եմ իրենց, ոեզյումե եմ ուղարկել, բայց չեմ ստացել պատասխան: Իրականում որովհետև վարան չեմ, որ սա խտրականություն է: Մյուս դեպքում էլ ծանոթ չեմ էդպիսի տեղերի հետ, որպեսզի զանգահարեմ, խոսամ»:

ԽՀ մասնակից, կին, ուսանող, ասորի ազգությամբ

Առանձնահատուկ կարևորություն ունի խտրականության անձնական փորձառությունների վերաբերյալ տվյալների վերլուծությունը: Բնակչության 16.5%-ը նշել է, որ վերջին հինգ տարիների ընթացքում ունեցել է խտրականության առնվազն մեկ անձնական փորձառություն (տե՛ս Գծապատկեր 13-ը): Սակայն փորձագետների հետ անցկացված հարցազրույցներից և դեպքի մեկ ուսումնասիրությունից ստացված տեղեկությունները ցույց են տալիս, որ խտրականություն ունեցած անձանց մասնաբաժինը կարող է թերագնահատված լինել: Սա կարող է կապված լինել նաև այն արդյունքի հետ, որ բնակչության միայն շուրջ կեսն է կարողանում ճիշտ նկարագրել և նույնականացնել խտրականությունը, ինչը ենթադրում է, որ որոշ մարդիկ կարող են իրենց ունեցած խտրական փորձառությունները չճանաչել որպես այդպիսին: Բացի այդ, քանի որ ընտրանքը ներկայացնում է ընդհանուր բնակչությունը, խտրականության ավելի բարձր ռիսկի ենթակա փոքրամասնությունների խմբերը, հավանաբար, ընտրանքում ներկայացված են ավելի փոքր չափով:

Գծապատկեր 13. Վերջին հինգ տարիների ընթացքում անձամբ զգացել եք, որ Ձեր նկատմամբ խտրական վերաբերմունք է դրսևորվել: (%)

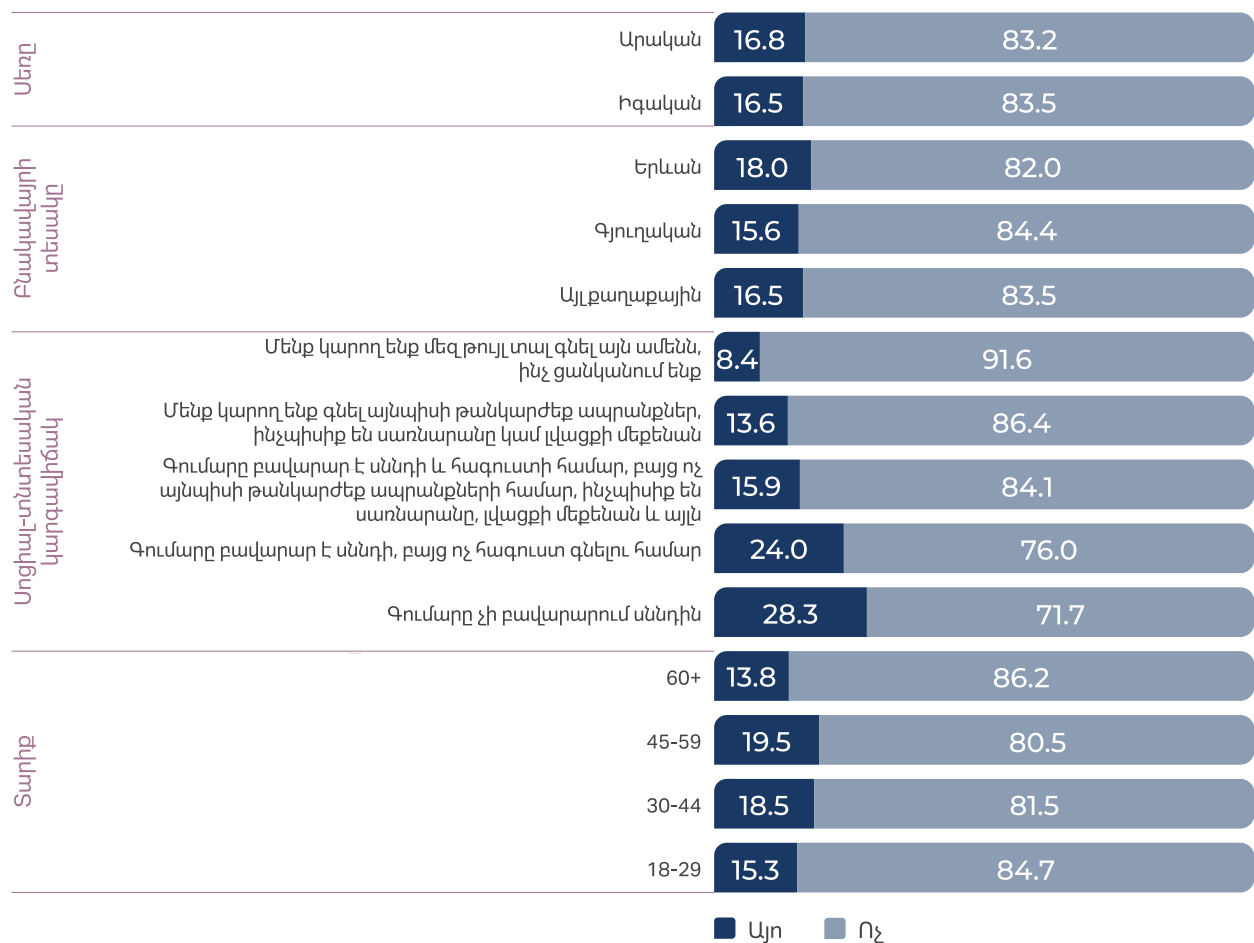

Խտրականության անձնական փորձառությունների մասին առավել հաճախ հայտնել են սոցիալ-տնտեսապես անապահով հարցվածները: Մասնավորապես, այն հարցվածները, որոնց եկամուտը բավարար չէ նույնիսկ սննդի համար (28.3%), ինչպես նաև նրանք, որոնց

եկամուտը բավարար է միայն սննդի համար (24.0%), խտրականության մասին հայտնել են ավելի հաճախ, քան այն հարցվածները, որոնք կարող են իրենց թույլ տալ գնել այն ամենը, ինչ անհրաժեշտ է (8.4%)⁴²:

Սոցիալ-ժողովրդագրական տվյալների վերլուծությունը ցույց է տալիս, որ խնդիրը տարածված է բոլոր խմբերում և սոցիալական շերտերում, թեև սոցիալ-ժողովրդագրական խմբերի միջև դրա արտահայտվածության աստիճանը տարբեր է: Քանի որ այս տարբերությունները վիճակագրորեն նշանակալի չեն, դրանք պետք է մեկնաբանվեն որպես նկարագրական օրինաչափություններ և ոչ թե որպես խմբերի միջև համակարգային տարբերությունների ապացույց: Վերջին հինգ տարիների ընթացքում խտրականության անձնական փորձառության մասին հաղորդած հարցվածները որոշ չափով ավելի կենտրոնացած են միջին տարիքի խմբերում, մասնավորապես՝ 45–59 (19.5%) և 30–44 (18.5%) տարեկանների շրջանում: Ըստ զբաղվածության կարգավիճակի՝ համեմատաբար բարձր ցուցանիշներ են արձանագրվել աշխատանք փնտրող գործազուրկների (22.3%) և հաշմանդամության պատճառով աշխատելու անկարող անձանց շրջանում (24.6%): Միաժամանակ, ըստ սեռի (տղամարդիկ՝ 16.8%, կանայք՝ 16.5%) և բնակավայրի տեսակի (Երևան՝ 18.0%, քաղաքային բնակավայրեր՝ 16.5%, գյուղական բնակավայրեր՝ 15.6%) տարբերությունները համեմատաբար փոքր են (տես *Գծապատկեր 14-ը*)⁴³:

Գծապատկեր 14. Վերջին հինգ տարիների ընթացքում խտրականության անձնական փորձառությունը՝ ըստ սոցիալ-ժողովրդագրական խմբերի (այո/ոչ): (%)

42. Հարցման կշիռներով լոգիստիկ ռեգրեսիա՝ գնահատված սահմանային միջիններով (EMMs): $p < 0.01$:

43. Կարևոր է նշել, որ թեմայի զգայուն բնույթով պայմանավորված՝ հարցումը չի ներառել ինքնանույնականացման հարցեր այնպիսի հատկանիշների վերաբերյալ, ինչպիսիք են սեռական կողմնորոշումը կամ հոգեկան առողջության վիճակը: Հետևաբար, վերլուծությունը հնարավորություն չի տալիս $LQFS\Phi+$ անձանց կամ հոգեկան առողջության խնդիրներ ունեցող անձանց փորձառությունները դիտարկել որպես առանձին խմբերի, և նրանց խտրականության ենթարկվածության փորձառությունները կարող են թերի արտացոլված լինել:

Քանի որ հարցման այս արդյունքները մեծապես հաստատվում են նաև որակական տվյալներով, կարևոր է անդրադառնալ նաև առանցքային տեղեկատուների տեսակետներին՝ խտրականության թիրախ հանդիսացող խմբերի վերաբերյալ⁴⁴: Առանցքային տեղեկատուները բազմիցս ընդգծել են, որ հաշմանդամություն ունեցող անձինք խտրականության են ենթարկվում հանրային կյանքի բազմաթիվ ոլորտներում, հատկապես կրթության, խնամքի, զբաղվածության և ծառայությունների հասանելիության շրջանակում: Սակայն հարկ է նշել, որ այս բաժնում ներկայացված առանցքային տեղեկատուների թվում են հասարակական կազմակերպությունների և ծառայություններ մատուցող կազմակերպությունների ներկայացուցիչներ, որոնք անմիջականորեն աշխատում են խոցելի խմբերի ի հետ: Հետևաբար, նրանց տեսակետները հիմնականում վերաբերում են իրենց մասնագիտական գործունեության շրջանակում գտնվող խմբերին և այն անձանց, որոնք աջակցություն են ստանում իրենց կազմակերպություններից:

«Խտրականության մասով առողջապահությունում ավելի շատ փարեցների նկատմամբ է դրսևորվում, որ փեսնում են փարեց է, մրաժում են՝ «դե էլ ինչ օգնության մասին է խոսքը» ու ճամփեն փուն»:

Առանցքային փեղեկափու, քաղաքացիական հասարակության ոլորտ

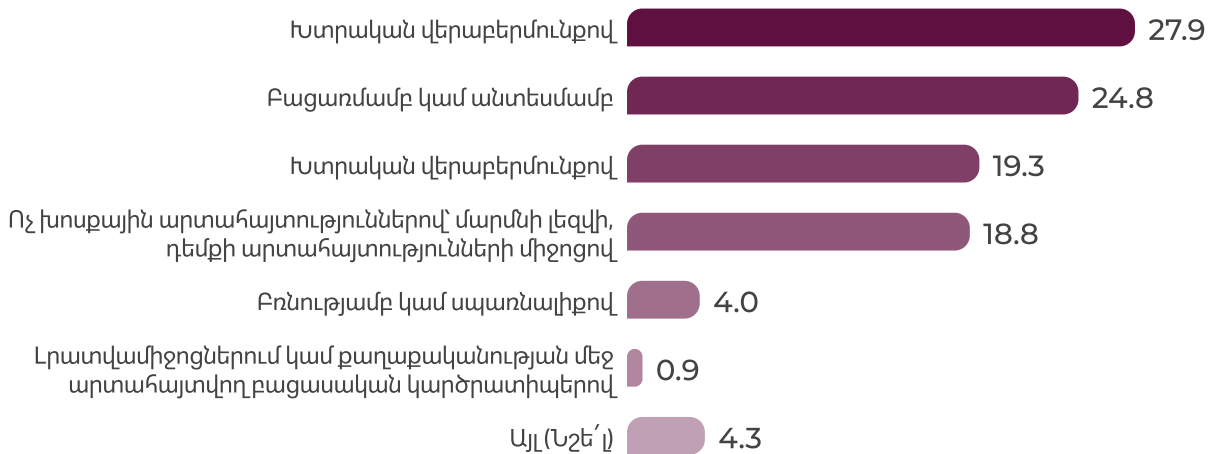
«Նույնն էլ երեխաների դեպքում, կանանց դեպքում, օրինակ կանայք փարբեր միջավայրերում՝ թե հասարակության մեջ, թե ինչ-որ աշխատանքի վայրում են-թարկվում են խտրականության պարզապես ելնելով իրենց կին լինելուց»:

Առանցքային փեղեկափու, հանրային ոլորտ

«Ինչպե՞ս է դրսևորվել այդ վերաբերմունքը» հարցին տրված պատասխաններում ընտրված տարբերակների 27.9%-ը կրել է ընդհանուր բնույթ՝ պարզապես նշելով «խտրական վերաբերմունք»: Սակայն հաջորդ երեք ամենահաճախ ընտրված պատասխանները վերաբերել են խտրականության կոնկրետ դրսևորումներին՝ «բացառում կամ անտեսում» (24.8%), «խտրական մեկնաբանություններ» (19.3%) և «ոչ խոսքային արտահայտություններ (մարմնի լեզու, դեմքի արտահայտություններ)» (18.8%): Այլ դրսևորումներ հիշատակվել են զգալիորեն ավելի հազվադեպ, այդ թվում «բռնություն և սպառնալիք» (4.0%) և «բացասական կարծրատիպեր լրատվամիջոցներում/քաղաքականությունում» (0.9%) (տե՛ս Գծապատկեր 15-ը):

44. Հարկ է նշել, որ այս բաժնում մեջբերված առանցքային տեղեկատուների թվում կան հասարակական կազմակերպությունների և ծառայություններ մատուցող կառույցների ներկայացուցիչներ, որոնք անմիջականորեն աշխատում են ռիսկի ենթակա խմբերի հետ: Հետևաբար, նրանց դիտարկումները հիմնականում վերաբերում են իրենց մասնագիտական գործունեության շրջանակում ընդգրկված և իրենց կազմակերպություններից աջակցություն ստացող խմբերին:

**Գծապատկեր 15. Ինչպե՞ս է դրսևորվել այդ վերաբերմունքը:
(Բազմակի պատասխաններ) (%)**

Նշում. Այս հարցը տրվել է միայն այն նրանց, ովքեր նշել են, որ վերջին հինգ տարիների ընթացքում զգացել են, որ իրենց նկատմամբ դրսևորվել է խտրական վերաբերմունք:

Առանցքային տեղեկատուների հետ անցկացված հարցազրույցներում ներկայացված նկարագրությունները հաստատել են հայաստանյան հասարակությունում վերը նշված խտրականության դրսևորումների առկայությունը՝ միաժամանակ ուշադրություն հրավիրելով բացառման, անտեսման և պիտակավորման դրսևորման կարևոր առանձնահատկությունների վրա: Մասնավորապես, անտեսումը կամ բացառումը դրսևորվում է ոչ միայն բազմաթիվ հանրային տարածքներում հիմնական մատչելիության ենթակառուցվածքների (օրինակ՝ թեքահարթակների, վերելակների և հաշմանդամություն ունեցող անձանց համար նախատեսված կայանատեղիների) բացակայությամբ, այլև այնպիսի գործելակերպերով, որոնք սահմանափակում են մարդկանց ինքնարտահայտվելու հնարավորությունը, կասկածի տակ են դնում նրանց վերարտադրողական իրավունքները, սահմանափակում են նրանց զբաղվածության հնարավորությունները կամ զրկում են նրանց որոշակի ծառայություններից⁴⁵:

«Վերցնենք թափերական բուհ-ը, մի շահառու ունեինք, ով շափ էր ուզում թափերական ընդունվել, նա անվասայլակ է օգտագործում, իսկ թափերականում ոչ մի փեսակ հարմարանք չկա ընդհանրապես, նույնսիկ եթե առաջին հարկ իրեն գրկած բարձրացնեն, միջնույն է մնացած հարկերը բոլորը ասփիճաններ են: Երկրորդը, էլի օրինակ բերեմ ոչ ֆունկցիոնալ, այլ խուլ երիտասարդների առումով, որ չկա թարգմանութուն, թարգմանիչներ չկան և իրենց համար սովորելը շափ դժվար ա, որովհետև իրենց համար մարչելի էդ պայմանները սրեղծված չեն: Չկա թարգմանիչ, ով ավելի արդյունավետ կդարձնի: Եվ բնականաբար կույրերի դեպքում գիքը կարդալը, եթե քսեռքսներ են և հին փարբերակներ են»:

Առանցքային տեղեկատու, քաղաքացիական հասարակության ոլորտ

45. Անտեսման և բացառման բազմաթիվ օրինակներ արձանագրվել են նաև խտրականության դիսկի ենթակա այլ խմբերի, այդ թվում՝ կանանց, փախստականների, սոցիալ-տնտեսական դժվար պայմաններում ապրող անձանց և LQFSQ+ անձանց շրջանում: Քանի որ այս խմբերն առանձին քննարկվում են «խտրականության թիրախ խմբերը» ենթագլխում, նրանց նկատմամբ խտրականության կոնկրետ դրսևորումները ներկայացվում են այնտեղ: Այս բաժնում հիմնական ուշադրությունը կենտրոնացված է խտրականության դրսևորման ձևերի վրա:

«Էլ չեմ խոսում մրավոր հաշմանդամություն ունեցող անձանց մասին, որ առողջապահական համակարգում հափկապես էս վերարտադրողական առողջության համակարգում շար խորականացված են»:

Առանցքային տեղեկատվություն, իրավական ոլորտ

Ինչպես ներկայացված է Գծապատկեր 15-ում, խտրական վարքագծի երրորդ ամենատարածված դրսևորումը խտրական մեկնաբանություններն են: Առանցքային տեղեկատվությունը նշում են, որ դրանք ներառում են պիտակավորող և խարանող արտահայտություններ, ինչպես նաև մեղադրական և հանդիմանող ձևակերպումներ՝ ուղղված որոշակի խմբերին և դրանց անդամներին (օրինակ՝ «ուռուղ», հասցեին («ուռուղ», «անխելք կին», «գոմիկ», «ցնդած բիծա կամ պառավ», «թուրք», «կաթնակեր լակոտ», «չընթերցող», «պորճի լակոտ», «դմփան», «կմախք» և այլն⁴⁶: Խոսելով այս երևույթի մասին՝ առանցքային դերակատարները հատկապես ընդգծում են դրա լայն տարածվածությունը՝ սոցիալական ցանցերում և պետական հիմնարկներում:

«Դուք հաստատեցիք լիքն էլի, որ պաշտոնյաները կամ քարքեր հանրային պաշտոն զբաղեցնող և քաղաքական գործունեությանը զբաղվող անձինք անընդհատ օգտագործում են խտրական, խարանող ձևակերպումներ իրենց խոսքում, երբ ուզում են ինչ-որ մեկի աշխատանքը վարկաբեկել, ինչ-որ մեկի աշխատանքը նսեմացնել և այլն: «Գիժ», «հոգեկան հիվանդ», «փսիխ», «մրավոր հեղափոխ», չէ՞: Երբ քարքեր տերմիններով իրենք արդեն խտրականացնում են էլ անձանց»:

Առանցքային տեղեկատվություն, քաղաքացիական հասարակության ոլորտ

Ոչ խոսքային խտրականության մասին քննարկման ընթացքում առանցքային տեղեկատվությունը նշել են այնպիսի վերաբերմունքի դրսևորումներ, որոնք արտահայտվում են ոչ թե բառերով կամ պիտակավորումներով, այլ արհամարհական վարքագծով, ուրիշին վերևից նայելով, զզվանք արտահայտելով կամ նույնիսկ խղճահարություն ցուցաբերելով (տե՛ս Գծապատկեր 15-ը): Որոշ դեպքերում խտրական վարքագծի այս ձևերը կարող են նաև համընկնել անտեսման և բացառման գործելակերպերի հետ:

46. Փակագծերում ներկայացված որոշ պիտակավորումների համար դժվար է գտնել ճշգրիտ անգլերեն համարժեքներ: Այդ պատճառով ստորև ներկայացվում են առավել դժվար թարգմանելի արտահայտությունների համառոտ բացատրությունները՝ ներառյալ դրանց իմաստը և այն խմբերը, որոնց նկատմամբ դրանք սովորաբար կիրառվում են:

«Ուռուղ»՝ վիրավորական արտահայտություն, որը հիմնականում գործածվում է ֆիզիկական հաշմանդամություն ունեցող անձանց նկատմամբ և մոտավորապես համապատասխանում է «ապուշ», «տխմար» կամ «այլանդակ» վիրավորական բնութագրումներին: «Գոմիկ»՝ նվաստացուցիչ արտահայտություն, որն օգտագործվում է LQFSD+ համայնքի ներկայացուցիչների նկատմամբ և հայերենում ունի «համասեռամուլ» բառի վիրավորական երանգով կիրառություն:

«Կաթնակեր լակոտ»՝ արտահայտություն, որը կիրառվում է անչափահաս երեխաների նկատմամբ՝ ընդգծելու նրանց ընկալվող անհասունությունը: Այն կարող է հասկացվել նաև որպես «դեռ կրծքի կաթով սնվող երեխա»:

«Չընթերցող»՝ նվաստացուցիչ արտահայտություն, որը հիմնականում գործածվում է ցածր սոցիալական կարգավիճակ ունեցող կամ թեթևամիտ վարքագիծ դրսևորող անձանց, առավել հաճախ՝ կանանց նկատմամբ: Ենթադրվում է, որ այն ձևափոխված է «շնթել» բայից, որը նշանակում է անպատշաճ ձևով նստել կամ պառկել:

«Արտոնյալի լակոտ»՝ արտահայտություն, որը կիրառվում է մեծամիտ կամ ցուցադրաբար հարուստ մարդկանց երեխաների նկատմամբ: Հայերենում «լակոտ» բառը բառացիորեն նշանակում է կենդանու ձագ, սակայն խոսակցական լեզվում այն, կախված համատեքստից, կարող է գործածվել ինչպես քնքշական, այնպես էլ վիրավորական իմաստով՝ անձի երեխային բնութագրելիս:

«Դմբան»՝ վիրավորական արտահայտություն, որը կիրառվում է ավելորդ քաշ ունեցող տղամարդկանց կամ կանանց նկատմամբ:

«Սկսած նրանից, թե որտեղ են նստում. օրինակ՝ էդ երեխաները (սոցիալապես անապահով ընտանիքների երեխաները կրթական հասարակություններում), հա՛, կարող ա նստեն ամենավերջում, վերջացրած փարբեր միջոցառումներին մասնակցելու հնարավորությամբ, ուսուցիչների վերաբերմունքով, նույն բուլինգով, որը մի քիչ ավելի հանդուրժողական է լինում, ու դա հենց սոցիալապես ավելի անապահով կենսակերպ ունեցող ընտանիքների երեխաների նկատմամբ է լինում»:

Առանցքային տեղեկատվություն, իրավական ոլորտ

Ինչպես ներկայացված է Գծապատկեր 15-ում, բռնությունն ու սպառնալիքները Հայաստանում խտրականության դրսևորումների շարքում կազմել են ընտրված բոլոր պատասխանների 4.0%-ը: Թեև հարցման ընթացքում բռնությունն ու սպառնալիքները համեմատաբար հազվադեպ են նշվել, առանցքային տեղեկատուները համոզված էին, որ նման դրսևորումների մասին զգալիորեն քիչ է հաղորդվում: Նրանց ներկայացմամբ՝ խտրականությամբ պայմանավորված բռնությունը հատկապես բնորոշ է կանանց և ԼԳՏԶ+ անձանց նկատմամբ, մինչդեռ վախը, խարանը, հաստատությունների նկատմամբ անվստահությունը և ընտանիքից կամ համայնքից կախվածությունը հաճախ մարդկանց հետ են պահում նման դեպքերի մասին հաղորդելուց:⁴⁷

«Եթե վերցնենք էլի բռնության դրսևորումը, և՛ ընտանեկան բռնության, և՛ սեռական, և ցանկացած տեսակի բռնության դեպքում, հիմնականում կա էսպիսի խտրական մոտեցում, ու միշտ կինն է մեղավոր»:

Առանցքային տեղեկատվություն, հանրային ոլորտ

Առանցքային տեղեկատուների ներկայացրած տվյալների հիման վրա կարելի է ենթադրել, որ բռնության և սպառնալիքների հետ կապված դեպքերի իրական թիվն ավելի բարձր է, սակայն բազմաթիվ միջադեպեր մնում են չհաղորդված՝ խարանի, վախի, համայնքի կողմից մեկուսացման և, հնարավոր է, համապատասխան իրավասու մարմինների նկատմամբ անվստահության պատճառով:

«Վախը ավելի էդպես բռնության և այլնի տեսանկյունից, օրինակ, եթե, կամ սպառնալիքի ազդեցության, վախենան, որ խտրական վերաբերմունքի են արժանանում, բայց որոշակիորեն վախենում են, որովհետև չգիտեն դրանից հետո ինչ կլինի, գուցե խտրական վերաբերմունքը ավելի շարանա, կամ օրինակ, որոշակի խնդիրների առաջ կանգնեն»:

Առանցքային տեղեկատվություն, հանրային ոլորտ

47. Հայաստանի Հանրապետության վիճակագրական կոմիտեի կողմից 2021 թ.-ին շուրջ 2,900 կանանց շրջանում իրականացված հետազոտության արդյունքների համաձայն՝ 15–59 տարեկան կանանց 14.8%-ը ենթարկվել է ֆիզիկական բռնության, 6.65%-ը՝ սեռական բռնության, իսկ 31.8%-ը՝ հոգեբանական բռնության: Տե՛ս. [Domestic Violence Against Women Survey: Analytical Report](#) (2021), էջ՝ 50: ԼԳՏԶ+ անձանց իրավունքների վիճակի վերաբերյալ մեկ այլ զեկույցի համաձայն՝ ԼԳՏԶ+ անձանց նկատմամբ արձանագրվել է իրավունքների խախտման ընդհանուր առմամբ 65 դեպք, որոնցից 38-ը վերաբերում են ընտանեկան բռնությանը, այդ թվում՝ ֆիզիկական բռնության 5, սեռական բռնության 2 և հոգեբանական բռնության 3 դեպք: Տե՛ս. [Annual Report: The Human Rights Situation of LGBTQ+ Persons in Armenia in 2024](#), «Փինք» իրավապաշտպան հասարակական կազմակերպություն:

3.3.2 Խտրականության պատճառները

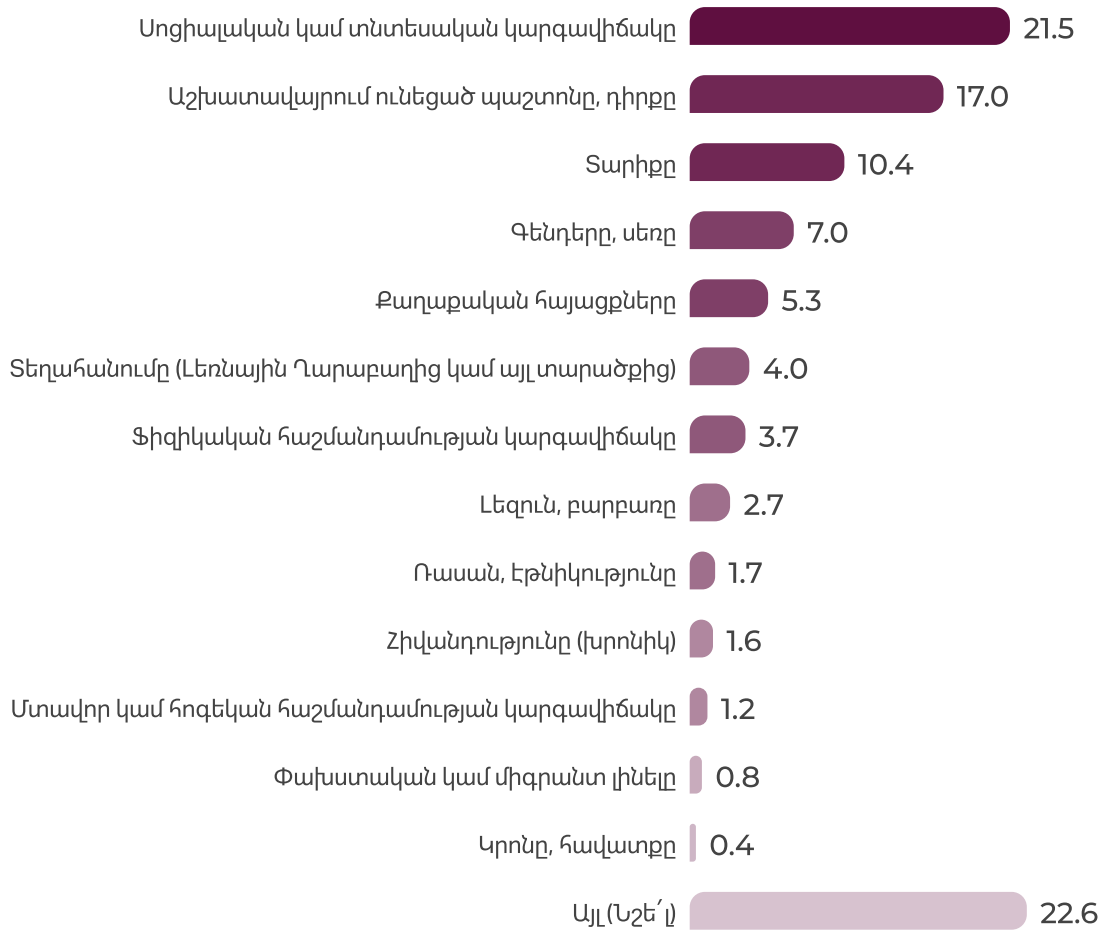
Առաջին մակարդակ

Խտրականության առաջին մակարդակի պատճառները ներկայացված են քանակական հարցման երկու հարցերի պատասխաններից ստացված տվյալների հիման վրա: Դրանցից առաջինը վերաբերում է հարցվածների կողմից անձամբ վերապրած խտրական վերաբերմունքի հիմնական պատճառին: Առնվազն մեկ անգամ խտրականության ենթարկված լինելու մասին հաղորդած հարցվածների (բնակչության 16.5%-ը) պատասխանները ցույց են տալիս, որ խտրական վերաբերմունքի թիրախ դառնալու պատճառները բավական բազմազան են:

Հարցվածների կողմից առավել հաճախ նշված երեք պատճառներն էին սոցիալ-տնտեսական կարգավիճակը (21.5%), աշխատավայրում զբաղեցրած պաշտոնը կամ դիրքը (17.0%) և տարիքը (10.4%): Նշված մյուս պատճառների թվում էին գենդերը, քաղաքական հայացքները, ենթաէթնիկ պատկանելությունը (Լեռնային Ղարաբաղից տեղահանված անձանց դեպքում), հաշմանդամությունը, լեզվական առանձնահատկությունները, ինչպես նաև ռասայական և էթնիկ պատկանելությունը: Այս լրացուցիչ պատճառները հիշատակվել են զգալիորեն ավելի հազվադեպ՝ յուրաքանչյուրն հարցվածների 7%-ի կամ ավելի փոքր մասի կողմից (տե՛ս Գծապատկեր 16-ը):

Հարկ է նշել, որ այն հաճախականությունը, որով որևէ հիմք նշվում է որպես խտրականության հիմնական պատճառ, արտացոլում է ինչպես այդ հիմքով խտրականության տարածվածությունը, այնպես էլ տվյալ խմբի չափը բնակչության կազմում: Համեմատաբար փոքր թվով հարցվածների կողմից նշված որևէ հիմք, այնուամենայնիվ, կարող է նշանակել խտրականության բարձր մակարդակ տվյալ խմբի ներսում: Օրինակ՝ եթե խտրականության փորձառություն ունեցած հարցվածների 7%-ը նշել է որևէ հիմք, դա կարող է իրականում արտացոլել տվյալ խմբի ներսում խտրականության բարձր մակարդակ, եթե բնակչության միայն փոքր մասն է պատկանում այդ խմբին: Հետևաբար, ստորև ներկայացված Գծապատկերը պետք է մեկնաբանել որպես խտրականության պատճառների ընդհանուր բաշխման ցուցիչ, այլ ոչ թե որպես այն խմբերի դասակարգում, որոնք առավել շատ են ենթարկվում խտրականության:

Գծապատկեր 16. Ձեր կարծիքով՝ ո՞րն է եղել Ձեր նկատմամբ դրսևորված խտրական վերաբերմունքի հիմնական պատճառը: (%)

Նշում. Այս հարցը տրվել է միայն նրանց, ովքեր վերջին հինգ տարվա ընթացքում անձամբ բախվել են խտրականության: Պատասխանների մի մասը հնարավոր չի եղել դասակարգել հստակ սահմանված կատեգորիաների մեջ, ուստի դրանք կողավորվել են որպես «Այլ»: Այս պատասխաններն արտացոլում են խտրականության տարաբնույթ, անձնական փորձառության վրա հիմնված բացատրություններ, որոնք հաճախ պայմանավորված են անհատական կամ իրավիճակային գործոններով, այլ ոչ թե հստակ սահմանված խմբային հատկանիշներով:

Երկրորդ մակարդակ

Խտրականության հիմքում ընկած գործոնների երկրորդ մակարդակի վերլուծությունը հիմնված է բացառապես որակական հարցազրույցների վրա: Հարցազրույցների արդյունքներով առանցքային տեղեկատուներն առավել հաճախ որպես խտրական վարքագծի հիմքում ընկած գործոններ նշել են խորապես արմատավորված կարծրատիպերը, գերիշխող մշակութային նորմերն ու ավանդույթները, ինչպես նաև խտրականության նկատմամբ ցածր զգայունակությունը: Այս գործոնները նպաստում են այն իրավիճակին, երբ խտրականության դրսևորումները հաճախ ընկալվում են որպես «սովորական» երևույթ կամ, լավագույն դեպքում, պարզապես որպես վիրավորանք, այլ ոչ թե ճանաչվում են որպես խտրականություն:

Կարծրատիպերը հաճախ չեն ընկալվում որպես խնդրահարույց, քանի որ դրանք վերարտադրվում են բազմաթիվ մակարդակներում՝ ընտանիքում, համայնքում և ինստիտուցիոնալ մակարդակում, ներառյալ կրթական և իրավապահ համակարգերում: Դրանք կարող են արդարացվել ավանդույթներին, «մշակույթին», անվտանգության նկատառումներին կամ անձնական փորձի հիման վրա ձևավորված ընդհանրացումներին հղում կատարելով:

Արդյունքում խտրական վարքագիծը ոչ միայն նորմալացվում է, այլ հաճախ նաև ակտիվորեն արդարացվում, ինչը դժվարացնում է դրա ճանաչումն ու հաղթահարումը:

Որոշ կարծրատիպեր արդարացնում են կանանց և տղամարդկանց ակնկալվող կամ սահմանափակված դերերը ինչպես աշխատաշուկայում, այնպես էլ ընտանիքում, այդ թվում կոնկրետ պարտականությունների և որոշումների կայացման հարցերում: Կանայք հիմնականում ասոցացվում են խնամք իրականացնողի և կենցաղային հոգսեր հոգացողի դերերի հետ, մինչդեռ տղամարդկանցից ակնկալվում է որոշումներ կայացնողի և ընտանիքի նյութապես ապահովողի դերը:

«Օրինակ՝ կանանց մասով, որ կանայք պետք է ավելի ենթարկվող լինեն, ավելի համեստ, ավելի հանդուրժող, աշխատանքի հետ կապված ավելի բարձր պաշտոններում խնդիրներ են ունենում, առաջնորդական հատկանիշները համարվում են կարծրափայլին, որ կանայք բավարար չունեն, ու որ կնոջ համար, օրինակ, պետք ա իր ընտանիքը առաջնային լինի, և ինքը ավելի շատ, ի վերջո, էդ ռեպրոդուկտիվ փարիքում համարվում ա՝ իր ժամանակը պետք է ավելի շատ հատկացնի ընտանիքին, երեխաներին, և էդ առումով կարիերայի առաջընթացի հետ կապված խնդիրներ են լինում»:

Առանցքային տեղեկատու, իրավական ոլորտ

«...Պետք չի դառնաս, որովհետև դա տղամարդու գործ չի, կնոջ գործ ա»

Առանցքային տեղեկատու, կրթության ոլորտ

Նմանատիպ ընկալումներ առկա են նաև հաշմանդամություն ունեցող անձանց, սեռական փոքրամասնությունների, ազգային փոքրամասնությունների և միգրանտների նկատմամբ, որոնք հաճախ ներկայացվում են որպես «այլ», «շեղվող» կամ «ոչ լիարժեք»:

«...Հոգեկան առողջության խնդիր ունեցող, հաշմանդամություն ունեցող անձինք պահվել են հասարակությունից, թաքցվել են հասարակությունից, որ հասարակության մնացած մասը բոլորի աչքին գեղեցիկ և ինտելիգենտ և կիրթ թվա»:

Առանցքային տեղեկատու, հանրային ոլորտ

«...Հնչում էին խոսույթներում, որ արցախցի են, հայ չեն...»:

Առանցքային տեղեկատու, կրթության ոլորտ

Իրավական իրազեկվածության ցածր մակարդակը նույնպես դիտարկվել է որպես խտրականության նկատմամբ թույլ զգայունակության հիմնական պատճառներից մեկը: Այս առումով առանցքային տեղեկատուները նկատի ունենին ոչ միայն շարքային քաղաքացիներին, այլև համապատասխան հաստատությունների աշխատակիցներին և պետական համակարգի միջին օղակի պաշտոնյաներին: Նրանց դիտարկումների համաձայն՝ թեև բարձր մակարդակի պաշտոնյաները կամ միջազգային կառույցների հետ համագործակցող մասնագետները հաճախ ծանոթ են խնդրին իրավական տեքստերի մակարդակում, խտրականության բովանդակությունը, դրսևորումները և իրավական հետևանքները համակարգի

մյուս մակարդակներում հաճախ բավարար չափով չեն ընկալվում: Արդյունքում խտրական բազմաթիվ գործելակերպեր կամ չեն նույնականացվում որպես այդպիսին, կամ չեն դիտարկվում որպես լուրջ հասարակական խնդիր:

Առանցքային տեղեկատուները նշել են նաև, որ թեև հասարակությունում հաճախ առկա է օգնելու պատրաստակամություն, դա պարտադիր չէ, որ վերածվի գործնական արձագանքի, որը շատ դեպքերում մնում է իրավիճակային, այլ ոչ թե համակարգային: Որոշ առանցքային տեղեկատուներ նաև անդրադարձել են իրազեկվածության սերնդային տարբերություններին. երիտասարդները համեմատաբար ավելի իրազեկ են և ավելի ունակ են իրավիճակները գնահատելու խտրականության տեսանկյունից, մինչդեռ ավագ սերնդի շրջանում խտրականության ճանաչումը, հատկապես իրավական իմաստով, թվում է ավելի սահմանափակ:

«...Կարող եմ ասել, որ սենսիտիվության աստիճանը շատ ցածր է և էլի կապված ա իրավագիտակցության [հետ]... Օրինակ, այսպես ասած, տեսնում են հաշմանդամություն ունեցող անձ, որ էդ պահին ունի օգնության կարիք, հասարակությունը գուցե փորձում ա օգնել, բայց ձևաչափը, մեթոդաբանությունը և այլն, չի համապատասխանում այն ամենին, ինչը որ իսկապես անհրաժեշտ է խտրականությունը բացառելու համար»:

Առանցքային տեղեկատու, իրավական ոլորտ

«Ինձ թվում ա՝ իրավական անհրազեկվածությունը, անտեղյակությունը տարել ա նրան, որ հանրությունը շատ քիչ պատկերացում ունի դրա մասին: Ոնց-որ հարվածային խմբեր դրա մասին գիտեն, օրինակ՝ միջազգային կառույցների հետ առնչություն ունեցող բոլոր մարդիկ դա իրավական ակտերի մակարդակում գիտեն: Պետական շատ բարձր պաշտոնյաներ էլ դա գիտեն, բայց պետական միջին օղակի մարդիկ դա չգիտեն, հանրային ծառայողները չգիտեն, համայնքային ոստիկանը չգիտի, բայց ոստիկանության ակադեմիայի ղեկավարը հաստատ գիտի: Իմ կարծիքով՝ շատ հաճախ Հայաստանում դրան շատ մակերեսային են նայում, լուրջ չեն վերաբերվում էդ հարցին, շատերը վստահ չեն, որ դա իրոք գոյություն ունեցող խնդիր ա»:

Առանցքային տեղեկատու, կրթության ոլորտ

Առանցքային տեղեկատուները նաև կարծիք են հայտնել, որ խտրականության պահպանմանը մասամբ նպաստում են հստակ օրենսդրության և արդյունավետ պատժամիջոցների բացակայությունը:

«Նույնը հաճախորդների նկատմամբ խտրականությունը շատ չի ընկալվում, որովհետև դիտարկվում է ոնց-որ նորմալ: Գուցե կա խտրականություն, բայց դա իմ ընտրությունն է, և ես կարող եմ նաև խտրական լինել: Դա մեր, երևի, օրենսդրության պակասից ու սանկցիաների պակասից է գալիս, որ էդ ընկալումը կա»:

Առանցքային տեղեկատու, իրավական ոլորտ

Առանցքային տեղեկատուների կարծիքով՝ Հայաստանում շատ մարդիկ դեռևս տեղյակ չեն, որ գոյություն ունեն աջակցության կենտրոններ: Միևնույն ժամանակ, որոշ տեղեկատուներ ընդգծել են, որ միայն իրազեկվածությունը բավարար չէ խտրականությունը կանխելու կամ դրան արձագանքելու համար: Նույնիսկ երբ մարդիկ սկզբունքորեն գիտեն, որ նման ծառայություններ գոյություն ունեն, նրանք կարող են այդ գիտելիքը չվերածել գործնական քայլերի կամ չգիտակցել դրա նշանակությունն իրենց սեփական իրավիճակի համար: Որոշ դեպքերում հիերարխիկ կախվածությունը, օրինակ՝ գործատուից կամ իշխանություն ունեցող այլ անձից կախվածությունը, նույնպես կարող է խոչընդոտել խտրականության հաղթահարմանը: Սակայն նույնիսկ այդ դեպքում իրազեկվածությունը կարող է անարդյունավետ մնալ, եթե այն չեզոքացվում է գերիշխող մշակույթի և մեդիայի ազդեցությամբ, որոնք կարող են բացահայտ կամ անուղղակիորեն ամրապնդել խտրական վարքագիծը:

Առանցքային տեղեկատուները նշել են, որ խտրականության մասին բարձրաձայնելու ամենալուրջ խոչընդոտներից մեկը սոցիալական մեկուսացման վախն է, որը հատկապես արտահայտված է այն մարդկանց շրջանում, ովքեր չունեն համապատասխան կրթություն, ռեսուրսներ կամ այլ աշխատանքի կամ սոցիալական միջավայր տեղափոխվելու հնարավորություն: Այս լուրջությունը պայմանավորված է նաև մարդկանց պատասխանատվությամբ իրենց ընտանիքի անդամների, հատկապես երեխաների և խնամքի կարիք ունեցող այլ անձանց նկատմամբ:

Առանցքային տեղեկատուների կարծիքով՝ մեկ այլ կարևոր խնդիր այն է, որ համակարգային մակարդակում Հայաստանում խտրականության թեման դեռևս սահմանափակ տեսանելիություն ունի և չունի բավարար ամուր հետազոտական հիմք: Համապարփակ, ապացույցների վրա հիմնված պատկերացման բացակայությունը դժվարացնում է խտրականության իրական մասշտաբների գնահատումը: Միաժամանակ, թեև ինստիտուցիոնալ մեխանիզմները ձևականորեն գոյություն ունեն, հանրության իրազեկվածությունը դրանց վերաբերյալ շարունակում է սահմանափակ մնալ, իսկ դրանց գործնական տեսանելիությունն ու կիրառումը, ըստ ամենայնի, ցածր են:

3.3.3 Փոխհատվող (հնտերսեկցիոնալ) խոցելիություն

Որակական տվյալները խտրականության ենթարկվելու ռիսկերի վերլուծությանը հավելում են ևս մեկ կարևոր շերտ՝ ցույց տալով, որ խտրականությունը հաճախ ունի ոչ թե մեկ, այլ ինտերսեկցիոն բնույթ: Առանցքային տեղեկատուները բազմիցս ընդգծել են, որ խտրականությունն ուժեղանում է, երբ միաժամանակ համընկնում են մի քանի խոցելի հատկանիշներ: Նրանց ներկայացմամբ՝ գենդերը, մասնավորապես կին լինելը, խտրականության բարձր ռիսկի կրկնվող առանցքներից մեկն է, հատկապես երբ այն զուգակցվում է հաշմանդամության, տարիքի, աղքատության, տեղահանման կամ փոքրամասնությանը պատկանելու հետ: Տեղեկատուները նաև ընդգծել են, որ նման ինտերսեկցիոն օրինաչափությունները հաճախ բավարար չափով չեն ճանաչվում առօրյա կյանքում, նույնիսկ այն դեպքերում, երբ դրանց հետևանքով պատճառվող վնասը ծանր է:

Այս նկարագրությունները ցույց են տալիս, որ որոշ համատեքստերում խտրականությունը հնարավոր չէ բավարար կերպով հասկանալ՝ դիտարկելով միայն մեկ հատկանիշ: Փոխարենը, գենդերի, հաշմանդամության, տարիքի, աղքատության, էթնիկ պատկանելության կամ տեղահանման փոխազդեցությունը կարող է ձևավորել խոցելիության առանձնահատուկ դրսևորումներ, որոնք և՛ ավելի խորն են, և՛ ավելի քիչ տեսանելի, քան այն պատկերացումը, որը կարելի է ստանալ յուրաքանչյուր հատկանիշն առանձին վերլուծելու միջոցով:

Օրինակ՝ առանցքային տեղեկատուներից մեկը ընդգծել է հաշմանդամություն ունեցող կանանց և երեխաների նկատմամբ հատկապես սուր խտրականությունը, հատկապես առողջապահության և կրթության ոլորտներում:

«Տեսեք էդ խտրականության տեսակներից ես կառանձնացնեմ, օրինակ, հաշմանդամություն ունեցող կանանց, հաշմանդամություն ունեցող երեխաներին, իրավունքների պաշտպանությանը: Ինչպես որ նշեցի, թեև մենք ներառականությունը հռչակել ենք որպես էդպիսին ընդհանուր բան, բայց մենք ունենք խնդիրներ կապված երեխաների հանրակրթական ուսումնական հաստատություններում սովորելը երաշխավորելու տեսանկյունից»:

Առանցքային տեղեկատու, իրավական ոլորտ

Մեկ այլ ԱՏՀ մասնակից անդրադարձավ վերարտադրողական առողջության ծառայություններից օգտվելիս հաշմանդամություն ունեցող կանանց առանձնահատուկ իրավիճակին, որտեղ սեռը և հաշմանդամությունը հատվում են՝ առաջացնելով խտրականության հատկապես ներխուժող և հովանավորչական դրսևորումներ:

«...Օրինակ՝ առողջապահական հաստատություններում հաշմանդամություն ունեցող կանանց նկատմամբ շատ մեծ խտրական վերաբերմունք կա: Նույնիսկ հասնող նրան, որ համարում են, թե հաշմանդամություն ունեցող կինը չպետք է երեխաներ ունենա, կամ ավելի հակված են ստերիլիզացիայի պրակտիկաներին»:

Առանցքային տեղեկատու, իրավական ոլորտ

Ինտերսեկցիոն խոցելիությունը դրսևորվել է նաև առանցքային տեղեկատուների կողմից տարիքի և հաշմանդամության համակցված ազդեցության վերաբերյալ ներկայացված նկարագրություններում: Որոշ ընտանիքներում հաշմանդամություն ունեցող տարեց անձանց նկատմամբ անտեսումը նկարագրվել է որպես մի երևույթ, որը նորմալացվում է և ոչ թե ճանաչվում որպես խտրական վերաբերմունք:

«Եվ կարող եմ ասել, որ ընդհանրում հաշմանդամություն ունեցող անձանց պարագայում խտրականությունը դրսևորվում է տարեց հաշմանդամություն ունեցող անձանց նկատմամբ, բայց շատ հաճախ ընդհանրությունը դա չեն դիտարկում որպես խտրականություն: Օրինակ՝ տարեց մարդն ունի որոշակի առողջական խնդիրներ, և դրանց ընթացքին չեն հետևում, չեն տանում բժշկական զննության, ու համարում են, որ դա նորմալ է...»

Առանցքային տեղեկատու, հանրային ոլորտ

Առանցքային տեղեկատուները նաև առանձնացրել են ինտերսեկցիոն խոցելիության կարևոր դրսևորումներ, որոնք ներառում են գենդերի, Էթնիկ պատկանելության և փոքրամասնության կարգավիճակի համակցությունը: Մասնավորապես, եզդի աղջիկների փորձառությունները ներկայացվել են որպես օրինակներ, որտեղ փոքրամասնությանը պատկանելությունն ու գենդերը հատվում են կրթության և վաղ ամուսնության վերաբերյալ սոցիալական նորմերի հետ:

Որակական տվյալները նաև ցույց են տալիս, որ ինտերսեկցիոնալությունը միշտ չէ, որ գործում է պարզ գումարման սկզբունքով: Առանցքային տեղեկատվությունը նկարագրել են Լեռնային Ղարաբաղից տեղահանված հաշմանդամություն ունեցող անձանց տարբեր փորձառություններ: Ոմանք նշել են, որ միաժամանակ տեղահանված և հաշմանդամություն ունեցող լինելը ստեղծում է կրկնակի խոցելիություն, մինչդեռ մյուսները պնդել են, որ հաշմանդամությունը երբեմն կարող է մեղմել տեղահանման նկատմամբ բացասական վերաբերմունքը, քանի որ այն առաջացնում է խղճահարություն և այդպիսով մասամբ պաշտպանում է անձին այն թշնամական վերաբերմունքից, որն ուղղված է Լեռնային Ղարաբաղից տեղահանված մյուս հայերի նկատմամբ: Այս առումով բազմակի խոցելիությունը միշտ չէ, որ մեխանիկորեն հանգեցնում է «ավելի շատ խտրականության»։ փոխարենը, այն կարող է փոխել խտրականության դրսևորման և վերապրման ձևերը:

Այս արդյունքները ցույց են տալիս, որ հնարավոր չէ լիարժեք հասկանալ, թե որ խմբերն են առավել պաշտպանության կարիք ունեցողները միայն պարզ դասակարգման միջոցով: Քանակական արդյունքները ցույց են տալիս, թե հանրային կարծիքում որ խմբերն են առավել ընդգծված, մինչդեռ որակական տվյալները բացահայտում են, որ խոցելիությունն ունի բազմաշերտ, համատեքստից կախված բնույթ և հաճախ ձևավորվում է բազմաթիվ անհավասարությունների փոխազդեցությամբ: Սա հատկապես կարևոր է իրավունքահեն մոտեցման տեսանկյունից, քանի որ այն անձինք, որոնց բնորոշ է խտրականության բարձր ռիսկի հետ կապված մի քանի հատկանիշների համադրությունը, կարող են բախվել խտրականության այնպիսի ձևերի, որոնք ավելի ինտենսիվ են, ավելի քիչ տեսանելի և ավելի քիչ հավանական է, որ ճանաչվեն ինչպես հասարակական, այնպես էլ ինստիտուցիոնալ մակարդակներում:

3.4 Խտրականության հիմնական դրսևորման միջավայրերը

Չորրորդ ենթաբաժնում քննության են առնվում այն միջավայրերը, որտեղ Հայաստանում դրսևորվում է խտրականությունը՝ համադրելով քանակական հարցման տվյալները խորին հարցազրույցների (ԽՀ) և առանցքային տեղեկատվությունների (ԱՏՀ) հետ անցկացված որակական հարցազրույցների արդյունքների հետ: Այն վերլուծում է, թե Հայաստանի բնակչության կարծիքով որ միջավայրերում է խտրականությունն առավել տարածված, որ միջավայրերում են հարցվածները նշել, որ անձամբ առնչվել են խտրականության, և որտեղ են առավել վերջին անգամ ականատես եղել դրան: Այս երեք փոխլրացնող, սակայն միմյանցից տարբեր դիտանկյունները միասին ձևավորում են խտրականության տարածվածության վերաբերյալ բազմաշերտ պատկեր՝ ըստ այն միջավայրերի, որտեղ այն դրսևորվում է:

Ենթաբաժնում տարբերակվում են առավել տեսանելի միջավայրերը, որտեղ խտրականության մասին հաճախ է հաղորդվում և այն հասարակության կողմից ավելի հեշտ է ճանաչվում, և ավելի քիչ տեսանելի միջավայրերը, որտեղ խտրականությունը ներթափանցած է ինստիտուցիոնալ ընթացակարգերի, համայնքային նորմերի կամ ընտանեկան մասնավոր կյանքի մեջ, ինչի հետևանքով այն ավելի դժվար է նույնականացնել և անվանել: Բոլոր միջավայրերի շրջանակում վերլուծությունն ընդգծում է ինչպես խտրականության բնորոշ դրսևորումները, այնպես էլ այն խմբերը, որոնք առավել հաճախ են ենթարկվում դրանց:

Հիմնական եզրահանգումներ

- Հարցվածները և առանցքային տեղեկատուները նկարագրել են խտրականության փորձառություններ անձնական, համայնքային, հանրային և ինստիտուցիոնալ ոլորտներն ընդգրկող միջավայրերի լայն շրջանակում: Հետազոտության ընթացքում առանձնացվել են հարցվածների կողմից հաճախ նշված խտրականության դրսևորման 15 հիմնական միջավայր:
- Բոլոր պատասխանների մասնաբաժնում աշխատավայրը կազմել է հարցվածների կողմից որպես խտրականության լայն տարածման վայր նշված միջավայրերի 16.5%-ը, իսկ կրթական հաստատությունները՝ 11.6%-ը: Որակական արդյունքները հաստատում են այս պատկերը՝ ներկայացնելով դրանք որպես միջավայրեր, որտեղ խտրականությունն ազդում է աշխատանքի հասանելիության, մասնագիտական առաջխաղացման, կրթական ներառման և սոցիալական ճանաչման վրա:
- Երբ խտրականության անձնական փորձառություն ունեցած հարցվածները խոսում են իրենց սեփական փորձից, աշխատավայրն առավել ընդգծված է դառնում: Բոլոր պատասխանների 38.9%-ում այն նշվել է որպես միջավայր, որտեղ խտրականություն է տեղի ունեցել: Այս ցուցանիշը ավելի քան երկու անգամ գերազանցում է ընդհանուր ընկալումների վերաբերյալ պատասխաններում դրա մասնաբաժինը և զգալիորեն բարձր է որևէ այլ միջավայրի ցուցանիշից: Խտրականության փորձառություն ունեցած հարցվածները հատկապես տարածված են համարել աշխատանքի ընդունման, վարձատրության, աշխատանքային պարտականությունների բաշխման, առաջխաղացման հնարավորությունների և գեղդերով պայմանավորված ոտնձգությունների հետ կապված այն փորձառությունները, որոնք իրենք մեկնաբանել են որպես խտրականություն:
- Ընդհանուր ընկալումների համեմատ՝ առողջապահական հաստատությունները զգալիորեն ավելի հաճախ են նշվում խտրականության անձնական փորձառությունների վերաբերյալ պատասխաններում: Առանցքային տեղեկատուները սա կապել են խտրական բնույթի ծառայությունների մատուցման հետ անմիջական առնչությունների հետ, ներառյալ՝ անմատչելի ենթակառուցվածքները, գաղտնիության խախտումները, տարեց անձանց նկատմամբ տարիքով պայմանավորված անտեսումը և վերարտադրողական առողջապահության ոլորտում հաշմանդամություն ունեցող կանանց նկատմամբ համակարգային ընկալվող ծանր խտրական վերաբերմունքի մասին հաղորդումները:
- Վերջերս ականատես եղած խտրականության վերաբերյալ հաղորդումները հիմնականում կենտրոնացած են հանրային տարածքներում, աշխատավայրերում և կրթական հաստատություններում, որոնք միասին կազմում են բոլոր պատասխանների շուրջ 70%-ը:
- Պետական և կառավարման հաստատությունները, ներառյալ պետական մարմինները, տեղական ինքնակառավարման մարմինները, իրավապահ կառույցները և դատարանները, ավելի հազվադեպ են նշվել խտրականության ականատես լինելու վերաբերյալ հաղորդումներում: Սա պարտադիր չէ, որ արտացոլի խտրականության ավելի ցածր տարածվածություն, այլ կարող է պայմանավորված լինել նրանով, որ առավել ձևակերպված ընթացակարգերում բացառող հետևանքները պակաս տեսանելի են:
- Համայնքային և ընտանեկան միջավայրերը առանցքային տեղեկատուների կողմից ներկայացվել են որպես խտրականության կարևոր, սակայն թերհաղորդվող միջավայրեր:
- Առցանց միջավայրը, հատկապես սոցիալական ցանցերը, որակական տվյալներում առանձնացվել է որպես ատելության խոսք, ծաղրանք և բարձր խոցելի խմբերի խարանդ ներկայացումներ ընկալվող բովանդակության տարածման կարևոր միջավայր, թեև հարցման պատասխաններում այն պակաս ընդգծված է:

3.4.1 Խտրականության դրսևորման տեսանելի միջավայրերը

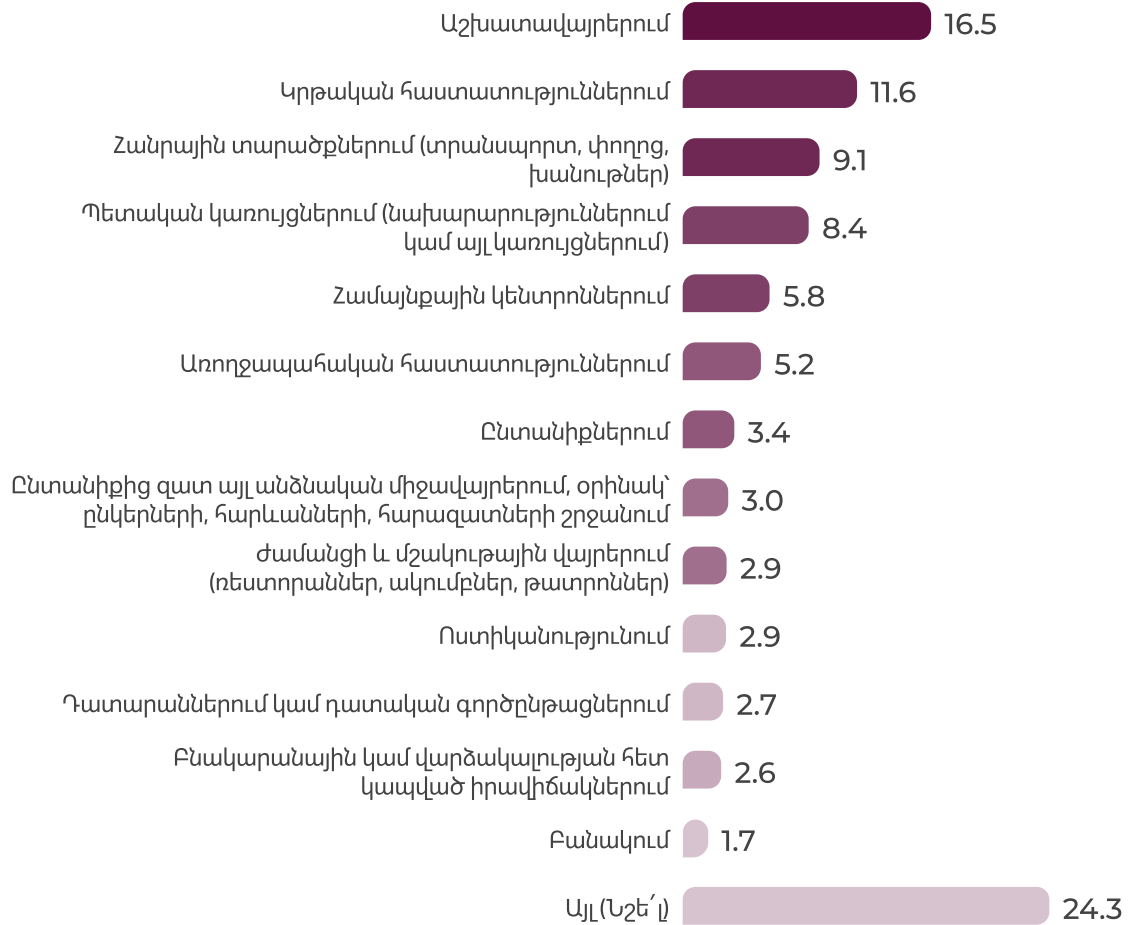
Պարզելու համար, թե Հայաստանի բնակչության կարծիքով որ միջավայրերում է խտրականությունն առավել հաճախ դրսևորվում, հարցման ընթացքում հարցվածներին տրվել է երեք փոխլրացնող հարց: Դրանցից առաջինն էր. «Ասացե՞ք ինդրե՞մ Հայաստանում ո՞ր միջավայրերում է խտրականությունը տարածված»:

Ինչպես ներկայացված է Գծապատկեր 17-ում, հարցվածները նշել են խտրականության դրսևորման լայն և բազմազան շրջանակ ընդգրկող միջավայրեր՝ անձնական, հանրային և ինստիտուցիոնալ փոխազդեցությունների ոլորտներից: Միաժամանակ, ուշագրավ է, որ առավել հաճախ նշված երկու միջավայրերն այն վայրերն են, որտեղ ձևավորվում են աշխատանքի և կրթության հետ կապված հարաբերությունները: Դրանք նաև այն տարածքներն են, որոնք ազդում են հմտությունների զարգացման, գիտելիքի ձեռքբերման և ինքնարտահայտման հնարավորությունների հասանելիության վրա:

Որակական արդյունքները մեծապես հաստատում են այս երկու միջավայրերի կարևորությունը: Հարցազրույցների մասնակիցները բազմիցս աշխատավայրը և կրթական հաստատությունները նկարագրել են որպես առանցքային միջավայրեր, որտեղ խտրականությունն ազդում է աշխատանքի հասանելիության, մասնագիտական առաջխաղացման, կրթական ներառման և սոցիալական ճանաչման վրա:

Հանրային տարածքները առավել հաճախ նշված միջավայրերի շարքում զբաղեցնում են երրորդ տեղը: Ինչպես ցույց են տալիս հարցվածների պատասխանները և առանցքային այլ դերակատարների դիտարկումները, դրանք հիմնականում կապված են քաղաքացիների առօրյա փոխազդեցությունների և տեղաշարժի հեշտության ու պայմանների հետ: Համեմատաբար հաճախ նշվել են նաև պետական և տեղական ինքնակառավարման մարմինները (միասին՝ 14.2%), որոնցից քաղաքացիներն ակնկալում են տարբեր ծառայությունների մատուցում և հավասար վերաբերմունք վարչական գործընթացներում առնչվելու ընթացքում (*տե՛ս Գծապատկեր 17-ը*): Որակական տվյալները նաև ցույց են տալիս, որ հանրային տարածքներում խտրականությունն ավելի տեսանելի է և առավելապես դրսևորվում է անմիջական փոխազդեցությունների ընթացքում, մինչդեռ պետական և տեղական ինքնակառավարման մարմիններում այն հաճախ ստանում է ընթացակարգային կամ ինստիտուցիոնալացված ձևեր՝ ներառելով ծառայությունների հասանելիության խոչընդոտներ, անմատչելի պայմաններ և պաշտոնատար անձանց կողմից անհավասար վերաբերմունք:

Գծապատկեր 17. Ասացեք խնդրեմ՝ Հայաստանում ո՞ր միջավայրերում է խտրականությունը տարածված: (Բազմակի պատասխաններ) (%)

Նշում. «Այլ» պատասխանների համեմատաբար բարձր մասնաբաժինը պայմանավորված է բազմաթիվ պատասխանների ոչ բավարար հստակությամբ: Հարցվածների զգալի մասը նշել է լայն կամ ոչ կոնկրետ կատեգորիաներ (օրինակ՝ «ամենուր», «բոլոր միջավայրերում» կամ «ոչ մի տեղ»), ինչպես նաև ընդհանուր աշխարհագրական տեղանքներ (օրինակ՝ գյուղեր, մարզեր, Երևան)՝ հստակ սահմանված սոցիալական կամ ինստիտուցիոնալ միջավայրերի փոխարեն: Արդյունքում այս պատասխանները հնարավոր չի եղել հետևողականորեն դասակարգել նախապես սահմանված վերլուծական կատեգորիաների մեջ:

Երկրորդ հարցի նպատակն էր պարզել այն միջավայրերը, որտեղ Հայաստանի բնակիչներն անձամբ առնչվել են կամ կարծում են, որ առնչվել են խտրականության: Անձնական փորձառության վրա հիմնված պատասխանները որոշակիորեն այլ պատկեր են ներկայացնում, ինչպես ցույց է տրված Գծապատկեր 18-ում: Արդյունքները բացահայտում են ոչ միայն որոշ միջավայրերի դասակարգման փոփոխություն, այլև դրանցից մի քանիսի հարաբերական կշռի փոփոխություն: Հատկանշական է, որ այս երկու հարցերը պետք է մեկնաբանվեն որպես վերլուծականորեն փոխլրացնող, այլ ոչ թե ուղղակիորեն համեմատելի. առաջինն արտացոլում է հարցվածների ընդհանուր ընկալումները այն մասին, թե Հայաստանում որտեղ է խտրականությունը տարածված, մինչդեռ երկրորդը՝ այն միջավայրերը, որտեղ հարցվածները նշել են, որ անձամբ առնչվել են խտրականության: Բացի այդ, երկու հարցերը հիմնված են հարցվածների տարբեր խմբերի վրա, ինչը ևս սահմանափակում է դրանց միջև ուղղակի համեմատությունը:

Օրինակ՝ աշխատավայրը շարունակում է մնալ խտրականության դրսևորման առավել հաճախ նշված միջավայրը, սակայն դրա մասնաբաժինը ավելի քան կրկնապատկվում է, երբ հարցվածները խոսում են անձնական փորձառության հիման վրա (38.9%՝ նախորդ Գծա-

պատկերում արձանագրված 16.5%-ի համեմատ): Ավելին, աշխատավայրը զգալիորեն ավելի հաճախ է նշվում, քան որևէ այլ միջավայր: Որակական արդյունքներն օգնում են բացատրել այս ընդգծվածությունը: Հարցազրույցների նկարագրություններում աշխատավայրն այն միջավայրն է, որտեղ խտրականությունը դրսևորվում է առավել ինտենսիվ և թիրախային խմբերի ամենալայն շրջանակի նկատմամբ: Առանցքային տեղեկատուները նշել են աշխատանքի ընդունման, աշխատավարձի սահմանման, աշխատանքային պարտականությունների բաշխման, առաջնադասության հնարավորությունների և գենդերով պայմանավորված ոտնձգությունների հետ կապված խտրական վերաբերմունքի մասին: Կանանց առնչությամբ առանցքային տեղեկատուները հատկապես ընդգծել են աշխատավարձի անհավասարությունն ու աշխատավայրում սեռականացված վերաբերմունքը: Ինչպես նշել է հարցազրույցի մասնակիցներից մեկը.

«Ես, որպես գենդերի մասնագետ, կարող եմ ասել, որ երբեմն չգիտակցված խտրականություն դրսևորվում է հենց կանանց նկատմամբ, թեկուզ՝ աշխատաշուկայում՝ վարձաբյուրոյից հեռու: Որովհետև, եթե Դուք նայեք, թվում ա, թե, հա՛, ինչ կա, ասենք՝ կարի արտադրամաս ա, բոլորը համարյա հավասար են: Բայց երբ որ դու էդ կարի արտադրամասում, որտեղ շատ կանայք են, դա համեմատվում ես, ասենք, էնպիսի մի աշխատամիջավայրի հետ, որտեղ տղամարդիկ են, էնտեղ աշխատավարձը շատ ավելի բարձր ա, էստեղ ցածր ա»:

Առանցքային տեղեկատու, հանրային ոլորտ

«Կանանց նկատմամբ սեռականացման բաներ են նկատվում, էդ նույն սեռական որոնձգությունները աշխատավայրում էլի բխում են դրանից, որ կնոջը դիտարկում են որպես սեռական օբյեկտ»

Առանցքային տեղեկատու, իրավական ոլորտ

Մեկ այլ ուշագրավ միջավայր, որտեղ մարդկանց ընկալմամբ խտրականությունն առավել տարածված է, կրթական հաստատություններն են (11.6%), որոնք բոլոր միջավայրերի շարքում զբաղեցնում են երկրորդ տեղը: Այնուամենայնիվ, խտրականության անձնական փորձառություն ունեցած հարցվածների պատասխաններում այս միջավայրը կազմել է ընդամենը 5.7% (տե՛ս Գծապատկեր 18-ը): Հնարավոր բացատրություններից մեկն այն է, որ հարցումը վերաբերում էր վերջին հինգ տարիների ընթացքում ունեցած խտրականության փորձառություններին, ինչը նշանակում է, որ շատ հարցվածներ, հատկապես ավելի բարձր տարիքի անձինք, դիտարկվող ժամանակահատվածում կարող էին անմիջական առնչություն չունենալ կրթական հաստատությունների հետ և, հետևաբար, այս միջավայրում խտրականության առնչվելու ավելի քիչ հնարավորություն ունենալ:

Միևնույն ժամանակ, որակական արդյունքները ցույց են տալիս, որ կրթության ոլորտում խտրականության որոշ ձևեր կարող են ներառված լինել առօրյա գործելակերպերում, ինստիտուցիոնալ ընթացակարգերում կամ ուսուցիչների վարքագծում և, հետևաբար, հարցման պատասխաններում ավելի դժվար ճանաչվել կամ անվանվել որպես խտրականություն: Առանցքային տեղեկատուները նշել են սոցիալական և ֆինանսական կարգավիճակով պայմանավորված բուլինգը, ուսուցիչների կողմից տարբերակված վերաբերմունքը և հաշմանդամություն ունեցող երեխաների նկատմամբ բացառող վերաբերմունքը: Հարցազրույցի մասնակիցներից մեկը նշել է, որ կրթական հաստատություններում խտրական մոտեցումները կարող են լինել «ավելի տարածված» և «այնքան նկատելի չլինել», որքան մյուս միջավայրերում:

«Կրթական հաստատություններում բուլինգի դեպքեր են լինում փարբեր հիմքերով:... Օրինակ՝ կրթական հաստատություններում հարկապես սոցիալական ապահովության, ֆինանսական դրության հիմքով էդ բուլինգի երևույթները ավելի շատ են հանդիպում, և ընդհանրապես խտրական մոտեցումները, այդ թվում՝ դպրոցական անձնակազմի, մանկավարժների կողմից, որ ավելի այլ միջավայրերում գուցե նկատվելի չեն»:

Առանցքային տեղեկատվություն, իրավական ոլորտ

Մյուս նկարագրությունները նույնպես ցույց են տալիս, որ խտրական վերաբերմունքը կարող է նորմալացվել դպրոցական գործելակերպում, մասնավորապես՝ ինտելեկտի մակարդակի կամ դպրոցական առաջադիմության հիմքով:

«Հետո ուսուցիչը մի քիչ այլ կերպ ա վերաբերվում լավ սովորող երեխային ու վատ սովորող երեխային: Էդ փարբերությունն էլ կա, էդ խտրականությունն էլ կա»:

Առանցքային տեղեկատվություն, հանրային ոլորտ

Ի տարբերություն դրա՝ առողջապահական հաստատությունների ավելի բարձր ցուցանիշը խտրականության անձնական փորձառությունների վերաբերյալ պատասխաններում համահունչ է որակական արդյունքներին, որոնք ցույց են տալիս, որ այս միջավայրում խտրականությունը հաճախ դրսևորվում է ծառայությունների մատուցման ընթացքում անմիջական շփումների ձևով: Հարցազրույցների մասնակիցները նշել են անմատչելի ենթակառուցվածքները, տեղեկատվության պակասը, գաղտնիության խախտումները, ինչպես նաև հաշմանդամություն ունեցող անձանց, ՄԻԱՎ-ով ապրող մարդկանց, տարեց անձանց և հաշմանդամություն ունեցող կանանց նկատմամբ խտրական կամ անտեսող վերաբերմունքը: Առանցքային տեղեկատվության մեկը խնդիրը նկարագրել է հետևյալ կերպ.

«Այո, կամ հենց էդ պոլիկլինիկաների ոչ մաքսիմալ լինելը հաշմանդամություն ունեցող անձանց համար: Տեղեկատվություն ստանալու հնարավորության ոչ մաքսիմալ լինելը, այսինքն՝ բժշկական գաղտնիքի արդեն ապահովման հետ կապված հարցեր են առաջանում և այլն, որը որ հաշմանդամություն ունեցող անձանց իրավունքների պաշտպանության ոլորտում իսկապես խնդրահարույց են»:

Առանցքային տեղեկատվություն, իրավական ոլորտ

Հարցազրույցի մեկ այլ մասնակից ընդգծել է առողջապահության ոլորտում տարիքով պայմանավորված անտեսումը

«Խտրականության տեսանկյունից փարբեցներն ավելի հաճախ առողջապահության ոլորտում են տեսնում. երբ տեսնում են փարբեց մարդու, մրաժում են՝ «դե, սրան էլ ինչ պիտի օգնեն», ու փուն են ուղարկում»:

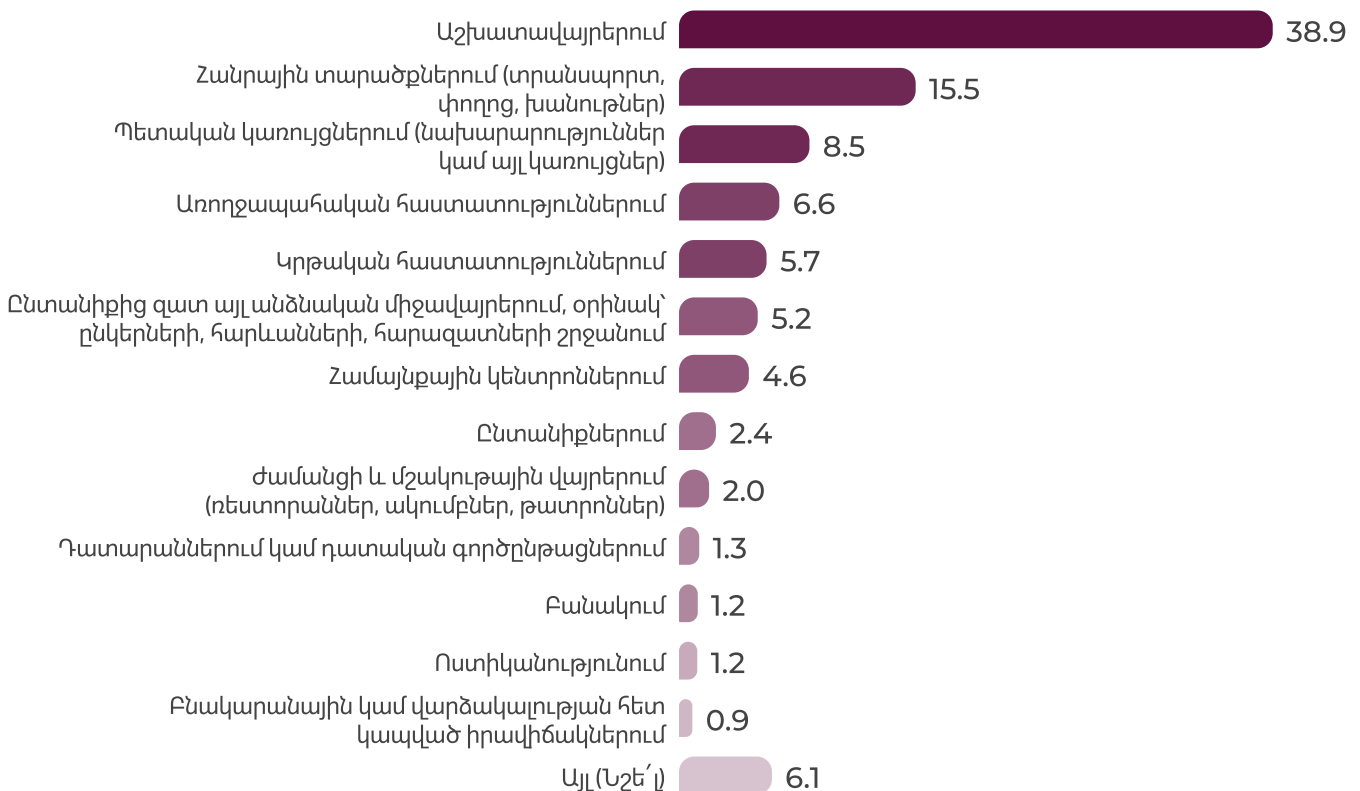
Առանցքային տեղեկատվություն, քաղաքացիական հասարակության ոլորտ

Հաշմանդամություն ունեցող կանանց նկատմամբ խտրականությունը նկարագրվել է որպես հատկապես խորին և համակարգային, հատկապես վերարտադրողական առողջության ոլորտում: Հարցազրույցների մասնակիցների վկայությունները մատնանշել են իրավունքների լուրջ խախտումներ, այդ թվում կանանց մայրանալու իրավունքը կասկածի տակ դնելը

և ստերիլիզացիայի նկատմամբ կանխակալ վերաբերմունքը, հատկապես մտավոր կամ հոգեկան առողջության խնդիրներ (հաշմանդամություն) ունեցող կանանց դեպքում:

Հարկ է նշել, որ այս պատասխանները հիմնված են հարցվածների անձնական փորձառությունների վրա: Հետևաբար, այլ աղբյուրներից ստացված տեղեկատվությունը խտրականության դրսևորման միջավայրերի վերաբերյալ, հավանաբար, ավելի քիչ է արտացոլվել այս պատասխաններում: Որակական արդյունքները նաև ցույց են տալիս, որ անձնական փորձառության վրա հիմնված պատասխանները պայմանավորված են նաև այն հանգամանքով, թե տարբեր միջավայրերում խտրականության տարբեր ձևերը որքանով են ճանաչվում և անվանվում որպես այդպիսին, ինչը տարբեր միջավայրերում տարբեր է:

Գծապատկեր 18. Որտե՞ղ եք անձամբ առնչվել կամ կասկածել, որ առնչվել եք խտրականության: (Բազմակի պատասխաններ) (%)

Նշում. Այս հարցին պատասխանել են միայն այն հարցվածները, ովքեր նշել են, որ վերջին հինգ տարիների ընթացքում անձամբ ենթարկվել են խտրականության:

Հարցման նպատակներից մեկն էլ պարզելն էր, թե, ըստ հարցվածների, Հայաստանում որ միջավայրերում են նրանք վերջին անգամ ականատես եղել խտրականության: Այս պատասխաններն ամփոփող Գծապատկեր 19-ը ներկայացնում է խտրականության դրսևորման միջավայրերի ևս մեկ վերադասավորում: Այն ցույց է տալիս, որ Հայաստանի բնակիչներն առավել հաճախ նշել են, որ վերջերս խտրականության ականատես են եղել հանրային տարածքներում, աշխատավայրերում և կրթական հաստատություններում: Այս երեք միջավայրերի հիշատակումները միասին կազմում են բոլոր պատասխանների շուրջ 70%-ը: Այս արդյունքները պետք է մեկնաբանվեն որպես արտացոլող ոչ միայն խտրականության տարածվածությունը, այլև դրա տեսանելիությունն ու ճանաչելիությունը տարբեր միջավայրերում:

Որակական արդյունքները օգնում են մեկնաբանել այս պատկերը: Հանրային տարածքները, աշխատավայրերը և կրթական հաստատությունները միջավայրեր են, որոնք բնութագրվում են հաճախակի սոցիալական փոխազդեցություններով և համեմատաբար բարձր տեսանելիությամբ: Արդյունքում, այս միջավայրերում դրսևորվող խտրական գործելակերպերն ավելի հավանական է, որ նկատվեն և ճանաչվեն երրորդ անձանց կողմից: Որակական տվյալներում հանրային տարածքներում խտրականությունը նկարագրվում է ինչպես կառուցվածքային, այնպես էլ վարքագծային մակարդակներում: Կառուցվածքային մակարդակում հարցազրույցների մասնակիցներն անդրադարձել են ֆիզիկական և հաղորդակցական անմատչելիությանը, հատկապես հաշմանդամություն ունեցող անձանց համար: Վարքագծային մակարդակում նրանք նկարագրել են կանանց նկատմամբ սեռական ոտնձգությունները, անտուն մարդկանց նկատմամբ անհարգալից վերաբերմունքը, ինչպես նաև տարեցների և հաշմանդամություն ունեցող անձանց նկատմամբ նվաստացնող վերաբերմունքը՝ հատկապես ընդգծելով գենդերով պայմանավորված ոտնձգությունները և խոցելի խմբերի նկատմամբ բացառող վերաբերմունքը: Հարցազրույցի մասնակիցներից մեկը բացատրում է, թե ինչու խտրականության որոշ ձևեր, հատկապես երբ դրանք տեղի են ունենում հանրային և կիսահանրային փոխազդեցությունների ընթացքում, կարող են մնալ անբավարար չափով ճանաչված, նույնիսկ եթե լայնորեն տարածված են:

«Միգուցե չգիտեն՝ ինչ է գենդերային բռնությունը կամ սեռական ոտնձգությունը, ու ինչ դրսևորումներ դրանք ունեն: Կարող ա՝ սահմանումը անգիր ասեն, բայց թե դա առօրյա կյանքում ինչպես ա դրսևորում կամ աշխատանքային հարաբերություններում ինչպես ա դրսևորում, որ եթե գալիս են նույնիսկ քո մոտ, քեզ շար փհաճ, չգիտեմ, սեքսուալ ակնարկներ են անում կամ հումորներ են անում, որը քեզ դուր չի գալիս, դա էլ ա սեռական ոտնձգության օրինակներ»:

Առանցքային տեղեկատվություն, կրթության ոլորտ

Նմանատիպ օրինաչափություններ են դիտարկվում նաև ծառայությունների մատուցման և մանրածախ առևտրի ոլորտներում, որտեղ խտրականությունը հաճախ դրսևորվում է անմիջական միջանձնային փոխազդեցությունների միջոցով: Թեև այս միջավայրերը հարցման պատասխաններում ավելի քիչ են ընդգծված, որակական տվյալները ներկայացնում են ծագման կամ ինքնության հիմքով բացառող և խտրական վարքագծի հստակ օրինակներ:

Հանրային տրանսպորտի ոլորտում որակական տվյալները նույնպես վկայում են խտրականության ինչպես կառուցվածքային, այնպես էլ վարքագծային դրսևորումների մասին, որոնք հատկապես ազդում են հաշմանդամություն ունեցող անձանց (հատկապես երեանից դուրս), տարեցների և կանանց վրա:

«Երևանում կա հասարակական տրանսպորտ, որտեղ հաշմանդամություն ունեցող, հենաշարժողական խնդիր ունեցող քաղաքացիները հնարավորություն են ունենում այդ տրանսպորտից օգտվելու: Այսինքն՝ համապատասխան տրանսպորտն ունի էդ հարթակը, որի միջոցով բարձրացնում է, և քաղաքացին իրա սայլակով նստում է տրանսպորտը: Մարզում նմանատիպ ավտոբուսներ դեռևս չկան: Զգիտեմ՝ հեքազայում գուցե լինեն, բայց գոնե այս պահին չկան...»

Առանցքային տեղեկատվություն, հանրային ոլորտ

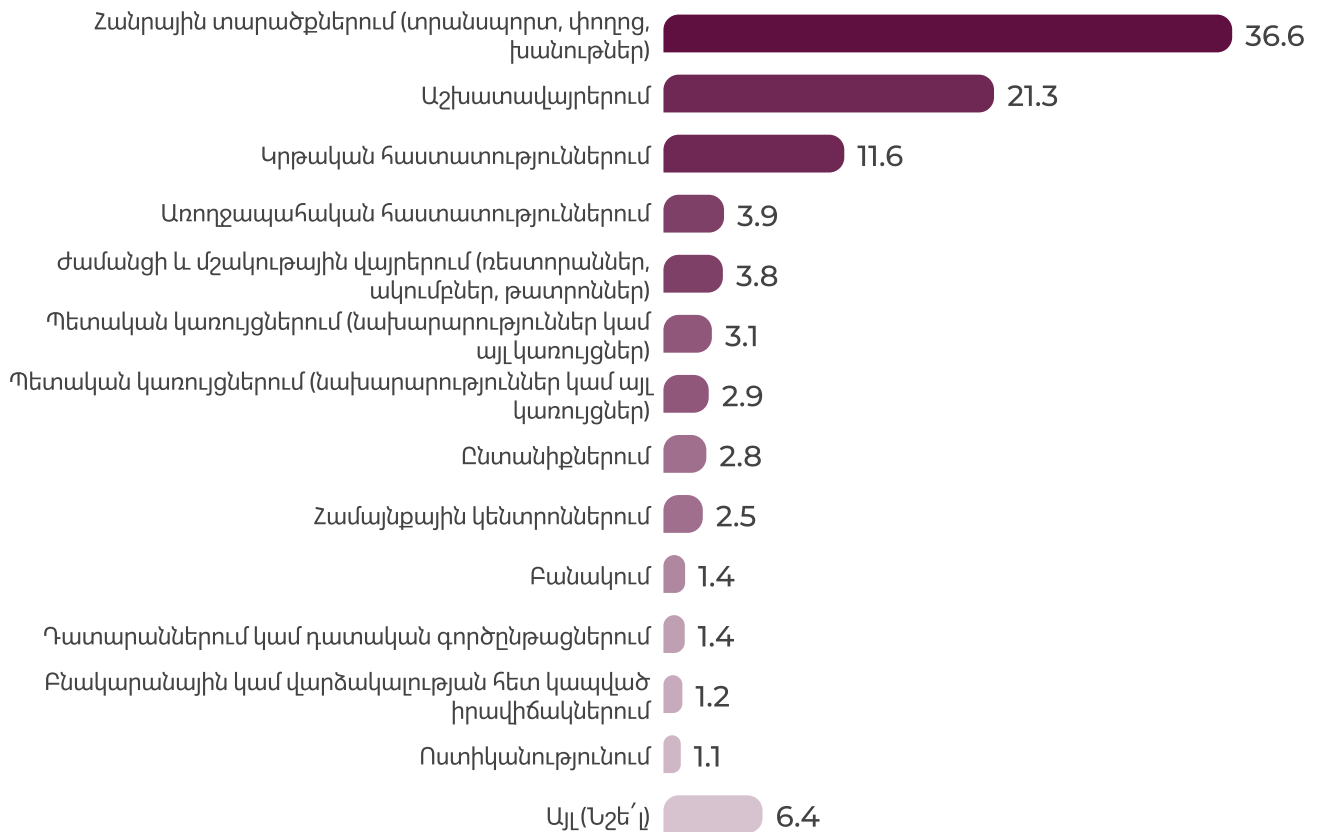
3.4.2 Խտրականության դրսևորման ավելի քիչ տեսանելի միջավայրերը

Հարցման ընթացքում հարցվածներին խնդրել են նշել այն միջավայրը, որտեղ նրանք վերջին անգամ ականատես են եղել խտրականության: Ինչպես ներկայացված է Գծապատկեր 19-ում, պետական հաստատությունները, ներառյալ պետական մարմինները, տեղական ինքնակառավարման մարմինները, ոստիկանությունը, դատարանները և բանակը, այս պատասխաններում հիշատակվել են զգալիորեն ավելի հազվադեպ, քան նախորդ հարցերում: Սակայն այս օրինաչափությունը պետք է մեկնաբանել զգուշությամբ: Այս միջավայրերի ավելի քիչ հիշատակվելը պարտադիր չէ, որ վկայի խտրականության ավելի ցածր տարածվածության մասին, այլ կարող է պայմանավորված լինել դրանց տեսանելիության, փոխազդեցությունների հաճախականության և հասարակական ճանաչման տարբերություններով: Մասնավորապես, մարդիկ կարող են ավելի քիչ անմիջական շփումներ ունենալ նման հաստատությունների հետ, իսկ նրանց փորձառությունները ձևավորվում են նաև բնակության վայրով, սոցիալական դիրքով և առօրյա փոխազդեցությունների առանձնահատկություններով:

Միևնույն ժամանակ, այս միջավայրերում խտրականությունը հաճախ դրսևորվում է ավելի ձևականացված կամ ընթացակարգային ձևերով, որոնք կարող են արտաքին դիտորդների համար ավելի քիչ տեսանելի լինել կամ ավելի դժվար ճանաչվել որպես խտրականություն:

Կարևոր է նշել, որ այս «իրական ժամանակի» պատկերը դեռևս արտացոլում է միայն խտրականության այն դրսևորումները, որոնք ճանաչելի են հանրային առկա ընկալումների շրջանակում, այսինքն՝ խտրականության այն ձևերը, որոնք ունեն անհրաժեշտ սոցիալական կոդավորում տեսանելի և ճանաչելի լինելու համար (*տե՛ս Գծապատկեր 19-ը*): Արդյունքում, խտրականության այն դրսևորումները, որոնք տեղի են ունենում ավելի փակ, մասնավոր կամ ինստիտուցիոնալ միջավայրերում, կամ ներառված են ձևական ընթացակարգերի մեջ, կարող են թերի արտացոլվել խտրականության ականատես լինելու վերաբերյալ պատասխաններում: Այս առումով խտրականության ականատես լինելու վերաբերյալ արդյունքները պետք է դիտարկել որպես խտրականության ընկալումների և անձնական փորձառությունների վերաբերյալ արդյունքները լրացնող, այլ ոչ թե դրանց հակասող: Դրանք հնարավորություն են տալիս հասկանալու, թե խտրականության որ ձևերն են առավել տեսանելի առօրյա կյանքում, մինչդեռ անձնական փորձառություններն ու որակական տվյալները բացահայտում են այն միջավայրերը, որտեղ խտրականությունը կարող է լինել ավելի քիչ տեսանելի, սակայն ոչ պակաս նշանակալի:

Գծապատկեր 19. Որտե՞ղ եք հայաստանում վերջին անգամ ականատես եղել խտրականության: (Բազմակի պատասխաններ) (%)

Նշում. Այս հարցին պատասխանել են միայն այն հարցվածները, ովքեր նշել են, որ վերջին հինգ տարիների ընթացքում ականատես են եղել խտրականության:

Որակական տվյալները ցույց են տալիս, որ այս ինստիտուցիոնալ միջավայրերում խտրականությունն ավելի հազվադեպ է ճանաչվում ոչ թե այն պատճառով, որ այն ավելի քիչ տարածված է, այլ որովհետև այն ներառված է կառուցվածքային խոչընդոտների, ծառայությունների մատուցման բացերի և առօրյա ինստիտուցիոնալ գործելակերպերի մեջ: Օրինակ՝ պետական հաստատություններում խտրականությունը հաճախ նկարագրվում է ծառայությունների սահմանափակ հասանելիության և բացառման անուղղակի ձևերի համատեքստում, որոնք միշտ չէ, որ հստակ նույնականացվում են որպես խտրականություն:

« ..., եթե խոսենք հաշմանդամություն ունեցող անձանց մասին, նույնիսկ օրենսդրական կարգավորում կա, որ պետական հաստատությունները պետք ա մաքսչելի լինեն, այսինքն էդ թեքահարթակները պետք ա լինեն, որպեսզի անձինք կարողանան մուտք գործեն, բայց նաև տեսողության խնդիր ունեցող անձանց, լսողական խնդիր ունեցող անձանց մասով մեր պետական հաստատությունները իրականում բացարձակ հարմարեցված չեն և հաշմանդամություն ունեցող անձինք նույնիսկ ֆիզիկապես մուտք գործել էդ տարածք չեն կարող: Նաև էդ ծառայությունները չլսող ու չտեսող անձանց համար հասանելի չեն, իրենք պետք է նույնիսկ պետական մարմինների հետ իրենց հաղորդակցությունը միջնորդավորված անեն, ինչը խնդրային է»:

Առանցքային տեղեկատվություն, իրավական ոլորտ

Հարցման պատասխաններում առավել հաճախ արտացոլված միջավայրերից բացի, որական արդյունքները կարևոր պատկերացումներ են տալիս այն միջավայրերի վերաբերյալ, որտեղ խտրականությունն ավելի քիչ տեսանելի է, սակայն հաճախ խորապես արմատավորված է, հատկապես համայնքային և ընտանեկան համատեքստերում (տե՛ս Հավելված 2-ը):

Համայնքային միջավայրերում խտրականությունը հաճախ պայմանավորված է տեղական սոցիալական նորմերով և կարող է դրսևորվել մասնակցության, ինքնարտահայտման և հնարավորությունների հասանելիության սահմանափակումներով՝ հատկապես ազդելով կանանց, հաշմանդամություն ունեցող անձանց և ազգային փոքրամասնությունների վրա:

Առանցքային տեղեկատուները նաև անդրադարձել են համայնքային միջավայրերում ազգային փոքրամասնությունների նկատմամբ խտրականությանը, որը դրսևորվում է երկու հիմնական ձևով. մի կողմից՝ համայնքային մակարդակում ծառայությունների և հիմնարար իրավունքների իրացման սահմանափակ հասանելիությամբ, մյուս կողմից՝ համայնքային նորմերով և գործելակերպերով, որոնք խոչընդոտներ են ստեղծում երեխաների կրթության իրավունքի իրացման համար:

■ **«Երբ երեխաները կոնկրետ համայնքում՝ Ալագյազ համայնքում, եզդի ընտանիքի մի շարք երեխաներ պարտադիր կրթությունից դուրս էին մնացել և դա իրենց ազգային փոքրամասնության առանձնահատկություններից ելնելով էին բնութագրում, բայց դա ասում էին, որ դպրոցում ինչ-ինչ պիտակներ էին կացնում կամ օրինակ երեխան շոր չունի, լավ չի հագնվում, երեխաները: Երբ դեպքը արդեն առավել շար խորը ուսումնասիրեցինք, իրականում էդքան դպրոցի միջավայրը չէր, պիտակները չէին, ինչ-որ ավելի ներքին ընտանեկան էր... որ երեխան արդեն մեծ ա, կարա ինձ օգնի, կարա աշխատի, չպիտի դպրոց գնա, պիտի ինձ օգնի, օրինակ՝ դաշտերում: Եվ էդ ընտանիքը սարեր էր գնում...»⁴⁸»**

Առանցքային տեղեկատու, հանրային ոլորտ

Ընտանիքի շրջանակում խտրականությունը դրսևորվում է տարիքի, գենդերի, առողջական վիճակի, սեռական կողմնորոշման և այլ հատկանիշների հիմքով: Հարցազրույցների մասնակիցները ընդգծել են տարեցների և հաշմանդամություն ունեցող անձանց կարիքների անտեսումը, կանանց աշխատանքի, ինքնարտահայտման և որոշումների կայացման հնարավորությունների սահմանափակումը, ինչպես նաև աղքատների կրթության դադարեցումը՝ ավանդույթի կամ այսպես կոչված «անվտանգության» նկատառումների պատճառով: Ընտանիքում խտրականությունը հաճախ ուղեկցվում է նաև ֆինանսական վերահսկողությամբ, հոգեբանական ճնշմամբ և բռնությամբ, որոնք շատ դեպքերում չեն ճանաչվում որպես իրավունքների խախտում:

■ **«Օրինակ, մեկը ասում ա՝ դե՛, որ մի բան եմ ուզում անեմ, ինձ չեն թողում, խտրական ա, էլի, խտրական վերաբերմունք ա, որ ինձ չեն թողում: Կամ ասում ա, օրինակ ա բերում, ասում ա, ասենք թե՛ եղբայրս ու ես, եղբորս ամեն ինչ կարելի էր, ասենք ես մի բան էի ուզում, մի քիչ չգիտեմ ինչ, ինձ չէին թողնում: Էդ էլ խտրական [վերաբերմունք է]»:**

Առանցքային տեղեկատու, հանրային ոլորտ

48. «Սար գնալը» վերաբերում է սեզոնային արտավայրեր անասուններ տեղափոխելու (սեզոնային արածեցման) ավանդույթին, այսինքն՝ նշանակում է, որ ընտանիքը զբաղվում է անասնապահությամբ:

Առցանց միջավայրը, հատկապես սոցիալական ցանցերը, նույնպես որակական տվյալներում առանձնանում է որպես խտրականության կարևոր դրսևորման միջավայր (տե՛ս Հավելված 2-ը): Այս համատեքստում խտրականությունը հիմնականում արտահայտվում է ատելության խոսքով, ծաղրանքով և խոցելի խմբերի խարանդո ներկայացումներով:

Որակական տվյալներում առանձնացվել են նաև այլ միջավայրեր, այդ թվում բանկերը, քաղաքական հաստատությունները, տեղական ինքնակառավարման մարմինները, իրավապահ մարմինները և դատարանները (տե՛ս Հավելված 2-ը): Թեև հարցման պատասխաններում դրանք ավելի քիչ են ընդգծված, որակական արդյունքները ցույց են տալիս այս միջավայրերում առկա խտրականության կարևոր դրսևորումները:

Բանկերում խտրականությունը հիմնականում կապված է հաշմանդամություն ունեցող անձանց համար մատչելիության խոչընդոտների հետ:

«Հաշմանդամություն ունեցող անձինք հնարավորություն չունեն ձեռք բերելու, օրինակ, բանկային քարտեր և բանկում, այսինքն՝ գործարքներ իրականացնել առանց, օրինակ, երրորդ անձի ներգրավման հնարավորության»:

Առանցքային տեղեկատու, իրավական ոլորտ

Քաղաքական և պետական կառավարման ոլորտներում առանցքային տեղեկատուները նշել են գեղեցիկ պայմանավորված խոչընդոտները կարիերայի առաջխաղացման ճանապարհին և կարծրատիպային դերային սպասումների շարունակական պահպանությունը:

“«...բայց դրանց ներքևում գտնվող ոչ մի մարմիններում կանայք չկան: Շատ խնդալու բան էլ կա, ժամանակին ինչն էր, միայն կրթության, մշակույթի նախարարներն էին կին նշանակվում, որովհետև դրանք կանանց ոլորտներ են էլի, բայց ֆինանսների նախարարը երբեք չի կարող կին լինել, որովհետև դե էդ բան ա, կանայք լավ մաթեմատիկա չգիտեն: Ինձ թվում ա՛ էդ ամեն ինչը շարունակվում ա, ուղղակի հիմա մի քիչ էդ որ ասում եմ ամոթ ա, ինչ-որ տեսակներ կան, որ արդեն ամոթ ա հանրային մակարդակում բացահայտ խտրականություն ցուցաբերելը: Այսինքն՝ պետությունը փորձել ա դրա ձևը գտնել, ինչ-որ ձևական տեսք ստեղծել, բայց դրա տակ էլի նույն բանն ա»:

Առանցքային տեղեկատու, կրթության ոլորտ

Իրավապահ մարմիններում և դատարաններում առանցքային տեղեկատուները մատնանշել են խտրականության առավել ինստիտուցիոնալացված ձևեր, այդ թվում տուժողին մեղադրելը և որոշումների կայացման գործընթացներում անհավասար վերաբերմունքը: Այս միջավայրերում առանցքային տեղեկատուներն առանձնացրել են խտրականության հինգ հիմնական դրսևորում՝ պիտակավորումը, ծառայությունների մատուցման և ուշադրության ցուցաբերման ընտրովի մոտեցումը, անձանց մտահոգություններն արտահայտելու հնարավորությունների սահմանափակումը, ինչպես նաև կոպիտ կամ արհամարհական վերաբերմունքը: Նման միջավայրերում խտրականությունը կարող է դրսևորվել ինչպես առօրյա միջանձնային փոխազդեցություններում, այնպես էլ ինստիտուցիոնալ գործելակերպերում՝ դրանով իսկ խորացնելով խոցելի խմբերի մեկուսացումն ու մարգինալացումը:

«Ես կարող եմ ոստիկանության օրինակ հիշել խտրականության, որ ընտանեկան բռնության դեպքերում ոստիկանների՝ կնոջ [նկատմամբ] դասական խտրականության օրինակ է... Հենց ոստիկանը, ոստիկանության ծառայողը կնոջը հանգստացնում է, ասում է՝ դե՛, կին ես, ոչինչ, մի հար էլ կարող եմ քեզ խփել կամ ինչ-որ ֆիզիկական ուժ գործադրել»:

Առանցքային տեղեկատվություն, հանրային ոլորտ

Առանցքային տեղեկատվություն (ԱՏՀ) և խորին հարցազրույցների (ԽՀ) արդյունքները հնարավորություն տվեցին առավել համապարփակ և բովանդակալից կերպով ուսումնասիրել խտրականությունը տարբեր միջավայրերում: Դրանք հատկապես արժեքավոր պատկերացումներ են տալիս ինչպես խտրականության թիրախ հանդիսացող խմբերի, այնպես էլ առանձին միջավայրերին բնորոշ խտրականության կոնկրետ դրսևորումների բացահայտման համար:

Հաշվի առնելով Հավելված 2-ում ներկայացված համակցված տվյալները՝ կարելի է նշել, որ առանցքային տեղեկատվություն և խորին հարցազրույցների մասնակիցներն առավել հաճախ որպես խտրականության տարածված միջավայրեր նշել են աշխատավայրը, առողջապահական հաստատությունները, կրթական հաստատությունները, ընտանիքը, պետական հաստատությունները և իրավապահ մարմինները:

Հավելված 2-ը նաև ցույց է տալիս, որ աշխատավայրը խտրականության թիրախ հանդիսացող տարբեր խմբերի շրջանակում ամենահաճախ հիշատակված միջավայրն է: Դրան հաջորդում են կրթական հաստատությունները, հանրային տարածքները, առողջապահական հաստատությունները և ընտանիքը: Սակայն խտրականության դրսևորումների բազմազանության տեսանկյունից ընտանիքն առանձնանում է որպես առաջատար միջավայր, որին հաջորդում են աշխատավայրը և կրթական հաստատությունները:

3.5. Խտրականության անձնական փորձառություններին արձագանքելու գործելակերպերը

Հինգերորդ ենթաբաժինը նվիրված է խտրականությանն արձագանքելու գործելակերպերին: Այն վերլուծում է Հայաստանի բնակչության՝ խտրականության մասին բարձրաձայնելու միտումները, ինչպես նաև մշակութային, սոցիալական, հոգեբանական, իրավական, կրթական, ինստիտուցիոնալ և այլ գործոնները, որոնք նպաստում են խտրականության փորձառությունների մասին չհայտնելուն կամ դրանք չբարձրաձայնելուն:

Այս արդյունքները մեկնաբանելիս կարևոր է նկատի ունենալ, որ հարցման տվյալները հիմնված են հարցվածների սուբյեկտիվ փորձառությունների վրա և, հետևաբար, արտացոլում են նրանց սեփական փորձառությունները այն իրավիճակների վերաբերյալ, որոնք նրանք ընկալել են որպես խտրականություն:

Հիմնական եզրահանգումներ

- Խտրականության մասին հաղորդելը շարունակում է մնալ բացառիկ երևույթ. անձամբ խտրականության ենթարկված հարցվածների ճնշող մեծամասնությունը (92.3%) վերջին դեպքի մասին որևէ տեղ չի հաղորդել, իսկ միայն 1.7%-ն է դիմել համապատասխան մարմիններին:
- Գերակշռում է լռելու և խնդիրը սեփական ուժերով լուծելու ռազմավարությունը: Այն դեպքերում, երբ անձը խտրականության անձնական փորձառություն է ունեցել, հարցվածների զգալի մասը հակված է այն դիտարկել որպես անձնական խնդիր՝ նախընտրելով ինքնուրույն հաղթահարել այն (43.1%) կամ ընդհանրապես ոչ մեկին չդիմել (10.4%):
- Երբ մարդիկ նշում են, որ խոսել են խտրականության իրենց փորձառության մասին, նրանք առավել հաճախ դիմում են ոչ պաշտոնական ուղիներին: Բոլոր պատասխանների շուրջ մեկ հինգերորդը ցույց է տալիս, որ մարդիկ նման փորձառությունները քննարկում են ընտանիքի անդամների, ընկերների կամ ազգականների հետ՝ դրանք պաշտոնական մարմիններին հայտնելու փոխարեն:
- Համապատասխան մարմիններին չդիմելու պատճառները բազմազան են և փոխկապակցված: Դրանք ներառում են հաստատությունների նկատմամբ անվստահությունը, այն համոզմունքը, որ հաղորդումը չի հանգեցնի փոփոխության, բյուրոկրատական բարդություններից խուսափելու ցանկությունը, ինչպես նաև այն վախը, որ իրավիճակը կարող է վատթարանալ կամ կարող են լինել բացասական հետևանքներ:
- Կարևոր խոչընդոտ է իրավական իրազեկվածության ցածր մակարդակը և բողոքարկման ընթացակարգերի վերաբերյալ սահմանափակ գիտելիքը: Հանրության զգալի մասը չգիտի, թե ինչպես կամ որտեղ դիմել իրավական պաշտպանության՝ խտրականության դեպքերում, իսկ խտրականությունը հաճախ չի ընկալվում որպես իրավական խնդիր:
- Համապատասխան մարմինների նկատմամբ վստահությունը կարելի է բնութագրել որպես չափավոր և ձևավորված հակասական փորձառությունների ազդեցությամբ: Թեև հարցվածների կեսից ավելին վստահություն է հայտնել ոստիկանության և դատարանների նկատմամբ, բողոքների քննության բացասական փորձառությունները կարող են թուլացնել այդ վստահությունը: Միևնույն ժամանակ, ոստիկանության և դատարանների նկատմամբ անվստահության մակարդակը շարունակում է բարձր մնալ (համապատասխանաբար՝ 43.3% և 44.5%):
- Հարցվածներն իրենց անվստահությունը կապել են հստակ իրավական սահմանումների բացակայության հետ, ինչը նվազեցնում է պաշտպանության մեխանիզմների գործնական վստահելիությունը:
- Որակական տվյալները նաև ընդգծում են սոցիալական և մշակութային խոչընդոտների կարևորությունը: Խտրականության անձնական փորձառությունների մասին լռելը հաճախ պայմանավորված է ամոթի, դատապարտման, մեկուսացման և ընտանիքից կամ համայնքից օտարվելու վախով:
- Արդյունքում, խտրականության անձնական փորձառություններին արձագանքելու մշակույթը համակարգված բնույթ չի կրում. օգնելու պատրաստակամությունը հազվադեպ է վերածվում իրավունքների պաշտպանության կամ իրավական պաշտպանության տեսանկյունից ձևակերպված գործողությունների, իսկ խտրականության մասին բարձրաձայնելը հաճախ ընկալվում է որպես անձնական դժգոհության արտահայտում, այլ ոչ թե իրավական պաշտպանության գործընթաց:
- Այս գործոնները կարող են նպաստել խտրական գործելակերպերի նորմալացմանը և դրանց հիմքում ընկած կարծրատիպերի ու սոցիալական նորմերի շարունակական

վերարտադրմանը: Այս համատեքստում խտրականության վերաբերյալ իրազեկվածությունը և իրավական պաշտպանության մեխանիզմներին դիմելը հանրության մի մասի կողմից կարող են ընկալվել որպես անարդյունավետ կամ նույնիսկ ավելորդ, մինչդեռ մարդկանց 78.6%-ը տեղյակ չէ, թե ինչպես ներկայացնել բողոք, երբ բախվում է կամ ականատես է լինում խտրականության:

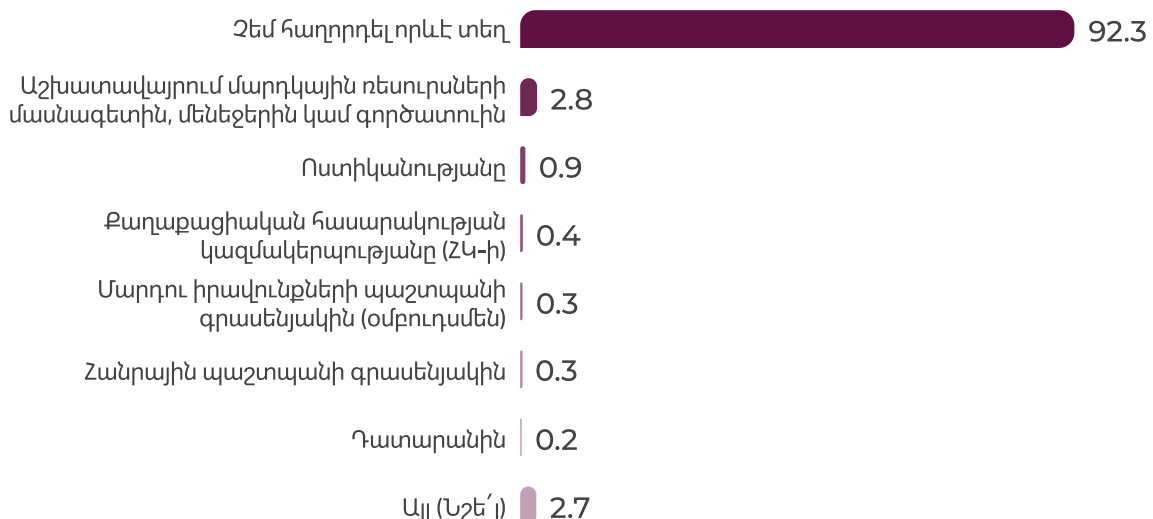
3.5.1 Խտրականության դեմ արձագանքելու գործելակերպերը և բարձրաձայնելու պատրաստակամությունը

«Ես իմ պաշտոնյա ծանոթներից մեկի էլեկտրոնային հասցեում տեսել եմ նամակ, որն եկել է քաղաքապետի պաշտոնակատարից, որում հրահանգվում էր, որ բոլոր նախկիններին ու ոչ յուրայիններին պետք է ազատել պաշտոններից: Ես իրավաբան ընկերներ ունեմ, իրենք ինձ պատրաստ էին օգնել: Նույնիսկ ինձ առաջարկեցին միասին դուրս գալ փողոց ու ցույց անել, եթե պետք է՝ դատարան դիմել: Ես պատրաստվում եմ միջազգային մրցաշարեր կազմակերպելով ուշադրություն հրավիրեմ Հայաստանում կատարվող էս տեսակ տգեղ երևույթների վրա... Բացի էդ, այսպիսի հարցազրույցներ տալով եմ փորձում ուշադրություն հրավիրել խնդրի վրա»:

ԽՀ մասնակից, տղամարդ, 60+ տարեկան, հանրային ոլորտի նախկին աշխատակից

Ինչպես ներկայացված է Գծապատկեր 20-ում, խտրականության ենթարկված լինելու մասին հարցում դրական պատասխան տված անձանց ճնշող մեծամասնությունը (92.3%) վերջին խտրականության դեպքի մասին որևէ տեղ չի հաղորդել:

Գծապատկեր 20. Որտե՞ղ եք հաղորդել խտրականության վերջին դեպքի մասին, որին անձամբ ենթարկվել կամ ականատես եք եղել: (%)

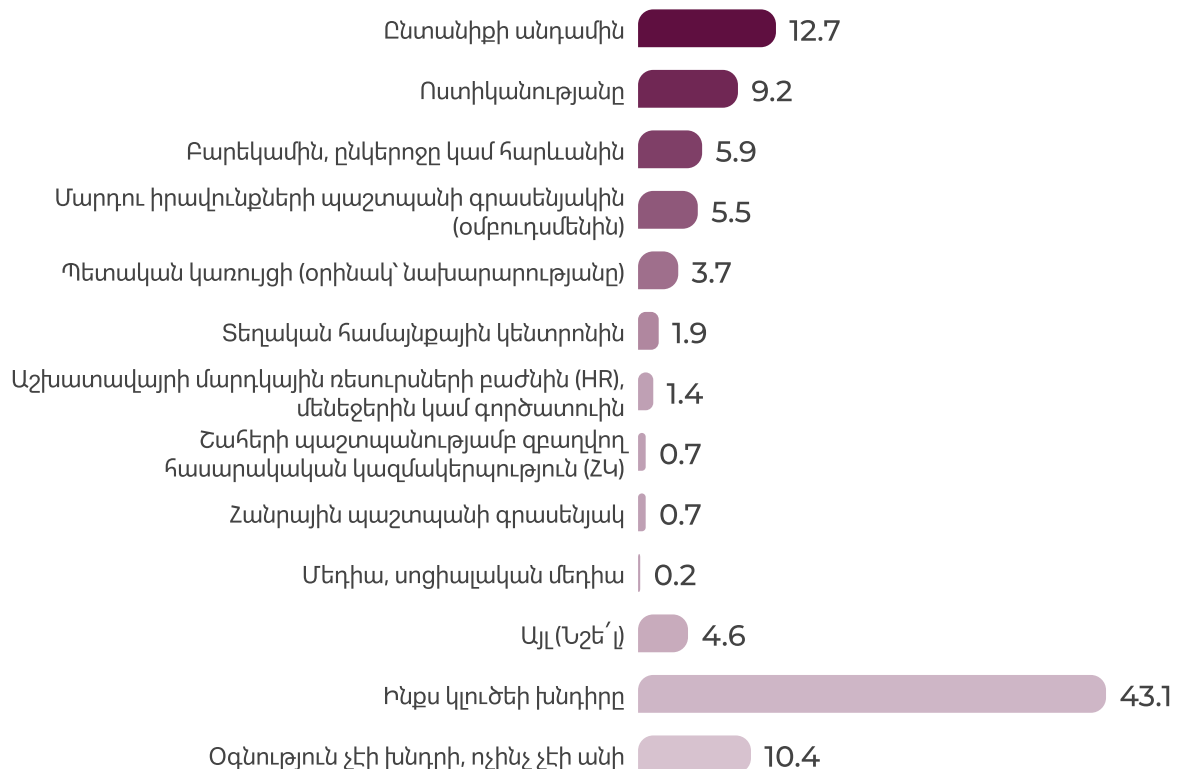
Նշում. Այս հարցը տրվել է միայն այն հարցվածներին, ովքեր նշել են, որ վերջին հինգ տարիների ընթացքում անձամբ ենթարկվել են խտրականության կամ ականատես են եղել խտրականության, կամ լսել են դրա մասին:

Գծապատկեր 21-ում ներկայացված տվյալները ցույց են տալիս, որ հարցվածների 43.1%-ը, եթե անձամբ բախվեր խտրականության, կփորձեր խնդիրը լուծել սեփական ուժերով, մինչդեռ 10.4%-ը նշել է, որ որևէ մեկից օգնություն չէր խնդրի: Այս ցուցանիշները վկայում են, որ խտրականության բախվելիս Հայաստանի բնակիչները հակված են այն դիտարկել որպես անձնական և անհատական խնդիր՝ նախընտրելով ինքնուրույն հաղթահարել այն, այլ ոչ թե աջակցություն փնտրել կամ օգտվել իրավական պաշտպանության մեխանիզմներից:

Ինչ վերաբերում է պաշտոնական հաստատություններին դիմելուն, ապա նման պատրաստակամությունը համեմատաբար սահմանափակ է: Ընդհանուր առմամբ, հարցվածների միայն 21.0%-ն է նշել, որ խտրականության բախվելու դեպքում նախ կդիմեր համապատասխան մարմնի, օրինակ՝ ոստիկանությանը, Մարդու իրավունքների պաշտպանին (Օմբուդսմանին), պետական հաստատություններին, տեղական ինքնակառավարման մարմիններին կամ Հանրային պաշտպանի գրասենյակին (*տե՛ս Գծապատկեր 21-ը*): Գործնականում այս ցուցանիշն ավելի ցածր է. այն մարդկանցից, ովքեր նշել են, որ անձամբ ենթարկվել կամ ականատես են եղել խտրականության, միայն 1.7%-ն է դիմել համապատասխան մարմիններին (ոստիկանություն, Մարդու իրավունքների պաշտպան, Հանրային պաշտպանի գրասենյակ կամ դատարան) (*տե՛ս Գծապատկեր 20-ը*):

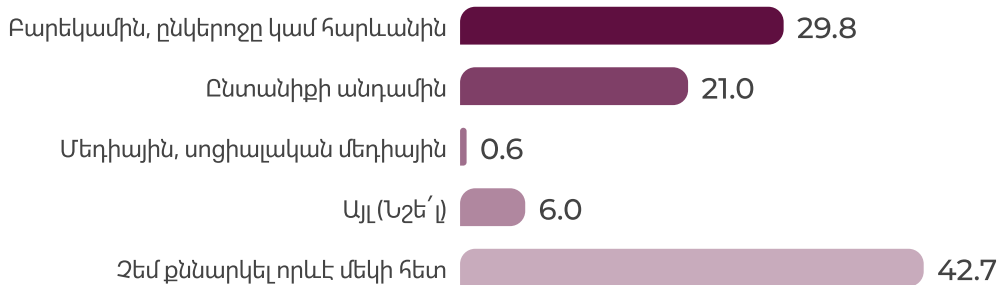
Ուշագրավ է նաև, որ երբ հարցվածներին հարցրել են, թե ինչ կանեին, եթե անձամբ խտրականության ենթարկվեին, նրանց շուրջ մեկ հինգերորդը (21.9%) նշել է, որ պատրաստ կլինեին խոսել այդ մասին, սակայն ոչ պաշտոնական հաստատությունների հետ: Փոխարենը նրանք կդիմեին ոչ պաշտոնական շրջանակներին. 12.7%-ը նշել է, որ կդիմեր ընտանիքի անդամներին, 5.9%-ը՝ ազգականներին, ընկերներին կամ հարևաններին, իսկ 1.4%-ը նշել է, որ կդիմեր աշխատավայրում համապատասխան անձի (*տե՛ս Գծապատկեր 21-ը*):

Գծապատկեր 21. Եթե անձամբ խտրականության բախվեիք, առաջին հերթին ո՞ւմ կդիմեիք օգնության համար: (%)

Նմանատիպ օրինաչափություն է նկատվում նաև խտրականության անձնական փորձառությունների կամ խտրականության ականատես լինելու վերաբերյալ հաղորդված դեպքերի դեպքում: Այն մարդկանց մոտ կեսը (50.8%), ովքեր նշել են, որ անձամբ ենթարկվել կամ ականատես են եղել խտրականության, հայտնել են, որ խտրականության վերջին դեպքը քննարկել են ոչ պաշտոնական շրջանակներում: Ամենից հաճախ նրանք այդ մասին խոսել են ազգականների, ընկերների կամ հարևանների հետ (29.8%), ինչպես նաև ընտանիքի անդամների հետ (21.0%) (տե՛ս Գծապատկեր 22-ը):

Գծապատկեր 22. Ո՞ւմ հետ եք քննարկել խտրականության վերջին դեպքը, որին անձամբ ենթարկվել կամ ականատես եք եղել: (%)

Նշում. Այս հարցը տրվել է միայն այն հարցվածներին, ովքեր նշել են, որ վերջին հինգ տարիների ընթացքում անձամբ ենթարկվել են խտրականության կամ ականատես են եղել խտրականության, կամ լսել են խտրականության դեպքերի մասին:

Գծապատկերներ 20, 21 և 22-ում ներկայացված տվյալները միասին ցույց են տալիս, որ խտրականության փորձառություն ունեցած կամ խտրականության ականատես եղած անձանց շրջանում գերակշռում է լռելու ռազմավարությունը. խտրականության բախված անձանց ճնշող մեծամասնությունը վերջին միջադեպի վերաբերյալ որևէ պաշտոնական քայլ չի ձեռնարկել: Նույնիսկ խտրականության հիպոթետիկ իրավիճակում հարցվածները հիմնականում հակված են խնդիրը լուծել սեփական ուժերով, մինչդեռ համապատասխան մարմիններին դիմելու պատրաստակամությունը մնում է սահմանափակ, իսկ գործնականում նման դիմումները գրեթե բացակայում են: Միևնույն ժամանակ, երբ մարդիկ խոսում են խտրականության մասին, որին անձամբ ենթարկվել կամ ականատես են եղել, նրանք ավելի հավանական է, որ դա անեն ոչ պաշտոնական շրջանակներում, այլ ոչ թե պաշտոնական ուղիներով:

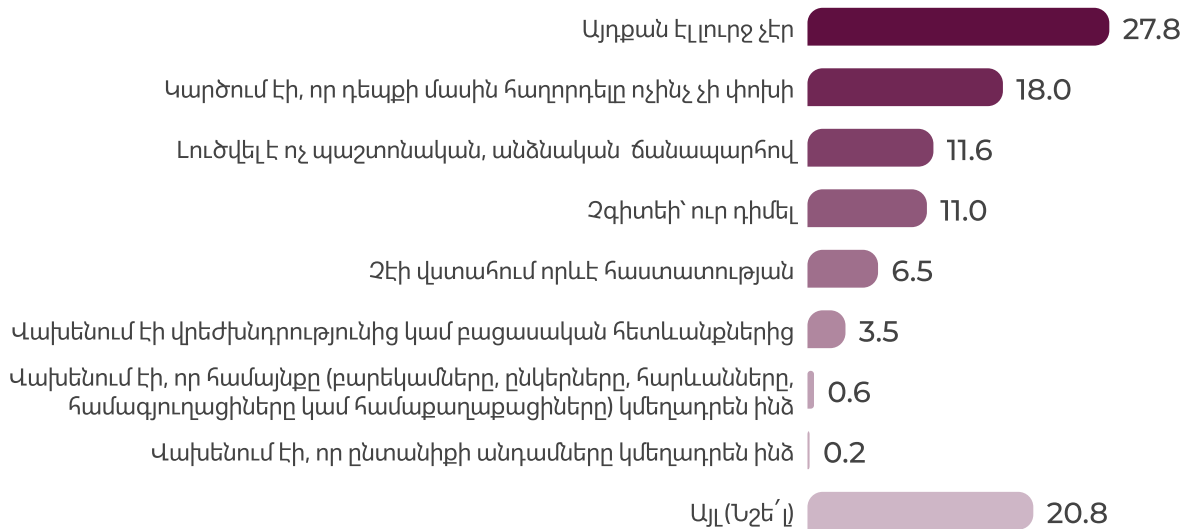
3.5.2 Խտրականության վերաբերյալ «լռելու» պատճառները

«Գիտեք ոնց, ախր էդ էն լուրջ թեման չի էլի, որ ես հաղորդեմ կամ դիմեմ մարդու իրավունքների պաշտպանին, իմ անձին ինչ-որ վրանգ չի սպառնացել, ուղղակի մարդը իրա կարծիքն ա արտահայտել, ճիշտ ա՝ վիրավորական ձևով, բայց եթե լուրջ լինի, իհարկե, իմ երեխաներին ինչ-որ վրանգ սպառնա, իմ ընտանիքին վրանգ սպառնա, իհարկե կդիմեմ»:

ԽՀ մասնակից, կին, 44 տարեկան, Լեռնային Ղարաբաղից տեղահանված

Կարևոր է նաև հասկանալ, թե ինչու է հանրության մեծամասնությունը խուսափում խտրականության դեպքերի մասին հաղորդել համապատասխան մարմիններին: «Ինչո՞ւ չեք հաղորդել այդ դեպքի մասին» հարցին ի պատասխան՝ բոլոր պատասխանների 27.8%-ում նշվել է, որ «Դա այնքան էլ լուրջ չէր» (*տե՛ս Գծապատկեր 23-ը*): Նմանատիպ մոտեցում արտացոլվում է նաև որակական տվյալներում: Օրինակ՝ խորին հարցազրույցի մասնակիցներից մեկը պատմել է, որ առևտրի տարածքում իրեն վիրավորել են ենթաէթնիկ պատկանելության հիմքով, սակայն նա չի արձագանքել, քանի որ դա չի համարել «լուրջ միջադեպ»: Միաժամանակ նա նշել է, որ իրավիճակը լուրջ կհամարեր, եթե վտանգի ենթարկված լինեին իր երեխաները կամ ընտանիքի անդամները:

**Գծապատկեր 23. Ի՞նչն էր պատճառը, որ չհաղորդեցիք այդ դեպքի մասին:
(Բազմակի պատասխաններ) (%)**

Նշում. Այս հարցը տրվել է միայն այն հարցվածներին, ովքեր ենթարկվել են խտրականության կամ ականատես են եղել խտրականության, սակայն դրա մասին որևէ տեղ չեն հայտնել: «Այլ» պատասխանների բարձր մասնաբաժինը պայմանավորված է նրանով, որ պատասխանների զգալի մասը վերաբերում էր վարքագծային ընդհանուր մոտեցումներին, ինչպիսիք են ուրիշների գործերին չմիջամտելը, հաղորդելու անհրաժեշտություն չտեսնելը, անձնական չցանկանալը կամ անտարբերությունը, այլ ոչ թե հստակ տարանջատվող պատճառներին: Թեև այս պատասխանները ձևակերպված էին տարբեր կերպ, դրանք իմաստային առումով մեծապես կրկնվում էին, ինչը սահմանափակել է դրանց դասակարգումը առանձին վերլուծական կատեգորիաների մեջ:

Եթե շարունակենք դիտարկել Գծապատկեր 23-ում ներկայացված տվյալները, կտեսնենք, որ ընտրված պատասխանների 18.0%-ում խտրականության մասին չհաղորդելու պատճառ է նշվել այն համոզմունքը, որ դրա մասին հաղորդելը ոչինչ չի փոխի: Սա նույնպես վկայում է համապատասխան հաստատությունների նկատմամբ սահմանափակ վստահության մասին: Նույն Գծապատկերը ցույց է տալիս, որ ընտրված պատասխանների 6.5%-ում հարցվածները որպես խտրականության մասին չհաղորդելու պատճառ հստակ նշել են համապատասխան հաստատությունների նկատմամբ անվստահությունը: Որակական հարցազրույցները նաև ցույց են տալիս, որ հանրության որոշ անդամներ մտավախություն ունեն, որ համապատասխան մարմինները կարող են ոչ միայն պատշաճ կերպով չարձագանքել, այլև պատասխանատվությունը կամ մեղքը բարդել խտրականության ենթարկված անձի վրա: Առանցքային տեղեկատվությունների կարծիքով՝ նման վերաբերմունքի վտանգը կարող է գոյություն ունենալ՝ անկախ նրանից, թե անձը տեղյակ է իր իրավունքներին, թե ոչ:

«Ինձ թվում է 90 տոկոս դեպքերում չեն ահազանգում և դա պայմանավորված է համակարգի նկատմամբ անվստահությամբ, որովհետև կարող ա իրավական անփեղյակ լինես, չիմանաս օրենքը ոնց ա աշխատում, բայց դու վստահես համակարգին և գնաս ասես, որ ես չգիտեմ, թե դա ինչու ա և ինչպես ա դրա դեմ պայքարը, բայց ես էս խնդիրը ունեմ ու ինքը քեզ օգնի քո իրավական անփեղյակության բացը լրացնել, բայց գլխավոր պարճառը համակարգի նկատմամբ անվստահությունն է, վախը, որ եթե դու դա բարձրաձայնես ավելի վատ կլինի»:

Առանցքային տեղեկատվություն, կրթության ոլորտ

Առանցքային տեղեկատվությունների կարծիքով՝ համապատասխան մարմիններին չդիմելու մեկ այլ պատճառ բյուրոկրատական բարդություններից խուսափելու ցանկությունն է: Նրանց դիտարկմամբ՝ այս մոտեցումը բավական տարածված է հայաստանյան հասարակությունում և վերաբերում է ոչ միայն խտրականության դեպքերին, այլև պետական հաստատությունների հետ առնչվող այլ իրավիճակներին:

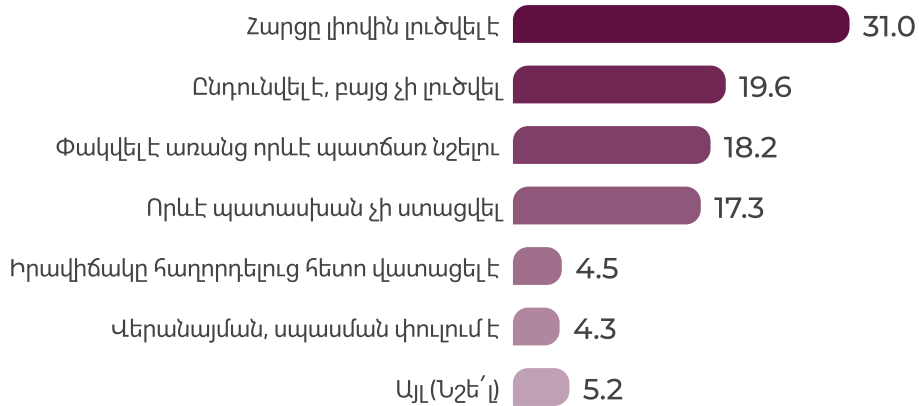
“«Շատ հաճախ մեր հասարակության մեջ դեռ որոշակի բյուրոկրատական բաներից են խուսափում, եթե ես զանգեմ ասեմ, որ ընտանիքում որևէ բան կա, ինձ կկանչեն ոստիկանություն կամ ինձ կկանչեն սրտեղ-ընդեղ ու ոնց որ գործընթացը կերկարաձգվի, ես իմ համար հանգիստ ապրեմ: Շատ հաճախ շատ մարդիկ էդ միտքը ունենալով են առաջնորդվում փենց»:

Առանցքային տեղեկատվություն, հանրային ոլորտ

Գծապատկեր 24-ը օգնում է պատկերացնել համապատասխան մարմինների նկատմամբ անվստահության հնարավոր պատճառները՝ ներկայացնելով հաղորդված դեպքերի փաստացի արդյունքները: Խտրականության մասին հաղորդած անձանց շրջանում 31.0%-ը նշել է, որ «խնդիրը լիովին լուծվել է», 19.6%-ը՝ որ «դիմումն ընդունվել է, սակայն խնդիրը չի լուծվել», 18.2%-ը՝ որ «գործը փակվել է՝ առանց որևէ պատճառ նշելու», 17.3%-ը հայտնել է, որ «որևէ պատասխան չի ստացել», իսկ 4.5%-ը նշել է, որ «հաղորդելուց հետո իրավիճակն ավելի է վատացել»:

Քանի որ ամբողջությամբ լուծված դեպքերի մասնաբաժինը կազմել է ընդամենը 31.0%, բացասական փորձառությունները կարող են անհամաչափ մեծ ազդեցություն ունենալ հանրության վստահության վրա: Նման փորձառությունների ավելի լայն տարածումը կարող է հետագայում էլ ավելի նվազեցնել համապատասխան հաստատությունների նկատմամբ վստահությունը և, արդյունքում, հետ պահել մարդկանց դրանց դիմելուց:

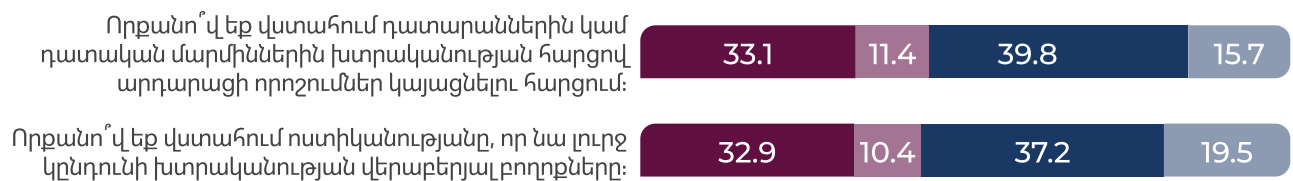
Գծապատկեր 24. Ի՞նչ արդյունք ունեցավ խտրականության մասին հաղորդումը: (%)

Նշում. Այս հարցին պատասխանել են միայն այն հարցվածները, որոնք անձամբ բախվել կամ ականատես են եղել խտրականության և միջադեպի մասին որևէ կառույցի կամ անձի հայտնել են:

Համապատասխան կառույցների նկատմամբ վստահության համատեքստում կարևոր է դիտարկել նաև հանրության վերաբերմունքը ոստիկանության և դատարանների նկատմամբ, որը ներկայացված է Գծապատկեր 25-ում: Ընդհանուր առմամբ, Հայաստանի բնակչության 56.7%-ը նշել է, որ վստահում է ոստիկանությանը՝ խտրականության վերաբերյալ բողոքներին պատշաճ ուշադրություն դարձնելու հարցում, մինչդեռ 43.3%-ը նման վստահություն չի հայտնել: Նմանատիպ պատկեր է արձանագրվել նաև դատական համակարգի նկատմամբ վստահության դեպքում. հարցվածների 55.5%-ը վստահություն է հայտնել, որ դատարանները խտրականությանը վերաբերող գործերով կկայացնեն արդար որոշումներ, մինչդեռ 44.5%-ը նման վստահություն չի հայտնել:

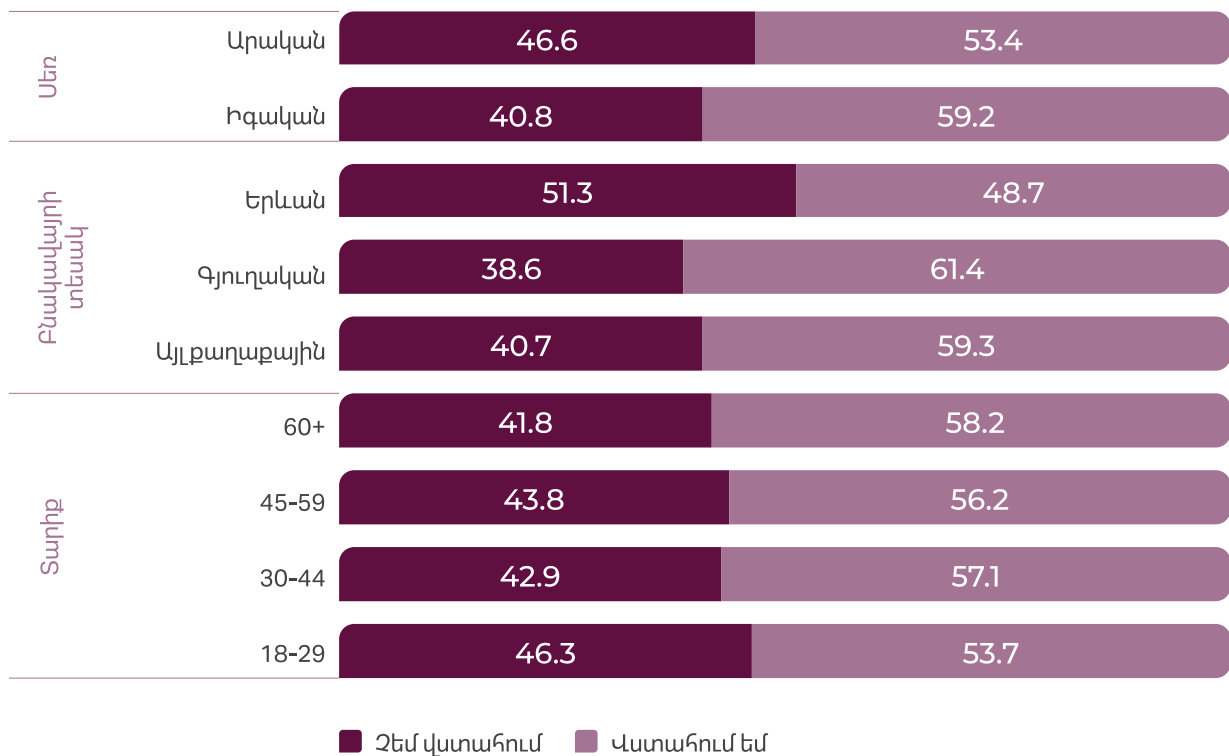
Գծապատկեր 25. Ոստիկանության և դատարանների նկատմամբ վստահությունը: (%)

- Ընդհանրապես չեմ վստահում
- Որոշ չափով վստահում եմ
- Որոշ չափով չեմ վստահում
- Լիովին վստահում եմ

Համապատասխան հաստատությունների նկատմամբ վստահության հարցը քննարկելիս կարևոր է նաև դիտարկել ոստիկանության և դատարանների նկատմամբ հանրային վերաբերմունքը, որը ներկայացված է Գծապատկեր 25-ում: Ընդհանուր առմամբ, Հայաստանի բնակչության 56.7%-ը նշել է, որ վստահում է ոստիկանությանը՝ խտրականության վերաբերյալ բողոքներին լրջորեն վերաբերվելու հարցում, մինչդեռ 43.3%-ը հայտնել է, որ չի վստահում: Նմանատիպ պատկեր է դիտարկվում նաև դատական համակարգի դեպքում. հարցվածների 55.5%-ը վստահում է դատարաններին՝ խտրականության հետ կապված գործերով արդար որոշումներ կայացնելու կարողությանը, մինչդեռ 44.5%-ը նման վստահություն չի հայտնում:

Գծապատկեր 26. Վստահությունը ոստիկանության և դատարանների/դատական մարմինների նկատմամբ: (%)

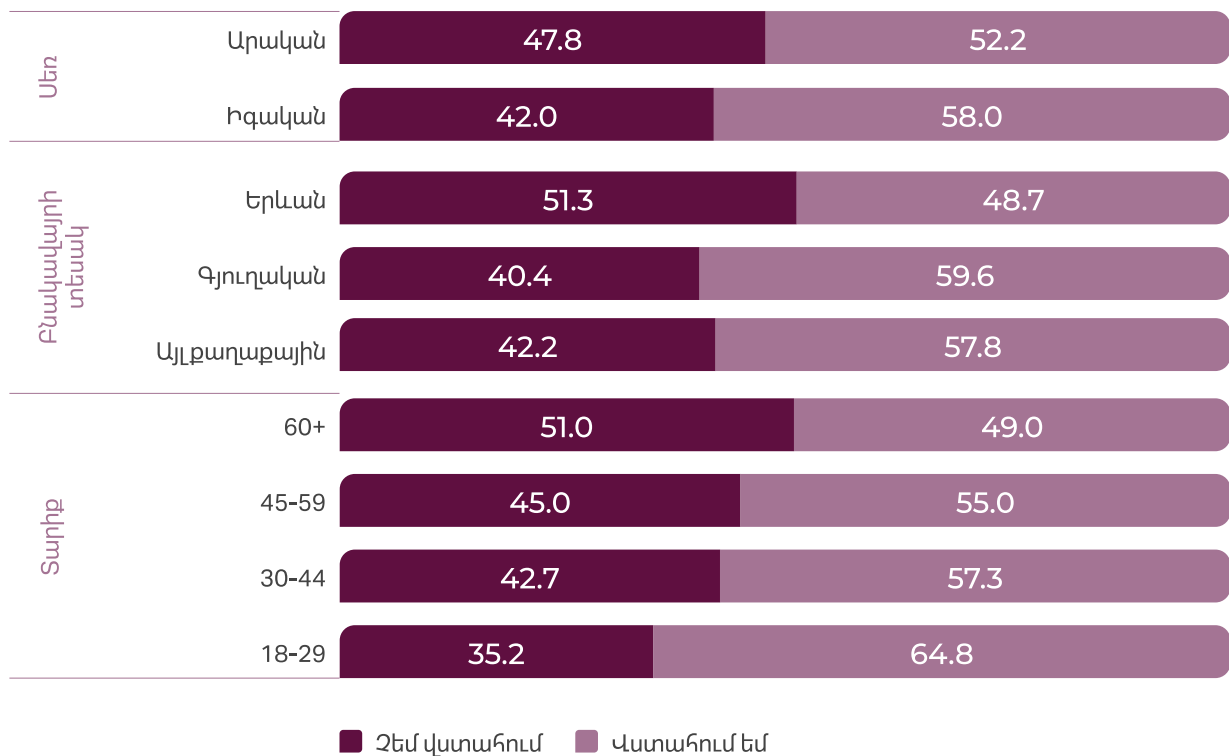
Նշում. Պատասխանների կատեգորիաները միավորվել են. «լիովին վստահում եմ» և «որոշ չափով վստահում եմ» պատասխանները ներկայացված են միասին, ինչպես նաև՝ «ընդհանրապես չեմ վստահում» և «որոշ չափով չեմ վստահում» պատասխանները:

Դատարանների դեպքում ընդհանուր պատկերը բավական նման է ըստ բնակավայրի տեսակի և սեռի: «Որքան էք վստահում դատարաններին կամ դատական մարմիններին, որ դրանք խտրականության հետ կապված հարցերով արդար որոշումներ կկայացնեն» հարցին առավել դրական պատասխաններ են տվել գյումրիական բնակավայրերի բնակիչները (59.6%) և կանայք (58.0%)⁴⁹: Սակայն տարիքային օրինաչափությունը որոշ չափով տարբերվում է ոստիկանության նկատմամբ վստահության դեպքում դիտարկված պատկերից. դատարանների և դատական մարմինների նկատմամբ վստահության ամենաբարձր մակարդակը հայտնել են 18–29 տարեկան հարցվածները (64.8%)⁵⁰ (տե՛ս Գծապատկեր 27-ը):

49. Հարցման դիզայնին համապատասխանեցված ռանգային թեստ = 2, $p = 0.002$:

50. Հարցման դիզայնին համապատասխանեցված ռանգային թեստ = 3, $p = 0.002$:

Գծապատկեր 27. Դատարանների և դատական մարմինների նկատմամբ վստահությունը՝ ըստ սոցիալ-ժողովրդագրական բնութագրերի: (%)

Նշում. Պատասխանների կատեգորիաները միավորվել են. «լիովին վստահում եմ» և «որոշ չափով վստահում եմ» պատասխանները ներկայացված են միասին, իսկ «ընդհանրապես չեմ վստահում» և «որոշ չափով չեմ վստահում» պատասխանները՝ միասին:

Հարցման արդյունքները նաև ցույց են տալիս, որ խտրականության անձնական փորձառություն ունեցած հարցվածների շրջանում ընտրված բոլոր պատասխանների 11.6%-ում որպես համապատասխան մարմիններին չդիմելու պատճառ նշվել է, որ ինդիվիդուալ «լուծվել է ոչ պաշտոնական, մասնավոր ճանապարհով» (տե՛ս Գծապատկեր 23-ը): Թեև քանակական հարցումը չի հստակեցրել, թե ինչ մեխանիզմների կամ դերակատարների միջոցով է իրականացվել նման ոչ պաշտոնական լուծումը, կարելի է ենթադրել, որ այս վարքագիծը պայմանավորված է ինչպես պաշտոնական հաստատությունների նկատմամբ սահմանափակ վստահությամբ, այնպես էլ մշակութային նորմերով, որոնք չեն խրախուսում ընտանեկան կամ համայնքային ինդիվիդուալների հրապարակայնացումը: Որակական տվյալները որոշակիորեն հաստատում են այս մեկնաբանությունը:

Առանցքային տեղեկատվությունը նշել են, որ խտրականության մասին բարձրաձայնելու դժկամությունը պայմանավորված է ոչ միայն հաստատությունների նկատմամբ անվստահությամբ, այլև ավելի լայն սոցիալական ընկալումներով և սոցիալական վախերով: Ընտանիքի կամ համայնքի կարծրատիպերը վիճարկելը կարող է հանգեցնել նրան, որ մարդը չհասկացվի, լուրջ չընդունվի կամ նույնիսկ ինքն էլ դառնա հասարակական դատապարտման թիրախ:

«Ամոթի, հա, որ հարևանները չասեն, չի կարելի ընդհանրիկի ներսի բանը դուրս հանել, անգամ աշխատանքային կոլեկտիվներում գիտեք, երբ որ մեկը, ասենք, կարող ա ինչ-որ բան բարձրաձայնի՝ կասեն՝ ինչի ես մեր կոլեկտիվի մասին էդպես բարձրաձայն ասում, ինչի մյուսներն իմանան, որ մեր կոլեկտիվում [ինդիվիդուալ կա]»:

Առանցքային տեղեկատվություն, քաղաքացիական հասարակության ոլորտ

«Չընկալված, չհասկացված լինելը, որ հասարակության մեջ դա լուրջ երևույթ չընկալվի, այսինքն կողքերը չհասկանան, որ դա խտրականության հետ գործ ունենք, որը իսկապես խնդիր է, որ դա մրաժեն որպես սովորական երևույթ, որ դա նորմալ է, պետք ա չխորանալ, ու անցնել առաջ»:

Առանցքային տեղեկատվություն, հանրային ոլորտ

Որակական տվյալները բացահայտում են ևս մեկ կարևոր գործոն՝ հանրության հնարավոր արձագանքի վերաբերյալ անորոշությունը: Որոշ դեպքերում բարձրաձայնելը, հատկապես սոցիալական ցանցերում, կարող է արժանանալ աջակցության, մասնավորապես՝ սեռական կողմնորոշման կամ գենդերային ինքնության հիմքով խտրականության դեպքերում: Սակայն այն կարող է նաև հանգեցնել կրկնակի թիրախավորման, ատելության խոսքի և հետագա մարգինալացման վտանգի:

Որակական տվյալների համաձայն՝ մեկուսացման վախը շարունակում է մնալ առանցքային գործոն. մարդիկ վախենում են այն անորոշությունից, որը կարող է առաջանալ, եթե կտրվեն իրենց համայնքից: Սոցիալական, տնտեսական և կրթական սահմանափակ ռեսուրսներ ունեցող մարդկանց համար համայնքը կարող է լինել աջակցության միակ հասանելի համակարգը: Նման դեպքերում համայնքից բացառվելու կամ դատապարտվելու հեռանկարը կարող է ընկալվել որպես ավելի անտանելի, քան հենց անարդարության հետ հաշտվելը:

Ինչպես արտացոլված է Գծապատկեր 23-ում, համապատասխան մարմիններին չդիմելու պատճառների թվում վրեժխնդրության ենթարկվելու վախը կազմել է բոլոր պատասխանների 3.5%-ը:

«Շատ հաճախ ընտանեկան բռնության դեպքում էդ բանը կա, որ վայ, իր ամուսինը կգա հիմա ինձ, էդ վախը իրականում կա, պահպանված ա, ելնելով նաև մարդկանց ներքին մղումներից»:

Առանցքային տեղեկատվություն, հանրային ոլորտ

Իրենց աշխատանքի փորձի հիման վրա՝ խտրականության ենթարկված անձանց հետ աշխատող առանցքային տեղեկատուները նկարագրել են նաև լռելու լրացուցիչ հիմնավորումներ, հատկապես այնպիսիք, որոնք կապված են սոցիալական տաբուների հետ, ներառյալ այն պատկերացումը, որ որոշ հարցեր պետք է մնան ընտանիքի շրջանակում: Գործնականում նույն հիմնավորումներն օգտագործվում են նաև խտրականության դեպքերին չմիջամտելը արդարացնելու համար: Այդպիսի հիմնավորումներից մեկն այն համոզմունքն է, որ չպետք է միջամտել «ուրիշների» կամ «ուրիշ ընտանիքների» գործերին:

Առանցքային տեղեկատուները նաև նշել են համապատասխան մարմիններին չդիմելու մի շարք պատճառներ, որոնք կարելի է համարել ավելի ռացիոնալ բնույթի, այսինքն՝ պատճառներ, որոնք դուրս են սովորույթի, կարծրատիպերի կամ սոցիալական տաբուների շրջանակից: Օրինակ՝ որոշ մարդիկ բողոք չեն ներկայացնում, քանի որ չունեն դատական ծախսերը հոգալու ֆինանսական հնարավորություն: Մյուսները ձեռնպահ են մնում, որովհետև վստահ չեն, որ բողոք ներկայացնելը կհանգեցնի որևէ իրավական հետևանքի, կամ քանի որ գործող օրենսդրական շրջանակում այն, ամենայն հավանականությամբ, չի ապահովի որևէ եական իրավական պաշտպանություն, այդ թվում՝ ֆինանսական փոխհատուցում:

Ինչպես նշվել է այս բաժնի ամբողջ ընթացքում, օրենսդրական կարգավորման բացակայությունը խոշոր խոչընդոտ է ոչ միայն խտրականության դեպքերի նույնականացման, այլև իրավական պաշտպանության ապահովման համար: Այս խնդիրը վերաբերում է ոչ միայն

խտրականության ենթարկված անձանց և նրանց իրավունքները պաշտպանողներին: Նույն սահմանափակմանը բախվում են նաև համապատասխան հաստատությունների ներկայացուցիչները, այդ թվում ոստիկանության ծառայողները, քննիչները և դատավորները:

«Բայց լինում են նաև դեպքեր, որ բարձրաձայնվում են և անարձագանք են մնում: Ինչն է դրանց պատճառը: Պատճառը բազմաթիվ են: Առաջինը՝ ինչպես նշեցի հնարավորության բացակայությունը, օրինակ, այն որ ես չեմ կարող օգտվել այժմ բանկային ծառայությունից, դա պայմանավորված ա օրենսդրական առկա կարգավորման խտրականությամբ, և տեղում լուծելու հնարավորություն ուղղակի բացակայում է»:

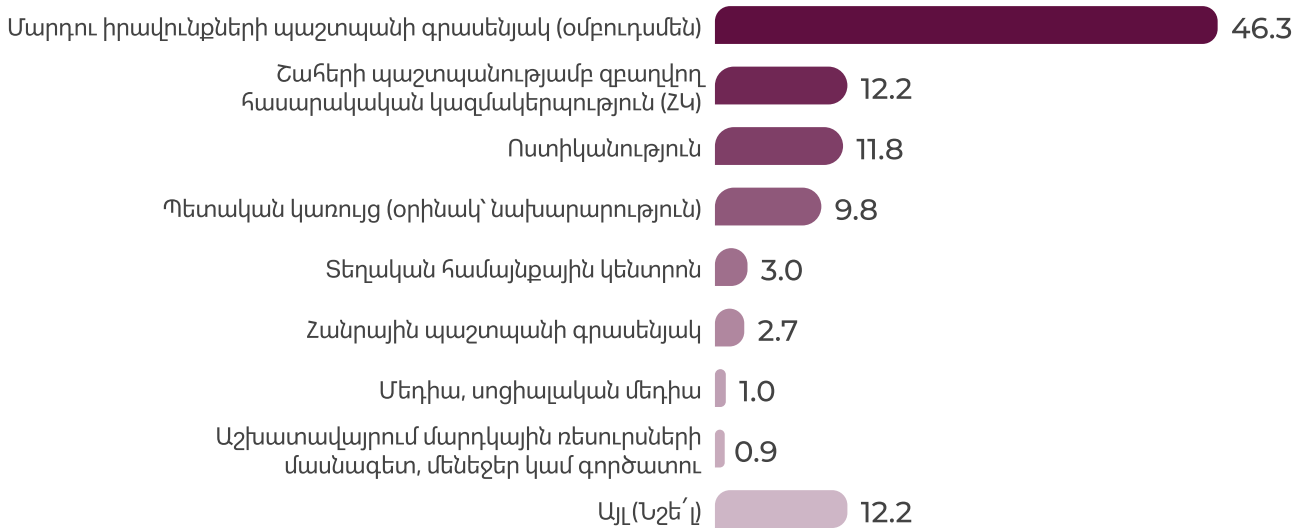
Առանցքային տեղեկատվություն, իրավական ոլորտ

Այնուամենայնիվ, առանցքային տեղեկատվությունը մեծամասնությունը խտրականության վերաբերյալ բողոքներ չներկայացնելու հիմնական պատճառ է համարել հանրության սահմանափակ գիտելիքները՝ կապված այն բանի հետ, թե որտեղ և ինչպես կարելի է բողոք ներկայացնել: Գծապատկերներ 28 և 29-ը մասամբ հաստատում են այս դիտարկումը: «Ինչ կառույցների, կազմակերպությունների կամ գրասենյակների մասին գիտեք, որոնք պաշտպանում են անձանց խտրականությունից» հարցին տրված պատասխանները ցույց են տալիս, որ մարդու իրավունքների պաշտպանությանն ուղղված ոչ կառավարական կառույցները (ինչպիսիք են Մարդու իրավունքների պաշտպանը և մարդու իրավունքների ոլորտում գործող ՀԿ-ները) հիշատակվել են առավել հաճախ՝ կազմելով բոլոր պատասխանների 58.5%-ը, մինչդեռ ոստիկանությունը և պետական այլ հաստատությունները կազմել են պատասխանների զգալիորեն ավելի փոքր մասնաբաժին՝ 21.6% *(տե՛ս Գծապատկեր 28-ը)*:

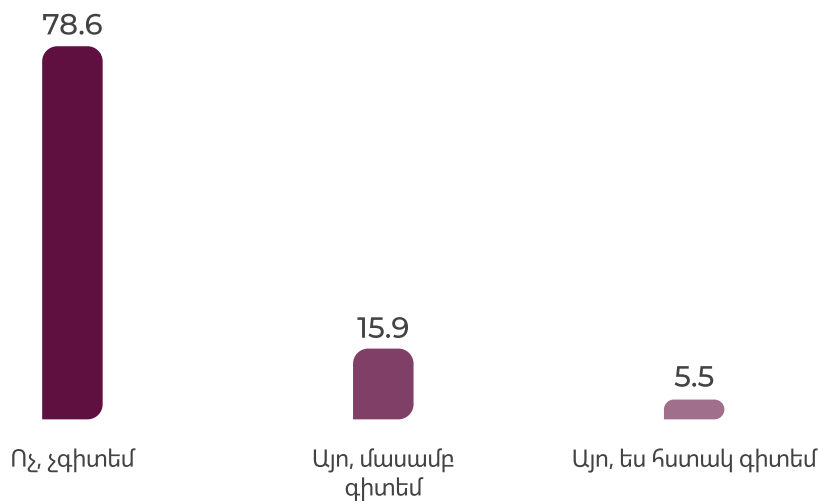
«Գիտե՞ք, թե ինչպես կարելի է բողոք ներկայացնել, եթե բախվում եք կամ ականատես եք լինում խտրականության» հարցին բնակչության միայն շուրջ մեկ հինգերորդն է դրական պատասխան տվել *(տե՛ս Գծապատկեր 29-ը)*:

Սա ենթադրում է, որ հանրության մեծամասնությունն առնվազն ընդհանուր պատկերացում ունի այն մասին, թե ինչպիսի կառույցների կարելի է դիմել իրավունքների պաշտպանության համար: Մարդու իրավունքների պաշտպանի և հասարակական կազմակերպությունների հաճախակի հիշատակումը կարող է նաև վկայել այն մասին, որ դրանք ընկալվում են որպես ավելի հասանելի կամ վստահելի տարբերակ: Ի տարբերություն պետական պաշտոնական ուղիների՝ դրանց դիմելը կարող է չպահանջել բարդ ընթացակարգերի իմացություն, քանի որ մարդիկ հաճախ կարող են անմիջապես՝ անձամբ կամ բանավոր, դիմել այդ կառույցներին, իսկ բողոքի ներկայացման տեխնիկական կողմերը հաճախ իրականացվում են հենց այդ կազմակերպությունների կողմից *(տե՛ս Գծապատկեր 28-ը)*:

Գծապատկեր 28. Ի՞նչ հաստատությունների, կազմակերպությունների կամ գրասենյակների մասին գիտեք, որոնք պաշտպանում են անձանց խտրականությունից: (Բազմակի պատասխաններ) (%)

Գծապատկեր 29. Խնդրում եմ ասե՞ք՝ տեղյակ եք, թե ինչպես կարելի է բողոք ներկայացնել, եթե բախվում եք կամ ականատես եք լինում խտրականության:

Առանցքային տեղեկատուները նաև նշել են խտրականության դեպքերում համապատասխան մարմիններին չդիմելու մի շարք լրացուցիչ պատճառներ, այդ թվում՝

1. խտրական վերաբերմունքը որպես իրավունքի խախտում կամ իրավական խնդիր չընկալելը՝ ինչպես անմիջականորեն տուժած անձանց, այնպես էլ ականատեսների կողմից,
2. անհաջողության վախը, ներառյալ այն զգացողությունը, որ դիմելը և որևէ արդյունքի չհասնելը կարող է խորացնել անօգնականության զգացումը,
3. ականատեսների դեպքում անորոշությունը, թե արդյոք խտրականության ենթարկված անձն ինքը պատրաստ կլինի բարձրաձայնել,
4. ընտանիքի անդամների կամ մտերիմների կողմից հուսալքելը, երբ նրանք խորհուրդ են տալիս չդիմել պաշտոնական մարմիններին,

5. ինչպես նաև վերջին տարիների լայնածավալ ճգնաժամերով (COVID-19, Լեռնային Ղարաբաղի պատերազմը և դրա հետ կապված ցնցումները) պայմանավորված հասարակական ընդհանուր հոգնածությունը, որը նվազեցրել է հանրության զգայունությունը խտրականության նկատմամբ:

Այն, որ իրազեկվածությունն ու վարքագիծը միշտ չէ, որ ուղիղ համեմատական են, հաստատվում է նաև քանակական տվյալներով: Այն հարցվածների շրջանում, ովքեր հստակ նշել են, որ ծանոթ են խտրականության դեպքերում բողոք ներկայացնելու ընթացակարգերին, միայն 32.2%-ն է հայտնել, որ եթե անձամբ բախվել խտրականության, կոփմեր պաշտոնական հաստատությունների, օրինակ՝ Ոստիկանությանը, Մարդու իրավունքների պաշտպանին կամ պետական այլ մարմնի: Ավելի մեծ մասնաբաժինը նշել է, որ կնախընտրեն խնդիրը լուծել սեփական ուժերով (39.0%), իսկ մյուսները նշել են, որ կոփմեին ընտանիքի անդամի (7.6%), հարևանի, ընկերոջ կամ ազգականի (3.5%) կամ գործատուի (2.1%): Բացի այդ, 2.0%-ը նշել է, որ խնդիրը կբարձրաձայնել լրատվամիջոցի միջոցով, մինչդեռ 3.9%-ը հայտնել է, որ որևէ մեկից օգնություն չէր խնդրի և ոչինչ չէր անի (*տես Գծապատկեր 30-ը*):

Գծապատկեր 30. Բողոքարկման ընթացակարգին ծանոթ անձանց արձագանքը խտրականության բախվելու դեպքում: (%)

3.6 Երեք Թիրախային խմբերի վերաբերյալ Կապալների ամփոփ վերլուծություն

Այս ենթաբաժինը կենտրոնացնում է երեք խմբերի վրա՝ հաշմանդամություն ունեցող անձինք, կանայք և ազգային փոքրամասնությունները: Այս խմբերն ընտրվել են, քանի որ դրանք հանդիսանում են Մարդու իրավունքների պաշտպանի գործունեության հիմնական ուշադրության ոլորտները և Հղման խմբի կողմից ճանաչվել են որպես հետազոտության շրջանակում առանձին վերլուծության արժանի թեմաներ: Հետևաբար, յուրաքանչյուր խմբի վերաբերյալ արդյունքները ներկայացվում են առանձին:

Այս ենթաբաժնում յուրաքանչյուր խմբի համար կիրառվում է խառը մեթոդների համադրական մոտեցում՝ հիմնված հարցման, առանցքային տեղեկատուների հարցազրույցների (USZ) և խորին հարցազրույցների (ԽՀ) արդյունքների վրա: Սոցիալ-ժողովրդագրական վերլուծությունները ներկայացվում են այն դեպքերում, երբ ընտրանքը դա թույլ է տալիս⁵¹: Եզրահանգումները համատեքստավորելու նպատակով օգտագործվել են նաև երկրորդային աղբյուրներ, որոնց հղումները ներկայացված են ծանոթագրություններում: Ստորև ներկայացված արդյունքները մեկնաբանելիս անհրաժեշտ է նկատի ունենալ երկու կարևոր հանգամանք: Նախ, քանի որ հետազոտությունը բնակչության շրջանում իրականացված հարցում է, այն, հավանաբար, թերի է ներկայացնում բարձր խտրականության ռիսկի ենթակա փոքրամասնությունների խմբերի անդամներին, ինչը նշանակում է, որ այդ խմբերի նկատմամբ անձնական փորձառությունների կամ ականատես եղած խտրականության վերաբերյալ հարցվածների հաղորդումները, հավանաբար, թերազնահատված են հարցման տվյալներում: Երկրորդ, ինչպես ցույց է տրված 3.5-րդ գլխում, հարցվածների պատրաստակամությունը որևէ միջադեպ ճանաչելու և այն որպես «խտրականություն» ներկայացնելու հարցում ինքնին պայմանավորված է իրազեկվածությամբ, սոցիալական ընդունելիությամբ և հաստատությունների նկատմամբ վստահությամբ: Հետևաբար, ընկալվող, ականատես եղած և անձնական փորձառությամբ խտրականության միջև առկա տարբերությունները պետք է դիտարկել որպես միմյանց լրացնող, այլ ոչ թե հակասող երևույթներ:

Հիմնական եզրահանգումներ

Հաշմանդամություն ունեցող անձինք

- Ընտրանքում հարցվածների 11.9%-ը համապատասխանում է հաշմանդամության վերաբերյալ Վաշինգտոնյան խմբի կարճ հարցաշարի չափանիշին (սահմանումը տե՛ս Գլուխ 2-ում): Վերջին հինգ տարիների ընթացքում խտրականության անձնական փոր-

51. Այս գլխում հաշմանդամության կարգավիճակի վերաբերյալ նշում. Սույն հետազոտությունում հաշմանդամության կարգավիճակը գնահատվել է Վաշինգտոնյան խմբի կարճ հարցաշարի (WGSS) միջոցով: Հարցվածը դասակարգվել է որպես հաշմանդամություն ունեցող անձ, եթե վեց գործառնության ոլորտներից ամենավաղն մեկում տեսողություն, լսողություն, քայլել կամ աստիճաններով բարձրանալ, հիշողություն կամ կենտրոնացում, ինքնախնամք կամ հաղորդակցություն, նշել է, որ ունի «մեծ դժվարություն» կամ «ընդհանրապես չի կարող կատարել»: Այս չափորոշիչի կիրառման արդյունքում հարցվածների 11.9%-ը դասակարգվել է որպես հաշմանդամություն ունեցող անձ:

Քանի որ այս սահմանումը տարբերվում է Հայաստանի պաշտոնական վիճակագրությունում կիրառվող չափորոշիչներից, այս բաժնում ըստ հաշմանդամության կարգավիճակի ներկայացված արդյունքները կշռված չեն և չպետք է մեկնաբանվեն որպես Հայաստանում պաշտոնապես ճանաչված հաշմանդամություն ունեցող անձանց բնակչության համար ներկայացուցչական: Դրանք արտացոլում են միայն հարցման ընտրանքում հաշմանդամություն ունեցող և չունեցող դասակարգված հարցվածների միջև առկա տարբերությունները:

ձառության մասին այս խումբն ավելի հաճախ է հաղորդել, քան ընտրանքն ընդհանուր առմամբ:

- Ֆիզիկական և մտավոր կամ հոգեկան առողջության խնդիրներ (հաշմանդամություն) ունեցող անձինք հայաստանյան հանրային կարծիքում ընկալվող խտրականության առավել տեսանելի թիրախներից են: Ապագայում խտրականության դեմ հնարավոր օրենքի շրջանակում առավել լրացուցիչ պաշտպանության կարիք ունեցող խմբերի վերաբերյալ հարցին տրված պատասխաններում (Գծապատկեր 8) ֆիզիկական հաշմանդամություն ունեցող անձանց նշող պատասխանները կազմել են բոլոր հիշատակումների 30.4%-ը, իսկ մտավոր կամ հոգեկան առողջության խնդիրներ (հաշմանդամություն) ունեցող անձանց նշող պատասխանները՝ 23.6%-ը: Այս երկու կատեգորիաները միասին կազմել են սոցիալական պաշտպանության կարիք ունեցող խմբերին վերաբերող բոլոր պատասխանների ամենամեծ բաժինը:
- Խտրականության ականատես լինելու վերաբերյալ պատասխաններում (Գծապատկեր 10) մտավոր կամ հոգեկան առողջության խնդիրներ (հաշմանդամություն) ունեցող անձինք (13.4%) և ֆիզիկական հաշմանդամություն ունեցող անձինք (12.4%) համապատասխանաբար երկրորդ և երրորդ ամենահաճախ հիշատակված խմբերն են:
- Հայտարարությունների մակարդակում հարցվածներն արտահայտում են լայնորեն ներառական վերաբերմունք. 95.8%-ը համաձայն է, որ պետությունը պարտավոր է ապահովել հանրային տարածքների մատչելիությունը ֆիզիկական հաշմանդամություն ունեցող անձանց համար, իսկ 74.2%-ը համաձայն չէ, որ իրենց երեխան չպետք է սովորի ֆիզիկական հաշմանդամություն ունեցող երեխաների հետ նույն դասարանում (Գծապատկերներ 31 և 34): Սակայն 24.6%-ը համաձայն է, որ անհարմար կզգար մտավոր կամ հոգեկան առողջության խնդիրներ (հաշմանդամություն) ունեցող անձի հետ անմիջականորեն աշխատելիս: Չորս պնդումներից սա միակն է, որի դեպքում հարցվածների զգալի փոքրամասնությունը բացահայտ անհարմարություն է արտահայտել:
- Զաղաքացիական հասարակության, իրավական, պետական և կրթական ոլորտները ներկայացնող առանցքային տեղեկատուները իրենց մասնագիտական աշխատանքի ընթացքում հանդիպող խտրական վերաբերմունքի առավել ընդգծված ձևերի շարքում հետևողականորեն նշել են ֆիզիկական և հաղորդակցական անմատչելիությունը, իրավունակության սահմանափակումները, սոցիալական ցանցերում պիտակավորումը և առողջապահության ոլորտում հայրիշխանական վերաբերմունքը, հատկապես հաշմանդամություն ունեցող կանանց և մտավոր կամ հոգեկան առողջության խնդիրներ (հաշմանդամություն) ունեցող երեխաների նկատմամբ:

Կանայք

- Վերջին հինգ տարիների ընթացքում խտրականության անձնական փորձառության մասին հայտնել է կանանց 16.5%-ը: Սա ուշագրավ է՝ հաշվի առնելով աշխատավայրում, ընտանիքում և ինստիտուցիոնալ միջավայրերում կանանց նկատմամբ խտրականության վերաբերյալ առանցքային տեղեկատուների բովանդակալից նկարագրությունները, և մատնանշում է տարբերությունն ապրած փորձառության և այն բանի միջև, թե հարցվածներն ինչն են ճանաչում և հաղորդում որպես խտրականություն:
- Հանրային ընկալումներում կանայք խտրականության առավել հաճախ ենթարկվող խմբերի շարքում զբաղեցնում են հինգերորդ տեղը. 29.1%-ը համաձայնել է, որ նրանց նկատմամբ խտրականությունը տարածված է (Գծապատկեր 11), իսկ կանանց նկատմամբ ականատես եղած խտրականությունը կազմել է պատասխանների 10.3%-ը (Գծապատկեր 9): Կանայք կազմել են ապագայում խտրականության դեմ հնարավոր օրենքի

շրջանակում լրացուցիչ պաշտպանության արժանի խմբերը նշող բոլոր պատասխանների միայն 8.2%-ը, իսկ կին հարցվածների կողմից տրված պատասխանների՝ 13.3%-ը (Գծապատկեր 16):

- Գեղդերային ավանդական դերերի վերաբերյալ վերաբերմունքը լայնորեն տարածված է երկու սեռերի շրջանում. կանանց 57.9%-ը և տղամարդկանց 57.8%-ը համաձայն են, որ երեխաների խնամքն ու տնային գործերը հիմնականում կնոջ պարտականությունն են (Գծապատկեր 36): Աշխատանքի հասանելիության վերաբերյալ վերաբերմունքն ավելի տարբերակված է ըստ սեռի. կանանց 34.2%-ը և տղամարդկանց 46.7%-ը համաձայն են, որ աշխատատեղերի սակավության դեպքում տղամարդիկ պետք է աշխատանքի նկատմամբ ավելի շատ իրավունքներ ունենան (Գծապատկեր 37):
- Երբ հարցվածներին հարցրել են, թե անձամբ խտրականության ենթարկվելու դեպքում առաջին հերթին ում կդիմեին, տղամարդկանց 45.1%-ը՝ կանանց 34.1%-ի համեմատ, նշել է, որ կփորձեր խնդիրը լուծել ինքնուրույն, մինչդեռ կանանց 11.9%-ը՝ տղամարդկանց 2.2%-ի համեմատ, նշել է, որ կդիմեր ընտանիքի անդամի: Արձագանքի այս գեղդերային տարբերակված օրինաչափությունն ինքնին ցույց է տալիս, թե ինչպես են խտրականությանն արձագանքելու ռազմավարությունները ձևավորվում գեղդերային խումբերի ազդեցությամբ:
- Իրավական, կրթական և պետական ոլորտները ներկայացնող առանցքային տեղեկատուները իրենց մասնագիտական աշխատանքում կանանց նկատմամբ հանդիպող խտրականության առավել ընդգծված ձևերի շարքում նշել են ընտանիքում կիրառվող սահմանափակումները, աշխատավայրում հաղորդված աշխատավարձային անհավասարությունները և առաջխաղացման ընկալվող խոչընդոտները, աշխատանքի ընդունման և մայրության արձակուրդից աշխատանքի վերադառնալու ընթացքում անհավասար վերաբերմունքի դեպքերը, ծառայությունների ոլորտում սեռական ոտնձգությունները, ինչպես նաև ընտանեկան բռնության դեպքերում ոստիկանության և դատարանների կողմից տուժողին մեղադրող արձագանքներ, որոնք առանցքային տեղեկատուները ընկալել են որպես այդպիսին:
- Դեպքի ուսումնասիրության տվյալները, այդ թվում՝ իրավաբան մասնագիտությամբ և իր իրավունքներին լիովին տեղյակ խորին հարցազրույցի մասնակցի օրինակը, որը, այնուամենայնիվ, ընտրել է չբարձրաձայնել, ցույց են տալիս, որ բողոքարկման ընթացակարգերի վերաբերյալ իրազեկվածությունը չի վերածվում հաղորդելու վարքագծի: Սա հաստատվում է նաև այն արդյունքով, որ նույնիսկ այն հարցվածների շրջանում, ովքեր նշել են, որ հստակ գիտեն՝ ինչպես բողոք ներկայացնել, միայն 32.2%-ն է ասել, որ անձամբ խտրականության բախվելու դեպքում կդիմեր պաշտոնական հաստատության:

Ազգային փոքրամասնություններ

- Հայաստանում ազգային փոքրամասնություններն ունեն ամենացածր տեսանելիությունը հանրային ընկալումներում. հարցվածների միայն 12.6%-ն է նշել, որ նրանց նկատմամբ խտրականությունը տարածված է (Գծապատկեր 12), բոլոր պատասխանների 4.1%-ում նշվել է, որ հարցվածները ականատես են եղել նրանց նկատմամբ խտրականության (Գծապատկեր 10), իսկ բոլոր պատասխանների 5.8%-ում ազգային փոքրամասնությունները նշվել են որպես ապագա խտրականության դեմ օրենքի շրջանակում լրացուցիչ իրավական պաշտպանության կարիք ունեցող խումբ (Գծապատկեր 8):
- Զանազան ընտրանքում 29 հարցված (կշռված ընտրանքի 1.3%-ը) ինքնորոշվել է որպես ազգային փոքրամասնության ներկայացուցիչ: Այս փոքր ընտրանքի պատճառով տվյալ խմբի ներսում քանակական եզրակացություններ անելու հնարավորությունը

սահմանափակ է: Հետևաբար, ստորև ներկայացված դիտարկումները, որոնք հիմնված են այս ենթաընտրանքի վրա, պետք է դիտարկել որպես պատկերավոր օրինակներ, այլ ոչ թե ընդհանրացվող եզրահանգումներ:

- Խտրականության վերջին դեպքի հիմնական պատճառը ռասան կամ էթնիկ պատկանելությունը համարած հարցվածները կազմել են այդ դեպքին ականատես եղած կամ դրա մասին լսած հարցվածների 5.7%-ը (Գծապատկեր 11), մինչդեռ անձամբ վերապրած Խտրականության դեպքում այդ ցուցանիշը նվազում է մինչև 1.7% (Գծապատկեր 15)⁵²:
- Փոքրամասնությունների համայնքների հետ աշխատող առանցքային տեղեկատուները տարբերակել են երկու օրինաչափություն. ա) համեմատաբար ինտեգրված փոքրամասնություններ, ինչպիսիք են ասորիները, հույները և ռուսները, որոնց դեպքում անհատական Խտրականությունը կարող է որպես այդպիսին չճանաչվել, քանի որ խումբն ընկալվում է որպես մեծամասնության մաս, և բ) ավելի փակ համայնքային կառուցվածքներ, ինչպիսիք են եզդիական և մուլդկանական համայնքները, որտեղ առկա են ներքին խնդիրներ, այդ թվում՝ վաղ ամուսնությունները և աղջիկների՝ ավագ դպրոցական ու բարձրագույն կրթությունը շարունակելու սահմանափակումները: Այս գործելակերպերը կարող են իրավունքների պաշտպանության տեսանկյունից մտահոգություններ առաջացնել, սակայն հաճախ ավելի քիչ տեսանելի են լայն հանրության համար:
- Առանցքային տեղեկատուները լեզվական անտեսանելիությունը և սոցիալ-տնտեսական առաջխաղացման սահմանափակ հնարավորությունները նշել են որպես փոքրամասնությունների տարբեր խմբերի համար ընդհանուր խնդիրներ՝ դրանց կողքին առանձնացնելով նաև համայնքների ներսում առկա լարվածությունները՝ լեզվի, ավանդույթների և մշակույթի պահպանման շուրջ:

3.6.1 Հաշմանդամություն ունեցող անձինք՝ որպես Խտրականության թիրախ⁵³

Խառը մեթոդներով իրականացված հետազոտության արդյունքների վերլուծությունը ցույց է տալիս, որ Խտրականության հնարավոր թիրախ համարվող խմբերի շարքում հաշմանդամություն ունեցող անձինք՝ ֆիզիկական կամ մտավոր/հոգեկան, ընկալվում են որպես առավել բարձր ռիսկի ենթակա: Այս ընկալումն արտացոլվում է նաև իրավական պաշտպանության վերաբերյալ տեսակետներում. ինչպես ներկայացված է Գծապատկեր 16-ում, ֆիզիկական հաշմանդամություն ունեցող անձանց նշող պատասխանները կազմել են ընտրված բոլոր պատասխանների 30.4%-ը, իսկ մտավոր կամ հոգեկան առողջության խնդիրներ (հաշմանդամություն) ունեցող անձանց նշող պատասխանները՝ 23.6%-ը: Այս երկու խմբերը միասին կազմել են օրենսդրական պաշտպանության առավել մեծ կարիք ունեցող խմբերին վերաբերող բոլոր պատասխանների 54.0%-ը:

Այս խմբերը բարձր տեսանելիություն ունեն նաև Խտրականության վերաբերյալ հանրային ընկալումներում: «Ո՞ր խմբերի նկատմամբ եք Խտրականության ականատես եղել» հարցին տրված պատասխաններում մտավոր կամ հոգեկան առողջության խնդիրներ (հաշմանդամություն) ունեցող անձանց հիշատակումները կազմել են բոլոր պատասխանների 13.4%-ը,

52. Այս գծապատկերները պետք է մեկնաբանել զգուշությամբ, քանի որ հարցման ընտրանքում ազգային փոքրամասնությունների ներկայացուցիչների մասնաբաժինը կազմել է ընդամենը 1.3%: Միաժամանակ, Խտրականության ականատես լինելու կամ դրա մասին լսելու վերաբերյալ պատասխանները կարող են վերաբերել այլ անձանց նկատմամբ տեղի ունեցած դեպքերին և չեն սահմանափակվում միայն հարցվածների սեփական էթնիկ պատկանելությամբ:

53. Հաշմանդամության կարգավիճակով տարանջատված բոլոր վերլուծությունները հիմնված են չկշռված տվյալների վրա: Այս հետազոտությունում կիրառված հաշմանդամության կարգավիճակի փոփոխականը ձևավորվել է այնպիսի մեթոդաբանությամբ, որը տարբերվում է բնակչության պաշտոնական վիճակագրությունում կիրառվող մեթոդաբանությունից, որի հիման վրա հաշվարկվել են հարցման կշիռները: Հետևաբար, հարցման կշիռները չեն կարող հիմնավոր կերպով կիրառվել այն վերլուծություններում, որտեղ արդյունքները ներկայացվում են ըստ հաշմանդամության կարգավիճակի:

իսկ ֆիզիկական հաշմանդամություն ունեցող անձանց հիշատակումները՝ 12.4%-ը՝ համապատասխանաբար զբաղեցնելով երկրորդ և երրորդ տեղերը (*տե՛ս Գծապատկեր 9-ը*):

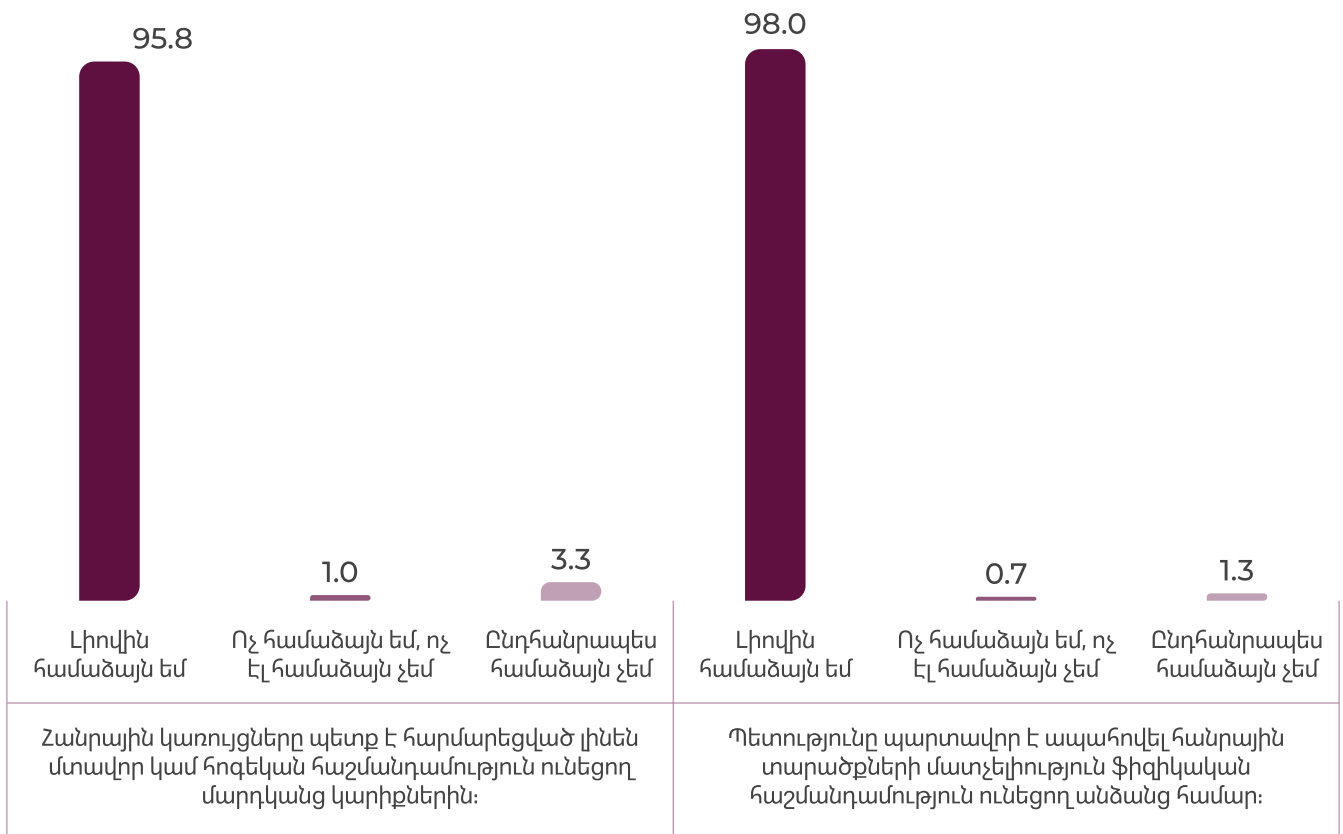
Նմանապես, «Ձեր կարծիքով՝ ո՞րն է եղել խտրականության՝ Ձեր տեսած կամ լսած վերջին միջադեպի հիմնական պատճառը» հարցին տրված պատասխանների բաշխման համաձայն՝ մտավոր կամ հոգեկան հաշմանդամությունը (11.9%) և ֆիզիկական հաշմանդամությունը (9.5%) համապատասխանաբար երկրորդ և երրորդ ամենահաճախ նշված պատճառներն էին (*տե՛ս Գծապատկեր 11-ը*): Այս խմբերը զգալիորեն ընդգծված էին նաև խտրականության տարածվածության վերաբերյալ ավելի լայն ընկալումներում: Այսպես, «Ըստ Ձեզ՝ խտրականությունը Հայաստանում որքանո՞վ է տարածված հետևյալ սոցիալական խմբերից յուրաքանչյուրի նկատմամբ» հարցին ի պատասխան՝ հարցվածների 35.1%-ը մտավոր կամ հոգեկան առողջության խնդիրներ (հաշմանդամություն) ունեցող անձանց նկատմամբ խտրականությունը համարել է շատ կամ բավականին տարածված, իսկ 28.5%-ը նույն կարծիքն է հայտնել ֆիզիկական հաշմանդամություն ունեցող անձանց նկատմամբ խտրականության վերաբերյալ (*տե՛ս Գծապատկեր 5-ը*):

Անձնական փորձառությունների վերաբերյալ տվյալները ևս հաստատում են այս օրինաչափությունները: Ընտրանքում հարցվածների 11.9%-ը համապատասխանում է հաշմանդամության վերաբերյալ Վաշինգտոնյան խմբի կարճ հարցաշարի չափանիշին: Այս խմբի շրջանում վերջին հինգ տարիների ընթացքում խտրականության անձնական փորձառության մասին ավելի հաճախ է հաղորդվել, քան ընտրանքում ընդհանուր առմամբ: Սա վկայում է, որ հաշմանդամությամբ պայմանավորված խտրականության վերաբերյալ հանրային ավելի բարձր ճանաչումը գոնե մասամբ արտացոլում է խտրական վերաբերմունքի հետ առնչության իրական տարբերություն, այլ ոչ թե միայն ընկալում:

Որական արդյունքները ևս հաստատում են այս օրինաչափությունները: Տարբեր միջավայրերում հատկապես ընդգծված են հաշմանդամություն ունեցող անձանց առջև ծառացող տեղաշարժի հետ կապված խոչընդոտները: Առանցքային տեղեկատուների կարծիքով՝ չնայած հանրային տարածքների և հասարակական տրանսպորտի մատչելիության բարելավման ուղղությամբ որոշակի առաջընթաց է արձանագրվել, մարզային բնակավայրերում այդ խնդիրները շարունակում են մնալ չլուծված կամ միայն մասնակիորեն լուծված: Չգալի խոչընդոտներ պահպանվում են նաև առողջապահական, կրթական, պետական և այլ հանրային շենքերում:

Հաշմանդամություն ունեցող անձանց տեղաշարժի համար մատչելի պայմանների ապահովման կարևորությունն արտացոլվում է նաև հանրային կարծիքում: Հայաստանի բնակչության ճնշող մեծամասնությունը համաձայնել է այս թեմային վերաբերող երկու առանցքային պնդումների հետ. 95.8%-ը համաձայնել է, որ «Պետությունը պարտավոր է ապահովել հանրային տարածքների մատչելիությունը ֆիզիկական հաշմանդամություն ունեցող անձանց համար», իսկ 98.0%-ը համաձայնել է, որ «Հանրային կառույցները պետք է հարմարեցվեն մտավոր կամ հոգեկան առողջության խնդիրներ (հաշմանդամություն) ունեցող անձանց կարիքներին» (*տե՛ս Գծապատկեր 31-ը*):

Գծապատկեր 31. Հիմա ես կկարդամ մի քանի պնդում: Խնդրում եմ ասեք, թե որքանով եք համաձայն կամ համաձայն չեք դրանց հետ: (%)

Նշում. Պատասխանների կատեգորիաները միավորվել են. «լիովին համաձայն եմ» և «որոշ չափով համաձայն եմ» պատասխանները ներկայացված են միասին, ինչպես նաև՝ «լիովին համաձայն չեմ» և «որոշ չափով համաձայն չեմ» պատասխանները:

Խտրականության լրջության վերաբերյալ ընկալումները նույնպես տարբերվում են ըստ հաշմանդամության կարգավիճակի: Հաշմանդամություն ունեցող հարցվածները, համեմատած հաշմանդամություն չունեցող հարցվածների հետ, որոշ չափով ավելի հաճախ են խտրականությունը համարում լուրջ խնդիր. հաշմանդամություն ունեցող անձանց 78.5%-ը խտրականությունը համարում է լուրջ խնդիր՝ հաշմանդամություն չունեցող անձանց 74.2%-ի համեմատ:⁵⁴ Այս արդյունքը համահունչ է ավելի լայն օրինաչափությանը, ըստ որի՝ խտրականության ավելի բարձր ռիսկի ենթարկվելու հավանականություն ունեցող խմբերը հակված են խտրականությունն ընկալել որպես հասարակության համար ավելի լուրջ խնդիր:

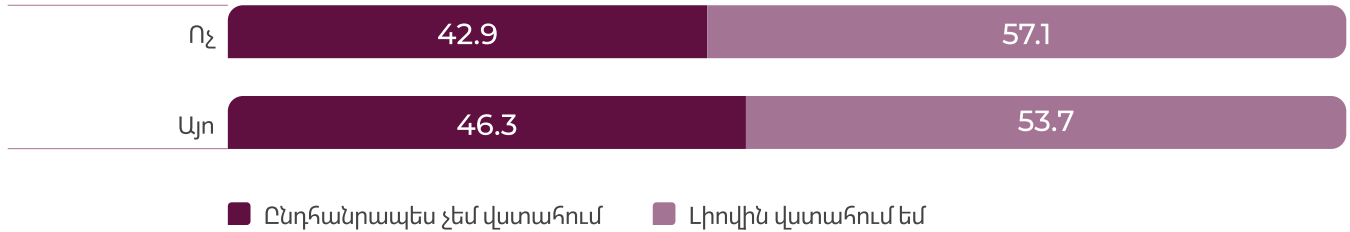
Ինչպես ներկայացված է Գծապատկեր 32-ում, հաշմանդամություն չունեցող հարցվածներն ավելի բարձր վստահություն են հայտնում, քան հաշմանդամություն ունեցող հարցվածները, որ ոստիկանությունը լրջորեն կվերաբերվի խտրականության վերաբերյալ բողոքներին: Մասնավորապես, հաշմանդամություն չունեցող հարցվածների 57.1%-ը հայտնել է, որ վստահում է ոստիկանությանը այս հարցում, մինչդեռ հաշմանդամություն ունեցող հարցվածների շրջանում այդ ցուցանիշը կազմում է 53.7%: Ընդհակառակը, անվստահությունը որոշ չափով ավելի տարածված է հաշմանդամություն ունեցող հարցվածների շրջանում (46.3%), քան հաշմանդամություն չունեցողների շրջանում (42.9%): Այս տարբերությունը վիճակագրորեն նշանակալի է, ինչը ցույց է տալիս, որ խտրականության վերաբերյալ բողոքներին ոստիկանության արձագանքի վերաբերյալ ընկալումները տարբերվում են՝ կախված հաշմանդամության կարգավիճակից:⁵⁵

54. $\chi^2 = 6.53$, p-value < 0.001

55. χ^2 (3, N = 1,997) = 11.749, p = .008

Գծապատկեր 32. Ոստիկանության նկատմամբ վստահությունը՝ ըստ հաշմանդամության կարգավիճակի: (%)

Հաշմանդամություն

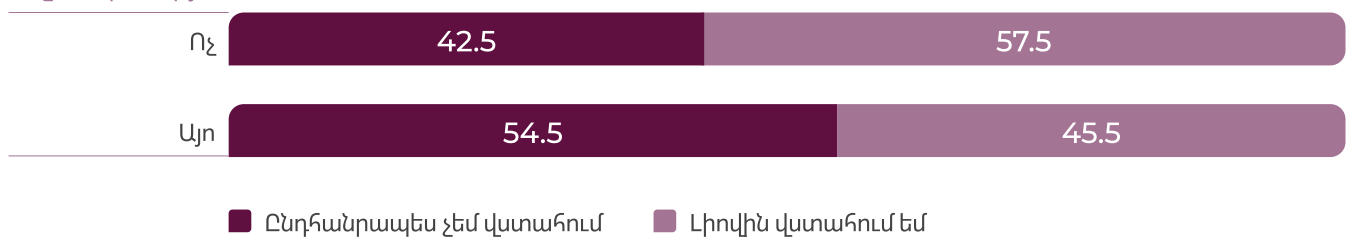

Նշում. Պատասխանների կատեգորիաները միավորվել են. «լիովին վստահում եմ» և «որոշ չափով վստահում եմ» պատասխանները ներկայացված են միասին, իսկ «ընդհանրապես չեմ վստահում» և «որոշ չափով չեմ վստահում» պատասխանները՝ միասին:

Գծապատկեր 33-ը ցույց է տալիս դատարանների և դատական մարմինների վերաբերյալ ընկալումների միջև ավելի ընդգծված տարբերություն: Մինչ հաշմանդամություն չունեցող հարցվածների մեծամասնությունը (57.5%) վստահում է, որ դատարանները խտրականության հետ կապված հարցերով արդար որոշումներ կկայացնեն, հաշմանդամություն ունեցող հարցվածների շրջանում այս տեսակետը կիսում է կեսից պակասը (45.5%): Համապատասխանաբար, հաշմանդամություն ունեցող հարցվածները զգալիորեն ավելի հաճախ են անվստահություն հայտնում դատարանների և դատական մարմինների նկատմամբ (54.5%), քան հաշմանդամություն չունեցող հարցվածները (42.5%): Այս վիճակագրորեն նշանակալի տարբերությունը վկայում է, որ խտրականության հետ կապված հարցերով դատական որոշումների արդարության նկատմամբ վստահությունը էականորեն տարբերվում է՝ կախված հաշմանդամության կարգավիճակից:⁵⁶

Գծապատկեր 33. Դատարանների և դատական մարմինների նկատմամբ վստահությունը՝ ըստ հաշմանդամության կարգավիճակի: (%)

Հաշմանդամություն

Նշում. Պատասխանների կատեգորիաները միավորվել են. «լիովին վստահում եմ» և «որոշ չափով վստահում եմ» պատասխանները ներկայացված են միասին, ինչպես նաև՝ «ընդհանրապես չեմ վստահում» և «որոշ չափով չեմ վստահում» պատասխանները:

56. $\chi^2 (3, N = 1,815) = 14.534, p = .002$

Առանցքային տեղեկատվությունը նաև նշել են, որ տեղաշարժի հետ կապված սահմանափակումները խոչընդոտում են կենսական նշանակություն ունեցող ծառայությունների հասանելիությանը և գործնականում սահմանափակում են հիմնարար իրավունքների իրացումը, այդ թվում՝ կրթության, առողջապահության, տեղեկատվության և արդարադատության իրավունքները:⁵⁷

«Հաշմանդամների դեպքում շարժառիթ մենք տեսնում ենք, որ միջավայրը հարմարեցված չի և դա նույնպես բերում է նրան, որ իրենց հիմնական իրավունքները չեն կարողանում իրացնել. իրենց կրթության իրավունքը, իրենց առողջապահական հիմնարար իրավունքը»:

Առանցքային տեղեկատվություն, հանրային ոլորտ

Առանցքային տեղեկատվությունը նշել են նաև մատչելիության լրացուցիչ խոչընդոտներ, հատկապես տեսողության և լսողության խանգարումներ ունեցող անձանց համար: Դրանք ներառում են հանրային տարածքների անմատչելիությունը, ինչպես նաև կրթական, բանկային և առողջապահական ծառայությունների հասանելիության լուրջ սահմանափակումները:

«Երկրորդը, էլի օրինակ բերեմ ոչ ֆունկցիոնալ, այլ խուլ երիտասարդների առումով, որ չկա թարգմանություն, թարգմանիչներ չկան և իրենց համար սովորելը շարժվար ա, որովհետև իրենց համար մարչելի էդ պայմանները ստեղծված չեն: Զկա թարգմանիչ, ով ավելի արդյունավետ կդարձնի: Եվ բնականաբար կույրերի դեպքում գիրք կարդալը, եթե քսեռոքսներ են և հին տարբերակներ են»:

Առանցքային տեղեկատվություն, քաղաքացիական հասարակության ոլորտ

«Օրինակ, բանկային ծառայությունները, հաշմանդամություն ունեցող անձինք հնարավորություն չունեն ձեռք բերելու, օրինակ, բանկային քարտեր և բանկում գործարքներ իրականացնել առանց, օրինակ, երրորդ անձի ներգրավման հնարավորության: Այսինքն տեսողության հետ խնդիր ունեցող անձը, որպեսզի լիազորի ինչ-որ մեկին, որպես իր փոխարեն կնքի, պետք է նոտարական կարգով դիմի, լիազորի մեկին, որ իր փոխարեն կնքի: Արդյունքում սրացվում է, որ այստեղ կա խնդիր կոնկրետ բանկային ծառայությունների մարչելիության երաշխավորման հետ կապված հենց հաշմանդամություն ունեցող անձանց համար»:

Առանցքային տեղեկատվություն, իրավական ոլորտ

57. Հետազոտությունները ցույց են տվել նաև, որ Հայաստանի դատարաններում հաշմանդամություն ունեցող անձանց համար բավարար չափով ապահովված չեն համընդհանուր դիզայնի, օժանդակ սարքերի և ողջամիտ հարմարեցումների պայմանները: Թեև դատավարական օրենսդրությամբ նախատեսված են որոշ համապատասխան կարգավորումներ, դրանց անբավարարությունը, վիճարկելի բնույթը և գործնական կիրառման դժվարությունները շարունակում են խոչընդոտել հաշմանդամություն ունեցող անձանց արդարադատության մատչելիությանը:

Այս սահմանափակումները հանգեցնում են Հաշմանդամություն ունեցող անձանց իրավունքների մասին ՄԱԿ-ի կոնվենցիայի խախտումների՝ հատկապես խտրականության բացառման, մատչելիության, ներառման և արժանապատվության հարգման սկզբունքների ու երաշխիքների առկայության: Բացի այդ, ստեղծված իրավիճակը խաթարում է նաև դատարանի դիմելու և մրցակցային դատավարության իրավունքները, որոնք Մարդու իրավունքների եվրոպական կոնվենցիայով և Հայաստանի Հանրապետության Սահմանադրությամբ երաշխավորված արդար դատաքննության իրավունքի անբաժանելի բաղադրիչներն են: Արդյունքում հաշմանդամություն ունեցող անձինք կարող են զրկվել դատավարությանը մյուս կողմերի հետ հավասար հիմունքներով մասնակցելու հնարավորությունից:

Կարող են խախտվել նաև մասնավոր կյանքի հարգման, արժանապատվության անձեռնմխելիության, ինչպես նաև ֆիզիկական և հոգեկան անձեռնմխելիության իրավունքները՝ առաջացնելով խոր հոգեբանական տառապանք, որը որոշ դեպքերում կարող է գերազանցել վատ վերաբերմունքի համար սահմանված նվազագույն շեմը: [St'u.Access to Justice for Persons with Disabilities in Armenia.](#)

Առողջապահության, կրթության և աշխատանքի իրավունքների սահմանափակումները պայմանավորված չեն միայն տեղաշարժի խոչընդոտներով կամ տեղեկատվության սահմանափակ հասանելիությամբ: Շատ դեպքերում խտրական վերաբերմունքն ուղղակիորեն բխում է անձի ֆունկցիոնալ սահմանափակումներից կամ պարզապես այն հանգամանքից, որ նա ունի հաշմանդամություն:

«Օրինակ, հաշմանդամություն ունեցող երեխան, ով նստած է որևէ հանրակրթական հասարակությունում, և վերջինիս ուսումնական պրոցեսը անցկացվում է նրան շարժերով մթնոլորտում, բայց ոչ կրթական նյութը փախվել, այսինքն, որ նա ուղղակի իրեն խելոք պահի, հանկարծ չխանգարի դասընթացը և այլն, այս տրամաբանությամբ: Բայց թվում է, թե այդ աշխատակիցը համապատասխան իր ամբողջ ջանքն ա ներդնում, որպեսզի երեխան իրեն լավ զգա այդ մթնոլորտում, բայց իրա առաքելությունը ոչ թե դա ա, էդ երեխային համապատասխան ներառականության երաշխավորումը, որ երեխան կրթական ծրագրին ինտեգրվի և սովորի ծրագիրը ամբողջությամբ»:⁵⁸»

Առանցքային տեղեկատվություն, իրավական ոլորտ

Ըստ այս հետազոտության շրջանակում հավաքագրված տվյալների, ինչպես նաև տարբեր աղբյուրների հաշվետվությունների⁵⁹, Հաշմանդամություն ունեցող անձինք⁶⁰ խտրականության են բախվում ընտանիքում, առողջապահական հաստատություններում և աշխատաշուկայում: Ինչպես ցույց են տալիս այս հետազոտության շրջանակում հավաքագրված տվյալները, խտրական վերաբերմունքը հաճախ պայմանավորված է հաշմանդամություն ունեցող անձանց նկատմամբ անվստահությամբ և նրանց կարողությունների համակարգային թերազնահատմամբ:

«...հենց էդ դրույթը ինքնին խտրականություն է հենց իր մեջ պարունակում...» «...եթե խոսքը վերաբերում ա հաշմանդամություն ունեցող անձանց... սահմանադրական դադարանը ներկայացրել էր դիմում առ այն, որ դատավորները, ովքեր լսողության, տեսողության հետ կապված խնդիրներ ունեն, հնարավորություն ունենան դառնալ դատավորներ, որովհետև հենց էդ դրույթը ինքնին խտրականություն է...»

Առանցքային տեղեկատվություն, քաղաքացիական հասարակության ոլորտ

Այլ հետազոտությունները ցույց են տալիս, որ հաշմանդամություն ունեցող անձանց նկատմամբ խտրականության առավել հաճախ հիշատակվող դրսևորումներից մեկը պիտակավորումն է, հատկապես սոցիալական ցանցերում և հանրային տարածքներում: Առանձնապես

58. Մարդու իրավունքների պաշտպանի կողմից իրականացվող կանոնավոր մշտադիտարկումները, ինչպես նաև գրավոր և բանավոր դիմումներն ու բողոքները, այդ թվում թեժ գծի միջոցով ստացված հաղորդումները, վկայում են հաշմանդամություն ունեցող անձանց կրթության իրավունքի ապահովման ոլորտում առկա մի շարք համակարգային խնդիրների մասին: Դրանք ներառում են մատչելիության և ողջամիտ հարմարեցումների ապահովման հետ կապված խոչընդոտները, կրթության որակի և արդյունավետության թերությունները, ինչպես նաև հաշմանդամություն ունեցող երեխաների կրթությունն առանձին պայմաններում կազմակերպելու շարունակվող գործելակերպը: Մասնավորապես, արձանագրվել է, որ ուսումնական գործընթացը կազմակերպելիս ուսուցիչները ոչ միշտ են առաջնորդվում յուրաքանչյուր սովորողի համար կրթական մակարդակների և առարկայական ծրագրերի հիման վրա մշակված անհատական ուսուցման պլաններով: Փոխարենը նրանք հաճախ փորձում են ուսումնական նյութը բոլոր երեխաներին մատուցել միևնույն ձևով, իսկ որոշ դեպքերում առաջնահերթ ուշադրություն են դարձնում երեխաներին հանգիստ պահելուն, այլ ոչ թե նրանց լիարժեք կրթական ներառումն ապահովելուն: ՏՆՍ.

[On the Activities of the Human Rights Defender, the State of Protection of Human Rights and Freedoms: Annual Report 2024.](#)

59. ՏՆՍ, օրինակ՝ [Manifestations of Discrimination Against Persons with Disabilities](#); and [Annual Report on the Activities of the Human Rights Defender, the State of Protection of Human Rights and Freedoms, 2024.](#)

60. Այլ հետազոտությունների տվյալներով՝ հաշմանդամություն ունեցող անձանց համար առավել հրատապ խնդիրներից մեկը ֆինանսական ռեսուրսների հասանելիությունն է: ՏՆՍ [Manifestations of Discrimination Against Persons with Disabilities.](#)

մտահոգիչ է այն, որ այս խումբը երբեմն դառնում է նաև հանրային պաշտոն զբաղեցնող անձանց և այլ պատասխանատու դերակատարների ծաղրի կամ վիրավորական արտահայտությունների թիրախ: Շատ դեպքերում դա կարող է տեղի ունենալ ոչ միտումնավոր, նույնիսկ երբ հաշմանդամություն ունեցող անձինք ուղղակի թիրախ չեն հանդիսանում: Սակայն առօրյա խոսքում «խելագար», «ցնդած» կամ «հոգեկան հիվանդ» պիտակների սովորական օգտագործումը ամրապնդում է վնասակար կարծրատիպերը և վերարտադրում խտրական վերաբերմունքը:

«Ես երևի առաջինը, եթե էսպես դնեմ, կասեմ, որ հոգեկան առողջության խնդիր ունեցող մարդկանց հետ են շար հաճախ էսպես վար վարվում, իրենց չհասկանալով, կամ շար լավ հասկանալով իրենց հոգեկան առողջության խնդիրները, մարդկանց նկարահանում են, սկսում են տարածել, ծաղրել: Դա իմ համար, եթե վերցնենք թիվ մեկ խնդիրն է, և ինչքան հնարավոր է մենք փորձում ենք համացանցում մաքրել էս բաներից, կապվում ենք կոնսլենտ սպեղծողների հետ, խնդրում ենք հեռացնել հոլովակը և այլն»

Առանցքային տեղեկատվություն, քաղաքացիական հասարակության ոլորտ

«Օրինակ, եթե անձը հոգեկան առողջության խնդիր ունի, ասում են՝ «հիվանդ ա», կամ «հաշմանդամ ա», կամ «խուլ ա», էդպիսի բառապաշարով: Էդպիսի արտահայտությունները շար հաճախ հանդիպում են կոնկրետ դեպքերի քննարկումների ժամանակ, բայց իմ գնահատմամբ դա խտրական բառապաշար է: Այն պահից, երբ մենք էդպես ենք բնութագրում մարդուն, արդեն սկսում ենք նրան դիտարկել խտրականության պրիզմայով՝ կարծես նա հասարակության լիարժեք անդամ չէ, կարծես նրան պետք չէ լուրջ ընդունել, եթե շար պարզ ասեմ»

Առանցքային տեղեկատվություն, հանրային ոլորտ

Դատելով այն հարցվածների պատասխաններից, ովքեր անձամբ բախվել են կամ ականատես են եղել խտրականության տարբեր դրսևորումների և նշել են, թե արդյոք բարձրաձայնել են այդ միջադեպի մասին (*տե՛ս Գծապատկեր 20-ը*), կարելի է ենթադրել, որ հաշմանդամություն ունեցող անձանց առնչվող խտրականության դեպքերը նույնպես հազվադեպ են հաղորդվում կամ ներկայացվում համապատասխան մարմիններին: Սա կարող է վկայել այն մասին, որ նման դեպքերը կամ չեն ընկալվում որպես խտրականության լուրջ դրսևորումներ, կամ ընդհանրապես չեն ճանաչվում որպես խտրականություն: Այլ կերպ ասած՝ դրանք հաճախ չեն դիտարկվում որպես խտրականության իրական դրսևորումներ կամ երբեմն ընդհանրապես չեն նույնականացվում որպես այդպիսին:

Ինչ վերաբերում է համապատասխան մարմիններին դիմելուն, ապա թե՛ քանակական, թե՛ որակական տվյալները ցույց են տալիս, որ հանրության ընդհանուր հակվածությունը իրավասու հաստատություններին դիմելու հարցում ցածր է: Ինչպես քննարկվել է 3.5 ենթագլխում, դրա պատճառները բազմազան են և փոխկապակցված. դրանք ներառում են հաստատությունների նկատմամբ անվստահությունը, իրավական իրազեկվածության սահմանափակ մակարդակը, բյուրոկրատական խոչընդոտներից և հնարավոր բացասական հետևանքներից խուսափելու ցանկությունը, ինչպես նաև խտրականությունը որպես իրավունքի խախտում չընկալելու միտումը:

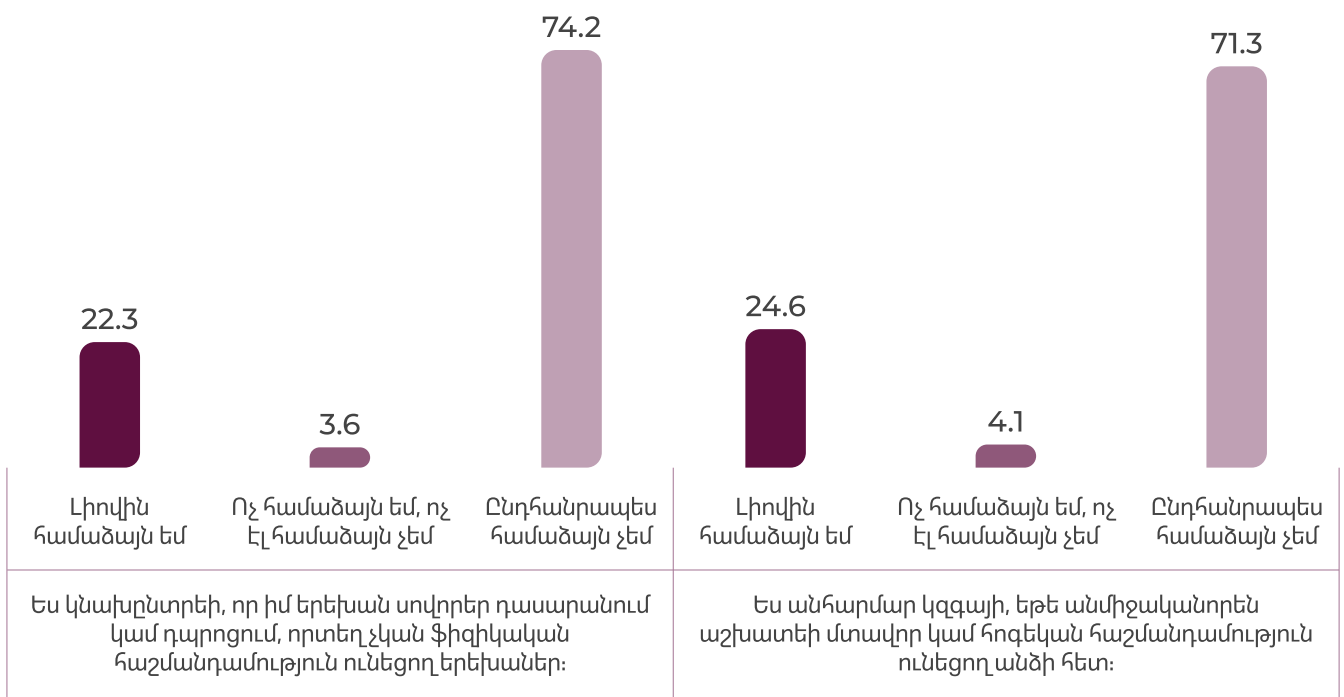
Այս համատեքստում հաշմանդամություն ունեցող անձինք գտնվում են առավել խոցելի իրավիճակում, քանի որ նշված գործոններին ավելանում են նաև մատչելիության խոչընդոտները, տեղեկատվության սահմանափակ հասանելիությունը, ինչպես նաև ֆիզիկական

և հաղորդակցական սահմանափակումները: Բացի այդ, նրանք հաճախ ավելի մեծ կախվածություն ունեն ընտանիքի անդամներից կամ խնամողներից, կարող են ավելի մեկուսացված լինել սոցիալական առումով և վախենալ լրացուցիչ խարանավորումից, ինչը ևս նվազեցնում է իրավական պաշտպանության մեխանիզմներից օգտվելու հավանականությունը: Արդյունքում, հաշմանդամություն ունեցող անձանց նկատմամբ խտրականությունը ոչ միայն հազվադեպ է հաղորդվում, այլև ավելի հաճախ մնում է անտեսանելի և չլուծված⁶¹:

Երկու վերաբերմունքային պնդումների պատասխանները լրացուցիչ պատկերացում են տալիս հաշմանդամություն ունեցող անձանց նկատմամբ հանրային վերաբերմունքի մասին: Առաջին պնդումը վերաբերում էր այն հարցին, թե արդյոք հարցվածներն անհարմար կզգան աշխատել մտավոր կամ հոգեկան առողջության խնդիրներ (հաշմանդամություն) ունեցող անձի հետ: Երկրորդը վերաբերում էր այն հարցին, թե արդյոք հարցվածները կնախընտրեին, որ իրենց երեխան չսովորի նույն դասարանում ֆիզիկական հաշմանդամություն ունեցող երեխաների հետ: Առաջին դեպքում հանրության 71.3%-ը համաձայն չէր այդ պնդմանը՝ նշելով, որ անհարմար չէր զգա աշխատել մտավոր կամ հոգեկան առողջության խնդիրներ (հաշմանդամություն) ունեցող անձի հետ: Երկրորդ դեպքում հարցվածների 74.2%-ը նույնպես համաձայն չէր պնդմանը, ինչը ցույց է տալիս, որ մեծամասնությունը կընդուներ, որ իրենց երեխան սովորի ֆիզիկական հաշմանդամություն ունեցող երեխաների հետ նույն դասարանում (*տե՛ս Գծապատկեր 34-ը*):

Ընդհանուր առմամբ, այս հայտարարագրային պատասխանները ցույց են տալիս, որ արտահայտված վերաբերմունքի մակարդակում այս երկու խմբերի նկատմամբ ընկալումների միջև կտրուկ տարբերություն չկա: Միևնույն ժամանակ, դա կարող է մասամբ պայմանավորված լինել այն հանգամանքով, որ վերաբերմունքային ուղղակի հարցերին պատասխանելիս հարցվածները հակված են տալ սոցիալապես ցանկալի պատասխաններ:

Գծապատկեր 34. Հիմա ես կկարդամ մի քանի պնդում: Խնդրում եմ ասեք, թե որքանով եք համաձայն կամ համաձայն չեք դրանց հետ: (%)

Նշում. Պատասխանների կատեգորիաները միավորվել են. «Լիովին համաձայն եմ» և «որոշ չափով համաձայն եմ» պատասխանները ներկայացված են միասին, իսկ «Լիովին համաձայն չեմ» և «որոշ չափով համաձայն չեմ» պատասխանները՝ միասին:

61. Վերոնշյալ եզրակացությունը հաստատվում է նաև սույն հետազոտության շրջանակում կատարված երկրորդային տվյալների վերլուծության արդյունքներով: Տե՛ս. [Manifestations of Discrimination Against Persons with Disabilities](#).

Որակական տվյալները ներկայացնում են ավելի բարդ և, որոշ դեպքերում, հակասական պատկեր: Դրանք բացահայտում են մտավոր կամ հոգեկան առողջության խնդիրներ (հաշմանդամություն) ունեցող անձանց նկատմամբ ավելի զգուշավոր, երբեմն խուսափողական, իսկ որոշ դեպքերում բացահայտ խարանոդ վերաբերմունք:

Առանցքային տեղեկատուները նաև նշել են, որ պայմանականորեն կարելի է խոսել մտավոր կամ հոգեկան առողջության խնդիրներ (հաշմանդամություն) ունեցող երեխաների նկատմամբ «ավելի քիչ համակրական» վերաբերմունքի մասին: Նրանց կարծիքով՝ նման վերաբերմունքն ավելի բնորոշ է ծնողներին, քան երեխաներին: Նրանք նաև ընդգծել են, որ հանրության այս տարբերակված վերաբերմունքը մասամբ պայմանավորված է մտավոր առողջության խնդիրներ ունեցող անձանց երկարամյա սոցիալական մեկուսացմամբ:

«Երեխաների կողմից որպես էդպիսին՝ չէ: Դեպքեր եղել են, որ իրենց համար անընդունելի ա եղել, որովհետև ոչ միայն հենաշարժողական խնդիր ունեցող երեխաներ են իրենց հետ սկսել հաճախել դպրոց, այլ նաև մրավոր թեթևակի խանգարումներ ունեցող երեխաները: Բայց ավելի շատ անհանդուրժողական երևի թե ծնողների կողմից ա եղել...»

Առանցքային տեղեկատու, հանրային ոլորտ

«Ընտանիքներ կան, որոնք որ, ասենք, առողջական խնդիրներով երեխա են ունենում, հենց հիվանդանոցում իրենք տեսնում են, որ իրենք պատրաստ չեն էդ երեխային՝ լինի դա Դաունի համախտանիշով, ... իրենք պատրաստ չեն էդ երեխայի խնամքը իրականացնելու, իրենք հենց հիվանդանոցում հրաժարվում են, մենք կազմակերպում ենք երեխայի մանկատուն տեղափոխվելը»:

Առանցքային տեղեկատու, հանրային ոլորտ

«Որովհետև շատ, էլի եմ ասում, շատ երկար ժամանակ մեր հասարակությունը չի տեսել մրավոր խնդիր ունեցողներին, իրենց կամ փակել են տանը, կամ փակել են Վարդենիսի, Սևանի հոգեբուժական հաստատություններում»:

Առանցքային տեղեկատու, քաղաքացիական հասարակության ոլորտ

3.6.2 Կանայք՝ որպես խտրականության թիրախ

Հետազոտությունը ցույց է տալիս, որ Հայաստանում կանանց նկատմամբ խտրականությունը՝ թե՛ բացահայտ, թե՛ քողարկված ձևերով, դրսևորվում է կյանքի բոլոր ոլորտներում՝ ընտանեկան հարաբերություններից մինչև բարձր մակարդակի քաղաքականություն:

Առանցքային տեղեկատուների հարցազրույցների հիման վրա կարելի է եզրակացնել, որ կանանց նկատմամբ խտրականության առավել տարածված և բազմազան դրսևորումները հանդիպում են ընտանիքում: Դրանք ներառում են կանանց մասնակցության սահմանափակումները որոշումների կայացման գործընթացներում, կրթության և երեխայի խնամքի ոլորտներում հավասար պայմաններով լիարժեք ներգրավվելու հնարավորությունների սահմանափակումը, տնային աշխատանքի անհամաչափ բեռը, ինչպես նաև ֆիզիկական, հոգեբանական և սեռական բռնության ենթարկվելը, որը պայմանավորված է կնոջ որպես «թույլ սեռի» ներկայացուցիչ և սեռականացման օբյեկտ ընկալվելու վերաբերմունքով:

քով: Ավելին, հաղորդվում է, որ այս դրսևորումներից որոշներն ավելի արտահայտված են գյուղական համայնքներում և ազգային փոքրամասնությունների ընտանիքներում, քան քաղաքային միջավայրում:

«Կանանց նկատմամբ ընտանիքում, որ կարծրատիպ կա առ այն, որ կինը պետք է զբաղեցնի հենց տնային տնտեսուհու միայն կերպարը... Շայրամասային, գյուղական համայնքներում կանանց նկատմամբ խտրականությունը առավել շարժ է... Օրինակ, ինչու պետք է խթանման ծրագրեր նախատեսենք կանանց առաջնահերթությունները գնահատելու համար աշխատանքային միջավայրում...»

Առանցքային տեղեկատվություն, հանրային ոլորտ

«...հասկանում ենք, որ մենք պետք ա աշխատենք եզրիական համայնքի հետ, որ, օրինակ, կնոջ դերը շարժ ցածր մակարդակի վրա է: Ընտանիքի հայրը ոնց որոշեց՝ աղջիկ երեխան էդպես ա շարժվում, իրենք չունեն 9-րդ դասարանից հետո կրթություն ստանալու իրավունք, իրենց երբ, օրինակ, առևանգում են, դա համարվում ա նորմալ, իրենք պետք ա ընտանիք կազմեն հետո: Նորմալ ա, երբ որ տարիքային շարժ խիստ տարբերությամբ աղջիկ երեխան անչափահաս ա, տղան ավելի մեծ ա տարիքով, ու իրենք կարող են ընտանիք կազմել: Մեր օրենքով դա համարվում ա հանցագործություն, բայց իրենց մոտ դա ընդունված ա, ու էստեղ հաճախ էդ ազգային ու մշակութային առանձնահատկությունների հետ ենք բախվում...»

Առանցքային տեղեկատվություն, հանրային ոլորտ

Առանցքային տեղեկատվությունների կարծիքով՝ աշխատավայրում կանանց նկատմամբ խտրականությունը դրսևորվում է տարբեր սահմանափակումների, ինչպես նաև գենդերային և սեռականացված ընկալումներով պայմանավորված սեռական ոտնձգությունների ձևով: Այդ սահմանափակումներն արտացոլվում են կանանց աշխատանքի գնահատման, առաջնահայացման հնարավորությունների և կարիերայի զարգացման հասանելիության մեջ: Նույն պաշտոնը զբաղեցնող կամ նույն աշխատանքը կատարող տղամարդիկ հաճախ ավելի բարձր են վարձատրվում, քան կանայք:

«Վերջերս անգամ տեսա մի հար ուրիշ, որտեղ կար Հայաստանում միդլ լեվլի աշխատակիցների աշխատավարձերի փոփոխությունը կախված սեռով, որ նույն պաշտոնը եթե զբաղեցնում ա տղամարդը ավելի շարժ աշխատավարձ ա ստանում, քան եթե կին ա զբաղեցնում պաշտոնը»:

Առանցքային տեղեկատվություն, կրթության ոլորտ

Կարիերայի առաջնահայացման ոլորտում շատ դեպքերում գործում է այսպես կոչված «ապակե առաստաղի» երևույթը: Կանայք հաճախ բախվում են էական խոչընդոտների ղեկավար կամ բարձր պաշտոնների առաջնահայացման ճանապարհին, հատկապես այնպիսի ոլորտներում, ինչպիսիք են ֆինանսները, անվտանգությունը, պաշտպանությունը և իրավապահ համակարգը: Այս ոլորտներից որոշներում կանանց նախարարական պաշտոնների նշանակումը կարող է կրել հիմնականում խորհրդանշական բնույթ, քանի որ մյուս բարձր ղեկավար պաշտոնների մեծ մասը շարունակում են զբաղեցնել տղամարդիկ: Արդյունքում կանանց առաջնահայացման հնարավորությունները մնում են սահմանափակ, հատկապես ստորին և միջին ղեկավար օղակներում: Ի տարբերություն պետական ոլորտի՝ մասնավոր

հատվածում կանայք հաճախ ընկալվում են որպես մասնագիտական առաջխաղացման համեմատաբար ավելի լայն հնարավորություններ ունեցող: Առանցքային տեղեկատուներից մեկը բարձր պաշտոններում որոշ նշանակումների խորհրդանշական կամ ձևական բնույթը նկարագրել է հետևյալ կերպ.

«Իմ շրջապատի մարդիկ հաճախ ասում են, որ այ էս էս քեյսերում պետական աշխատանքը և պետական հաստատությունները ավելի խտրական միջավայրեր են: Օրինակ՝ կարիերայի առաջխաղացման տեսանկյունից, կանայք ավելի քիչ են կարողանում առաջխաղացում ստանալ պետական կառույցների ներսում, քան մասնավորների: Դրա համար մենք մասնավոր սեկտորում ունենք շատ մեծ կանանց մասնակցություն, առաջնորդություն, պետական մարմիններում ֆիզուրաներ են տեղադրված, որ մենք իմանանք, որ կանայք ղեկավարներ են, բայց դրանց ներքևում գտնվող ոչ մի մարմիններում կանայք չկան»:

Առանցքային տեղեկատու, կրթության ոլորտ

Կանայք ակնհայտ խտրականության են բախվում նաև աշխատանքի ընդունման գործընթացում և մայրության արձակուրդից հետո աշխատանքի վերադառնալիս: Առանցքային տեղեկատուներից մեկի խոսքով՝ հատկապես բյուջետային հիմնարկներում տարածված պրակտիկա է, երբ գործատուները աշխատանքի դիմող կանանց հարցնում են նրանց ամուսնական կարգավիճակի կամ երեխաներ ունենալու ծրագրերի մասին: Հաղորդվում է նաև, որ մայրության երկարատև արձակուրդից հետո աշխատանքի վերադարձող կանայք հաճախ գործատուների կողմից ընկալվում են որպես իրենց մասնագիտական հմտությունները կամ մասնագիտական արդիականությունը կորցրած, ինչի հետևանքով նրանք հայտնվում են խտրական վերաբերմունքի առավել բարձր ռիսկի ներքո:

«Ինչքան հաճախ են ղեկավարները ապագա հարցնում, որ բա երբ եք, ամուսնացած եք, երեխա պլանավորում եք, ֆիզարձակուրդ ինչքան ժամանակով եք գնալու: Սրեղ նուրբ բան կա, ոնց որ սա արդեն էնքան շատ ա, էնքան բոլորիս ծանոթ ա էս խտրականությունը, որ ինքը նորմալիզացիայի կոմպոնենտ ա իր մեջ ունենում, ի տարբերություն էն ավելի զգայուն, նուրբ ու լարենտ խտրականության դրսևորումների, որ մարդիկ ազատ չեն կարողանում խոսել դրա մասին, որովհետև մշակութային սահմանափակում ունեն»:

Առանցքային տեղեկատու, կրթության ոլորտ

Առանցքային տեղեկատուները նաև հաղորդել են աշխատավայրում կանանց նկատմամբ սեռական ոտնձգությունների դեպքերի մասին, հատկապես ծառայությունների ոլորտում: Նրանց նկարագրությունների համաձայն՝ կանայք ենթարկվում են ոչ պատշաճ հպումների, սեռական բնույթի մեկնաբանությունների և սեռական առաջարկների՝ ինչպես ղեկավարների, այնպես էլ հաճախորդների կողմից: Նման իրավիճակներում կանայք ընկալվում են ոչ թե որպես մասնագետներ, այլ որպես սեռականացման օբյեկտներ, ինչը նսեմացնում է նրանց մասնագիտական դերը և խաթարում նրանց մասնագիտական կարողությունների ճանաչումը: Ինչպես նշել են տեղեկատուները.

«Թեև վերջերս ընդունվեց աշխարավայրում սեռական ուրնագությունների արգելքի վերաբերյալ կարգավորումը, գործնականում դեռ բազմաթիվ խնդիրներ կան: Հենց այն անձինք, որոնք ենթարկվել են նման խտրականության, շատ հաճախ խուսափում են դրա մասին խոսելուց: Դա դեռևս տառապ է»:

Առանցքային տեղեկատվություն, իրավական ոլորտ

Առանցքային տեղեկատվությունների ներկայացրած տվյալները վկայում են, որ կանանց նկատմամբ խտրական վերաբերմունք առկա է նաև իրավապահ և դատական մարմինների հետ նրանց փոխգործակցության ընթացքում: Որոշ դեպքերում ոստիկանության ծառայողները նորմալացնում են բռնությունը՝ կանանց հորդորելով «հանդուրժել» ֆիզիկական ուժի կիրառումը: Ընտանեկան բռնության գործերի քննության ընթացքում դատավորները երբեմն բռնության պատճառները դիտարկում են կողմնակալ տեսանկյունից, ինչի հետևանքով քննության առանցքը տեղափոխվում է կնոջը մեղադրելու ուղղությամբ՝ բռնության փաստին պատշաճ գնահատական տալու փոխարեն: Նման մոտեցումները ոչ միայն անտեսում են բռնության իրականությունը, այլև խաթարում են տուժողների վստահությունը համակարգի նկատմամբ և սահմանափակում նրանց արդարադատություն ստանալու հնարավորությունները:

«Ես կարող եմ ոստիկանության օրինակ հիշել խտրականության, որ ընտանեկան բռնության դեպքերում օրինակ ոստիկանները՝ կնոջ դասական խտրականության օրինակ է և նման դեպք կա: Հենց ոստիկանը, ոստիկանության ծառայողը կնոջը հանգստացնում է, ասում է՝ «դե կին ես, ոչինչ, մի հար էլ կարող եմ քեզ խփել կամ ինչ-որ ֆիզիկական ուժ գործադրել»»:

Առանցքային տեղեկատվություն, հանրային ոլորտ

Հատկանշական է, որ թեև տարբեր առանցքային տեղեկատվություն հաղորդել են կանանց նկատմամբ խտրականության լայն տարածվածության մասին, քանակական հարցման արդյունքները ներկայացնում են ավելի քիչ մտահոգիչ պատկեր: Այսպես, «Ձեր կարծիքով՝ Հայաստանում խտրականությունը որքանով է տարածված հետևյալ սոցիալական խմբերի նկատմամբ» հարցին ի պատասխան՝ հարցվածների միայն 29.1%-ն է նշել, որ կանանց նկատմամբ խտրականությունը այս կամ այն չափով տարածված է (*տե՛ս Գծապատկեր 11-ը*): Բացի այդ, ուշագրավ է, որ խտրականության անձնական փորձառության մասին հաղորդած կանանց մասնաբաժինը (16.5%) գրեթե նույնական է տղամարդկանց ցուցանիշին (16.8%): Սա վկայում է ապրած փորձառության և այն բանի միջև առկա տարբերության մասին, թե հարցման ընթացքում կանայք ինչն են ճանաչում և ներկայացնում որպես խտրականություն: Այս պատասխանների հիման վրա կանայք խտրականության ենթարկվող ընկալվող խմբերի շարքում զբաղեցրել են հինգերորդ տեղը՝ զիջելով LQFSQ+ անձանց, ֆիզիկական և մտավոր կամ հոգեկան առողջության խնդիրներ (հաշմանդամություն) ունեցող անձանց, Լեռնային Ղարաբաղից տեղահանվածներին և միգրանտներին (*տե՛ս Գծապատկեր 11-ը*):

Մեկ այլ, ավելի կոնկրետ հարցի՝ «Ո՞ր խմբերի նկատմամբ եք խտրականության ականատես եղել» պատասխանները ցույց են տալիս նմանատիպ պատկեր: Նշված թիրախային խմբերի շարքում կանայք կրկին զբաղեցնում են առաջին հնգյակի վերջին տեղը. պատասխանների 10.3%-ում նրանք նշվել են որպես խտրականության ենթարկված խումբ (*տե՛ս Գծապատկեր 9-ը*):

Բացահայտող են նաև «Ձեր կարծիքով՝ ո՞րն է եղել խտրականության՝ Ձեր տեսած կամ լսած վերջին միջադեպի հիմնական պատճառը» հարցի պատասխանները: Խտրականութ-

յան վերջին դեպքին ականատես եղած կամ դրա մասին լսած հարցվածների միայն 4.5%-ն է նշել, որ այդ միջադեպի հիմնական պատճառը տվյալ անձի սեռն կամ գենդերն էր (տե՛ս *Գծապատկեր 11-ը*):

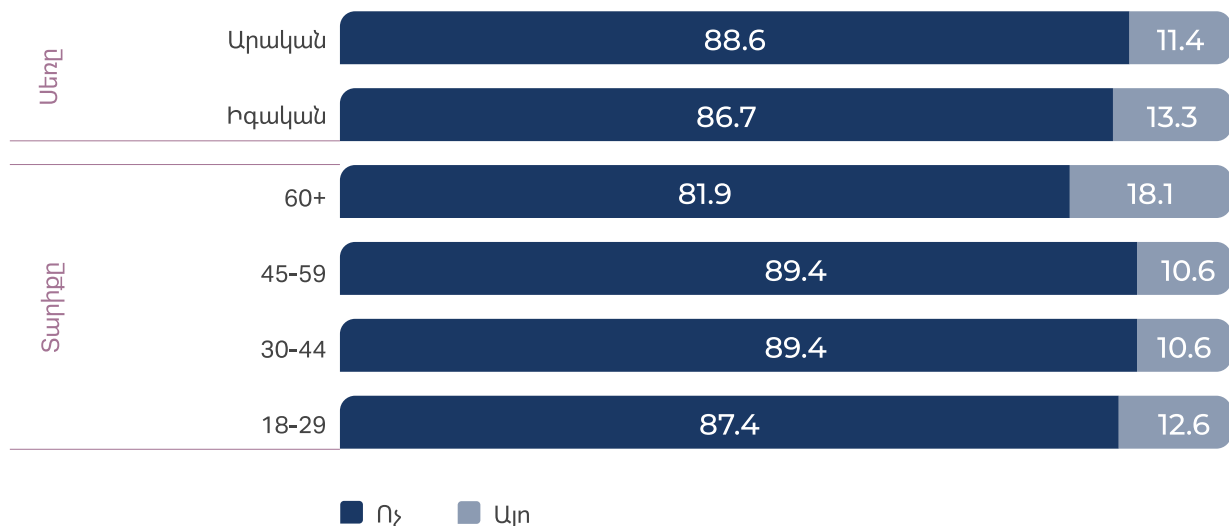
Այս արդյունքների հիման վրա կարելի է ենթադրել, որ հայաստանյան հասարակությունում կանանց նկատմամբ խտրականության դեպքերի մեծ մասն ունի ցածր հանրային տեսանելիություն: Այն հանգամանքը, որ նման դեպքերը հաճախ տեղի են ունենում «փակ դռների հետևում», նշանակում է, որ դրանք հաճախ ո՛չ ճանաչվում, ո՛չ էլ մեկնաբանվում են որպես խտրականություն:

Այս ենթադրությունը հաստատվում է նաև մեկ այլ հարցի պատասխաններով: «Պատկերացրեք, որ Հայաստանում ընդունվում է խտրականության դեմ պայքարի նոր օրենք: Ձեր կարծիքով՝ ո՞ր սոցիալական խմբերի իրավունքները պետք է այդ օրենքով լրացուցիչ պաշտպանվեն» հարցին ի պատասխան՝ կանանց վերաբերող հիշատակումները կազմել են բոլոր պատասխանների միայն 8.2%-ը (տե՛ս *Գծապատկեր 16-ը*) և կին հարցվածների կողմից տրված պատասխանների 13.3%-ը (տե՛ս *Գծապատկեր 35-ը*):

Այս հարցի պատասխանների վերլուծությունը՝ ըստ սոցիալ-ժողովրդագրական բնութագրերի, բացահայտում է որոշակիորեն հակասական արդյունքներ: Հատկանշական է, որ «կանայք՝ որպես լրացուցիչ պաշտպանության կարիք ունեցող խումբ» տարբերակն ընտրել է կանանց միայն 13.3%-ը: Տվյալները նաև ցույց են տալիս, որ այս տարբերակն ընտրած տղամարդկանց մասնաբաժինը (11.4%) գրեթե նույնն է, ինչ կանանց շրջանում (տե՛ս *Գծապատկեր 35-ը*):

Խտրականությունից առավել պաշտպանության կարիք ունեցող խումբ համարելով կանանց ընտրած հարցվածների մասնաբաժինը համեմատաբար ցածր է բոլոր տարիքային խմբերում: Մասնավորապես, 18–29 տարեկան հարցվածների 18.1%-ն է ընտրել այս տարբերակը, ինչը մոտ 8 տոկոսային կետով ավելի բարձր է, քան 30–44 և 45–59 տարեկան հարցվածների շրջանում⁶² (տե՛ս *Գծապատկեր 35-ը*):

Գծապատկեր 35. Այն հարցվածները, որոնք «Պատկերացրեք, որ Հայաստանն ընդունում է խտրականության դեմ պայքարի մասին նոր օրենք: Ձեր կարծիքով՝ ո՞ր սոցիալական խմբերի իրավունքները պետք է ամենաշատը պաշտպանվեն այդ օրենքով» հարցին ի պատասխան ընտրել են «կանայք» տարբերակը՝ ըստ սոցիալ-ժողովրդագրական բնութագրերի:(%)

62. Հարցման կշիռներով լոգիստիկ ռեգրեսիա՝ գնահատված սահմանային միջիններով (EMMs), Բոնֆերոնիի ճշգրտմամբ $p < 0.01$:

Կանանց նկատմամբ խտրականության նկատմամբ զգայունության ցածր մակարդակը հստակ արտացոլվում է նաև մի շարք վերաբերմունքային պնդումների պատասխաններում: Օրինակ՝ կանանց կեսից ավելին (57.9%) համաձայնել է հետևյալ պնդմանը. «Երեխաների խնամքն ու տնային տնտեսությունը հիմնականում կնոջ պարտականությունն են»: Այս դեպքում նույն պատասխանը տված տղամարդկանց մասնաբաժինը (57.8%) գրեթե նույնական է, ինչը վկայում է երկու սեռերի շրջանում համաձայնության զարմանալիորեն նման մակարդակի մասին⁶³:

Գյուղական բնակավայրերում և մարզային քաղաքային բնակավայրերում բնակվող հարցվածների պատասխանները նույնպես էականորեն չեն տարբերվում միմյանցից, մինչդեռ Երևանի բնակիչների շրջանում այս պնդմանը համաձայնությունը 6–7 տոկոսային կետով ավելի ցածր է: Ինչպես ներկայացված է Գծապատկեր 36-ում, 18–29 տարեկան հարցվածներն ամենաքիչ հավանականությամբ են համաձայնել այս պնդմանը (50.3%)՝ համեմատած մյուս տարիքային խմբերի հետ⁶⁴:

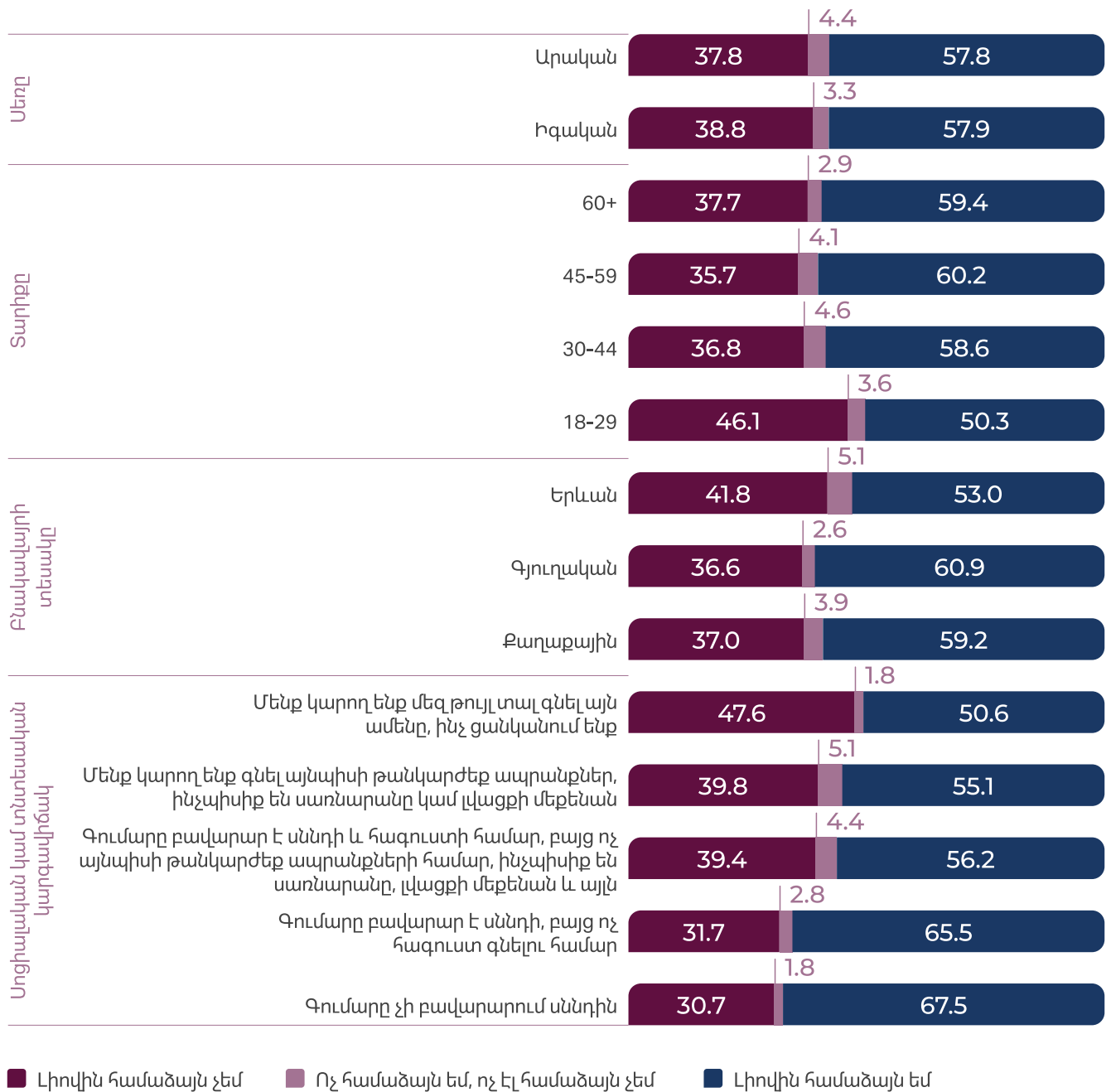
Միաժամանակ, ակնհայտ է նաև սոցիալ-տնտեսական կարգավիճակի հետ կապված հստակ օրինաչափություն: Այս պնդմանը համաձայնողների մասնաբաժինը ավելի ցածր է բարձր սոցիալ-տնտեսական կարգավիճակ ունեցող հարցվածների շրջանում (50.6%), քան ցածր սոցիալ-տնտեսական կարգավիճակ ունեցող հարցվածների շրջանում (67.5%)⁶⁵: Ընդհանուր առմամբ, տվյալները վկայում են ընդհանուր միտման մասին, ըստ որի՝ սոցիալ-տնտեսական կարգավիճակի նվազմանը զուգահեռ աճում է այս պնդմանը համաձայնողների մասնաբաժինը (*տե՛ս Գծապատկեր 36-ը*):

63. Զանի որ այս տարբերությունը վիճակագրորեն նշանակալի չէ, արդյունքները չպետք է մեկնաբանվեն որպես սեռով պայմանավորված տարբերության ապացույց: Դրանք ավելի շուտ ցույց են տալիս, որ տվյալ վերաբերմունքը համադրելիորեն տարածված է թե՛ կանանց, թե՛ տղամարդկանց շրջանում:

64. Զանի որ այս տարբերությունները վիճակագրորեն նշանակալի չեն, արդյունքները չպետք է մեկնաբանվեն որպես բնակության վայրով կամ տարիքով պայմանավորված տարբերությունների վկայություն: Դրանք ավելի շուտ ցույց են տալիս, որ, չնայած դիտարկվող տոկոսային տարբերություններին, տվյալ պնդմանը համաձայնությունը համադրելիորեն տարածված է բնակավայրերի տարբեր տեսակների և տարիքային խմբերի շրջանում:

65. Հարցման կշիռներով ռանգային թեստերի զույգային համեմատություններ, Բոնֆերոնիի ճշգրտմամբ $p < 0.01$:

Գծապատկեր 36. «Երեխաների խնամքն ու տնային տնտեսությունը հիմնականում կնոջ պարտականությունն են» պնդմանը համաձայնությունը՝ ըստ սոցիալ-ժողովրդագրական բնութագրերի: (%)

Նշում. Պատասխանների կատեգորիաները միավորվել են. «Լիովին համաձայն եմ» և «որոշ չափով համաձայն եմ» պատասխանները ներկայացված են միասին, իսկ «Լիովին համաձայն չեմ» և «որոշ չափով համաձայն չեմ» պատասխանները՝ միասին:

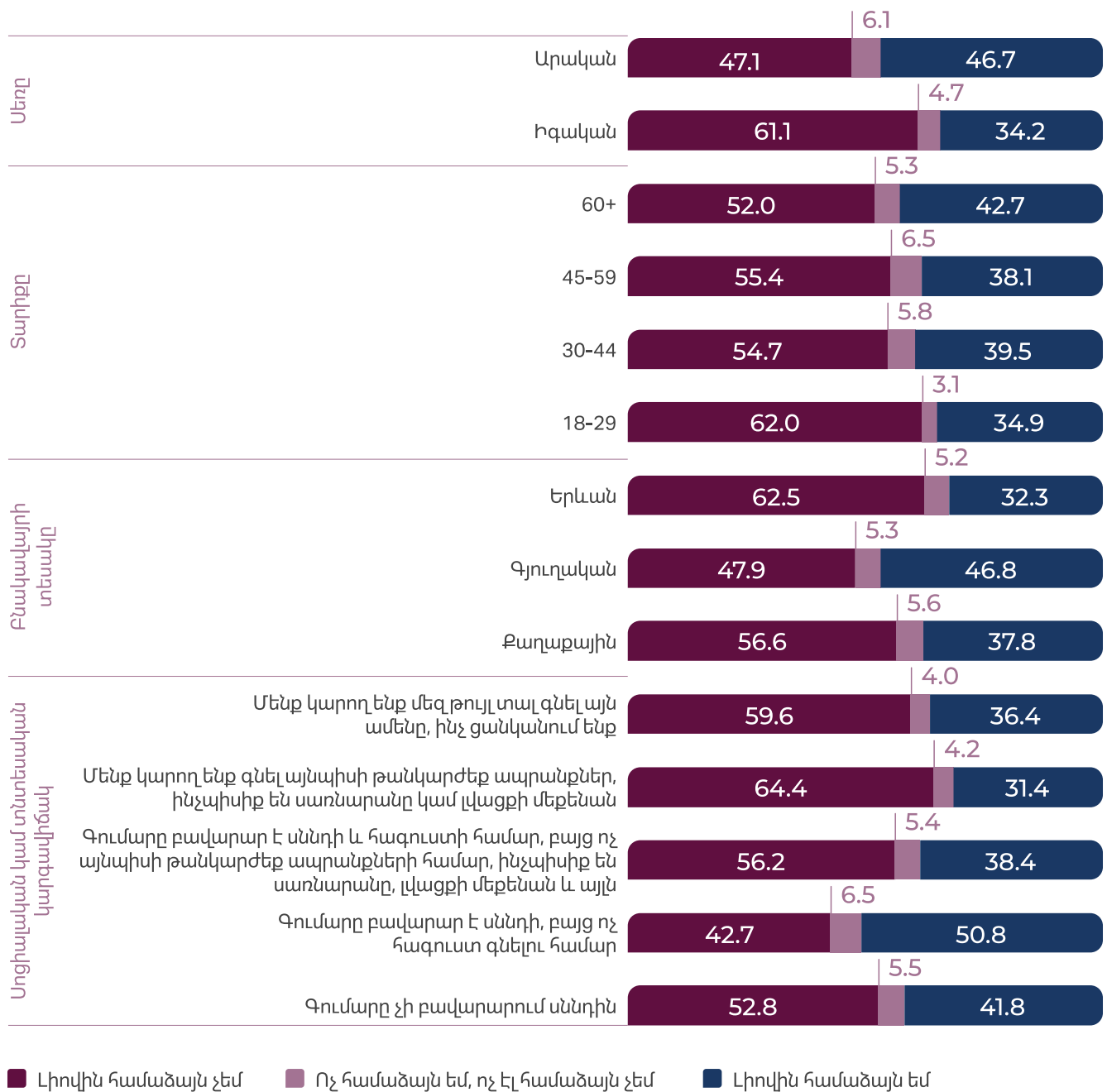
Աշխատանքի իրավունքի վերաբերյալ մեկ այլ պնդման պատասխանները նույնպես լրացուցիչ պատկերացում են տալիս տարբեր սոցիալ-ժողովրդագրական խմբերի շրջանում գենդերային խտրականության նկատմամբ զգայունության մակարդակի մասին: «Երբ աշխատատեղերը քիչ են, տղամարդիկ պետք է աշխատանքի նկատմամբ ավելի շատ իրավունքներ ունենան, քան կանայք» պնդմանը համաձայնել է կանանց 34.2%-ը և տղամարդկանց 46.7%-ը⁶⁶: Այս համաձայնությունը տարբերվում է ըստ բնակավայրի տեսակի: Համաձայնողների մասնաբաժինը համեմատաբար նման է Երևանի (32.3%) և այլ քաղաքային բնակավայրերի (37.8%) բնակիչների շրջանում, մինչդեռ գյուղական բնակավայրերում այն զգալիորեն ավելի բարձր է (46.8%) (*տե՛ս Գծապատկեր 37-ը*): Սա ցույց է տալիս, որ նման վերաբերմունքն ավելի արտահայտված է գյուղական բնակավայրերում, քան թե՛ Երևանում, թե՛ այլ քաղաքային բնակավայրերում (*տե՛ս Գծապատկեր 37-ը*):

Ըստ տարիքային խմբերի՝ այս պնդմանը համաձայնությունն ամենացածրն է 18–29 տարեկան հարցվածների շրջանում (34.9%), իսկ ամենաբարձրը՝ 60 և ավելի տարեկանների շրջանում (42.7%):

Որոշակի տարբերություն դիտվում է նաև ըստ սոցիալ-տնտեսական կարգավիճակի. սոցիալ-տնտեսական ավելի ցածր կարգավիճակ ունեցող հարցվածներն ավելի հաճախ են համաձայնել այս պնդմանը, մինչդեռ սոցիալ-տնտեսական ավելի բարձր կարգավիճակ ունեցող հարցվածների շրջանում համաձայնության մակարդակը համեմատաբար ավելի ցածր է (*տե՛ս Գծապատկեր 37-ը*): Սակայն այս տարբերությունները պետք է մեկնաբանել որպես տվյալներում արտահայտված միտումներ, այլ ոչ թե խմբերի միջև վիճակագրորեն նշանակալի տարբերություններ:

66. Պիրսոնի χ^2 թեստ՝ Ռադի և Սքոթի ճշգրտմամբ, $p < 0.01$: Հարցման կշիռներով լոգիստիկ ռեգրեսիայի զույգային համեմատություններ՝ գնահատված սահմանային միջիններով (EMMs), Բոնֆերոնիի ճշգրտմամբ $p < 0.01$:

Գծապատկեր 37. «Երբ աշխատատեղերը քիչ են, տղամարդիկ պետք է աշխատանքի նկատմամբ ավելի շատ իրավունքներ ունենան, քան կանայք» անդամները համաձայնությունը՝ ըստ սոցիալ-ժողովրդագրական բնութագրերի: (%)

Նշում. Պատասխանների կատեգորիաները միավորվել են. «լիովին համաձայն եմ» և «որոշ չափով համաձայն եմ» պատասխանները ներկայացված են միասին, իսկ «լիովին համաձայն չեմ» և «որոշ չափով համաձայն չեմ» պատասխանները՝ միասին:

Սակայն Գծապատկերներ 35, 36 և 37-ի համադրական դիտարկումը ցույց է տալիս, որ հայաստանյան հանրության զգալունությունը կանանց նկատմամբ խտրականության հանդեպ, ընդհանուր առմամբ, ավելի ցածր է, քան ռիսկի խմբերում գտնվող այլ խմբերի նկատմամբ խտրականության հանդեպ զգալունությունը՝ անկախ նրանից՝ այն չափվում է անձնական փորձառությամբ, թե խտրականության դեպքերի վերաբերյալ իրազեկվածությամբ:

Ինչպես նշվել է վերևում, սա վկայում է կանանց նկատմամբ խտրականության ցածր տեսանելիության և սահմանափակ ճանաչելիության մասին: Փորձագետների կարծիքով՝ դրա հիմնական պատճառը հասարակության մեջ խորապես արմատավորված գենդերային կարծրատիպերն են⁶⁷:

«Կանանց նկատմամբ խտրականությունն ավելի սպեցիֆիկ է, և շարժառիթներն ավելի ցածր են, քան տղաների, որոնք ասում են, որ ինչ-որ բան տեղի է ունեցել հենց այն պարագայում, որ տղան անձը կին է: Բայց դա գալիս է ավելի խորքային և արմատացած կարծրատիպերից: Օրինակ, աշխատավայրում մենք տեսնում ենք ակնհայտ խտրական վերաբերմունք և կարծրատիպեր: Ընտանիքում այդ նույն խտրական մոտեցումներն ու կարծրատիպերը կարող են վերաճել բռնության և այլ ավելի ծանր դրսևորումների: Հանրային կյանքում, հարկապես քաղաքականության մեջ, կանայք ենթարկվում են խտրականության, և նրանց նկատմամբ վերաբերմունքը շարժառիթներ է տալիս և քաղաքականության մեջ, կանայք ենթարկվում են խտրականության, և նրանց նկատմամբ վերաբերմունքը շարժառիթներ է տալիս և քաղաքականության մեջ»:

Առանցքային տեղեկատվություն, իրավական ոլորտ

Քանի որ ոլորտի առանցքային տեղեկատվությունը կարծրատիպերը դիտարկում են որպես խտրականության հիմնական շարժիչ ուժերից մեկը, դրանց հաղթահարման առաջնային միջոցներ են համարում իրազեկվածության բարձրացմանն ու կրթական նախաձեռնությունները՝ ուղղված ինչպես ընդհանուր բնակչությանը, այնպես էլ խտրականության ենթարկվող խմբերին: Նրանց կարծիքով՝ իրազեկվածության բարձրացումը կարող է նաև ամրապնդել կանանց պատրաստակամությունն ու վստահությունը՝ բարձրաձայնելու խտրականության իրենց փորձառությունների մասին:

«Երբեմն, որ շարժառիթներն ավելի ցածր են, քան տղաների, որոնք ասում են, որ ինչ-որ բան տեղի է ունեցել հենց այն պարագայում, որ տղան անձը կին է: Բայց դա գալիս է ավելի խորքային և արմատացած կարծրատիպերից: Օրինակ, աշխատավայրում մենք տեսնում ենք ակնհայտ խտրական վերաբերմունք և կարծրատիպեր: Ընտանիքում այդ նույն խտրական մոտեցումներն ու կարծրատիպերը կարող են վերաճել բռնության և այլ ավելի ծանր դրսևորումների: Հանրային կյանքում, հարկապես քաղաքականության մեջ, կանայք ենթարկվում են խտրականության, և նրանց նկատմամբ վերաբերմունքը շարժառիթներ է տալիս և քաղաքականության մեջ, կանայք ենթարկվում են խտրականության, և նրանց նկատմամբ վերաբերմունքը շարժառիթներ է տալիս և քաղաքականության մեջ»:

Առանցքային տեղեկատվություն, հանրային ոլորտ

Այս հետազոտության շրջանակում գենդերային հարցերով և մարդու իրավունքների պաշտպանության ոլորտում աշխատող ոչ բոլոր առանցքային տեղեկատվություններն էին կարծում, որ միայն իրազեկվածության բարձրացումը բավարար է խտրականությունը հաղթահարելու համար: Նրանց դիտարկումների համաձայն՝ հիմնական դժվարություններից մեկն այն է, թե ինչպես գիտելիքը վերածել իրական վարքագծի:

67. Գենդերային խտրականության հիմնարար պատճառներից մեկը՝ զգալիորեն ավելի հաճախ, քան ցանկացած այլ գործոն, կարծրատիպերն են, ինչպես Մարդու իրավունքների պաշտպանի գեկույցներում, այնպես էլ գենդերային հիմնահարցերին նվիրված հետազոտություններում: Տե՛ս, օրինակ՝ On the Activities of the Human Rights Defender, the State of Protection of Human Rights and Freedoms: Annual Report 2024; Elimination of Discrimination Against Women 2020; and The Problem of Men and Gender Equality in Armenia: Report on the Results of a Sociological Survey (2016).

«Այսինքն շատերը տարածում են ինֆորմացիոն նյութեր և այլն: Մարդիկ կարող են կարդալ, բայց մի ականջից մտնի, մյուսից դուրս գա: Կամ մտածեն՝ հա, սա խտրականությունն է, բայց դա չկիրառեն իրենց սեփական վարքի ու խոսքի նկատմամբ: Սա շատ կարևոր է՝ հասկանալ, որ ես կարող եմ մի ոլորտում խտրական չլինել, բայց մեկ այլ ոլորտում խտրականություն դրսևորել՝ նույնիսկ դա չգիտակցելով»:

Առանցքային տեղեկատվություն, քաղաքացիական հասարակության ոլորտ

Այս համատեքստում հատկապես ուշագրավ խորին հարցազրույցի մասնակցի օրինակը. Լեռնային Ղարաբաղից տեղահանված, իրավաբանի կրթություն ունեցող և խտրականության դրսևորումների ու առկա իրավական պաշտպանության մեխանիզմների մասին լավ տեղեկացված մի կին, որը, այնուամենայնիվ, խտրական վերաբերմունքի բախվելիս նախընտրել է չբարձրաձայնել այդ մասին՝ միջադեպը համարելով «ոչ այնքան լուրջ»: Նրա իսկ խոսքով՝

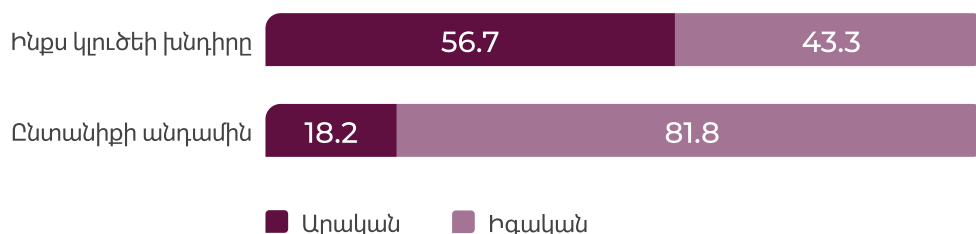

«Գիտեք ոնց, ախր էդ էն լուրջ թեման չի էլի, որ ես հաղորդեմ կամ դիմեմ մարդու իրավունքների պաշտպանին, իմ անձին ինչ-որ վրանգ չի սպառնացել, ուղղակի մարդը իրա կարծիքն ա արտահայտել, ճիշտ ա՝ վիրավորական ձևով, բայց եթե լուրջ լինի, իհարկե, իմ երեխաներին ինչ-որ վրանգ սպառնա, իմ ընտանիքին վրանգ սպառնա, իհարկե կդիմեմ»:

ԽՀ մասնակից, կին, 44 տարեկան, Լեռնային Ղարաբաղից տեղահանված

Այս արձագանքը բնորոշ չէ միայն այս առանձին դեպքին: Հարցման տվյալները ցույց են տալիս հստակ գենդերային տարբերություն այն հարցում, թե ինչպես են կանայք և տղամարդիկ նշում, որ կարծագանքին, եթե անձամբ բախվելիս խտրականության: Տղամարդիկ ավելի հաճախ են նշում, որ նման իրավիճակում կփորձեն խնդիրը լուծել ինքնուրույն (56.7%՝ կանանց 43.3%-ի համեմատ)⁶⁸: Ի տարբերություն տղամարդկանց՝ կանայք համեմատաբար ավելի հաճախ են նշում, որ կդիմեն ընտանիքի անդամների աջակցությանը (81.8%՝ տղամարդկանց 18.2%-ի համեմատ)⁶⁹: Այս գենդերային տարբերությունները ցույց են տալիս, որ պաշտոնական հաղորդման ճանապարհին առկա խոչընդոտները պայմանավորված են ոչ միայն իրազեկվածությամբ, այլև գենդերային նորմերով, որոնք ազդում են այն բանի վրա, թե կանայք ում են զգում, որ կարող են կամ պետք է դիմեն օգնության համար:

Գծապատկեր 38. Օգնության դիմելու նախընտրելի հասցեատերը՝ անձամբ խտրականության բախվելու դեպքում, ըստ սեռի: (%)

68. Հարցման դիզայնին համապատասխանեցված $\chi^2 = 12.1$, $p < 0.001$: Հարցման կշիռներով լոգիստիկ ռեգրեսիա՝ գնահատված սահմանային միջիններով (EMMs), հնարավորությունների հարաբերակցություն (OR) = 2.3, Բոնֆերոնիի ճշգրտմամբ $p < 0.001$:

69. Հարցման դիզայնին համապատասխանեցված $\chi^2 = 12.1$, $p < 0.001$: Հարցման կշիռներով լոգիստիկ ռեգրեսիա՝ գնահատված սահմանային միջիններով (EMMs), հնարավորությունների հարաբերակցություն (OR) = 0.23, Բոնֆերոնիի ճշգրտմամբ $p < 0.001$:

Առանցքային տեղեկատուները նաև ընդգծել են մասնագիտական կրթության և զբաղվածության բացակայությունը՝ որպես պատճառ, որի հետևանքով կանայք չեն բարձրաձայնում խտրականության մասին: Շատ դեպքերում դա սահմանափակում է ինչպես բողոք ներկայացնելու նրանց հնարավորությունը, այնպես էլ պատրաստակամությունը՝ խորացնելով նրանց ֆինանսական և սոցիալական կախվածությունը:

Խտրականության դեպքերում լռությանը նպաստող մեկ այլ կարևոր գործոն ընտանիքի անդամների և մտերիմ սոցիալական շրջանակների ճնշումն է: Մասնավորապես, ընտանեկան բռնության դեպքերում ծնողները և այլ ազգականները կարող են ամուսնացած կանանց ճնշել՝ բռնությունը հանդուրժելու և ամուսնության մեջ մնալու համար⁷⁰:

«Մենք նույնիսկ դեպք ենք ունեցել, երբ կնոջ հարազատները ճնշում էին նրան՝ ասելով. «Չէ՛, չպետք է ամուսնալուծվես»: Համաձայնել էին նրան փանել հոգեկան առողջության կենտրոն՝ բուժման: Իրականում փարել էին, նույնիսկ ախտորոշում էին սրացել, բայց երբ կինը հեյոո դիմել էր մեկ այլ բժշկի, նրան ասել էին, որ ինքը որևէ սրացիոնար բուժման կարիք չունի»:

Առանցքային տեղեկատու, հանրային ոլորտ

3.6.3 Ազգային փոքրամասնությունները որպես խտրականության թիրախ

«Ճիշտն ասած, ես իմ ազգի մարդկանց հետ շատ չեմ շփվում, դրա համար ավելի շատ հայերի հետ եմ էսպես ասած խոսում, իրենց արդեն գիտեմ ինչպիսին են իրենք լինում, իսկ իմ մոտի մարդիկ՝ չգիտեմ իրենցից ինչ սպասեմ էլի»:

ԽՆՆ մասնակից, կին, ուսանող, ասորի ազգություն

Հարցման արդյունքների վերլուծությունը ցույց է տալիս, որ Հայաստանում ազգային փոքրամասնությունները, այլ խմբերի համեմատ, հանրային ընկալումներում ունեն համեմատաբար ցածր տեսանելիություն: Ինչպես ներկայացված է Գծապատկեր 56-ում, հարցվածների միայն 12.6%-ն է նշել, որ ազգային փոքրամասնությունների նկատմամբ խտրականությունը շատ կամ բավականին տարածված է, մինչդեռ 87.4%-ը այն գնահատել է որպես համեմատաբար հազվադեպ կամ ոչ տարածված: Նմանատիպ պատկեր է ներկայացված նաև Գծապատկեր 9-ում՝ «Ո՞ր խմբերի նկատմամբ եք խտրականության ականատես եղել» հարցի պատասխաններում, որտեղ ազգային փոքրամասնությունները հիշատակվել են պատասխանների միայն 4.1%-ում կրկին զբաղեցնելով համեմատաբար ցածր դիրք:

Միևնույն ժամանակ, ընկալվող խոցելիության տեսանկյունից ազգային փոքրամասնությունների նկատմամբ խտրականությունն ավելի ընդգծված է: «Պատկերացրեք, որ Հայաստանն ընդունում է խտրականության դեմ պայքարի մասին նոր օրենք: Ձեր կարծիքով՝ ո՞ր սոցիալական խմբերի իրավունքները պետք է ամենաշատը պաշտպանվեն այդ օրենքով» հարցի պատասխանների համաձայն՝ ազգային փոքրամասնություններն ընդգրկվել են առավել պաշտպանության կարիք ունեցող հինգ խմբերի շարքում:

70. Ամերիկացի հոգեվերլուծաբան Վիլիելմ Ռայխը նման վարքագիծը մեկնաբանում է ընտանիքում առկա ավտորիտար հարաբերությունների, մասնավորապես՝ ավտորիտար հոր կերպարի համատեքստում, որի հիմնական նպատակը սեփական հեղինակության պահպանումն է: Նման պայմաններում ամուսնացած դստեր առողջությունը, արժանապատվությունն ու իրավունքները կարող են դիտարկվել որպես երկրորդական կամ նույնիսկ անկարևոր: Տե՛ս՝ Ռայխ, Վ., Սեռական հեղափոխություն (Մոսկվա: «Պրոֆիտ Ստայլ», «Սերբերյանյե Նիտի», 2016):

Սակայն հաշվի առնելով, որ այս տարբերակը կազմել է բոլոր պատասխանների միայն 5.8%-ը (*տե՛ս Գծապատկեր 16-ը*), սա կրկին կարող է մատնանշել տվյալ խմբի սահմանափակ տեսանելիությունը հանրային ավելի լայն ընկալումներում: Այս ենթադրությունն ամրապնդվում է նաև այլ հարցերի պատասխաններով:

Հարկ է նաև նշել, որ ազգային փոքրամասնություններին վերաբերող պատասխաններում սոցիալ-ժողովրդագրական տարբերությունները տվյալներում հստակ տեսանելի չեն: Սա կարող է մասամբ պայմանավորված լինել այս տարբերակն ընտրած հարցվածների համեմատաբար փոքր թվով, ինչը սահմանափակում է տարբեր խմբերի միջև օրինաչափությունների իմաստալից մեկնաբանման հնարավորությունը: «Ձեր կարծիքով՝ ո՞րն է եղել խտրականության՝ Ձեր տեսած կամ լսած վերջին միջադեպի հիմնական պատճառը» հարցին ի պատասխան՝ ռասան կամ էթնիկ պատկանելությունը նշել է հարցվածների 5.7%-ը (*տե՛ս Գծապատկեր 11-ը*), մինչդեռ «Ձեր կարծիքով՝ ո՞րն է եղել Ձեր նկատմամբ դրսևորված խտրական վերաբերմունքի հիմնական պատճառը» հարցին ի պատասխան՝ այն նշել է ընդամենը 1.7%-ը (*տե՛ս Գծապատկեր 15-ը*): Սակայն այս ցուցանիշն արտացոլում է հարցվածների կողմից հաղորդված անձնական փորձառությունները և, հետևաբար, պետք է մեկնաբանվի որպես հարցվածների սեփական հաղորդված փորձառություններին վերաբերող ցուցանիշ, այլ ոչ թե հանրային տեսանելիության չափանիշ:

Մեկ այլ հնարավոր գործոն, թեև պարտադիր չէ, որ ամենակարևորը լինի, այս խմբերի նկատմամբ խտրականության առավել բացահայտ ագրեսիվ ձևերի համեմատաբար բացակայությունը կամ ավելի թույլ արտահայտվածությունն է: Ինչպես պարզ է դառնում Հայաստանի Հանրապետության մարդու իրավունքների պաշտպանի գեկույցներից⁷¹, ինչպես նաև այլ աղբյուրներից⁷², Հայաստանում ազգային փոքրամասնություններին առնչվող հիմնական խնդիրները հաճախ կապված են նրանց լեզվի, ավանդույթների և մշակույթի պահպանման ու վերարտադրության հետ՝ ոլորտներ, որոնք պահանջում են պետության դրական աջակցությունն ու միջամտությունը:

Առանցքային տեղեկատուները բացատրել են, որ որոշ խմբերի, օրինակ՝ եզդիների և մուլոկանների դեպքում հնարավոր բացատրություններից մեկը նրանց համեմատաբար փակ համայնքային կառուցվածքն է, որի հետևանքով նրանց ներքին խնդիրներն ու խտրականության հնարավոր փորձառությունները ավելի քիչ տեսանելի են լայն հանրության համար: Այլ խմբերի, օրինակ՝ ասորիների և հույների դեպքում, կարող է դիտվել հակառակ օրինաչափությունը. հայերի հետ սոցիալական ինտեգրման համեմատաբար բարձր մակարդակի արդյունքում նրանք հաճախ ընկալվում են որպես մեծամասնության մաս, և այդ պատճառով խտրականության առանձին դրսևորումները կարող են աննկատ մնալ կամ չճանաչվել որպես խտրականություն:

Խորքային հարցազրույցի մասնակիցներից մեկը՝ ասորի ազգությամբ քուլեջի ուսանողուհին, ներկայացրել է ինտեգրման այս գործընթացի բարդությունը: Նա նշել է, որ ավելի շատ շփվում է հայերի, քան իր սեփական էթնիկ համայնքի անդամների հետ, և որ հայերի հետ շփումները համարում է ավելի կանխատեսելի (տե՛ս գլխի սկզբում բերված մեջբերումը): Նրա պատմությունը վկայում է, որ ասորական համայնքի նման ինտեգրված ազգային փոքրամասնության նկատմամբ խտրականության բացահայտ ագրեսիվ ձևերի բացակայությունը պարտադիր չէ, որ նշանակի առօրյա կյանքում խտրականության բացակայություն: Ավելի շուտ, դա կարող է նշանակել, որ խտրականությունն արտահայտվում է այլ ձևերով, տվյալ

71. Տե՛ս. [On the Activities of the Human Rights Defender, the State of Protection of Human Rights and Freedoms: Annual Report 2024](#)

72. Լրացուցիչ քննարկման համար տե՛ս՝ Միևայան, Ա. և Թոնեյան, Մ., [Rights of National Minorities in Armenia: Main Problems and Solutions](#) (2025); [The Picture of Discrimination in Armenia: National Minorities; Identity and Traditions: National Minorities Living in the Republic of Armenia Face Problems; Fifth Opinion on Armenia \(ACFC\)](#); և [National Minorities of the Republic of Armenia in the Current Conditions of the Formation of Civil Society II](#).

դեպքում սոցիալական անկանխատեսելիության և համայնքային կապերի սահմանափակության միջոցով, որոնք միայն հարցման գործիքի օգնությամբ դժվար թե հնարավոր լինի լիարժեք բացահայտել:

Առանցքային տեղեկատուների և խորին հարցազրույցների մասնակիցների հաղորդումները ցույց են տվել, որ որոշ ազգային փոքրամասնություններ, օրինակ՝ եզդիները, ասորիները և հույները, բավական սերտորեն ինտեգրված են հայ բնակչության հետ, մինչդեռ հայերը մյուսների, օրինակ՝ ռուսների և մոլդականների հետ, ընդհանուր առմամբ կառուցողական հարաբերություններ են պահպանում: Սա արտացոլվում է նաև հենց ազգային փոքրամասնությունների ներկայացուցիչների նկարագրություններում⁷³:

«Հայաստանի Հանրապետությունում եզդիներն ազգային մշակույթի պահպանման հարցում մեծ առավելություններ ունեն: Հայաստանը մենք համարում ենք մեր մշակութային կենտրոնը, քանի որ այստեղ ունենք ազգային թերթ, ռադիո-հաղորդում, Ազիզ Թամոյանի անվան պարային անսամբլ, կազմակերպվում են ազգային փոքրամասնություններին նվիրված բազմաթիվ միջոցառումներ, որտեղ ներկայացվում է եզդիական մշակույթը»:

Առանցքային տեղեկատու, քաղաքացիական հասարակության ոլորտ

«Այնուհանդերձ, մոլականները իրենց առօրյա վարքագծերով և մշակութային բանով շատ նման են հայերին, միգրացե հայերն են իրենց շատ նման»:

Առանցքային տեղեկատու, կրթության ոլորտ

Կա նաև տեսակետ, որ ինտեգրման այս օրինաչափությունները կարող են որոշակի ռիսկեր պարունակել ազգային ինքնության և մշակույթի պահպանման համար: Մասնավորապես, մտահոգություններ են արտահայտվել ազգային փոքրամասնությունների լեզուների պահպանման և փոքրամասնությունների լեզուների մասնագետ ուսուցիչների պատրաստման անհրաժեշտության վերաբերյալ: Հայաստանի Հանրապետության մարդու իրավունքների պաշտպանը մի շարք դեպքերում անդրադարձել է այս հարցին և առաջարկել մի շարք լուծումներ: Հայաստանի Հանրապետության կրթության, գիտության, մշակույթի և սպորտի նախարարությունը նույնպես որոշակի միջոցառումներ է իրականացրել՝ ուղղված ազգային փոքրամասնությունների կրթական կարիքներին արձագանքելուն⁷⁴:

Մեկ այլ մտահոգություն վերաբերում է ազգային փոքրամասնությունների ներկայացուցիչների համար սոցիալական և մասնագիտական առաջխաղացման համեմատաբար ավելի սահմանափակ հնարավորություններին՝ համեմատած հայերի հետ: Ինչպես նշել է առանցքային տեղեկատուներից մեկը, ասորիները, ունենալով ցեղասպանության սեփական պատմական փորձը, որոշ դեպքերում անվտանգություն են փնտրել՝ ավելի խորությամբ նույնականանալով հայ մեծամասնության հետ: Միաժամանակ, որոշ այլ ազգային փոքրամասնությունների ներկայացուցիչների համար նմանատիպ առաջխաղացման հնարավորությունների հասնելն ավելի դժվար է, ինչը կարող է ավելի խթանել նրանց համայնքներից հեռանալը և հայերի հետ ավելի ուժեղ նույնականացումը⁷⁵:

73. Տե՛ս, օրինակ՝ [Identity and Traditions: National Minorities in Armenia Face Problems; Yezidis Consider Armenia Their Cultural Center; և Armenian and Yezidi Traditions Are Similar: Is Forced Early Marriage Changing?](#)

74. Տե՛ս. [National Minorities](#), Հայաստանի Հանրապետության կրթության, գիտության, մշակույթի և սպորտի նախարարության պաշտոնական կայքէջ:

75. Տե՛ս. [Identity and Traditions: National Minorities Living in the Republic of Armenia Face Problems](#).

«...Հայաստանում լինելով մոնոլիտ պետություն, որտեղ հայերը շատ մեծ փոկոսային հարաբերակցությամբ շատ մեծ են, էդ խնդիրը կա, երբ մենք դիտարկում ենք, որ բոլորս հայ ենք, բոլորս նույն մշակույթի կրողն ենք, ազգային փոքրամասնությունները ստեղ կորում են, որովհետև իրենց մշակույթները, իրենց լեզուն և իրենց ազգային ավանդույթները ստեղ ոնց-որ կարևորություն չեն գտնում էդ համընդհանուր մեկ ազգ-մեկ մշակույթ համակարգի մեջ»:

Առանցքային տեղեկատու, իրավական ոլոր

«Ինչ վերաբերում է մյուս փոքրամասնություններին, ապա հենց համայնքներն իրենք են բարձրացնում որոշակի հարցեր, հապկապես լեզվի օգտագործման հետ կապված և ազգային փոքրամասնություններին իրենց մշակութային միջոցառումները կազմակերպելու ու մշակութային կյանքը պահպանելու ավելի մեծ հնարավորություններ ապահովելու անհրաժեշտության վերաբերյալ»:

Առանցքային տեղեկատու, իրավական ոլոր

Առանցքային տեղեկատուներից մեկը մատնանշել է աղջիկների նկատմամբ խտրակա-
նության հետ կապված խնդիրներ՝ նշելով, որ դրանք հաճախ ներկայացվում են որպես հա-
մայնքի ներքին հարցեր: Այս խնդիրները հիմնականում վերաբերում են աղջիկների վաղ
ամուսնության գործելակերպին և դրա հետևանքով աղջիկների կրթության իրավունքի
խախտումներին: Հաղորդվում է, որ նման օրինաչափությունները հատկապես տեսանելի
են եզդիական և մոլդկանական համայնքներում: Ինչպես նշվել է ավելի վաղ, այս համայնք-
ներում վաղ ամուսնության ավանդույթը հաճախ հետ է պահում աղջիկներին ավագ միջ-
նակարգ կամ բարձրագույն կրթությունը շարունակելուց, իսկ որոշ դեպքերում, եթե նրանք
շարունակում են կրթությունը, կարող է հանգեցնել համայնքից նրանց բացառմանը կամ
կամավոր հեռանալուն:

«Ազգային փոքրամասնությունների դեպքում հիմնականում համայնքի կողմից
են իրենք խտրականության ենթարկվում և դա վերաբերում է նրան, որ որոշակի
ծառայություններ իրենց համար դառնում է անհասանելի, ծառայություններից
չեն օգտվում և նաև հիմնարար իրավունքները չի իրացվում»:

Առանցքային տեղեկատու, հանրային ոլոր

Երկրորդային տվյալները նաև ցույց են տալիս, որ համայնքից դուրս ամուսնությունը հա-
ճախ չի խրախուսվում, իսկ որոշ փոքրամասնությունների համայնքներում կրթության հա-
սանելիությունը շարունակում է խնդրահարույց մնալ: Այս մտահոգությունները հատկապես
արտահայտված են աղջիկների դեպքում, որոնց բարձրագույն կրթությունը շարունակելը
կարող է ընկալվել որպես համայնքային սպասումներին և նորմերին հակասող: Նմանատիպ
մարտահրավերներ արձանագրվել են մոլդկանական, ռոմա և եզդիական համայնքներում⁷⁶:

Առանցքային տեղեկատուները նշել են, որ այս հարցը չունի պարզ կամ միանշանակ լուծում:
Մի կողմից՝ առկա է ազգային ավանդույթների պահպանման իրավաչափ մտահոգությունը,
մյուս կողմից՝ կրթության իրավունքի պաշտպանության անհրաժեշտությունը, որի իրացումը
երբեմն կարող է հակասել այն սովորույթներին, որոնց միջոցով վերարտադրվում է Էթնիկ

76. Ibid.

ինքնությունը: Նրանց կարծիքով՝ այս լարվածության հաղթահարումը, ի վերջո, Հայաստանի պետության պատասխանատվության շրջանակում է, որը պարտավոր է ապահովել յուրաքանչյուրի կրթության իրավունքի պաշտպանությունը՝ առանց խտրականության:

«Մի կողմից, իհարկե, բոլորը կասեն, որ ոչ մի օրենք չի արգելում, օրինակ, եզդի աղջիկներին կրթություն ստանալ: Բայց մյուս կողմից պետությունը միշտ պարտավորություն ունի ստեղծելու այնպիսի միջավայր, որպեսզի այդ իրավունքները իրականում հնարավոր կլինի իրացնել: Եթե այդ աղջիկները վախենում են, որ ճանապարհին կարող են իրենց առևանգել ու ստիպել ամուսնանալ, եթե դրա պատճառով ծնողները սեռահասուն դառնալուց հետո այլևս թույլ չեն տալիս, որ նրանք փնից դուրս գան կամ գնան ուրիշ գյուղ՝ դպրոց, ապա դա նշանակում է, որ պետությունը չի ստեղծել այնպիսի միջավայր, որպեսզի եզդի աղջիկը կարող է իրականում շարունակել իր կրթությունը»:

Առանցքային տեղեկատվություն, կրթության ոլորտ

Մեկ այլ խնդիր այն է, որ նման գործելակերպերը հայաստանյան հասարակության ավելի լայն շրջանակների կողմից հաճախ ընկալվում են առանց էական քննադատության: Ինչպես նշել է առանցքային տեղեկատվության մեկը, նման ակնհայտ հանդուրժողականությունն ինքնին կարող է նպաստել խտրական նորմերի վերարտադրմանը:

«Ազգային փոքրամասնությունների շրջանում մենք շատ ինչ-որ խտրական մոտեցում չունենք, ունենք ընկալումներ խտրական: Օրինակ, եթե իրենք ազգային փոքրամասնության ներկայացուցիչ են, ենթադրենք՝ եզդի համայնք են, իրենց համար սա նորմալ է, իրենց համար սա բնական է: Առաջին հայացքից դա թվում է, թե կարծիք ենք հայտնում կամ ինչ-որ կոնկրետ խտրական վերաբերմունք չկա, բայց երբ որ արդեն փորձում ենք հիմքը գտնել, հասկանում ենք, որ դա մեր ունեցած խտրական վերաբերմունքի արդյունքն է: Օրինակ, եթե իրենք եզդի են, իրենց կարելի ա, որ իրենց աղջիկները 13 տարեկանից սկսած ամուսնանան կամ կրթություն չստանան: Դա արդեն խտրական մոտեցումն ա, որ ձևավորում ա նորմա հասարակության մեջ»:

Առանցքային տեղեկատվություն, հանրային ոլորտ

3.7 Խտրականության դրսևորումների վերաբերյալ համապատասխան հաստատությունների փորձառությունները

Յոթերորդ ենթաբաժնում ներկայացվում են խտրականության հետ կապված հարցերով աշխատող համապատասխան պետական մարմինների և քաղաքացիական հասարակության կառույցների փորձառություններն ու դիտարկումները: Այն կենտրոնանում է խտրականության բացահայտմանն ուղղված գործողությունների, խտրականության կանխարգելման և դրա հետևանքների մեղմման միջոցառումների, ինչպես նաև խտրականության ոլորտում աշխատող մասնագետների կարողությունների ամրապնդման հետ կապված մարտահրավերների վրա: Հարկ է նշել, որ այս ենթաբաժնի արդյունքները արտացոլում են ոլորտի մասնագետների տեսակետները և չեն հանդիսանում հաստատությունների վարքագծի կամ գործող օրենսդրությանը համապատասխանության իրավական գնահատական:

Հիմնական եզրահանգումներ

- Առանցքային տեղեկատվությունը նշել են, որ խտրականության ենթարկվելու առավել բարձր ռիսկ ունեցող խմբերի հետ աշխատող պետական հաստատությունների և քաղաքացիական հասարակության կազմակերպությունների մեծ մասը չունի խտրականությունը նույնականացնելու ներքին ուղեցույցներ և դրա փոխարեն հիմնականում հիմնվում է միջազգային փաստաթղթերի, ՄԻԵԴ-ի նախադեպային իրավունքի և ՄԱԿ-ի մոտեցումների վրա:
- Ինստիտուցիոնալ դերակատարները նշել են, որ Հայաստանի Հանրապետությունում խտրականության դեմ համապարփակ օրենսդրության բացակայությունը դժվարացնում է ներքին ուղեցույցների մշակումը և կիրառումը:
- Հանրային պաշտոնյաների և քաղաքացիական ծառայողների մասնագիտական գիտելիքների և իրազեկվածության պակասը սահմանափակում է հնարավոր խտրական գործելակերպերի ճանաչումը և թուլացնում դրանց կանխարգելմանն ուղղված ջանքերը:
- Ոլորտային դերակատարների կարողությունների ամրապնդման անհրաժեշտությունը դիտարկվում է ոչ թե որպես մեկանգամյա միջամտություն, այլ որպես երկարաժամկետ, ինստիտուցիոնալացված և բազմամակարդակ գործընթաց, որն ուղղված է ինչպես գիտելիքի, այնպես էլ վարքագծի փոփոխությանը:
- Թեև խտրականության կանխարգելմանն ուղղված աշխատանքները շարունակվում են, և որոշակի ձեռքբերումներ են արձանագրվել, հաստատությունների ներկայացուցիչները նշել են նաև մի շարք թերություններ, այդ թվում՝ տեղական բնակչության հետ անմիջական աշխատանքի պակասը, ինտենսիվ տեղեկատվական արշավների բացակայությունը և մասնագետների վերապատրաստումների դրվագային ու ոչ շարունակական բնույթը:
- Բացի պետության կողմից խտրականության ենթարկվող խմբերին, այդ թվում՝ հաշմանդամություն ունեցող անձանց, փախստականներին, տարեցներին և սոցիալական դժվար իրավիճակում գտնվող անձանց տրամադրվող ֆինանսական աջակցությունից, ինչպես նաև մտերիմ ազգականների կողմից իրականացվող ամենօրյա խնամքից, խտրականության հետևանքների հաղթահարմանն ուղղված աջակցության այլ ձևերի՝

ֆիզիկական, հոգեբանական, բարոյական և իրավական, հիմնական բեռը մեծապես կրում են քաղաքացիական հասարակության կազմակերպությունները:

- Խտրականության դեմ պայքարի ավելի լայն համատեքստում առանցքային տեղեկատվությունը նշել են, որ թե՛ պետական հաստատությունները, թե՛ քաղաքացիական հասարակության կազմակերպությունները պետք է մշակեն խտրականությունը նույնականացնելու, կանխարգելելու և դրա հետևանքներին արձագանքելու ավելի արդյունավետ գործիքներ: Դրանց արդյունավետ կիրառումը պահանջում է, մի կողմից, փոփոխություններ Հայաստանի Հանրապետության տարբեր օրենքներում և նոր ինստիտուցիոնալ մեխանիզմների ստեղծում, իսկ մյուս կողմից՝ մասնագիտական կարողությունների ամրապնդմանն ուղղված շարունակական կրթական ծրագրեր և կարողությունների զարգացման միջոցառումներ:

3.7.1 Խտրականության բացահայտման, կանխարգելման և հետևանքների մեղմմանն ուղղված գործողություններ

Խտրականության դեմ պայքարի արդյունավետությունը մեծապես կախված է դրա դրսևորումները ժամանակին բացահայտելու և արդյունավետ կանխարգելելու կարողությունից:

Խտրականության ենթարկվելու առավել բարձր ռիսկ ունեցող խմբերի հետ աշխատող պետական հաստատությունների և քաղաքացիական հասարակության կազմակերպությունների ներկայացուցիչների հետ անցկացված առանցքային տեղեկատվությունների հարցազրույցները ցույց տվեցին, որ նրանց մեծ մասը չունի խտրականությունը նույնականացնելու ներքին ուղեցույցներ և դրա փոխարեն հիմնականում հիմնվում է միջազգային փաստաթղթերում և վերապատրաստման նյութերում ներկայացված մոտեցումների վրա:

Դրա հիմնական պատճառներից մեկն այն է, որ Հայաստանի Հանրապետությունում դեռևս չի ընդունվել խտրականության դեմ պայքարի վերաբերյալ առանձին օրենք:

«Եղել է ինչ-որ փորձի փոխանակում, որը բանավոր է փոխանցվել: Բայց երբ ես աշխատում էի պետական համակարգում, չկային ուղեցույցներ, իրավական հիմնավորումներ կամ նմանապիպ այլ բաներ՝ ի տարբերություն միջազգային կազմակերպությունների»:

Առանցքային տեղեկատվություն, կրթության ոլորտ

«Մենք հիմնականում օգտագործում ենք ՄԱԿ-ի կողմից կոնվենցիաների վերաբերյալ ընդունված դիրարկումներն ու ընդհանուր մեկնաբանությունները: Հեղու, եթե խոսքը վերաբերում է հաշմանդամություն ունեցող անձանց իրավունքների պաշտպանությանը, կան նաև հաղորդակ ուղեցույցներ, ինչպես նաև ընդհանուր և հաղորդակ մեկնաբանություններ»:

Առանցքային տեղեկատվություն, իրավական ոլորտ

Որոշ դեպքերում առանձին հասարակական կազմակերպություններ և իրավաբաններ մշակել են ուղեցույցներ և գործնական ձեռնարկներ⁷⁷ գործատուների, իրավաբանների և պետական կառույցների համար, որոնք արդեն առնչվում են կամ կարող են առնչվել խտրականության հետ կապված հարցերի:

77. Տե՛ս, օրինակ՝ [Combating Discrimination; Handbook: Legal Remedies in Discrimination Cases; What Is Discrimination?](#); և [Discussion Exercises for Developing Arguments with Lawyers in Discrimination Cases](#).

«Մենք ուղեցույցներ, փոքրիկ բրոշյուրներ ենք հրապարակել, և այդ աշխատանքը սկսվել էր դեռ մինչև իմ աշխատանքի անցնելը: [Կազմակերպության անվանումը] այս ուղղությամբ աշխատում է 2016 թ.-ից: Ամենավերջին ուղեցույցը, որ մշակեցինք, նախատեսված էր գործատուների համար»:

Առանցքային տեղեկատվություն, քաղաքացիական հասարակության ոլորտ

Կանխարգելիչ միջոցառումները քննարկելիս առանցքային տեղեկատուները հիմնականում անդրադարձել են կրթության ոլորտում իրականացվող նախաձեռնություններին, մասնավորապես՝ երիտասարդներին ուղղված իրազեկվածության բարձրացման միջոցառումներին:

«Կարևոր է, որ միջոցառումները լինեն բազմազան, և մենք նման միջոցառումներ ունենք: Օրինակ, կրթության ոլորտում ունենք խորականության կանխարգելմանն ուղղված հատուկ ծրագրեր, ինչպես նաև հասարակության երիտասարդների շրջանում իրազեկման աշխատանքներ: Խոսում ենք հավասարության մասին, խորականության բացասական հետևանքների մասին, և փորձել ենք այս թեման ներդնել նույնիսկ մանկապարտեզից սկսած, որպեսզի հետագայում այդ իրազեկման աշխատանքներն ավելի արդյունավետ արդյունք տան»:

Առանցքային տեղեկատվություն, հանրային ոլորտ

Առանցքային տեղեկատուներից մի քանիսը նաև նշել են որոշակի ձեռքբերումներ և լավատեսություն հայտնել խորականության կանխարգելման ոլորտում հետագա առաջընթացի վերաբերյալ:

«Իրականում, չնայած նրան, որ իրականացվում են տարբեր արշավներ, այդ թվում՝ գենդերային խորականության կանխարգելմանն ուղղված, ես վստահ եմ, որ մի քանի տարի հետո մենք խոսելու ենք ավելի փոքր թվերի մասին, և տարեց-տարի տեսնելու ենք այդ ազդեցությունը մեր հասարակության մեջ՝ և՛ տղամարդկանց ու կանանց փոխհարաբերությունների, և՛ կանանց տարբեր ոլորտներում ներգրավվածության տեսանկյունից»:

Առանցքային տեղեկատվություն, հանրային ոլորտ

«Օրինակ, 2028 թ.-ին, երբ մենք կամփոփենք ռազմավարությունը, կունենանք ավելի լավ արդյունքներ: Բայց այսօր չափ կարևոր է, որ ռազմավարությունը ներառի նաև այնպիսի միջոցառումներ, որոնք կհանգեցնեն հետազոտությունների և խմբային քննարկումների՝ հենց խորականության վերացմանը նվիրված: Երբ ունենանք այդ արդյունքները, հստակ արդյունքներն ու ցուցանիշները, ավելի պարզ կդառնա, թե հիմնական խնդիրն որտեղ է և որ ուղղությամբ է անհրաժեշտ ավելի շատ աշխատել՝ խորականությունը կանխելու համար»:

Առանցքային տեղեկատվություն, հանրային ոլորտ

Առանցքային տեղեկատուները նաև մտահոգություններ են հայտնել ներկայումս իրականացվող կանխարգելիչ միջոցառումների ոչ լիարժեքության վերաբերյալ: Մասնավորապես, հարցվածներն ընդգծել են, որ քաղաքականության փաստաթղթերի և ռազմավարություն-

ների մշակմանը զուգահեռ անհրաժեշտ է իրականացնել բնակչության տարբեր խմբերի հետ անմիջական, առերես աշխատանք:

«Այո, կանխարգելումից լրիվ հրաժարվել են, հիմա ոնց որ բան են անում: Թե չէ էդ ռազմավարությունները բան, ոնց գրեն տենց սիրուն-սիրուն, էդպես էդպեղ կմանս դարակներին դարսված: Որովհետև ռազմավարությունը կյանքի կոչողներ են պեպք, էդ շար սիրունագույն դոկումենտներ են սարքել, բայց ով պիտի դա անի, պիտի անեն էն մարդիկ, ովքեր մտնում են տուն, մտնում են համայնք, մտնում են բան... Շար անելիք կա, օրինակ, տեղահանվածների հետ կապված: Տեղահանվածները դեռ շար բան չեն կարողանում անել՝ բացի, էսպես ասած, օգնություն ստանալուց...»

Առանցքային տեղեկատվություն, քաղաքացիական հասարակության ոլորտ

Առանցքային տեղեկատուների կարծիքով՝ խտրականության կանխարգելման արդյունավետությունը կարող է բարձրացվել մի շարք գործնական միջոցառումների միջոցով: Դրանք ներառում են Աշխատանքային օրենսգրքում և այլ օրենքներում փոփոխությունների կատարումը, մասնագիտացված հանձնաժողովների կամ ստորաբաժանումների ստեղծումը, կոնկրետ մեխանիզմների և գործիքների մշակումը, ինչպես նաև իրազեկվածության արշավների իրականացումը՝ ինչպես ավանդական, այնպես էլ թվային մեդիա հարթակների միջոցով, և մասնագետների շարունակական վերապատրաստումը:

«Դե օրենսդրական փոփոխությունների համար, կարող է պատասխանատու օրենսդիր մարմինը, եթե իրենք հանդես գան նման նախաձեռնությամբ, օրինակ, պեպք ա աշխատանքային օրենսգրքում կատարել էս, էս փոփոխությունները ինտերակտիվ պահանջով ներառել, որ պեպք ա ունենալ էսպիսի հանձնաժողով կամ առանձին բաժին: Իր հերթին կառավարությունը կարող է հանդես գալ առաջարկություններով նույն օրենսդիր մարմնին, չգիտեմ, կրթության ոլորտում: Կրթության նախարարությունը ենթադրենք, կամ աշխատանքի, սոց հարցերի նախարարությունը, օրինակ, կրթության ոլորտում կամ աշխատանքի տվյալ ուղղության, կամ տվյալ ոլորտում, որոշակի օրենսդրական փոփոխության առաջարկով հանդես գալ, որ պեպք ա էս օրենքում փոփոխություն անել ենթադրենք, ավելացնել էս պահանջը, որ պեպք ա յուրաքանչյուր մասնավոր կամ պետական հարվածի հաստատություն ունենա էս կառույցը, որը պատասխանատու ա խտրականության կանխարգելման համար»:

Առանցքային տեղեկատվություն, հանրային ոլորտ

«Պեպք է լինի շարունակական զարգացում, վերապատրաստումներ, մեզ նոր բաներ, նոր գործիքներ սովորեցնեն, որոնց միջոցով կարողանանք փորձել կանխել խտրականությունը և աջակցություն ցուցաբերել, որպեսզի ավելի զարգացած հասարակություն կառուցենք: Այս հարցում շար մեծ դեր ունի նաև հեռուստատեսությունը՝ իր հաղորդումների միջոցով: Թեև հիմա մարդկանց մեծ մասն ավելի ակտիվ է սոցիալական ցանցերում, կան նաև հաղորդումներ, որոնք այլևս հեռուստատեսությամբ չեն հեռարձակվում, այլ հայտնվում են սոցիալական ցանցերում: Իրազեկումը պեպք է շարունակաբար ապահովվի նաև այդ սոցիալական ցանցերի միջոցով»:

Առանցքային տեղեկատվություն, հանրային ոլորտ

Առանցքային տեղեկատուները նշել են, որ խտրականության ենթարկվելու առավել բարձր ռիսկ ունեցող խմբերին, օրինակ՝ հաշմանդամություն ունեցող անձանց, փախստականներին, տարեցներին և սոցիալական դժվար իրավիճակում գտնվող անձանց, պետության կողմից տրամադրվող ֆինանսական աջակցությունից, ինչպես նաև նրանց մտերիմ ազգականների կողմից իրականացվող ամենօրյա խնամքից բացի, կարելի է ասել, որ խտրականության հետևանքների հաղթահարմանն ուղղված աջակցության մյուս ձևերի՝ ֆիզիկական, հոգեբանական, բարոյական կամ իրավական, հիմնական բեռը մեծապես կրում են քաղաքացիական հասարակության կազմակերպությունները:

Խտրականության ենթարկվող խմբերի հետ աշխատող հասարակական կազմակերպությունների ներկայացուցիչները ընդգծել են, որ խտրականության հետևանքներին արձագանքելու ամենաարդյունավետ եղանակը կանխարգելիչ միջոցառումների իրականացումն է, որոնք ի սկզբանե նվազեցնում են մարդկանց առավել բարձր խոցելիության իրավիճակներում հայտնվելու հավանականությունը:

«Մեր միջոցներով պետությունը հիմա պարզվելու է բազմաթիվ ծառայություններ՝ այդ թվում իմ նշած [սոցիալապես խոցելի] երեխաների ծառայությունները, տարեցների ծառայությունները, խնամքի ծառայությունները և այլն: Բայց դրանք քիչ են, ծավալները փոքր են: Մենք կառավարությանը ասում ենք, որ յուրաքանչյուր տարեց, յուրաքանչյուր երեխա, յուրաքանչյուր ընտանիք պետք է առնվազն դժվարին կենսական իրավիճակում հասանելի ծառայություն ունենա, և դրանից բացի պետք է բնակչության որոշակի տոկոսի համար լինեն նաև կանխարգելիչ գործառույթներ, որպեսզի նրանք ընդհանրապես այդ իրավիճակում չհայտնվեն»:

Առանցքային տեղեկատու, քաղաքացիական հասարակության ոլորտ

«...Իմ կարծիքով՝ Մարդու իրավունքների պաշտպանի ինստիտուտը հնարավորինս փորձում է իրականացնել իր գործառույթները: Խտրականության տեսանկյունից շատ հաճախ Պաշտպանից ստանում ենք ահազանգեր, որ այս կամ այն պարճառով անձին այս կամ այն խնամքը չի տրամադրվում: Հիմնական խնդիրն այն է, որ Պաշտպանը փորձում է բացահայտել բոլոր այն բացերը, որտեղ պետությունը թերանում է, և նաև հանդես է գալիս որոշակի օրենսդրական փոփոխությունների առաջարկներով: Մենք գիտենք, որ մեր հասարակությունում, մեր պետությունում կան բազմաթիվ տարեց հաշմանդամություն ունեցող անձինք, որոնք իսկապես ցանկանում են խնամք ստանալ ընտանեկան միջավայրում: Բայց դա բացակայում է, դրա համար էլ համարեղ առաջարկներից մեկն այն է, որ շուտով կառուցվեն փոքր տներ, որպեսզի տարեց անձինք կարողանան խնամք ստանալ փոքր տնային պայմաններում»:

Առանցքային տեղեկատու, հանրային ոլորտ

3.7.2 Ոլորտային դերակատարների մասնագիտական կարողությունների ամրապնդմանն ուղղված գործողություններ

Առանցքային տեղեկատուների դիտարկումները ցույց են տալիս, որ խտրական գործելակերպերի զգալի մասը պայմանավորված է պետական և հանրային ծառայողների իրազեկվածության և մասնագիտական գիտելիքների պակասով: Այս համատեքստում ոլորտային դերակատարների մասնագիտական կարողությունների ամրապնդումը դիտարկվում է որպես խտրականության կանխարգելման և ծառայությունների հասանելիության ապահովման առանցքային ուղղություն:

Առանցքային տեղեկատուների տվյալների հիման վրա կարելի է առանձնացնել գործողությունների մի քանի հիմնական ուղղություններ:

Վերապատրաստողների վերապատրաստում: Կարևոր մոտեցումներից մեկը համապատասխան ոլորտներում մասնագետների խմբի ձևավորումն է, որոնք հետագայում կկարողանան իրենց գիտելիքներն ու հմտությունները փոխանցել այլ մասնագետների և թիրախային խմբերին:

«Շար հաճախ իրենք խտրականության են ենթարկվում նաև պետական ծառայողների կողմից՝ կարելի է ասել իրազեկվածության պակասի և ոչ բավարար գիտելիքների պարզառով»:

Առանցքային տեղեկատու, հանրային ոլորտ

«...Որպեսզի այդ [առողջապահական] ծառայությունները հասանելի լինեն քաղաքի խմբերի համար, շար կարևոր է և՛ իրազեկվածության բարձրացումը, և՛ համապատասխան մասնագետների կրթության մակարդակի բարձրացումը»:

Առանցքային տեղեկատու, հանրային ոլորտ

«...Համապատասխան ոլորտում SOS-երի (ToT) պատրաստում, դասընթացավարների վերապատրաստում, որը հնարավորություն կտա քաղաքի ոլորտների մասնագետներին շարունակաբար իրականացնել և քաղաքում այս հարցերը (թեև որոշակի վերապատրաստումներ իրականացվում են), որովհետև այն, թե հասարակությունն ինչպես է ընկալում ներկայիս երևույթներն ու իրականությունը, մեծապես կախված է նաև մասնագիտական համայնքից: Եթե իրենք դա կիրառեն իրենց ոլորտում և հետագայում սրանք են նաև դասընթացավարի դեր, դա հնարավորություն կտա հետագայում վերապատրաստել հենց հասարակությանը և այն թիրախային խմբերին, որոնց հետ աշխատում են»:

Առանցքային տեղեկատու, իրավական ոլորտ

Շղթայական վերապատրաստում: Առաջարկվող մեկ այլ մոտեցում է վերապատրաստումների կասկադային ձևերի կիրառումը, օրինակ՝ ուսուցիչների վերապատրաստումը, որոնք այնուհետև կարող են հանդես գալ որպես վերապատրաստողներ և նպաստել ծնողների ու համայնքային այլ խմբերի ներգրավմանը:

«Օրինակ, եթե փորձենք հենց ուսուցիչներին վերապատրաստել և նրանց դարձնել դասընթացավարների դասընթացավարներ (ToT), ապա հենց նրանց միջոցով արդեն հնարավոր կլինի վերապատրաստել աշակերտների ծնողներին, կազմակերպել համապատասխան դասընթացներ և նրանց ներգրավել այդ շրջանակում...»

Առանցքային տեղեկատվություն, իրավական ոլորտ

Շարունակական կրթություն և ինստիտուցիոնալ մեխանիզմներ: Առանցքային տեղեկատվությունը նաև ընդգծել են համակարգված և պարբերական վերապատրաստումների անհրաժեշտությունը՝ մեկանգամյա դասընթացների փոխարեն, հատկապես հաշվի առնելով կադրերի շրջանառությունը և խտրական գործելակերպերի շարունակաբար փոփոխվող բնույթը:

«Միանվագ վերապատրաստումը բավարար չէ: Անհրաժեշտ է նաև ներդնել այնպիսի մեխանիզմ, որը հնարավորություն կտա բացահայտել հանրային ծառայողի վարքագիծը»:

Առանցքային տեղեկատվություն, կրթության ոլորտ

Գլուխ 4. Եզրակացություններ և առաջարկներ

4.1. Եզրակացություններ

Այս հետազոտության հիմնական արդյունքներն ամփոփված են նախորդ բաժիններում: Այստեղ առանձնացվում են ավելի խորքային դիտարկումներ՝ կապված հայաստանյան հասարակությունում խտրականության ընկալումների և դրսևորումների հիմքում ընկած պատճառների հետ՝ կենտրոնանալով տվյալներում առկա որոշ ակնհայտ հակասությունների վրա, որոնք այս հետազոտությունում ներկայացվում են որպես պարադոքսներ: Դրանցից հատկապես առանձնանում են երեքը. 1) պարադոքսը մարդկանց լսածի և պաշտպանության արժանի համարվողի միջև, 2) պարադոքսը իրազեկվածության և վարքագծի միջև, 3) պարադոքսը քանակական և որակական արդյունքների միջև:

Մինչ այս երեք պարադոքսների քննարկմանը անցնելը, հարկ է առանձնացնել մեկ կարևոր արդյունք. հետազոտության ընթացքում վերջին հինգ տարվա ընթացքում խտրականության ենթարկված հարցվածների միայն 1.7%-ն է այդ մասին հաղորդել որևէ համապատասխան մարմնի, Մարդու իրավունքների պաշտպանի գրասենյակին, ոստիկանությանը կամ պետական այլ մարմնի: Այս ցուցանիշը պատահական բացառություն չէ, այլ Հայաստանում խտրականության փորձառության և դրան արձագանքելու ձևի կառուցվածքային առանձնահատկություն, որն ընկած է բոլոր երեք պարադոքսների հիմքում:

1. Պարադոքսը մարդկանց լսածի և պաշտպանության արժանի համարվողի միջև

Թեև «Ձեր կարծիքով՝ Հայաստանում խտրականությունը որքանով է տարածված հետևյալ խմբերից յուրաքանչյուրի նկատմամբ» հարցին ի պատասխան հարցվածների 68.0%-ը նշել է, որ ԼԳԲՏԶ+ անձանց նկատմամբ խտրականությունը լայն տարածում ունի, «Ո՞ր սոցիալական խմբերի իրավունքները պետք է առավել պաշտպանվեն» բազմակի պատասխանով հարցում ԼԳԲՏԶ+ անձինք կազմել են բոլոր պատասխանների միայն 2.1%-ը:

Այս երկու հարցերի արդյունքները միասին դիտարկելիս բացահայտվում է այն, ինչ այս հետազոտությունում բնութագրվում է որպես **«ճանաչման և պաշտպանության տարանջատում»**. հանրությունը կարող է ընդունել, որ որոշ սոցիալական խմբեր ենթարկվում են խտրականության՝ միաժամանակ պարտադիր չաջակցելով նույն այդ խմբերի համար լրացուցիչ իրավական պաշտպանության ապահովմանը: Այս օրինաչափությունը նկատվում է մի շարք խմբերի դեպքում, սակայն առավել ընդգծված է ԼԳԲՏԶ+ անձանց պարագայում: Թեև հարցվածների զգալի մասը նշել է, որ ԼԳԲՏԶ+ անձինք ենթարկվում են լայն տարածում ունեցող խտրականության, նրանք հազվադեպ են ընտրվել այն խմբերի շարքում, որոնց իրավունքները պետք է ստանան լրացուցիչ իրավական պաշտպանություն: Կարևոր է ընդգծել, որ Հայաստանի խտրականության դեմ գործող օրենսդրությունում ԼԳԲՏԶ+ անձանց նկատմամբ հստակ իրավական պաշտպանության բացակայությունը ոչ միայն արտացոլում, այլև վերարտադրում է այս ավելի լայն տարանջատումը՝ այն դարձնելով գործող համակարգի կառուցվածքային առանձնահատկություն, այլ ոչ միայն վերաբերմունքի դրսևորում:

2. Պարադոքսը իրազեկվածության և վարքագծի միջև

Խտրականության ականատես լինելու դեպքում բոլոր ներկայացնելու ընթացակարգին հստակ ծանոթ հարցվածների շրջանում միայն 32.2%-ն է պատրաստ խտրականության բախվելիս դիմել պաշտոնական հաստատությունների՝ ոստիկանությանը, Մարդու իրավունքների պաշտպանին կամ պետական այլ մարմնի: Մնացած հարցվածները նշել են, որ

կնախընտրեն խնդիրը լուծել ինքնուրույն (39.0%), դիմել ընտանիքի անդամի օգնությանը (7.6%) կամ ընդհանրապես ոչինչ չանել (3.9%):

Այս պարադոքսն առավել ընդգծվում է գենդերային տարբերությունների համատեքստում. խտրականության ենթարկված հարցվածների շրջանում կանայք զգալիորեն ավելի հաճախ, քան տղամարդիկ, նշում են, որ կոհիմեն ընտանիքի անդամներին, այլ ոչ թե պաշտոնական հաստատություններին (11.9%՝ 2.2%-ի դիմաց): Այս արդյունքը վկայում է կանանց համար արձագանքման կառուցվածքային առումով տարբեր ուղիների գոյության մասին, որոնք պայմանավորված են տնտեսական կախվածությամբ և սոցիալական նորմերով: Այս օրինաչափությունը կրկնվում է ամբողջ հետազոտության ընթացքում և անմիջականորեն կապվում է ռիսկի խմբերում գտնվող անձանց տնտեսական և սոցիալական կարողությունների ամրապնդմանն ուղղված քաղաքականության առաջարկությունների հետ:

3. Որոշ քանակական և որակական տվյալների միջև առկա արադոքսը

Թեև որակական հարցազրույցներում ընդգծվել են այնպիսի խնդիրներ, ինչպիսիք են ընտանեկան բռնությունը, ազգային փոքրամասնությունների խնդիրները, կանանց նկատմամբ խտրական վերաբերմունքը և LQFSՔ+ համայնքի առջև ծառացած մարտահրավերները, քանակական տվյալները ներկայացնում են այլ պատկեր: Հարցվածների միայն 29.1%-ն է համարել, որ կանանց նկատմամբ խտրականությունը տարածված է, իսկ խտրականության ականատես լինելու վերաբերյալ բոլոր արձանագրված դեպքերի միայն 10.3%-ն է վերաբերել կանանց նկատմամբ խտրականությանը: Ավելին, «Ո՞ր սոցիալական խմբերի իրավունքները պետք է առավել պաշտպանվեն» բազմապատասխան հարցում կանայք կազմել են բոլոր պատասխանների միայն 8.2%-ը: Այս հակադրությունը վկայում է, որ կանանց նկատմամբ խտրականությունն ունի համեմատաբար ցածր տեսանելիություն:

Այս պարադոքսն ակնհայտ է նաև հաշմանդամություն ունեցող անձանց դեպքում, երբ վերաբերմունքային մակարդակում հանրային զգայունությունը բարձր է (հարցվածների 95.8%-ը համաձայն է, որ պետությունը պետք է ապահովի հանրային տարածքների մատչելիությունը), մինչդեռ առանցքային տեղեկատուները հաղորդել են առողջապահության, կրթության, տրանսպորտի և հանրային շենքերի մատչելիության ապահովման լայնածավալ թերությունների մասին: Ազգային փոքրամասնությունների դեպքում անհամապատասխանությունն այլ կերպ է դրսևորվում: Թեև որպես ազգային փոքրամասնության ներկայացուցիչ ինքնորոշված հարցվածների փոքր ընտրանքը (կշռված ընտրանքի 1.3%-ը) սահմանափակում է վիճակագրական եզրակացություններ անելու հնարավորությունը, քաղաքացիական հասարակության և իրավական ոլորտի փորձագետներից ստացված որակական տվյալները մատնանշում են այնպիսի շարունակական խնդիրներ, ինչպիսիք են լեզվական անտեսանելիությունը, կրթության սահմանափակ հասանելիությունը, վաղ ամուսնության նման գործելակերպերը, որոնք կարող են սահմանափակել աղջիկների կրթական և անձնական ընտրությունները, ինչպես նաև խտրականության այն ձևերը, որոնք չեն ճանաչվում, քանի որ փոքրամասնությունների որոշ խմբեր բարձր աստիճանի ինտեգրված են: Այնուամենայնիվ, բոլոր երեք խմբերի դեպքում հետևողականորեն նկատվում է մեկ օրինաչափություն. քանակական հարցումները բացահայտում են միայն խտրականության տեսանելի կողմերը, մինչդեռ որակական տվյալները բացահայտում են դրանց հիմքում ընկած ավելի խորքային կառուցվածքային խնդիրները:

Այս պարադոքսներն արտացոլում են ընկալման գործելու ձևը: Ընկալումը կարելի է հասկանալ որպես ներքին գործընթաց, որի միջոցով արտաքին աշխարհից ստացվող տեղեկատվությունն ընտրվում, կազմակերպվում և մեկնաբանվում է՝ ընդգծելով երեք հիմնական փուլ՝

ընտրություն, կազմակերպում և մեկնաբանություն: Հաջորդ բաժնում այս բաղադրիչներից յուրաքանչյուրը դիտարկվում է հետազոտության արդյունքների լույսի ներքո:

Արդյունքները ցույց են տալիս, որ Հայաստանում խտրականությունը ձևավորվում է ոչ միայն իրավական և ինստիտուցիոնալ գործոններով, այլև սոցիալական ընկալումներով: Թեև բազմաթիվ հարցվածներ ճանաչում են խտրականությունը և այն համարում լուրջ խնդիր, այն հաճախ ընկալվում է որպես սոցիալական հարաբերությունների սովորական մաս, հատկապես ընտանեկան և համայնքային միջավայրերում: Արդյունքում խտրականության ճանաչումը պարտադիր չէ, որ վերածվի դրա մասին հաղորդելու կամ այլ գործողությունների:

Հետազոտությունն ընդգծում է իրազեկվածության և վարքագծի միջև առկա տարբերությունը: Նույնիսկ այն անձանց շրջանում, ովքեր հասկանում են, թե ինչ է խտրականությունը, գիտեն՝ որտեղ դիմել աջակցության համար, և ճանաչում են, որ խտրականության են ենթարկվել, շատերը նախընտրում են չհաղորդել դեպքերի մասին: Առավել տարածված պատճառների թվում են այն համոզմունքը, որ հաղորդելը չի հանգեցնի էական փոփոխության, սոցիալական հետևանքների վերաբերյալ մտահոգությունները և գործնական այլ խոչընդոտները:

Այս արդյունքները ցույց են տալիս, որ իրազեկվածության բարձրացումը, թեև կարևոր է, առանձին կիրառվելու դեպքում, հավանաբար, արդյունավետ չի լինի: Խտրականության դեմ պայքարը պահանջում է ոչ միայն գիտելիքի ավելացում և իրավունքների վերաբերյալ իրազեկվածության խթանում, այլև այն կառուցվածքային խոչընդոտների նվազեցում, որոնք մարդկանց հետ են պահում պաշտպանություն փնտրելուց: Հետևաբար, ավելի մեծ ուշադրություն պետք է դարձնել այն տնտեսական, մասնագիտական, սոցիալական և ինստիտուցիոնալ գործոններին, որոնք վերարտադրում են խտրական գործելակերպերը և սահմանափակում խոցելի խմբերի՝ դրանք վիճարկելու կարողությունը: Հաղորդման մեխանիզմների ամրապնդմանը, հաստատությունների արձագանքունակության բարելավմանը և խոցելի խմբերի՝ սոցիալական ու տնտեսական կարողությունների ընդլայնմանն ուղղված միջոցառումները, ամենայն հավանականությամբ, ավելի արդյունավետ կլինեն, եթե համակցվեն իրազեկվածության բարձրացման ջանքերի հետ:

Խտրականությանն առնչվող միջազգային կոնվենցիաներում, ինչպես նաև Հայաստանի Հանրապետության մարդու իրավունքների պաշտպանի գեկույցներում հանդիպում են մոտեցումներ, որոնք կարևորում են խտրականության ենթարկվող խմբերի տնտեսական և մասնագիտական հզորացմանն ուղղված միջոցառումները: Սակայն ինչպես խտրականության ենթարկվող անձանց, այնպես էլ խտրական վարքագիծ դրսևորող անձանց իրազեկումը շատ ավելի հաճախ ներկայացվում է որպես խտրականության կանխարգելման և հաղթահարման հիմնական միջոց, ինչի հետևանքով տպավորություն է ստեղծվում, թե իրազեկվածության բարձրացումն առաջնային նշանակություն ունի: Մեր հետազոտության արդյունքները, սակայն, ցույց են տալիս, որ այս մոտեցումն ինքնին բավարար չէ: Անհրաժեշտ է առավել մեծ ուշադրություն դարձնել կարծրատիպերի և ավանդական մոտեցումների վերարտադրությունը պայմանավորող տնտեսական, մասնագիտական և այլ խորքային պատճառներին, ինչպես նաև դրանց հաղթահարմանն ուղղված միջոցառումներին:

Խտրականությանն առնչվող միջազգային կոնվենցիաներում, ինչպես նաև Հայաստանի Հանրապետության մարդու իրավունքների պաշտպանի գեկույցներում կարելի է հանդիպել մոտեցումների, որոնք ընդգծում են խտրականության ենթարկվող խմբերի տնտեսական և մասնագիտական կարողությունների հզորացմանն ուղղված միջոցառումների կարևորությունը: Սակայն խտրականության ենթարկվող անձանց, ինչպես նաև խտրական վարքագիծ դրսևորող անձանց իրազեկումն առավել հաճախ ներկայացվում է որպես խտրականության կանխարգելման և հաղթահարման միջոց՝ ստեղծելով այն տպավորությունը, թե առաջնային

Նշանակություն ունի հենց իրազեկվածության բարձրացումը: Մեր հետազոտությունը ցույց է տալիս, որ այս մոտեցումն ինքնին արդյունավետ չէ: Փոխարենը, ավելի մեծ ուշադրություն պետք է դարձնել կարծրատիպերի և ավանդական մոտեցումների վերարտադրությունը պահպանող տնտեսական, մասնագիտական և այլ խորքային պատճառներին, ինչպես նաև դրանց հաղթահարմանն ուղղված միջոցառումներին:

Հետազոտությունը նաև բացահայտում է կարևոր կառուցվածքային բաց. Հայաստանում բացակայում է խտրականության վերաբերյալ տվյալների հավաքագրման համակարգված մեխանիզմը: Ներկայումս որևէ հաստատություն չի հրապարակում խտրականության վերաբերյալ բողոքների և դրանց արդյունքների տարեկան, տարանջատված տվյալներ՝ ընդգրկելով ոստիկանությունը, դատական համակարգը, Մարդու իրավունքների պաշտպանի գրասենյակը, ինչպես նաև առողջապահության և կրթության ոլորտները: Արդյունքում, Հայաստանում խտրականության վերաբերյալ բնակչության շրջանում իրականացված առաջին համապարփակ հետազոտությունը ծառայում է որպես ելակետային հիմք՝ առանց ժամանակի ընթացքում փոփոխությունները հետևելու համապատասխան համակարգի: Առանց հետևողական և շարունակական մշտադիտարկման դժվար կլինի գնահատել, թե արդյոք առաջարկվող միջամտությունները հանգեցնում են չափելի բարելավումների: Հետևաբար, նման մշտադիտարկման համակարգի ստեղծումը ոչ թե պարզապես վարչական բարելավում է, այլ հիմնարար նախապայման՝ Հայաստանում խտրականության դեմ պայքարի ապացույցների վրա հիմնված քաղաքականությունների մշակման համար:

Ստորև ներկայացվող քաղաքականության առաջարկություններում այս բնույթի միջոցառումներին առանձնահատուկ նշանակություն է տրվում: Առաջարկությունները կազմակերպված են յոթ փոխկապակցված թեմատիկ ուղղությունների շուրջ, որոնք նպատակ ունեն արձագանքել հետազոտության հիմնական եզրահանգմանը. Հայաստանում խտրականությունը վերարտադրվում է ոչ միայն անհատական վերաբերմունքների, այլև կառուցվածքային, իրավական, ինստիտուցիոնալ և ռեսուրսների հետ կապված պայմանների համակցությամբ, որոնք միասին հանգեցնում են նրան, որ խտրականության ենթարկված անձանց ճնշող մեծամասնության համար բարձրաձայնելը, բողոք ներկայացնելը և իրավական պաշտպանություն փնտրելը գործնականում դառնում են անիրատեսական:

4.2. Առաջարկներ

Ստորև ներկայացված առաջարկերը հիմնականում ուղղված են Հայաստանի Հանրապետության օրենսդիր և գործադիր իշխանություններին, Մարդու իրավունքների պաշտպանի գրասենյակին և քաղաքացիական հասարակության կազմակերպություններին: Դրանք համապատասխանեցված են հետազոտությամբ բացահայտված իրավական, ինստիտուցիոնալ և սոցիալական պայմաններին՝ առաջնահերթություն տալով այն միջոցառումներին, որոնք իրագործելի են գործող սահմանադրական և վարչական կառուցակարգերի շրջանակում: Միևնույն ժամանակ, խտրականության դեմ պայքարի համապարփակ օրենքի ընդունումը՝ դրա կիրառման և կիրարկման արդյունավետ ինստիտուցիոնալ մեխանիզմի ուղեկցությամբ, առաջնահերթ առաջարկություն է և ստորև ներկայացված բազմաթիվ այլ միջոցառումների արդյունավետության անհրաժեշտ նախապայման:

Հաշվի առնելով հետազոտության արդյունքները ներկայացնող ենթաբաժիններում ամփոփված դիտարկումները, ինչպես նաև եզրակացությունում քննարկված խտրականության հիմքում ընկած պատճառները՝ նպատակահարմար է առանձնացնել քաղաքականության առաջարկությունների վեց հիմնական խումբ կամ ուղղություն:

Իրազեկվածություն, հանդուրժողականություն, բազմազանություն և խտրականության ենթարկվելու ռիսկ ունեցող խմբերի պաշտպանություն

Հետազոտությունը ցույց է տվել խտրականության վերաբերյալ հանրային սահմանափակ պատկերացում և խտրական գործելակերպերի լայն սոցիալական ընդունելիություն: Սա հատկապես արտահայտված է կանանց և ԼԳԲՏԶ+ անձանց նկատմամբ խտրականության դեպքում: Արդյունքները մատնանշում են խորապես նորմալացված վերաբերմունքներ, որոնք հնարավոր չէ ակնկալել արագ հաղթահարել միայն իրազեկվածության բարձրացման միջոցով. դրանք պահանջում են շարունակական, բազմամյա արշավներ՝ ներառված ֆորմալ կրթության և ինստիտուցիոնալ վերապատրաստումների համակարգերում:

Հետազոտությունը նաև բացահայտել է զգալի տարբերություն խտրականության ռիսկի ենթակա խմբերը որպես խտրականության թիրախ ճանաչելու և նրանց իրավական պաշտպանությանն աջակցելու միջև: Այս տարբերությունն առավել ընդգծված է ԼԳԲՏԶ+ անձանց դեպքում, սակայն առկա է նաև կանանց և ազգային փոքրամասնությունների պարագայում: Այս բացը ցույց է տալիս, որ միայն տեսանելիության բարձրացմանն ուղղված արշավները բավարար չեն. որևէ խմբի խոցելիության հանրային ճանաչումն ինքնաբերաբար չի վերածվում նրա իրավունքներին նորմատիվ աջակցության: Հետևաբար, միջոցառումները պետք է համատեղեն իրազեկվածության բարձրացումն ու տեսանելիության ապահովումը՝ իրավունքահեն հստակ շրջանակի և իրավական պաշտպանության միջոցների վերաբերյալ տեղեկատվության հետ:

Հետազոտությունը նաև ցույց է տվել, որ այս թերությունները բնորոշ են ինչպես ընդհանուր բնակչության, այնպես էլ խտրականության առավել բարձր ռիսկի ենթակա առանձին խմբերի ընկալումներին:

Հետևաբար, առաջարկվում է իրազեկվածության բարձրացման և ներգրավման միջոցառումները իրականացնել երկու առանձին ուղղություններով՝ ընդհանուր և թիրախային:

Ընդհանուր իրազեկվածության բարձրացում

- Մշակել հավասարության, բազմազանության և խտրականության բացառման վերաբերյալ բազմամյա ազգային իրազեկվածության արշավներ՝ օգտագործելով ինչպես ավանդական, այնպես էլ ժամանակակից մեդիա հարթակներ, ներառյալ հանրային հեռարձակողներին, խտրականության և պաշտպանության առկա միջոցների վերաբերյալ մատչելի բովանդակություն պատրաստելու նպատակով՝ հաշվի առնելով, որ հեռուստատեսությունն ու ռադիոն շարունակում են մնալ տեղեկատվության հիմնական աղբյուրները տարեցների և գյուղական բնակչության համար: Այս արշավները պետք է ինստիտուցիոնալ առումով համակարգվեն Մարդու իրավունքների պաշտպանի գրասենյակի և համապատասխան նախարարությունների կողմից, իրականացվեն մի քանի տարիների ընթացքում և ներառեն պարբերաբար անցկացվող ազգային իրազեկվածության միջոցառում, օրինակ՝ խտրականության դեմ պայքարին նվիրված ամենամյա հաստատուն օր կամ շաբաթ:
- Տարածել խտրականության վերաբերյալ տեղեկատվություն տարբեր ձևաչափերով և հարթակներով (ավանդական և ժամանակակից մեդիա, սոցիալական ցանցեր), ներառյալ սոցիալական ուղերձներ, կարգախոսներ, կարճ մեկնաբանություններ և փողքասթեր: Ներկայացնել կոնկրետ, մարդկանց համար հասկանալի իրավիճակներ և առկա իրավական պաշտպանության միջոցներ՝ հավասարության վերաբերյալ վերացական

կոչերի փոխարեն: Այս արշավների փաստական հիմքը պետք է կազմեն Մարդու իրավունքների պաշտպանի տարեկան զեկույցների արդյունքները, իսկ հետագայում՝ նաև խտրականության վերաբերյալ այլ հետազոտությունների և տվյալների աղբյուրների արդյունքները:

- Խտրականության դեմ կրթությունը ներառել դպրոցական ուսումնական ծրագրերում՝ տարրականից մինչև բարձրագույն կրթության մակարդակ:
- Պատրաստել մատչելի տեղեկատվական նյութեր Հայաստանի Հանրապետության օրենսդրությամբ նախատեսված իրավունքների և պաշտպանության միջոցների վերաբերյալ, ներառյալ խտրականության վերաբերյալ բողոք ներկայացնելու ընթացակարգերը և բողոքներ ընդունող հիմնական հաստատությունների մասին տեղեկատվությունը:
- Իրազեկվածության բարձրացման բոլոր նյութերը՝ տպագիր, հեռարձակվող կամ թվային, պետք է պարունակեն միասնական հղում ազգային հակախտրականության հարթակին և թեժ գծին (տե՛ս Բաժին 5), ապահովելով, որ խտրականության վերաբերյալ յուրաքանչյուր հանրային հաղորդագրություն միաժամանակ տեղեկացնի նաև, թե ինչ կարող է անել անձը, եթե բախվի խտրականության:
- Ապահովել, որ իրազեկվածության նյութերը հստակ անդրադառնան նաև ինտերսեկցիոնալ խտրականությանը՝ ցույց տալով, թե ինչպես կարող են անձինք միաժամանակ մի քանի հիմքերով բախվել բազմապատկված անբարենպաստ իրավիճակների, օրինակ՝ լինել հաշմանդամություն ունեցող կին, ազգային փոքրամասնության տարեց ներկայացուցիչ կամ ցածր եկամուտ ունեցող տեղահանված անձ:

Թիրախային ներգրավում եվ խտրականության ենթարկվելու ռիսկ ունեցող խմբերի պաշտպանություն

- Իրականացնել համայնքային մակարդակում թիրախային ներգրավման միջոցառումներ այն բնակչության խմբերի հետ, որոնք հատկապես բարձր ռիսկի են ենթարկվում խտրականության, օրինակ՝ Լեռնային Ղարաբաղից տեղահանված անձանց:
- Բարձրացնել խոցելի խմբերի տեսանելիությունը տարբեր մեդիա հարթակների և հանրային հաղորդակցման նախաձեռնությունների միջոցով՝ միաժամանակ ապահովելով, որ այդ միջոցառումները ուղեկցվեն իրավունքների, իրավական պաշտպանության և առկա պաշտպանության միջոցների վերաբերյալ հստակ տեղեկատվությամբ: Այս նախաձեռնությունների մշակման և իրականացման գործընթացում պետք է ներգրավվեն նաև թիրախային համայնքների ներկայացուցիչները՝ մշակութային համատեքստին համապատասխանությունն ու արդյունավետությունն ապահովելու նպատակով:
- Ստեղծել մշտադիտարկման հատուկ խմբեր՝ խտրականության դեմ պայքարին ուղղված միջոցառումների արդյունավետությունը բարձրացնելու նպատակով: Մշտադիտարկման խմբերը կարող են կարևոր դեր ունենալ խտրականության դեպքերի վերահսկման, փաստաթղթավորման և հանրայնացման, ինչպես նաև դրանց կանխարգելման և արձագանքմանն ուղղված միջոցառումների իրականացման գործում:
- Մշակել թիրախային միջամտություններ՝ հիմնված ինտերսեկցիոնալ մոտեցման վրա՝ ընդունելով, որ խոցելի խմբերի ներսում առանձին անձինք կարող են բախվել լրացուցիչ և բազմապատկված անբարենպաստ իրավիճակների՝ պայմանավորված հատվող բնութագրերով: Օրինակ՝ տեղահանված անձանց համար նախատեսված ծրագրերը պետք է հաշվի առնեն նաև տվյալ խմբի ներսում առկա գենդերային, հաշմանդամության և սոցիալ-տնտեսական կարգավիճակի տարբերությունները:

Հավասար հասանելիության և սոցիալ-տնտեսական ներառման ամրապնդում

Հետազոտությունը ցույց է տալիս, որ իրագեկված լինելը բավարար չէ խտրականություններ կանխելու կամ դրա հետևանքները մեղմելու համար: Օրինակ՝ որակական տվյալները վկայում են, որ մասնագիտական որակավորում կամ անկախ եկամուտ չունեցող կանայք կարող են լուրջ խտրականության մասին, հատկապես ընտանեկան բռնության դեպքերում, քանի որ բարձրաձայնելը կարող է նշանակել տնտեսական անվտանգության իրենց միակ աղբյուրի կորուստ (Բաժին 3.6.2): Նմանապես, հաշմանդամություն ունեցող անձինք բախվում են բազմակի խոչընդոտների. մատչելիության սահմանափակումները, սոցիալական մեկուսացումը և ընտանիքի անդամներից կախվածությունը նվազեցնում են բողոք ներկայացնելու հավանականությունը (Բաժին 3.6.1): Այս խոչընդոտները հաճախ ավելի են խորանում, երբ անձը միաժամանակ պատկանում է ռիսկի ենթակա մեկից ավելի խմբերի, ինչը պահանջում է միջոցառումներ, որոնք հստակորեն հաշվի են առնում ինտերսեկցիոնալ անբարենպաստությունը՝ յուրաքանչյուր հատկանիշը մեկուսացված դիտարկելու փոխարեն: Հետևաբար, տնտեսական և սոցիալական ներառման ամրապնդումը ոչ թե իրավական բարեփոխումների երկրորդական լրացում է, այլ իրավական պաշտպանության մեխանիզմների արդյունավետության նախապայման: Մասնավորապես, խտրականության առանձնահատուկ խոցելի խմբերի ինտեգրումն ու ներառումը պետք է լինեն քաղաքականության առանցքային նպատակ:

Քաղաքականության առաջարկները հետևյալն են.

- Ընդլայնել աշխատաշուկայում պահանջարկ ունեցող հմտությունների և մասնագիտությունների համար կարճաժամկետ և երկարաժամկետ մասնագիտական վերապատրաստման ու աշխատաշուկայի ինտեգրման ծրագրերի հասանելիությունը:
- Ավելացնել մատչելի գնով երեխաների խնամքի ծառայությունների և վաղ մանկության կրթական հաստատությունների՝ մանկապարտեզների, առկայությունն ու հասանելիությունը, այդ թվում՝ գյուղական բնակավայրերում:
- Բարձրացնել բռնության և խտրականության ենթարկված անձանց համար ճգնաժամային կենտրոնների և իրավաբանական աջակցության ծառայությունների առկայությունն ու հասանելիությունը բոլոր մարզերում, ոչ միայն Երևանում, ինչպես նաև ապահովել դրանց համակարգված մշտադիտարկումը Աշխատանքի և սոցիալական հարցերի նախարարության կողմից:
- Ընդլայնել պետության կողմից պատվիրակված սոցիալական ծառայությունների մատուցումը քաղաքացիական հասարակության կազմակերպություններին, այդ թվում՝ պետական սոցիալական պատվերի մեխանիզմի միջոցով, հատկապես մարզային մակարդակում աջակցության ծառայություններ տրամադրելու համար, որտեղ նման ծառայությունները ներկայումս բացակայում են կամ անմատչելի են:
- Համայնքների հետ համագործակցությամբ իրականացնել թիրախային միջոցառումներ՝ ուղղված ազգային փոքրամասնությունների համայնքներում գենդերային անհավասարության, վաղ ամուսնության և կրթությունից դուրս մնալու խնդիրների հաղթահարմանը: Առաջնահերթություն տալ եզրիական և մոլոկանական համայնքներում աղջիկների կրթության իրավունքի և ամուսնության օրինական տարիքի վերաբերյալ իրագեկվածության աշխատանքներին՝ սերտորեն համագործակցելով համայնքների ներկայացուցիչների և Կրթության, գիտության, մշակույթի և սպորտի նախարարության հետ, քանի որ հետազոտությունը վաղ ամուսնությունը և կրթությունից դուրս մնալը բացահայտել է որպես այս համայնքներում խտրականության կոնկրետ և փաստագրված դրսևորումներ:

Իրավական դաշտի և արդարադատության հասանելիության ամրապնդում

Հետազոտությունը բացահայտում է մի շարք իրավական բացեր, որոնք վնասում են խտրականության հաճախակի թիրախ հանդիսացող որոշ խմբերի շահերին և թուլացնում նրանց պաշտպանությունը: Դրանց թվում է խտրականության սահմանափակ իրավական սահմանումը, որը հնարավորություն չի տալիս բացահայտել և ճանաչել խտրականության բազմաթիվ ձևեր, ինչպես նաև մշակել դրանց համապատասխան իրավական արձագանքներ: Մեկ այլ կարևոր խնդիր է այն, որ ընդունված օրենքները հաճախ հետևողականորեն չեն կիրառվում, իսկ իրավակիրառ պրակտիկայում առկա են էական մարտահրավերներ:

Հետևաբար, քաղաքականության առաջարկները ներառում են.

- Արագորեն ընդունել Հայաստանի Հանրապետությունում խտրականության դեմ պայքարի ամուր, համապարփակ և արդյունավետ կիրարկելի օրենք՝ ապահովելով խտրականությունից լիարժեք պաշտպանություն՝ միջազգային և Եվրոպայի խորհրդի չափանիշներին համապատասխան:
- Ընդունել «Հաշմանդամություն ունեցող անձանց իրավունքների մասին» օրենքի (2021 թ.) կիրարկումն ապահովող ենթաօրենսդրական ակտեր՝ այդ օրենքով նախատեսված մատչելիության, ողջամիտ հարմարեցման և իրավունակության դրույթները գործնականում կիրառելու նպատակով:
- Վերանայել և, անհրաժեշտության դեպքում, փոփոխել Քրեական օրենսգիրքը և Աշխատանքային օրենսգիրքը՝ ապահովելու, որ խտրականության հետ կապված իրավախախտումների համար նախատեսված պատիժները լինեն համաչափ, արդյունավետ և զսպող, ինչպես պահանջվում է Ռասայական խտրականության բոլոր ձևերի վերացման մասին կոնվենցիայի 4-րդ հոդվածով և ՄԻԵԿ-ով Հայաստանի ստանձնած պարտավորությունների շրջանակում:
- Արդարադատության նախարարությունը՝ Աշխատանքի և սոցիալական հարցերի նախարարության և համապատասխան ոլորտային նախարարությունների հետ համագործակցությամբ, պետք է մշակի և տարածի խտրականության դեմ օրինակելի դրույթներ՝ հաստատությունների պաշտոնների նկարագրերում և աշխատակիցների վարքագծի կանոնագրքերում ներառելու համար՝ սկսելով պետական հատվածի գործատուներից: Մարդու իրավունքների պաշտպանի գրասենյակը պետք է ընդգծի պետական հատվածի գործատուների կողմից խտրականության դեմ օրինակելի դրույթների ընդունման կարևորությունը, օրինակ՝ համապատասխան հաստատություններին պարբերական տեղեկատվական հարցումներ ուղարկելու միջոցով, և դրանց կատարման մակարդակի մասին զեկուցի Ազգային ժողովին ներկայացվող իր գործող տարեկան զեկույցի շրջանակում:
- Ընդլայնել պետության կողմից ֆինանսավորվող իրավաբանական օգնությունը՝ ներառելով խտրականության դեպքերը: Քաղաքացիական հասարակության իրավաբանական օգնություն տրամադրող կազմակերպությունները, որոնք ներկայումս կրում են խոցելի խմբերի իրավական աջակցություն տրամադրելու հիմնական բեռը, պետք է ստանան բավարար և կանխատեսելի պետական համաֆինանսավորում պետական սոցիալական պատվերի մեխանիզմի միջոցով:
- Պարզեցնել բոլոր ներկայացնելու ընթացակարգերը և նվազեցնել ֆինանսական ու ընթացակարգային խոչընդոտները:

- Փոփոխություններ կատարել Աշխատանքային օրենսգրքում և համապատասխան այլ օրենքներում, ինչպես նաև ստեղծել մասնագիտացված հանձնաժողովներ: Աշխատանքային օրենսգրքի փոփոխություններով պետք է սահմանվեն գործատուների հստակ պարտականություններ՝ աշխատավայրում խտրականությունը և ոտնձգությունները կանխելու ու դրանց արձագանքելու համար, ներառյալ՝ որոշակի չափից մեծ կազմակերպություններում ներքին պատասխանատու ստորաբաժանման նշանակումը:

Խտրականության ենթարկվելու առավել բարձր ռիսկ ունեցող խմբերի հետ աշխատող հաստատությունների մասնագիտական կարողությունների ամրապնդում

Հետազոտությունը բացահայտում է մի շարք խնդիրներ և կառուցվածքային խոչընդոտներ, որոնք սահմանափակում են խտրականության ենթարկվելու ռիսկի ունեցող խմբերի հետ աշխատող հաստատությունների արդյունավետությունը: Մասնավորապես, անհրաժեշտ է մշակել ինստիտուցիոնալ ուղեցույցներ՝ խտրականության դեպքերի բացահայտմանն ու դրանց արձագանքմանը նպաստելու համար: Սա պետք է լրացվի բավարար ռեսուրսների տրամադրմամբ՝ ապահովելու խոցելի խմբերի հետ աշխատող անձնակազմի համակարգված, բարձրորակ և շարունակական մասնագիտական վերապատրաստումը՝ դրվագային կամ մեկանգամյա նախաձեռնությունների վրա հիմնվելու փոխարեն:

Արդյունքները նաև ցույց են տալիս, որ ոստիկանության ծառայողներին, քննիչներին, դատավորներին և արդարադատության ոլորտի այլ մասնագետներին անհրաժեշտ են լրացուցիչ աջակցություն, ուղղորդում և վերապատրաստում նրանց տրամադրելու խտրականությունը, հատկապես անուղղակի խտրականությունը, բացահայտելու և դրան արձագանքելու համար անհրաժեշտ հայեցակարգային և իրավական գործիքներ:

Առաջարկներ

- Շարունակական կարողությունների զարգացումը պետք է հիմնվի վերապատրաստողների վերապատրաստման և շղթայական վերապատրաստման մեթոդաբանությունների վրա, որոնց շրջանակում նախ վերապատրաստվում է մասնագետների հիմնական խումբը, որն այնուհետև գիտելիքը փոխանցում է գործընկերներին և, անհրաժեշտության դեպքում, ավելի լայն համայնքին: Նման վերապատրաստումները պետք է լինեն շարունակական և ինստիտուցիոնալացված, այլ ոչ թե իրականացվեն որպես մեկանգամյա նախաձեռնություններ:
- Խտրականության ենթարկվելու ռիսկ ունեցող խմբերի հետ աշխատող հանրային ոլորտի մասնագետների ազգային վերապատրաստման ծրագիրը պետք է հիմնված լինի հստակ ինստիտուցիոնալ լիազորության վրա: Մարդու իրավունքների պաշտպանի գրասենյակը՝ համապատասխան ոլորտային նախարարությունների հետ միասին, պետք է մշակի խտրականության կանխարգելման և դրան արձագանքելու կարողությունների շրջանակ, որը հետագայում կարող է հիմք ծառայել հավատարմագրված մասնագիտական վերապատրաստման մոդուլների համար՝ ներառված ոստիկանության ծառայողների, սոցիալական աշխատողների, առողջապահության ոլորտի մասնագետների, ուսուցիչների և այլոց նախնական և աշխատանքային վերապատրաստման համակարգերում: Կարողությունների շրջանակը պետք է հստակ ներառի ինտերսեկցիոնալ խտրականությունը՝ մասնագետներին հնարավորություն տալով ճանաչելու այն իրավիճակները, երբ հատվող բնութագրերը բազմապատկում են անձի՝ խտրական վերաբերմունքի են-

թարկվելու ռիսկը: Եվրոպայի խորհուրդը և Ռասիզմի և անհանդուրժողականության դեմ եվրոպական հանձնաժողովը նման կարողությունների զարգացման ոլորտում կայացած գործընկերներ են և ունեն Հայաստանի համար գործող ծրագրեր, որոնք հնարավոր է օգտագործել: Նման վերապատրաստումների առաջնահերթ թիրախային խմբերը պետք է ներառեն հանրային պաշտոնյաներին, իրավապահ և դատական համակարգերի ներկայացուցիչներին, այդ թվում միջին օղակի հանրային ծառայողներին և համայնքային ոստիկանության ծառայողներին, մասնավոր հատվածի գործատուներին, հատկապես՝ հավաքագրման և մարդկային ռեսուրսների կառավարման դերերում աշխատողներին, ինչպես նաև առաջնագծում աշխատող մասնագետներին, ներառյալ ուսուցիչներին, առողջապահության ոլորտի աշխատողներին, սոցիալական աշխատողներին և լրագրողներին:

- Մշակել համատեքստին համապատասխան ուղեցույցներ համապատասխան հաստատությունների պաշտոնատար անձանց և առաջնագծում աշխատող աշխատակիցների համար՝ խտրականությունը բացահայտելու և դրան արձագանքելու վերաբերյալ՝ հաշվի առնելով նրանց գործառնությունների և գործունեության ոլորտների առանձնահատկությունները:

Բողոքարկման մեխանիզմների և տուժողների պաշտպանության բարելավում

Հետազոտությունը բացահայտել է հաղորդման ցածր մակարդակի առկայությունը հինգ տարբեր պատճառ. ա) ընթացակարգային և ֆինանսական բեռը, բ) հաստատությունների նկատմամբ անվստահությունը, գ) սոցիալական հետևանքների վախը, այդ թվում՝ ընտանիքի ճնշումը, համայնքի դատապարտումը և օտարացումը, դ) սահմանափակ իրավական իրազեկվածությունը այն մասին, թե խտրականության որ դեպքերն են ենթակա հաղորդման, և ե) հաշմանդամություն ունեցող անձանց դեպքում բողոքարկման մեխանիզմների հասանելիության լրացուցիչ ֆիզիկական և հաղորդակցական խոչընդոտները: Հետևաբար, արդյունավետ խրախուսման մեխանիզմները պետք է անդրադառնան բոլոր հինգ պատճառներին, այլ ոչ միայն ընթացակարգերի պարզեցմանը:

Հետևաբար, քաղաքականության առաջարկությունները ներառում են.

- Ստեղծել խտրականության վերաբերյալ բողոքների ներկայացման համար հստակ ճանաչելի, հատուկ խտրականության վերաբերյալ բողոքների, հաղորդումների ներկայացման առցանց հարթակ, որը կգործի Մարդու իրավունքների պաշտպանի գրասենյակի իրավասության ներքո⁷⁸: Ստեղծել Մարդու իրավունքների պաշտպանի գրասենյակի իրավասության ներքո գործող, խտրականության վերաբերյալ բողոքների ներկայացման համար հստակ ճանաչելի թվային հարթակ՝ որպես առանձին հարթակ կամ Մարդու իրավունքների պաշտպանի պաշտոնական կայքի առանձին բաժին: Հարթակը պետք է տրամադրի խտրականության, բողոքարկման ընթացակարգերի և հասանելի աջակցության ծառայությունների վերաբերյալ պարզ և մատչելի տեղեկատվություն, ապահովի անվտանգ (ներառյալ՝ անանուն) հաղորդումների ներկայացման և համապատասխան ծառայություններին ուղղորդման հնարավորություն, ինչպես նաև հավաքագրի անանունացված, տարանջատված տվյալներ՝ Մարդու իրավունքների պաշտպանի կողմից խտրականության մշտադիտարկման և հաշվետվողականության ամրապնդման

78. օրինակ՝ Նիդերլանդների discriminatie.nl հարթակ

նպատակով: Այն պետք է լինի հասանելի հաշմանդամություն ունեցող անձանց համար և հասանելի լինի ազգային հիմնական փոքրամասնությունների և միգրանտների համայնքների լեզուներով: Այս հարթակը կարող է մշակվել խտրականության դեմ սպասվող օրենքով նախատեսվող ինստիտուցիոնալ մեխանիզմին զուգահեռ կամ դրա շրջանակում:

- Ամրապնդել Մարդու իրավունքների պաշտպանի գրասենյակի գործող շուրջօրյա (24/7) թեժ գիծը՝ խտրականության վերաբերյալ բողոքների արդյունավետ ընդունման և դրանց արձագանքման կարողություններն առավել զարգացնելու նպատակով: Թեժ գիծը կարող է ներառել հստակ ճանաչելի ընտրության հնարավորություն (օրինակ՝ ավտոմատացված հեռախոսային ընտրացանկի միջոցով), որը զանգահարողներին կուղղորդի այն աշխատակիցներին, որոնք ունեն խտրականության, այդ թվում՝ անուղղակի և ինտերսեկցիոնալ խտրականության, բացահայտման և դրան արձագանքելու մասնագիտացված պատրաստվածություն: Բոլոր առաջնագծում աշխատող աշխատակիցները կարող են օգտվել խտրականության հնարավոր դեպքերը ճանաչելու և համապատասխան ուղղորդում ապահովելու վերաբերյալ հիմնական վերապատրաստումներից: Թեժ գծի համարը և խտրականության թվային հարթակը (կամ խտրականությանը նվիրված առանձին վեբ էջը) պետք է հստակ ներկայացվեն իրազեկվածության բարձրացման բոլոր նյութերում: Բացի այդ, Մարդու իրավունքների պաշտպանի գրասենյակը կարող է համակարգված կերպով հավաքագրել և վարել թեժ գծի միջոցով ստացված դեպքերի վիճակագրությունը, որը կարող է արդյունավետորեն համադրվել համապատասխան պետական հաստատություններից ստացվող վարչական տվյալների և վիճակագրության հետ: Այս համակցված տվյալների բազան կարող է ամրապնդել խտրականության վերաբերյալ ազգային ապացուցողական հիմքը և նպաստել առավել արդյունավետ, հետևողական և ապացույցների վրա հիմնված որոշումների կայացմանը:
- Մշակել և տարածել հանրության համար մատչելի, պարզ լեզվով ուղեցույց՝ Մարդու իրավունքների պաշտպանի գրասենյակ խտրականության վերաբերյալ բողոք ներկայացնելու ընթացակարգի մասին, որը հասանելի կլինի հայերենով և հիմնական ազգային փոքրամասնությունների լեզուներով (եզդիերեն/քուրմանջի, ռուսերեն, ասորերեն և անգլերեն) և կտարածվի համայնքային կենտրոնների, առողջապահական հաստատությունների, համայնքային կառույցների, կրթական հաստատությունների, պետական մարմինների և այլ համապատասխան վայրերի միջոցով:
- Տրամադրել մատչելի տեղեկատվություն պետական աջակցության գործող մեխանիզմների վերաբերյալ, ներառյալ Աշխատանքի և սոցիալական հարցերի նախարարության ծառայությունները, ընտանեկան բռնության գոհերի համար նախատեսված պետական ճգնաժամային կենտրոնները և հասարակական կազմակերպությունների ապաստարանները:

Մշտադիտարկման, տվյալների հավաքագրման և ապացուցողական հենքի ամրապնդում

Սույն հետազոտությունը Հայաստանում խտրականության վերաբերյալ բնակչության շրջանում իրականացված առաջին համապարփակ հարցումն է և, որպես այդպիսին, զգալի ներդրում է ապացուցողական հենքի ձևավորման գործում: Սակայն մեկ հետազոտությունը չի կարող փոխարինել կայուն մշտադիտարկման համակարգին: Հետևաբար, առաջարկվում են հետևյալ միջոցառումները՝ ապահովելու համար, որ Հայաստանում խտրականության վերաբերյալ տվյալները համակարգված կերպով ստեղծվեն, թարմացվեն և օգտագործվեն:

Միջոցառումներ

- Խտրականությանը վերաբերող մոդուլներ ներառել գործող ազգային վիճակագրական հետազոտություններում, մասնավորապես՝ Հայաստանի Հանրապետության վիճակագրական կոմիտեի կողմից իրականացվող Կենսապայմանների ամբողջացված հետազոտությունում (ILCS)՝ կիրառելով միջազգային ստանդարտացված գործիքներ, այդ թվում՝ հաշմանդամության վերաբերյալ Վաշինգտոնյան խմբի կարճ հարցաշարը (Washington Group Short Set), որպեսզի հնարավոր լինի ժամանակի ընթացքում հետևել միտումներին:
- Ապահովել խտրականության վերաբերյալ բողոքների տարանջատված տվյալների համակարգված հավաքագրումը Ոստիկանության, Գլխավոր դատախազության և Մարդու իրավունքների պաշտպանի գրասենյակի կողմից՝ օգտագործելով միասնական սահմանումների շրջանակ, որը կհամապատասխանի խտրականության դեմ սպասվող օրենքին, և այդ տվյալները հրապարակել տարեկան: Խտրականության ազգային թվային հարթակի և թեժ գծի միջոցով ստացվող տվյալները պետք է ներառվեն միջգերատեսչական խտրականության տվյալների հաշվետվությունում՝ որպես առանձին տվյալների հոսք, որն արտացոլում է այն փորձառությունները, որոնք երբեք չեն հասնում պաշտոնական բողոքարկման ուղիներով և, այդպիսով, հնարավորություն է տալիս գնահատել չհաղորդված խտրականության «թաքնված մակարդակը», որը սույն հետազոտության ընթացքում բազմիցս ընդգծված ապացուցողական կարևոր բացերից մեկն է:
- Տվյալների հավաքագրման համակարգերը պետք է նախագծվեն այնպես, որ հնարավոր լինի իրականացնել ինտերսեկցիոնալ վերլուծություն՝ գրանցելով ոչ միայն մեկ հիմքով խտրականությունը, այլև այն դեպքերը, երբ միաժամանակ փոխազդում են մի քանի հատկանիշներ: Բողոքների գրանցման ձևաթղթերը և հարցման գործիքները պետք է հնարավորություն տան միաժամանակ արձանագրելու խտրականության մի քանի հիմքեր՝ ապահովելով բազմապատկված անբարենպաստության օրինաչափությունների բացահայտումն ու դրանց ժամանակային մշտադիտարկումը:
- Ինստիտուցիոնալացնել խտրականության ընկալումների, վերաբերմունքների և փորձառությունների վերաբերյալ կանոնավոր ազգային հետազոտության անցկացումը (յուրաքանչյուր 3–5 տարին մեկ)՝ օրենսդրական, ինստիտուցիոնալ կամ իրազեկվածության բարձրացման միջամտություններից հետո փոփոխություններին հետևելու նպատակով: Հետագա հետազոտությունները պետք է հիմնվեն նաև նախորդ փուլերի փորձի վրա՝ պարբերաբար վերանայելով և կատարելագործելով հարցաշարը, այդ թվում՝ հստակեցնելով և փորձարկելով խտրականության անձնական փորձառություններին վերաբերող հիմնական հասկացություններն ու հարցերը՝ տվյալների որակը, համադրելիությունը և հարցվածների մեկնաբանությունների ճշգրտությունը բարելավելու նպատակով: Այս վերանայման գործընթացում պետք է շարունակեն ներգրավվել համապատասխան շահագրգիռ կողմերը՝ ապահովելու համար, որ հարցաշարի բարելավումները հիմնված լինեն տարբեր տեսակետների, նոր առաջացող խնդիրների և գործնական իրականացման փորձի վրա:

Մանրամասների համար տե՛ս Առաջարկությունների մատրիցը՝ Հավելված 5-ում

Աղբյուրներ և գրականություն

Access to Justice for Persons with Disabilities in Armenia. (n.d.). Yerevan: EPF Armenia.

https://epfarmeria.am/sites/default/files/Document/Access_to_Justice_by_People_with_Disabilities.pdf

Armenian Public Radio. (n.d.). Armenian and Yezidi Traditions Are Similar: Is Forced Early Marriage Changing?

<https://hy.armradio.am/archives/621729>

Armtimes.com. (n.d.). Identity and Traditions: National Minorities Living in the Republic of Armenia Face Problems.

<https://armtimes.com/hy/article/120688>

Berger, P. L., & Luckmann, T. (1966). The Social Construction of Reality: A Treatise in the Sociology of Knowledge. New York: Anchor Books.

Bourdieu, P. (1994). Distinction. London: Routledge & Kegan Paul.

Bourdieu, P. (1995). Artistic Taste and Cultural Capital. Culture & Society. Cambridge: Cambridge University Press.

Civil Service Office of the Republic of Armenia. (n.d.). Combating Discrimination [training material].

<https://cso.gov.am/training-programs/15/download-attachment>

Convention on the Rights of Persons with Disabilities. (2006). Geneva: United Nations.

<https://www.ohchr.org/en/instruments-mechanisms/instruments/convention-rights-persons-disabilities>

Council of Europe, Advisory Committee on the Framework Convention for the Protection of National Minorities.

(2024). Fifth Opinion on Armenia. <https://rm.coe.int/5th-op-armenia-en/1680aa2a81/>

Council of Europe. (n.d.). Discussion Exercises for Developing Arguments with Lawyers in Discrimination Cases.

<https://rm.coe.int/168048a6ff>

Council of Europe. (n.d.). European Convention on Human Rights. Strasbourg.

https://www.echr.coe.int/documents/d/echr/convention_ENG

Council of Europe. (2011). Istanbul Convention: Convention on Preventing and Combating Violence against Women and Domestic Violence. Treaty Series.

<https://rm.coe.int/brochure-questions-answers-correct-version-in-arm/native/1680b45262>

Council of Europe. (2026). Guide on Article 14 of the European Convention on Human Rights and Article 1 of Protocol No. 12. Strasbourg: Council of Europe.

https://ks.echr.coe.int/documents/d/echr-ks/guide_art_14_art_1_protocol_12_eng

Council of Europe. (n.d.). Manifestations of Discrimination Against Persons with Disabilities.

<https://rm.coe.int/unison-discrimination-survey-report/1680a25dfe>

Council of Europe. (n.d.). Sixth Periodic Report of the Republic of Armenia under Article 25(2) of the Framework Convention for the Protection of National Minorities.

<https://rm.coe.int/6th-sr-armenia-am/1680b19fb4>

Committee on Economic, Social and Cultural Rights. (2009). General Comment No. 20: Non-discrimination in Economic, Social and Cultural Rights. Geneva: United Nations.

<https://www.ohchr.org/en/documents/general-comments-and-recommendations/general-comment-no-20-2009-non-discrimination>

- Convention against Discrimination in Education. (1960). Paris: UNESCO.
<https://www.unesco.org/en/legal-affairs/convention-against-discrimination-education>
- Convention on the Elimination of All Forms of Discrimination against Women. (1979). New York: United Nations.
<https://www.ohchr.org/en/instruments-mechanisms/instruments/convention-elimination-all-forms-discrimination-against-women>
- European Commission. (n.d.). Discrimination in the European Union [Eurobarometer survey].
<https://europa.eu/eurobarometer/surveys/detail/2972>
- European Union Agency for Fundamental Rights & Council of Europe. (2018). Handbook on European Non-Discrimination Law (2018 edition). Luxembourg: Publications Office of the European Union.
https://fra.europa.eu/sites/default/files/fra_uploads/fra-2018-handbook-non-discrimination-law-2018_en.pdf
- European Court of Human Rights. (2012). B.S. v. Spain, Application No. 47159/08. Strasbourg: European Court of Human Rights. <https://hudoc.echr.coe.int/eng?i=001-112459>
- EPF Armenia. (n.d.). Report on the Implementation of the Concluding Observations of the UN Committee on the Elimination of All Forms of Discrimination against Women (CEDAW) Addressed to Armenia.
https://epfarmeria.am/sites/default/files/Document/Concluding%20Observations_CEDAW.docx.pdf
- Ghazaryan, A., & Grigoryan, V. (2015). Is It Expedient to Adopt a Separate “Non-Discrimination Law”? Legal research, Yerevan, p. 7. https://epfarmeria.am/sites/default/files/Document/Is_it_expedient_to_adopt_separate_nondiscrimination_law_research_2015_0.pdf
- Ghazaryan, A. (2019). Discrimination, Hate Crimes and Hate Speech in Armenia: Situation Analysis Report, pp. 16–20. Yerevan. <https://rm.coe.int/situational-analysis-armenia-hye/16809e49f2>
- Ghazaryan, A. (n.d.). Manual: Legal Remedies in Discrimination Cases. <https://rm.coe.int/168048a700>
- Ghazaryan, A. (n.d.). Research on Alleged Indirect Discrimination against Vulnerable Groups.
https://epfarmeria.am/sites/default/files/Document/Zaruhi_Research.pdf
- Government of the Republic of Armenia. (2014). Decision No. 303-N on Approving the Action Plan Derived from the National Strategy for the Protection of Human Rights. Yerevan. <https://www.arlis.am/hy/acts/89343>
- Government of the Republic of Armenia. (2019). Decision No. 1978-L on Approving the National Strategy for the Protection of Human Rights and the 2020–2022 Action Plan. Yerevan. <https://www.arlis.am/hy/acts/183444>
- Government of the Republic of Armenia. (2023). Decision No. 1674-L on Amendments to Decision No. 1978-L. Yerevan. <https://www.arlis.am/hy/acts/183444>
- Government of the Republic of Armenia. (2024). Package of Draft Laws on Ensuring Legal Equality and Protection from Discrimination [public discussion draft]. <https://www.e-draft.am/projects/7408/about>
- Human Rights Defender of the Republic of Armenia. (2024). Annual Report on the Activities of the Human Rights Defender and the State of Human Rights Protection. Yerevan.
<https://ombuds.am/images/files/4d1335361f1f7e9fbcc1cfc10679701e.pdf>
- International Convention on the Elimination of All Forms of Racial Discrimination (1993). <https://www.ohchr.org/en/instruments-mechanisms/instruments/international-convention-elimination-all-forms-racial>
- International Covenant on Civil and Political Rights. (1966).
<https://www.ohchr.org/en/instruments-mechanisms/instruments/international-covenant-civil-and-political-rights>

International Covenant on Economic, Social and Cultural Rights. (1966). <https://www.ohchr.org/en/instruments-mechanisms/instruments/international-covenant-economic-social-and-cultural-rights>

International Labor Organization. (1958). Discrimination (Employment and Occupation) Convention, 1958 (No. 111). https://normlex.ilo.org/dyn/normlex/en/f?p=NORMLEXPUB:12100:0::NO::P12100_ILO_CODE:C111

International Labor Organization. (2019). Violence and Harassment Convention, 2019 (No. 190). Geneva: International Labor Organization. https://normlex.ilo.org/dyn/nrmlx_en/f?p=NORMLEXPUB:12100:0::NO::P12100_ILO_CODE:C190

Kronadaran. (2015). What Is Discrimination?
<https://kronadaran.am/wp-content/uploads/2016/02/հայ-Է-խոսքալկալնութիւն.pdf>

Klopf, D. W., & Park, M. (1982). *Cross Cultural Communication: An Introduction to Fundamentals*. Seoul: Hanshin Publishing Co.

National Assembly of the Republic of Armenia. (2013). Law on Ensuring Equal Rights and Equal Opportunities for Women and Men, HO-57-N. <https://www.arlis.am/DocumentView.aspx?DocID=83841>

National Assembly of the Republic of Armenia. (2015). Constitution of the Republic of Armenia, Article 29 (Prohibition of Discrimination). <https://www.arlis.am/hy/acts/102510>

National Assembly of the Republic of Armenia. (2017, amended 2024). Law on Prevention of Violence within the Family, Protection of Persons Subjected to Violence within the Family, and Restoration of Peace in the Family. <https://www.refworld.org/legal/legislation/natlegbod/2017/120293>

National Assembly of the Republic of Armenia. (2021). Law on the Rights of Persons with Disabilities, No. ZR-194. <https://www.arlis.am/hy/acts/152960>

National Assembly of the Republic of Armenia. (2024). Law on Amendments and Supplements to the Law on Prevention of Violence within the Family, Protection of Persons Subjected to Violence within the Family, and Restoration of Peace in the Family, HO-169-N. <https://www.arlis.am/DocumentView.aspx?docid=192526>

National Minorities of the Republic of Armenia in the Current Conditions of the Formation of Civil Society II. (n.d.). <https://arar.sci.am/Content/380306/HH%20azgayin%20pogramasnunutyunner@.pdf>

National Statistical Committee of the Republic of Armenia (ARMSTAT). (2021). Domestic Violence Against Women Survey: Analytical Report (p. 50). https://armstat.am/file/article/gbv_report_arm.pdf

Minasyan, A., & Toneyan, M. (n.d.). National Minorities' Rights in Armenia: Problems and Solutions.
https://www.concourt.am/pdf/uploads/68d528b449cf2_4.%20A.%20Manasyan,%20M.%20Toneyan_94-127.pdf

Ministry of Education, Science, Culture and Sports of the Republic of Armenia. (n.d.). National Minorities. Official website. <https://escs.am/am/static/nationalminorities?s=edu>

OSCE Office for Democratic Institutions and Human Rights (ODIHR). (2018). Interim Opinion on the Draft Law of the Republic of Armenia on Ensuring Equality before the Law. Warsaw: OSCE.

Oxygen NGO. (2024). On Gender Issues in the Workplace [guide].
https://oxygen.org.am/wp-content/uploads/2024/11/Easy-guided-manual_final.pdf

Pink Human Rights NGO. (2024). Annual Report: Human Rights Situation of LGBTQ+ Persons in Armenia. Yerevan. <https://pinkarmenia.org/wp-content/uploads/2025/05/lgbtreport2024hy.pdf>

Reich, W. (2016). *The Sexual Revolution*. Moscow: Profit Style; Serebryanye Niti.

Schütz, A. (2003). *The Meaningful Structure of the Everyday World: Essays in Phenomenological Sociology*. Moscow: Public Opinion Foundation Institute.

Weber, M. (2018). *Economy and Society: Essays in Understanding Sociology (Vol. III)*. Moscow: Higher School of Economics Publishing House.

Committee on the Elimination of Discrimination against Women. (2010). General Recommendation No. 28 on the Core Obligations of States Parties. <https://digitallibrary.un.org/record/711350?v=pdf>

Committee on the Rights of Persons with Disabilities. (2016). General Comment No. 3: Women and Girls with Disabilities. <https://www.ohchr.org/en/treaty-bodies/crpd/general-comments>

Committee on the Rights of Persons with Disabilities. (2018). General Comment No. 6: Equality and Non-Discrimination. <https://www.ohchr.org/en/documents/general-comments-and-recommendations/general-comment-no6-equality-and-non-discrimination>

European Court of Human Rights. (2017). *Carvalho Pinto de Sousa Morais v. Portugal*, Application No. 17484/15. <https://hudoc.echr.coe.int/eng#%7B%22itemid%22%3A%5B%22001-176013%22%5D%7D>

European Court of Human Rights. (2019). *J.D. and A. v. United Kingdom*, Applications Nos. 32949/17 & 34614/17. <https://hudoc.echr.coe.int/eng#%7B%22itemid%22%3A%5B%22001-196897%22%5D%7D>

UIC.am. (n.d.). *The Picture of Discrimination in Armenia: National Minorities*. <https://uic.am/7528>

UNFPA Armenia. (2016). *The Problem of Men and Gender Equality in Armenia: Report on the Results of a Sociological Survey*. https://armenia.unfpa.org/sites/default/files/pub-pdf/MEN-AND-GENDER-EQUALITY_ARM_July_2017_finalized_0.pdf

Unison. (2021). *Discrimination on the Ground of Disability in Armenia (Survey); Freedom of Religion and Children and Youth Belonging to National Minorities*. https://unison.am/upload/publications/Unison_Discrimination_Survey_Report_English.pdf

Women's Rights House. (n.d.). *The Manual of "Anatomy of Gender, Gender Stereotypes, Gender Discrimination, and Inequality"*. <https://womensrightshouse.org/en/the-manual-anatomy-of-gender-gender-gender-stereotypes-discrimination-and-inequality/>

Yezidis Consider Armenia Their Cultural Center. (n.d.). <https://www.irates.am/hy%3%84%E2%80%A0%C3%86%E2%80%99%C3%84%CB%9C%C3%A2%E2%82%AC%E2%84%A2/tl6NKj6rfIQsgezCvBvWBkR6QB>

Հավելվածներ

Հավելված 1. Տվյալներ և մեթոդաբանություն

Հայաստանում խտրականության վերաբերյալ ընկալումները, վերաբերմունքներն ու փորձառություններն ուսումնասիրելու նպատակով հետազոտությունում կիրառվել է համընկնող զուգահեռ համակցված (խառը) մեթոդաբանություն (տե՛ս [Գծապատկեր 39-ը](#)): Խառը մեթոդների մոտեցումն ընտրվել է ինչպես լայն ընդգրկում, այնպես էլ խորքային պատկերացում ապահովելու հնարավորության համար: Այս համադրությունը հնարավորություն է տալիս իրականացնել տվյալների եռանկյունացում՝ բարձրացնելով արդյունքների վավերականությունն ու հուսալիությունը, միաժամանակ հաշվի առնելով Հայաստանի տեղական հետազոտական պայմանները, այդ թվում՝ խտրականության, հաստատությունների նկատմամբ վստահության, ինչպես նաև տեղահանման, հաշմանդամության և գենդերային ինքնության/սեռական կողմնորոշման հետ կապված խոցելիությունների վերաբերյալ թեմաների զգայունությունը:

Գծապատկեր 39. Զուգահեռ համադրվող խառը մեթոդների հետազոտական դիզայն

Ավելի կոնկրետ՝ դաշտային աշխատանքների փուլում միաժամանակ իրականացնելու համար ընտրվել են տվյալների հավաքագրման հետևյալ երկու մոտեցումները, որոնք հնարավորություն են տվել փոխլրացնելու տվյալների հավաքագրման մեթոդները.

1. **Քանակական հեռախոսային հարցում.** ապահովում է Հայաստանի ողջ տարածքում ընկալումների, վերաբերմունքների և հարցվածների կողմից հաղորդված փորձառությունների վերաբերյալ ազգային ներկայացուցչական տվյալներ⁷⁹.
2. **Որակական հարցազրույցներ.** ապահովում են հիմնավորումների, խոչընդոտների և ապրած փորձառությունների վերաբերյալ խորքային պատկերացումներ:

79. Հայաստանի բջջային կապի ենթակառուցվածքն ապահովում են երեք հիմնական օպերատորներ՝ Viva-ն (Նաև հայտնի որպես Viva MTS), Team-ը (Telecom Armenia) և Ucom-ը: Այս օպերատորները ծառայություններ են մատուցում կիրառելով 2G, 3G, 4G և 5G տեխնոլոգիաների համակցություն: 2020 թ.-ի դրությամբ 2G և 3G ցանցերի ծածկույթն ընդգրկում էր Հայաստանի բնակչության համապատասխանաբար 99.8%-ը և 98.8%-ը, իսկ 4G/LTE ծառայությունը հասանելի էր բնակեցված տարածքների 99%-ում: Հետևաբար, պատահական թվերի հավաքագրման (RDD) մեթոդը Հայաստանի պայմաններում ներկայացուցչական տվյալների հավաքագրման համար հանդիսանում է բարձր արդյունավետ և համապատասխան մոտեցում (տե՛ս [այստեղ](#)):

Սույն հետազոտությունում կիրառված խտրականության հայեցակարգային ըմբռնումը

Սույն զեկույցում «խտրականություն» եզրույթը կիրառվում է հիմնականում իր սոցիալական և փորձառական իմաստով՝ վերաբերելով ընկալվող անհավասար վերաբերմունքին կամ բացառմանը (հարցվածների կողմից ընկալված խտրականության փորձառություններին և դիտարկումներին): Եթե հստակ այլ բան չկա, խտրականությանը վերաբերող հղումները չեն հանդիսանում Հայաստանի Հանրապետության կամ միջազգային իրավունքի շրջանակում իրավական գնահատականներ: «խտրականություն» եզրույթի այս մեկնաբանությունն ու ըմբռնումը կիրառվում են ինչպես որակական, այնպես էլ քանակական վերլուծությունների նկատմամբ:

Սույն հետազոտության արդյունքները (թե՛ քանակական, թե՛ որակական տվյալները) հիմնված են հարցվածների՝ խտրականության վերաբերյալ անձնական փորձառությունների և ընկալումների վրա, ինչը նմանատիպ այլ հետազոտություններում լայնորեն կիրառվող մոտեցում է⁸⁰: Քանակական հարցումը չափում է հարցվածների սուբյեկտիվ փորձառություններն ու ընկալումները: Հնարավոր են իրավիճակներ, երբ խտրական գործողություն է տեղի ունեցել, սակայն այն որպես այդպիսին չի ընկալվել, քանի որ անձինք տեղյակ չեն, որ այն խտրականություն է, կամ այն դիտարկվում է որպես իրավաչափ: Հակառակ դեպքում, կարող են լինել նաև իրավիճակներ, որոնք վերապրվել կամ ընկալվել են որպես խտրականություն, սակայն չեն համապատասխանում խտրականության իրավական սահմանմանը: Քանակական տվյալներում ներկայացված փորձառությունների անհատական գնահատումը դուրս է սույն զեկույցի շրջանակից:

Քանակական բաղադրիչ. հեռախոսային հարցում

Հեռախոսային հարցման մեթոդը տրամադրում է Հայաստանի համար ազգային ներկայացուցչական տվյալներ խտրականության մի շարք հիմնական ասպեկտների վերաբերյալ, այդ թվում՝

- խտրականության վերաբերյալ հանրության ըմբռնման և ընկալումների,
- գերակշռող վերաբերմունքների և կարծրատիպերի,
- հարցվածների կողմից հաղորդված խտրականության անձնական փորձառությունների,
- խտրականության մասին հաղորդելուն խոչընդոտող գործոնների,
- քաղաքականությունների վերաբերյալ իրազեկվածության և հաստատությունների նկատմամբ վստահության,
- հանրային կարծիքի ձևավորման վրա ազդող տեղեկատվության աղբյուրների

Այս տվյալները սահմանում են ընդհանուր օրինաչափությունները, որոնք որակական բաղադրիչն առավել մանրամասնորեն համատեքստավորում է:

80. Տե՛ս, օրինակ՝ [“Discrimination in the European Union”](#) հետազոտություն, [“Exploring human rights awareness, attitudes and perception in Scandinavia”](#) հետազոտություն,

Թիրախային բնակչություն եվ ընտրանք

Հարցումն ընդգրկում է 18 և ավելի տարեկան այն անձանց, որոնք առնվազն երեք տարի անընդմեջ բնակվում են Հայաստանում՝ ապահովելով նրանց ընկալումների համապատասխանությունը սոցիալական, մշակութային, տնտեսական և քաղաքական համատեքստին, ինչպես նաև դրանց կայունությունը:

Ընդհանուր առմամբ իրականացվել է 2200 ամբողջական հարցազրույց, ինչը 95% վստահության մակարդակում ապահովում է $\pm 2.1\%$ սխալի սահման (նախագծային ազդեցությունը հաշվի առնելուց հետո՝ մոտավորապես $\pm 2.4\text{--}2.5\%$)⁸¹:

Ընտրանքի ձևավորման ռազմավարությունը հիմնված էր բջջային հեռախոսահամարների պատահական թվանշաններով հավաքման (RDD) մեթոդի վրա՝ ընդգրկելով բնակչության 99.3%-ը: Այս ռազմավարությունն ապահովում է հիմնական ժողովրդագրական բնութագրերի՝ մարզի, սեռի, տարիքի և կրթության, համամասնությունների ավտոմատ պահպանումը:

Թեև ընդհատված և չավարտված հարցազրույցները տվյալների շտեմարանում մասամբ ներառված են, հեռախոսային հարցման մեթոդաբանությունն ու դաշտային աշխատանքի պայմանները հնարավորություն չեն տալիս ճշգրիտ հաշվարկել հարցումից դուրս մնալու ընդհանուր մակարդակը:

Փորձնական հետազոտություն

Հիմնական դաշտային աշխատանքներից առաջ իրականացվել է փորձնական հետազոտություն՝ հարցման գործիքը, տվյալների հավաքագրման ընթացակարգերը և հետազոտության ընդհանուր իրագործելիությունը փորձարկելու նպատակով: Փորձնական դաշտային աշխատանքներն իրականացվել են 2025 թ.-ի հոկտեմբերի 24–25-ին և ներառել են 30 հեռախոսային հարցում, որոնք անցկացրել են վերապատրաստված հարցազրուցավարները և ՀՌԿԿ-Հայաստան թիմի անդամները:

Փորձնական հետազոտության հիմնական նպատակը հարցաշարի կոգնիտիվ փորձարկումն էր, ինչպես նաև հարցերի ձևակերպումների հստակության, պատասխանների տարբերակների համապատասխանության, անցումների տրամաբանության աշխատանքի և խտրականության նման զգայուն թեմաներով հարցազրույցների անցկացման էթիկական ու գործնական կողմերի գնահատումը:

Փորձնական հետազոտության արդյունքներով բացահայտվել են կատարելագործում պահանջող մի շարք ուղղություններ, այդ թվում՝ հարցերի ձևակերպումների հստակեցումն ու պարզեցումը, համընկնող պատասխանների կատեգորիաների կարգավորումը, անցումների տրամաբանության ճշգրտումը և տվյալների հավաքագրման ընթացքում առաջացած փոքր տեխնիկական խնդիրների լուծումը: Այս դիտարկումները հիմք են ծառայել հիմնական հարցման մեկնարկից առաջ հարցաշարի համապարփակ վերանայման համար՝ ապահովելով հետազոտության նպատակներին ավելի լավ համապատասխանություն, հարցվածների կողմից հարցերի առավել լավ ըմբռնում և հարցազրույցի բեռի նվազեցում:

Փորձնական հետազոտության մանրամասն զեկույցը, ներառյալ նկարագրական վիճակագրությունը, բացահայտված մարտահրավերները և հարցաշարի առաջարկվող բոլոր փոփոխությունները, ներկայացված է Հավելված 2-ում:

81. Հարցաշարի կոգնիտիվ փորձարկման և կատարելագործման նպատակով իրականացվել է 30 պիլոտային հարցազրույց:

Տվյալների հավաքագրում

Տվյալները հավաքագրվել են հեռախոսային հարցման մեթոդով՝ SurveyCTO ծրագրային փաթեթի կիրառմամբ:

Քանի որ հարցումն իրականացվել է հեռախոսային հարցման մեթոդով, պատասխանների տարբերակները հարցագրուցավարները ներկայացրել են բանավոր, և որոշ դեպքերում հարցվածներին պատասխանների բոլոր տարբերակները միաժամանակ չեն ներկայացվել: Սա տարբերվում է ինքնուրույն լրացվող հարցումների ձևաչափերից, օրինակ՝ առցանց հարցումներից, որոնց դեպքում հարցվածները կարող են ընտրություն կատարելուց առաջ տեսողականորեն դիտարկել պատասխանների բոլոր տարբերակները: Արդյունքում պատասխանների բաշխումները կարող են արտացոլել հարցման եղանակով պայմանավորված ազդեցություններ, այդ թվում՝ ճանաչողական մշակման և հիշողության տարբերություններ: Սա պետք է հաշվի առնել արդյունքները մեկնաբանելիս, հատկապես բազմակի պատասխաններ նախատեսող հարցերի դեպքում:

Հարցման գործիք

Հայաստանում խտրականության վերաբերյալ ընկալումները, վերաբերմունքները և հարցվածների կողմից հաղորդված անձնական փորձառություններն ուսումնասիրելու նպատակով՝ որպես տվյալների հավաքագրման գործիք կիրառվել է ստանդարտացված հարցաշար: Այն համատեղ մշակվել է ՄԻԴԻ-ՄԻՊ խորհրդատվական խմբի հետ և ներառում է հետևյալ թեմատիկ բաժինները.

- խտրականության ըմբռնում,
- վերաբերմունքներ և կարծրատիպեր,
- անձնական և ականատես եղած փորձառություններ,
- հաղորդման գործելակերպեր և խոչընդոտներ,
- իրազեկվածություն և վստահություն,
- տեղեկատվության աղբյուրներ,
- ժողովրդագրական բնութագրեր:

Փակ պատասխանների տարբերակներից բացի ներառվել է նաև «Այլ» կատեգորիան, որը հարցվածներին հնարավորություն է տվել տրամադրել իրենց տեսակետները կամ փորձառություններն ավելի ճշգրիտ արտացոլող բաց պատասխան:

Զգայուն թեմաների դեպքում, օրինակ՝ սեռական կողմնորոշման կամ իրավապահ մարմիններում խտրականության վերաբերյալ հարցերում, կիրառվել են անուղղակի կամ փորձառության վրա հիմնված հարցադրման մեթոդներ՝ սոցիալական ցանկալիության կողմնակալությունը նվազեցնելու նպատակով (*տե՛ս հարցման գործիքը Հավելված 3-ում*):

Տվյալների մշակումը և վերջնական տվյալների շտեմարանը

Դաշտային աշխատանքներից հետո իրականացված ընթացակարգերը ներառել են՝

- տրամաբանական և վիճակագրական համապատասխանության ստուգումներ,
- պարատվյալների ինտեգրում և հետադարձ ստուգումների արդյունքների վավերացում,
- բաց պատասխանների կոդավորում,
- մարդահամարի ցուցանիշների հիման վրա կշիռների կիրառում,
- անսխառնացում և բոլոր անձնական նույնացուցիչների հեռացում⁸².

Կշռում

Կշռման հիմնական նպատակն էր ստացված ընտրանքը համապատասխանեցնել բնակչության բաշխմանը՝ ըստ հիմնական ժողովրդագրական բնութագրերի.

- սեռ՝ տղամարդ, կին,
- տարիքային խումբ՝ 18–29, 30–44, 45–59, 60 և ավելի⁸³,
- բնակավայրի տեսակ՝ մայրաքաղաք, այլ քաղաքային բնակավայր, գյուղական բնակավայր,
- կրթություն՝ նախնական կամ ավելի ցածր, միջնակարգ, մասնագիտական, բարձրագույն:

Վերլուծության ընթացքում կիրառվել են հարցման կշիռներ՝ հիմնված սեռի, տարիքային խմբի, բնակչության մարզի և կրթության մակարդակի վրա: Կշռման նպատակն էր ստացված ընտրանքը համապատասխանեցնել բնակչության բաշխմանը՝ ըստ այս հիմնական ժողովրդագրական բնութագրերի: Հետևաբար, արդյունքները կարող են համարվել Հայաստանի չափահաս բնակչության համար ներկայացուցչական՝ նշված փոփոխականների տեսանկյունից (*տե՛ս Աղյուսակ 2-ը*):

82. Վերջնական տվյալների շտեմարանը պատրաստվել է SPSS և CSV ձևաչափերով՝ մանրամասն կոդագրքով:

83. Քանի որ հարցվածները նշել էին իրենց ճշգրիտ տարիքը, կշռման նպատակով ստեղծվել է նոր փոփոխական՝ «տարիքային խումբ», որի միջոցով նրանք դասակարգվել են վերը ներկայացված տարիքային կատեգորիաների մեջ:

Աղյուսակ 2. Ընտրանքի և բնակչության բաշխումները

Բնութագրեր	Խումբ	Բնակչություն	Ընտրանք (մինչև կշռումը)	Տարբերություն	Ընտրանք (կշռումից հետո)	Տարբերություն
Տարիքային խումբ	18–29	16%	15%	1	16%	0
	30–44	27%	35%	-7	27%	0
	45–59	23%	24%	-1	23%	0
	60+	34%	26%	8	34%	0
	Հրաժարվում է պատասխանել	Տվյալներ չկան	<1%	Տվյալներ չկան	Տվյալներ չկան	Տվյալներ չկան
Սեռ	Տղամարդ	43%	41%	3	43%	0
	Կին	57%	60%	-3	57%	0
Կրթություն	Տարրական կամ ավելի ցածր	<1%	<1%	Տվյալներ չկան	<1%	0
	Միջնակարգ	51%	39%	12	51%	0
	Միջին մասնագիտական	24%	25%	-1	24%	0
	Բարձրագույն	25%	36%	-11	25%	0
	Հրաժարվում է պատասխանել	Տվյալներ չկան	<1%	Տվյալներ չկան	Տվյալներ չկան	Տվյալներ չկան
Բնակավայրի տեսակ	Մայրաքաղաք	32%	34%	-2	32%	0
	Այլ քաղաքային բնակավայր	29%	36%	-6	29%	0
	Գյուղական բնակավայր	39%	31%	8	39%	0
	Հրաժարվում է պատասխանել	Տվյալներ չկան	<1%	Տվյալներ չկան	Տվյալներ չկան	Տվյալներ չկան

Որակի ապահովում

Քանակական բաղադրիչի որակի ապահովումն իրականացվել է բազմափուլ արձանագրության համաձայն՝ տվյալների ամբողջականությունն ու հուսալիությունն ապահովելու նպատակով:

- Ղաշտային աշխատանքներից առաջ:** Հարցազրուցավարները մասնակցել են երկօրյա վերապատրաստման, որն ընդգրկել է հետազոտության նպատակները, էթիկական նկատառումները, հեռախոսային հարցման կիրառումը և հարցվածների հետ զգայուն թեմաների շուրջ հաղորդակցվելու առանձնահատկությունները: Իրական ժամանակում վերահսկողություն ապահովելու նպատակով ստեղծվել է ղաշտային աշխատանքների ներքին մշտադիտարկման վահանակ (Field Monitoring Internal Dashboard), իսկ SurveyCTO համակարգում ներդրված ավտոմատ ստուգումները վերահսկել են հարցազրույցների տևողությունը, ամբողջականությունը և տրամաբանական համապատասխանությունը:

- **Դաշտային աշխատանքների ընթացք:** Որակի ամենօրյա վերահսկողությունն իրականացվել է մշտադիտարկման վահանակի միջոցով՝ հետևելով հիմնական ցուցանիշներին (օրինակ՝ հարցազրույցների տևողությանը, «Չդժվարանում է պատասխանել» և «Հրաժարվում է պատասխանել» տարբերակների հաճախականությանը և միջքառորդային միջակայքի (IQR) միջոցով բացահայտված ծայրահեղ արժեքներին): Որակի վերահսկման մասնագետներն ստուգել են ձայնագրությունների 10%-ը (1:5 հարաբերակցությամբ) և իրականացրել 5–10% հետադարձ ստուգումներ: Հարցազրուցավարների հնարավոր ազդեցությունը բացահայտելու նպատակով վերլուծվել են նաև պարատվյալները:
- **Դաշտային աշխատանքներից հետո:** Տվյալների մաքրումն իրականացվել է երեք փուլով՝ ներառելով տրամաբանական և վիճակագրական ստուգումները, բաց պատասխանների կոդավորումը և հարցման կշիռների կիրառումը: Ներքին համաձայնականությունը գնահատելու նպատակով իրականացվել են հուսալիության ստուգումներ (օրինակ՝ Քրոնբախի ալֆայի հաշվարկ): Իրականացվել է նաև չպատասխանած համարվող տվյալների վերլուծություն, իսկ որակի ապահովման բոլոր ընթացակարգերը փաստաթղթավորվել են համապարփակ դաշտային զեկույցում (*տե՛ս Հավելված 3-ը*):

Որակական բաղադրիչ

Հետազոտության որակական բաղադրիչը նախատեսված է հարցման արդյունքները լրացնելու նպատակով՝ տրամադրելով խտրականության դիսամիկայի, ապրած փորձառությունների և ինստիտուցիոնալ արձագանքների վերաբերյալ խորքային պատկերացումներ: Այն ներառել է որակական տվյալների հավաքագրման երկու առանձին մեթոդ՝ առանցքային տեղեկատուների հարցազրույցներ և խորացված հարցազրույցներ՝ որպես դեպքային ուսումնասիրություններ:

Առանցքային տեղեկատուների հարցազրույցներ (ԱՏՀ)

Առանցքային տեղեկատուների հարցազրույցները հնարավորություն են տալիս ներկայացնելու հաստատությունների ներկայացուցիչների, փորձագետների և ոլորտի մասնագետների տեսակետները հետևյալ հարցերի վերաբերյալ.

- խտրականության ձևերն ու հիմնական պատճառները,
- հաղորդման և իրավական պաշտպանության խոչընդոտները,
- ինստիտուցիոնալ գործելակերպերը և կիրարկման բացերը,
- իրազեկվածության բարձրացման և շահերի պաշտպանության հնարավորությունները:

Ընդհանուր առմամբ իրականացվել է 12 առանցքային տեղեկատուների հետ հարցազրույց:

1. Դաշտային աշխատանքներից առաջ իրականացվել է չորս խորհրդակցական ԱՏՀ՝ հետևյալ ոլորտներից յուրաքանչյուրից մեկ ներկայացուցչի հետ՝ կրթություն, քաղաքացիական հասարակություն, իրավական ոլորտ և պետական կառավարում: Այս հարցազրույցների նպատակն էր կատարելագործել հարցման և որակական հարցազրույցների ուղեցույցները, բացահայտել զգայուն ոլորտները և ապահովել մշակութային համապատասխանությունը:

2. Այնուհետև, քանակական հետազոտության փուլում իրականացվել է ևս ութ ԱՏՀ, որոնց մասնակիցները նպատակային կերպով ընտրվել են՝ խտրականության համակարգային և ինստիտուցիոնալ կողմերի, այդ թվում՝ խտրականության դեմ միջոցառումների իրականացման և կիրարկման վերաբերյալ ըմբռնումը խորացնելու, ինչպես նաև իրազեկվածության բարձրացման հնարավորություններն ու մարտահրավերները բացահայտելու նպատակով: (Տե՛ս ընտրության մատրիցը Հավելված 4-ում):

Խորին հարցազրույցներ (ԽՀ)

Իրականացվել է չորս ԽՀ՝ որպես ինտերսեկցիոնալ դեպքային ուսումնասիրություններ, որոնց մասնակիցներն ընտրվել են հարցվածների շրջանում: Ընտրանքի ռազմավարությունը հիմնված էր 2x2 քառակուսային մոդելի վրա, որը համադրում է խոցելիության (V) հատկանիշները (V՝ 0–1՝ ի համեմատ ≥ 2 -ի) և խտրականության նախորդ փորձառությունը (ԽՓ՝ այո՝ ի համեմատ ոչ-ի): Այս մոտեցումն ապահովել է տարբեր պատմությունների ներկայացվածությունը (օրինակ՝ խտրականության բարձր ռիսկ ունեցող, սակայն դրա մասին քիչ հաղորդած անձինք և հակառակը): Համապատասխանաբար, ԽՀ մասնակիցները խտրականության առնչությամբ ներկայացրել են չորս կատեգորիա⁸⁴:

1. խտրականության հետ կապված ենթադրվող խոցելիության հատկանիշներ չունեցող և խտրականության փորձառություն չունեցող անձինք (ԽՀ 1),
2. խտրականության հետ կապված ենթադրվող խոցելիության հատկանիշներ չունեցող, սակայն խտրականության փորձառություն ունեցող անձինք (ԽՀ 2),
3. խտրականության հետ կապված ենթադրվող խոցելիության հատկանիշներ ունեցող, սակայն խտրականության փորձառություն չունեցող անձինք (ԽՀ 3),
4. խտրականության հետ կապված ենթադրվող խոցելիության հատկանիշներ ունեցող և խտրականության փորձառություն ունեցող անձինք (ԽՀ 4):

Այս կատեգորիաների տարբերակման նպատակն էր ապահովել առավել համապարփակ պատկերացում հետևյալ հարցերի վերաբերյալ.

- խտրականության համատեքստերը, ինչպես նաև ընկալվող ռիսկի գործոնները, պաշտպանիչ գործոնները և դիմակայունությունը,
- խոցելիության տարբեր չափումների փոխազդեցությունը,
- հարցազրույցների մասնակիցների նկարագրած փորձառությունները և ներգրավված հաստատությունները,
- հաղթահարման անձնական ռազմավարությունները և դրանց ազդեցությունը առօրյա կյանքի վրա:

Մասնակիցների հավաքագրումն իրականացվել է հեռախոսային հարցման ընթացքում մասնակցության համաձայնության մեխանիզմի կիրառմամբ՝ մասնակիցների անվտանգությունն ու կամավոր համաձայնությունն ապահովելու նպատակով: Այս դեպքային ուսումնասիրությունները տրամադրել են նրբերանգված անձնական պատմություններ, որոնք ընդգծում են ինքնության, խոցելիության և ապրած փորձառության հատումը:

84. Խորքային հարցազրույցների (IDI) մասնակիցներն ընտրվել են հեռախոսային հարցման ընթացքում տրված հարցերին նրանց պատասխանների հիման վրա:

ԽՀ-ները տրամադրում են խտրականության ինտերսեկցիոնալ փորձառությունների հա-
րուստ, պատմողական նկարագրություններ: Դրանք հնարավորություն են տալիս ուսում-
նասիրելու այնպիսի բարդություններ, որոնք կառուցվածքային հարցումները չեն կարող
ամբողջությամբ ընդգրկել, այդ թվում հուզական արձագանքները, հաղթահարման ռազմա-
վարությունները և երկարաժամկետ հետևանքները:

ԽՀ մասնակիցների ընտրության ենթաչափանիշները

Հետազոտական խնդիրը բազմակողմանիորեն ուսումնասիրելու նպատակով ընտրության
գործընթացում լրացուցիչ կիրառվել են ենթաչափանիշներ, որոնք ընդգրկել են քաղա-
քային և գյուղական բնակավայրերը, քաղաքական տեսակետների լայն շրջանակը, տարբեր
հատկանիշների հատումները (օրինակ՝ սեռ, հաշմանդամություն, տեղահանման կարգավ-
իճակ և Էթնիկ պատկանելություն), ինչպես նաև տարիքային խմբերի բազմազանությունը:
Այս մոտեցումը նպատակ ուներ ընդգրկելու փորձառությունների և վերաբերմունքների
հնարավորինս լայն շրջանակը՝ միաժամանակ ցույց տալով, թե ինչպես է խտրականությունը
ձևավորվում միմյանց հետ հատվող բազմակի ինքնության գործոնների ազդեցությամբ:

ԱՏՀ-ներն ու ԽՀ-ները միասին ձևավորում են համապարփակ որակական շրջանակ, որը
լրացնում է քանակական հարցումը և հնարավորություն տալիս առավել հարուստ ու հա-
մատեքստային հիմք ունեցող պատկերացում կազմելու Հայաստանում խտրականության
մասին: Ստորև ներկայացված Աղյուսակ 3-ը ցույց է տալիս որակական մեթոդների բաշխումը:

Աղյուսակ 3. Որակական հարցազրույցների բաշխումը

Տեսակ	Հերթական համար	Ուշադրության կենտրոնում գտնվող ոլորտներ
ԱՏՀ-ներ (խորհրդակցական)	4	Գործիքի մշակման համար նախնական փորձագիտական դիտարկումներ
ԱՏՀ-ներ	8	Ինստիտուցիոնալ տեսանկյուններ, կիրարկում և շահերի պաշտպանություն
ԽՀ-ներ	4	Ապրած փորձառություններ և հատվող ինքնություններ
Ընդամենը		16

Որակական բաղադրիչի տվյալների հավաքագրման գործիքներ

- Դաշտային աշխատանքներից առաջ կիրառված (խորհրդակցական) **հիմնական թեմա-
տիկ ուղղություններ**՝ ԱՏՀ ուղեցույցը ոչ ստանդարտացված, ճկուն գործիք է, որն
օգտագործվել է փորձագետների և ոլորտի մասնագետների հետ հարցազրույցների
ընթացքում: Դրա նպատակն էր հավաքագրել տեղեկացված փորձագիտական դիտար-
կումներ՝ մեր քանակական և որակական գործիքների մշակմանը նպաստելու, ինչպես
նաև ապահովելու համար, որ դրանք լինեն համապարփակ և բազմատեսակետ (դաշ-
տային աշխատանքներից առաջ կիրառված ԱՏՀ ուղեցույցը տե՛ս Հավելված 5-ում):
- Դաշտային աշխատանքների փուլում կիրառված ԱՏՀ ուղեցույցը կիսակառուցված-
քային գործիք է՝ բաց հարցերով և ճշգրտող հարցադրումներով, որը նախատեսված է
ինստիտուցիոնալ տեսակետները, կիրարկման մարտահրավերները, իրազեկվածության
բարձրացման հնարավորություններն ու մարտահրավերները, շահերի պաշտպանու-
թյան փորձը և քաղաքականության առաջարկությունները ուսումնասիրելու համար
(ԱՏՀ ուղեցույցը տե՛ս Հավելված 6-ում):

- ԽՀ ուղեցույցը ոչ ստանդարտացված է և հարմարեցված է անհատական պատմություններին՝ կենտրոնանալով ապրած փորձառությունների, հատվող հատկանիշների, հաղթահարման ռազմավարությունների և ազդեցությունների վրա (ԽՀ ուղեցույցը տե՛ս Հավելված 7-ում):

Բոլոր գործիքները ներառում են տրավմայի նկատմամբ զգայուն մոտեցումներ և մշակվել են գրականության ուսումնասիրության, ՀՌԿԿ-Հայաստանի ներքին սոցիալական հետազոտությունների փորձագետների ներդրման և դաշտային աշխատանքներից առաջ անցկացված խորհրդակցական հարցազրույցների հիման վրա՝ համապատասխանությունն ու զգայունությունն ապահովելու նպատակով: Հարցազրույցները կենտրոնացել են կրթական միջավայրերի, համայնքային մակարդակի իրազեկվածության և շահերի պաշտպանության փորձի, խտրականության դեմ քաղաքականությունների կիրարկման, ինստիտուցիոնալ գործելակերպերի և իրավական պաշտպանության հասանելիության խոչընդոտների վրա:

Որակի ապահովում

Որակական բաղադրիչի որակի ապահովումը ևս իրականացվել է բազմափուլ արձանագրության համաձայն՝ տվյալների ամբողջականությունն ու հուսալիությունն ապահովելու նպատակով:

- **Դաշտային աշխատանքներից առաջ:** Բոլոր ԱՏՀ-ներն անցկացվել են ՀՌԿԿ-Հայաստանի թիմի այն անդամների կողմից, որոնք ունենին հետազոտության թեմայի վերաբերյալ ոլորտային գիտելիքներ և զգայուն թեմաներով հետազոտություններ իրականացնելու փորձ: Դաշտային աշխատանքներից առաջ կազմակերպվել են ուղղորդման հանդիպումներ՝ հետազոտական թիմի մոտեցումները հետազոտության նպատակների, Էթիկական չափանիշների, տեղեկացված համաձայնության ընթացակարգերի և ԱՏՀ ուղեցույցի կիրառման հարցերում համահունչ դարձնելու նպատակով: Այս հանդիպումները նաև կենտրոնացել են հարցազրույցների անցկացման տեխնիկայի, ճշգրտող հարցադրումների և զգայուն թեմաների հետ աշխատանքի վրա՝ հարցազրույցների միջև հետևողականությունն ապահովելու համար:
- **Դաշտային աշխատանքների ընթացք:** Դաշտային աշխատանքների ընթացքում որակի ապահովումն իրականացվել է ամփոփիչ քննարկումների միջոցով: Այս կանոնավոր ներքին քննարկումները օգնել են արձագանքել առաջացող խնդիրներին, ապահովել ճշգրտող հարցադրումների հետևողականությունը և հետագա հարցազրույցներում հասնել թեմային առնչվող տեղեկատվության հագեցվածության:
- **Դաշտային աշխատանքներից հետո:** Դաշտային աշխատանքներից հետո որակի ապահովումը ներառել է բոլոր հարցազրույցների բառացի տառադարձումը և տառադարձությունների վերանայումը: Այնուհետև տառադարձությունները համակարգված կերպով կոդավորվել են նախապես սահմանված կոդավորման շրջանակի միջոցով՝ հարցազրույցների միջև վերլուծական հետևողականությունն ապահովելու նպատակով: Որակի վերահսկման բոլոր ընթացակարգերն ու որոշումները փաստաթղթավորվել են Դաշտային զեկույցի մեթոդաբանական հավելվածում:

Վերլուծական մոտեցում

Քանակական վերլուծություն: Հարցման տվյալները վերլուծվել են կշռված տոկոսների, միջինների և վստահության միջակայքերի միջոցով՝ R ծրագրում կիրառելով հարցումների համար նախատեսված ընթացակարգեր՝ բարդ ընտրանքային ձևավորումը հաշվի առնելու նպատակով:

Երկփոփոխական վերլուծությունների դեպքում նախ իրականացվել է վիճակագրական նշանակալիության ընդհանուր ստուգում՝ գնահատելու համար, թե արդյոք խմբերի միջև դիտարկվող տարբերությունները վիճակագրորեն նշանակալի են՝ հարցման կշիռները հաշվի առնելուց հետո: Վիճակագրական թեստի ընտրությունը կախված է եղել արդյունքային փոփոխականի չափման մակարդակից: Կարգային արդյունքային փոփոխականների համար կիրառվել են հարցման ձևավորմանը հարմարեցված ռանգային թեստեր, իսկ կատեգորիկ արդյունքային փոփոխականների համար՝ հարցման ձևավորմանը հարմարեցված խի-քառակուսի թեստեր:

Երբ նշանակալիության ընդհանուր թեստը ցույց է տվել խմբերի միջև վիճակագրորեն նշանակալի տարբերություններ, իրականացվել են post-hoc վերլուծություններ՝ պարզելու համար, թե կոնկրետ որ խմբերն են տարբերվում միմյանցից: Երկուական կատեգորիաների վերակոդավորված փոփոխականների համար կիրառվել են հարցման կշիռներով լոգիստիկ ռեգրեսիայի մոդելներ, որոնց հաջորդել են գնահատված սահմանային միջինների (EMM) հաշվարկը և զույգային համեմատությունները: Բազմակի համեմատությունները հաշվի առնելու համար կիրառվել են Բոնֆերոնիի ճշգրտմամբ p-արժեքներ:

Կարգային արդյունքային փոփոխականների դեպքում, որոնք վերլուծվել են հարցման կշիռներով ռանգային թեստերի միջոցով, որպես post-hoc թեստեր իրականացվել են հարցման կշիռներով զույգային ռանգային համեմատություններ: Բազմակի խմբային համեմատությունների արդյունքում I տիպի սխալի հավանականությունը նվազեցնելու նպատակով կրկին կիրառվել է Բոնֆերոնիի ճշգրտումը:

Վերլուծության կայունության ստուգումները ներառել են նախագծային ազդեցության (ԴԱԳ) գնահատումը և բացակայող արժեքների մշակման համար բազմակի իմպուտացիայի (multiple imputation) ընթացակարգերի կիրառումը⁸⁵:

Հարցման հարցերի մեծամասնությունը ներառում էր «դժվարնաում է պատասխանել» և «հրաժարվում է պատասխանել» պատասխանների տարբերակները: Դրանք ներառվել են վերլուծության մեջ այն դեպքերում, երբ ունեցել են վերլուծական արժեք, մասնավորապես՝ այն հարցերում, որտեղ անորոշության, իրազեկվածության պակասի կամ պատասխանելու դժվարության արտացոլումը կարևոր էր արդյունքների մեկնաբանության համար: Ի տարբերություն դրա, այն հարցերում, որոնք վերաբերում էին սանդղակներին կամ գնահատականների բաշխմանը, հիմնական հետաքրքրությունը բովանդակային պատասխանների բաշխումն էր, այլ ոչ թե հստակ պատասխան չունեցող հարցվածների մասնաբաժինը:

Բազմակի պատասխան ենթադրող հարցերի դեպքում (որոնք հստակ նշված են որպես այդպիսիք թե՛ հարցաշարում, թե՛ գծապատկերների վերնագրերում) յուրաքանչյուր պատասխանի տարբերակի մասնաբաժինը հաշվարկվել է որպես ընտրված բոլոր պատասխանների ընդհանուր թվի համամասնություն, այլ ոչ թե որպես հարցվածների մասնաբաժին: Այս մոտեցումն ավելի լավ է արտացոլում յուրաքանչյուր տարբերակի հարաբերական կշիռն ու նշանակությունը, հատկապես այն դեպքերում, երբ հարցվածները կարող էին ընտրել մեկից ավելի պատասխան: Հետևաբար, նման հարցերի հիմնական վերլուծական շեշտադրումը

85. Նշում. Սա վերաբերում է միայն փոքր թվով դեպքերին և չի իրականացվում համակարգված կերպով:

կատարվել է ընտրված պատասխանների բաշխման, այլ ոչ թե հարցվածների մակարդակով խիստ վերագրման վրա: «Չգիտի» պատասխանած կամ պատասխանելուց հրաժարված հարցվածները չեն ներառվել հաշվարկներում: Ուստի այս հաշվարկները հնարավորություն են տալիս գնահատելու ընտրված տարբերակների բաշխումը բովանդակային պատասխանների շրջանակում, սակայն չեն կարող օգտագործվել յուրաքանչյուր տարբերակն ընտրած հարցվածների մասնաբաժինը որոշելու համար:

Հարցմանը պատասխանել է ընդհանուր առմամբ 2200 մարդ, որոնք կազմում են ամբողջական ընտրանքը: Այն հարցերի դեպքում, որոնց պատասխանել են բոլոր հարցվածները, դիտարկումների թիվը, հետևաբար, կազմում է 2200: Քանի որ վերլուծության ընթացքում կիրառվել են կշիռներ, այն հարցերի համար, որոնց պատասխանել են ոչ բոլոր հարցվածները, դիտարկումների իրական թիվը (N) չի ներկայացվել: Կշռված վերլուծություններում N-ի ներկայացումը կարող է մոլորեցնող լինել, քանի որ կշիռները փոխում են յուրաքանչյուր դիտարկման ներդրումը, և չկշռված դիտարկումների թվերն այլևս ուղղակիորեն չեն համապատասխանում ներկայացված արդյունքներին: Հետևաբար, N-երը ներկայացված են միայն այն գծապատկերներում, որոնց հաշվարկները հիմնված են չկշռված ընտրանքի վրա:

Սույն գեկույցում «հաշմանդամություն ունեցող անձինք» կատեգորիան գործառնակա-նացվել է Վաշինգտոնյան խմբի կարճ հարցաշարի (Washington Group Short Set, WG SS) հիման վրա, որը գնահատում է ֆունկցիոնալ սահմանափակումները վեց ոլորտներում՝ տեսողություն, լսողություն, քայլք, ճանաչողական գործառնություններ, ինքնասպասարկում և հաղորդակցություն: Հարցվածները դասակարգվել են որպես հաշմանդամություն ունեցող անձինք, եթե առնվազն մեկ ոլորտում նշել են, որ ունեն «մեծ դժվարություն» կամ «ընդհանրապես չեն կարողանում կատարել» տվյալ գործողությունը: Այս չափանիշի հիման վրա ընտրանքի 11.9%-ը դասակարգվել է որպես հաշմանդամություն ունեցող անձինք: Այս ցուցանիշը զգալիորեն բարձր է Հայաստանում պաշտոնապես գրանցված հաշմանդամության մակարդակից (բնակչության մոտավորապես 2%-ը), քանի որ WG SS-ը ներառում է ֆունկցիոնալ սահմանափակումների ավելի լայն շրջանակ, այդ թվում՝ տարեց հարցվածների, ինչպես նաև չախտորոշված կամ պաշտոնապես չգրանցված վիճակներ ունեցող անձանց սահմանափակումները, այլ ոչ միայն այն անձանց, որոնք ստացել են հաշմանդամության պաշտոնական կարգավիճակ: Եթե այլ բան նշված չէ, սույն գեկույցում «հաշմանդամություն ունեցող անձինք» եզրույթի բոլոր հղումները հիմնված են WG SS-ի սահմանման վրա: Վարչական տվյալները (օրինակ՝ պաշտոնական հաշմանդամության կարգավիճակ ունեցող 161,459 անձինք) ներկայացվում են առանձին և համապատասխանաբար նշվում են որպես այդպիսիք:

Վերլուծության ընթացքում ընտրված փոփոխականները տարանջատվել են ըստ սեռի, տարիքի, բնակավայրի տեսակի և սոցիալ-տնտեսական կարգավիճակի: Ընտրանքի բաշխումն ըստ առաջին երեք բնութագրերի ներկայացված է Աղյուսակ 2-ում, իսկ սոցիալ-տնտեսական կարգավիճակի բաշխումը՝ Հավելված 4-ում:

Որակական վերլուծություն: Որակական տվյալները վերլուծվել են թեմատիկ վերլուծության միջոցով՝ կիրառելով հարցման թեմատիկ բաժիններին համապատասխան մշակված կոդավորման շրջանակ: Հարցազրույցների տառադարձությունները կազմակերպելու և կոդավորելու համար օգտագործվել է NVivo ծրագրային ապահովումը, որը հնարավորություն է տվել բացահայտելու հիմնավորումների, խոչընդոտների, ինստիտուցիոնալ փորձառությունների և անձնական պատմությունների օրինաչափությունները:

Որակական տվյալներից ի հայտ եկած թեմաները խորություն և համատեքստային ընկալում են ապահովել քանակական արդյունքների մեկնաբանման համար:

Ինտեգրված վերլուծություն: Համընկնող զուգահեռ խառը մեթոդների ձևավորմանը համապատասխան՝ տվյալների երկու հավաքածուները միավորվել են արդյունքների մեկնաբանման փուլում: Քանակական օրինաչափությունները համեմատվել և հակադրվել են որակական պատմություններին՝ հնարավորություն տալով վերջիններիս համատեքստավորել, բացատրել և հստակեցնել վիճակագրական արդյունքները:

Այս եռանկյունացումը հնարավորություն է տվել ձևավորելու Հայաստանում խտրականության դիսամիկայի և ապրած փորձառությունների ավելի համապարփակ և նրբերանգված պատկերացում, քան կարող էր ապահովել մեթոդներից յուրաքանչյուրը առանձին:

Էթիկական նկատառումներ

Գործող կարգավորումներին համապատասխան՝ Հայաստանի Հանրապետությունում սոցիալական հետազոտությունների այս տեսակի համար Էթիկական հաստատման պարտադիր պահանջ սահմանող օրենքի բացակայության պայմաններում, պաշտոնական ինստիտուցիոնալ Էթիկական հաստատում չի պահանջվել: Այնուամենայնիվ, ՀՌԿԿ-Հայաստանը հետևում է ներքին Էթիկական ընթացակարգերին և առաջնորդվում է միջազգային չափանիշներով՝ հետազոտության ողջ ընթացքում ապահովելով տեղեկացված համաձայնությունը, գաղտնիությունն ու անանունությունը, ինչպես նաև հարցվածների անվտանգությունը:

Էթիկական չափանիշները, տվյալների պաշտպանությունը, անձնական կյանքի գաղտնիությունն ու տեղեկատվության գաղտնիությունը առաջնահերթ նշանակություն ունեն՝ առաջնորդվելով «չվնասելու» սկզբունքով, հատկապես խտրականության, խարանի և խոցելիության հետ կապված զգայուն թեմաների դեպքում:

ՀՌԿԿ-Հայաստանն առաջնորդվում է քաղաքականությունների և ընթացակարգերի ամուր շրջանակով, որը հիմնված է հետազոտությունների Էթիկական սկզբունքների և գործելակերպերի վերաբերյալ ներքին ուղեցույցների վրա և համապատասխանում է միջազգային Էթիկական հետազոտությունների չափանիշներին ու արձանագրություններին, մասնավորապես՝ Հանրային կարծիքի ուսումնասիրությունների ամերիկյան ասոցիացիայի (AAPOR) և Միջազգային վիճակագրական ինստիտուտի (ISI) կողմից սահմանված սկզբունքներին: Այս հանձնառությունն ամրապնդվում է աշխատակիցների և հարցազրուցավարների խիստ վերապատրաստմամբ, Էթիկական վերանայման գործընթացներով և տվյալների պաշտպանության ներքին կանոնակարգերի պահպանմամբ՝ ապահովելով բոլոր հետազոտական աշխատանքների ամբողջականությունն ու անվտանգությունը: Սույն հետազոտությունը, որը կենտրոնանում է այնպիսի զգայուն թեմաների վրա, ինչպիսիք են խտրականությունը, խարանը և խտրականության ենթարկվելու առավել բարձր ռիսկ ունեցող խմբերը (օրինակ՝ գենդեր, LQFSՔ+, տեղահանված անձինք, հաշմանդամություն ունեցող անձինք), առաջացնում է հատուկ Էթիկական նկատառումներ, որոնք մենք գիտակցում և հասցեագրում ենք համապատասխան մշակված ընթացակարգերի և գործընկեր կազմակերպությունների հետ համատեղ վերահսկողության միջոցով:

Վերոգրյալից ելնելով՝ ՀՌԿԿ-Հայաստանը պարտավորվում է ապահովել, որ մի շարք Էթիկական պահանջներ պահպանվեն կամ, առանձին դեպքերում, քննարկվեն և արժանանան համապատասխան անդրադարձի կազմակերպության ղեկավար անձնակազմի և հետազոտության գործընթացում ներգրավված գործընկեր կազմակերպությունների կողմից: Այս նկատառումները ներառում են տվյալների պաշտպանության և արխիվացման ընթացակարգերը, ինչպես նաև տեղական համատեքստին առնչվող հարցերը:

Մարտահրավերներ և սահմանափակումներ

Տվյալների հավաքագրման գործընթացում հետազոտական թիմը բախվել է մի շարք տեխնիկական մարտահրավերների և սահմանափակումների⁸⁶, որոնք թափանցիկ կերպով ներկայացված են ստորև:

Քանակական բաղադրիչ

- **Վստահության ձևավորում և կապի հաստատում:** Մասնակիցների հետ վստահության ձևավորումը, հատկապես խտրականության անձնական կամ զգայուն փորձառությունների քննարկման ժամանակ, պահանջել է լրացուցիչ ժամանակ և հարցազրուցավարների զգույշ ներգրավվածություն: Մի կողմից՝ սա նպաստել է հարցազրուցավարների աշխատանքի դադարեցմանը, մյուս կողմից՝ մասնակիցների երբեմն նկատվող անհարմարությունը, հավանաբար, մեծացրել է որոշ հարցերի դեպքում սոցիալապես ցանկալի պատասխանների հավանականությունը: Տվյալների հավաքագրման հեռախոսային եղանակի պատճառով այս ռիսկը հատկապես դժվար էր բացահայտել և կառավարել:
- **Դաշտային աշխատանքների ժամանակահատվածը:** Տվյալները հավաքագրվել են նոյեմբեր-դեկտեմբեր ամիսներին, որը հատկապես ծանրաբեռնված ժամանակաշրջան է՝ տարեվերջյան աշխատանքային ծանրաբեռնվածության և Սուրբ Ծննդյան ու Ամանորի նախապատրաստությունների պատճառով: Սա սահմանափակել է մասնակիցների հասանելիությունը և երկարաձգել տվյալների հավաքագրման գործընթացը: Բացի այդ, հարցազրուցավարների արտադրողականությունը մնացել է ցածր, իսկ աշխատանքը դադարեցնելու մակարդակը՝ բարձր՝ հետազոտության թեմայի զգայունության և տարեվերջյան ծանրաբեռնվածության աճի պատճառով:
- **Թեմայի զգայունությունը:** Հետազոտության թեմայի զգայուն բնույթը հանգեցրել է որոշ հարցազրույցների դադարեցման և ընդհատման: Վերլուծական տեսանկյունից չի կարելի բացառել, որ տվյալների հավաքագրման ընթացքում հարցվածները տվել են սոցիալապես ցանկալի պատասխաններ կամ դժկամությամբ են կիսվել որոշ փորձառություններով:
- **Թեմայի ընկալվող ավելի ցածր արդիականությունը:** Քաղաքական կամ այլ թեմաների համեմատ, որոնք ներկայումս Հայաստանում ավելի մեծ հանրային ուշադրություն և մեդիա լուսաբանում են ստանում, որոշ հնարավոր հարցվածներ թեման համարել են պակաս հետաքրքրող, ինչը նույնպես կարող էր բացասաբար ազդել մասնակցելու նրանց պատրաստակամության վրա:
- **Բաց հարցեր:** հեռախոսային հարցազրույցների ընթացքում մանրամասն բաց պատասխանների արձանագրումը դժվարություն է առաջացրել հարցազրուցավարների համար, երկարացրել է հարցազրույցների տևողությունը և լրացուցիչ բարդություններ ստեղծել տվյալների մշակման ու մաքրման համար:
- **Ընտրության չափանիշներ:** Հայաստանում առկա լինելու երեք տարի անընդմեջ բնակվելու լրացուցիչ ընտրության չափանիշը նույնպես նպաստել է դաշտային աշխատանքների դանդաղեցմանը:

Այս գործոնները կարող են տվյալներում առաջացնել հնարավոր կողմնակալություններ, այդ թվում՝ սոցիալական ցանկալիության կողմնակալություն, չպատասխանելու կողմնակալություն և զգայուն փորձառությունների հնարավոր թերհաղորդում: Այնուամենայնիվ, այս ազդեցությունների ուղղությունը միատեսակ չէ և կարող է տարբեր լինել ըստ հարցերի

86. Հարկ է նշել, որ, ի տարբերություն տվյալների հավաքագրման մյուս մեթոդների, պատահական թվերի հավաքագրման (RDD) մեթոդի կիրառման ընթացքում ընտրանքի հետ կապված որևէ խնդիր չի արձանագրվել:

և հարցվածների խմբերի: Հետևաբար, «Արդյունքներ» բաժնում ներկայացված տվյալները մեկնաբանելիս անհրաժեշտ է հաշվի առնել այս նկատառումները:

Որակական բաղադրիչ

Առանցքային տեղեկատուների հարցազրույցներ (ԱՏՀ)

- **Առանցքային տեղեկատուների սահմանափակ հասանելիություն:** Առանցքային տեղեկատուներից շատերը, հատկապես պետական կառավարման և իրավական ոլորտների ներկայացուցիչները, տարեվերջյան ժամանակահատվածում ունեցել են խիստ ծանրաբեռնված աշխատանքային գրաֆիկ, ինչը հանգեցրել է հարցազրույցների հետաձգման և հանդիպումների բազմակի վերապլանավորման:
- **Համակարգման և հետադարձ կապի երկարատև գործընթաց:** Հարցազրույցների վերջնական հաստատումը հաճախ պահանջել է բազմաթիվ հետադարձ կապեր պաշտոնական հրավերների ուղարկումից հետո, ինչը մեծացրել է մասնակիցների հավաքագրման համար անհրաժեշտ ժամանակն ու ջանքերը:
- **Տարբեր ոլորտներում տեղեկատվության խորության տարբերություն:** Տարբեր ոլորտներում հարցազրույցների մանրամասնության և բաց լինելու մակարդակը տարբեր էր, ինչը պայմանավորված էր ինստիտուցիոնալ մշակույթի, լիազորությունների և մասնակցության հետ կապված ընկալվող ռիսկերի տարբերություններով:

Խորքային հարցազրույցներ (ԽՀ)

- **Հավաքագրման դժվարություններ, հատկապես տղամարդկանց շրջանում:** Տղամարդ մասնակիցների հավաքագրումը դժվար էր, քանի որ նրանք, ընդհանուր առմամբ, ավելի քիչ պատրաստակամություն էին ցուցաբերում մասնակցելու խորականության և անձնական փորձառությունների վերաբերյալ խորքային քննարկումներին, հատկապես ավելի երկարատև որակական հարցազրույցների շրջանակում:
- **Մասնակցությունից հրաժարում նախնական համաձայնությունից հետո:** Շատ դեպքերում այն մասնակիցները, որոնք սկզբում համաձայնել էին մասնակցել, հետագայում հրաժարվել են կամ դադարել են արձագանքել, ինչի հետևանքով անհրաժեշտ է եղել լրացուցիչ հավաքագրման աշխատանքներ իրականացնել:
- **Մասնակիցների ժամանակային սահմանափակումներ:** Շատ մասնակիցներ որպես սահմանափակ հասանելիության կամ հարցազրույցների կրճատման պատճառ նշել են աշխատանքային պարտավորություններն ու անկանոն աշխատանքային գրաֆիկը:
- **Թեմայի հուզական զգայունությունը:** Խորականության վերաբերյալ քննարկումները երբեմն առաջացրել են հուզական անհարմարություն, ինչի պատճառով հարցազրույցավարները ստիպված են եղել հարմարեցնել հարցազրույցի ընթացքն ու հարցերի խորությունը: Այս գործոնը նաև դժվարացրել է որոշ մասնակիցների բաց խոսելը. առանձին հարցերի քննարկման ընթացքում նրանք երբեմն նախընտրել են հարցազրույցավարների ջանքերին ի պատասխան տալ կարճ կամ այլընտրանքային պատասխաններ:

Չնայած վերը ներկայացված մարտահրավերներին և սահմանափակումներին՝ հավաքագրված տվյալները լիարժեք են և բնութագրվում են ճշգրտությամբ, վավերականությամբ, վերարտադրելիությամբ և հուսալիությամբ, ինչը դրանք դարձնում է բարձրորակ վերլուծությունների իրականացման համար պիտանի:

Հավելված 2. Խտրականության դրսևորման միջավայրերի որակական վերլուծություն

ԱՏՀ և ԽՀ մասնակիցները առանձնացրել են 15 միջավայր⁸⁷ որտեղ դրսևորվում է խտրականությունը (տե՛ս Աղյուսակ 4-ը):

Աղյուսակ 4. Խտրականության դրսևորման միջավայրերը (ԽՀ և ԱՏՀ)

	Խտրականության դրսևորման միջավայրերը
I	Աշխատավայր
II	Առողջապահական հաստատություններ (հիվանդանոց, պոլիկլինիկա)
III	Կրթական հաստատություններ
IV	Հանրային տարածքներ
V	Սպասարկման և մանրածախ առևտրի վայրեր (սրճարաններ, ռեստորաններ, խանութներ, առևտրի կենտրոններ)
VI	Հասարակական տրանսպորտ
VII	Համայնք
VIII	Ընտանիք
IX	Սոցիալական ցանցեր
X	Բանկեր
XI	Քաղաքական ոլորտ
XII	Տեղական ինքնակառավարման մարմիններ
XIII	Պետական հաստատություններ
XIV	Իրավապահ մարմիններ
XV	Դատարաններ

87. Լատինատառ նշագրումները կիրառվել են միտումնավոր և ծառայում են որպես կողավորման գործիք՝ տարբեր թիրախային խմբերի նկատմամբ տարբեր միջավայրերում դրսևորվող խտրականության ձևերի համատեղ ուսումնասիրման համար:

Որակական տվյալների ուսումնասիրությունը ցույց է տալիս, որ հարցազրույցների մասնակիցները առանձնացրել են խտրականության առավել բարձր ռիսկի ենթակա մոտավորապես 15 թիրախային խումբ (տե՛ս Աղյուսակ 5-ը):

Աղյուսակ 5. Խտրականության թիրախները (ԽՅ և ԱՏՀ)

	Խտրականության թիրախները
1	Կանայք
2	Հաշմանդամություն ունեցող կին
3	Փախստական / Ներգաղթյալ
4	Բռնի տեղահանված անձ / Լեռնային Ղարաբաղից տեղահանված անձ
5	Բռնի տեղահանված անձ / Լեռնային Ղարաբաղից տեղահանված կին
6	Ֆիզիկական հաշմանդամություն ունեցող անձ
7	Հոգեկան հաշմանդամություն ունեցող անձ
8	Հաշմանդամություն ունեցող երեխա
9	Սոցիալապես անապահով անձ
10	Տարեց անձ
11	ԼԳԲՏԶ+ համայնքի անդամներ
12	Արտահայտված ֆիզիկական առանձնահատկություններ ունեցող անձինք (քաշ, հասակ և այլն)
13	Ուսման մեջ դժվարություններ ունեցող երեխա
14	Օտար / դրսից եկած անձ
15	Ազգային փոքրամասնության ներկայացուցիչ

Խորքային հարցազրույցների (ԽՀ) և առանցքային տեղեկատվությունների հարցազրույցների (ԱՏՀ) մասնակիցներն առանձնացրել են խտրականության 15 հիմնական դրսևորում (տե՛ս Աղյուսակ 6-ը):

Աղյուսակ 6. Խտրականության դրսևորումները (ԽՀ և ԱՏՀ)

	Խտրականության դրսևորումները
A	Տարբերությունների խոսքային թիրախավորում (պիտակավորում, խարանավորում, ծաղրանք և այլն)
B	Գեղեցիկապես ոտնձգություն
C	Խտրական վերաբերմունք աշխատանքի ընդունման ընթացքում (ներառյալ՝ ինչպես անձնական, այնպես էլ անանձնային ձևերը)
D	Խտրական վերաբերմունք ծառայությունների մատուցման ընթացքում (օրինակ՝ տեղեկատվության չտրամադրում)
E	Խտրական վերաբերմունք, որն ազդում է տեղաշարժի ազատության կամ դյուրինության վրա
F	Խտրական վերաբերմունք ուշադրության կամ խնամքի տրամադրման ընթացքում (օրինակ՝ դասարանում առաջին նստարանին նստեցնելը, ուսման մեջ դժվարություններ ունեցող աշակերտի նկատմամբ վատ վերաբերմունքը, ընտանիքում տարեցների անտեսումը)
G	Խտրական վերաբերմունք ընտրական իրավունքի իրացման ընթացքում
H	Խտրական վերաբերմունք կարիերայի առաջխաղացման հարցում
I	Խտրական վերաբերմունք աշխատավարձի չափի սահմանման հարցում
J	Խտրական վերաբերմունք կրթության իրավունքի իրացման ընթացքում
K	Կոպիտ և արհամարհական վերաբերմունք
L	Խտրական վերաբերմունք աշխատանքային պարտականությունների բաշխման ընթացքում (օրինակ՝ մեկ անձի ավելի ծանր, իսկ մյուսին՝ ավելի թեթև աշխատանք հանձնարարելը)
M	Սեփական ժամանակի տնօրինման նկատմամբ վերահսկողության սահմանափակում
N	Ֆիզիկական բռնություն
O	Հոգեբանական բռնություն

Տարբեր միջավայրերում արձանագրված խտրականության դրսևորումները՝ դասակարգված ըստ թիրախային խմբերի, համակարգված կերպով ներկայացված են Աղյուսակ 7-ում: Աղյուսակը հնարավորություն է տալիս համեմատելու այն միջավայրերն ու ձևերը, որոնցում դրսևորվում են խտրական գործելակերպերը՝ բացահայտելով ինչպես ընդհանուր օրինաչափությունները, այնպես էլ առանձին թիրախային խմբերին բնորոշ առանձնահատկությունները:

**Աղյուսակ 7. Խտրականության թիրախների, դրսևորումների և միջավայրերի
համեմատական դիտարկումներ (ԽՅ և ԱՏՅ)**

Թիրախային խմբերը	Միջավայրերը														
	I	II	III	IV	V	VI	VII	VIII	IX	X	XI	XII	XIII	XIV	XV
Կանայք	B, H, I	J					G, M	F, G, J, K, M, N, O			X		G, H	D, F	D, F
Հաշմանդամություն ունեցող կին	I	D													
Փախստական / ներգաղթյալ								G					D, K		
Բռնի տեղահանված անձ / Լեռնային Ղարաբաղից տեղահանված անձ													D		
Բռնի տեղահանված անձ / Լեռնային Ղարաբաղից տեղահանված կին	C				K		A		A						
Ֆիզիկական հաշմանդամություն ունեցող անձ	I	E	E	E	E	E				E, D			E		D, F
Հոգեկան հաշմանդամություն ունեցող անձ		D	F, J	A				G	A			A			
Հաշմանդամություն ունեցող երեխա			E	A											
Սոցիալապես անապահով անձ		D	A, F, K, N	A, K, N											
Տարեց անձ		D				E		F							
ԼԳԲՏԶ+ համայնքի անդամներ	A, C	F		A, K			A	G						A, G, K	
Արտահայտված ֆիզիկական առանձնահատկություններ ունեցող անձինք (քաշ, հասակ և այլն)	C		A												
Ուսման մեջ դժվարություններ ունեցող երեխա			F												
Օտար / արտաքին անձ	C, L														
Ազգային փոքրամասնության ներկայացուցիչ			A												

Հավելված 3. Քանակական հարցման հարցաշար

Բարև՝ Ձեզ, իմ անունը [անուն] է: Ես ներկայացնում եմ Հետազոտական ռեսուրսների կովկասյան կենտրոն Հայաստան հիմնադրամը (ՀՌԿԿ-Հայաստանը), որն անկախ հետազոտական կազմակերպություն է:

Մենք իրականացնում ենք հետազոտություն, որի նպատակը Հայաստանում խտրականության ընկալումների, վերաբերմունքի և փորձառությունների վերաբերյալ գնահատումն է: Հետազոտությունը հիմք է ծառայելու ունենալ փորձառությունների վրա հիմնված տվյալներ, որոնք կարող են օգտագործվել իրազեկվածության բարձրացման արշավների և քաղաքականության մշակման համար: Այն կարող է արժեքավոր լինել նաև վստահության ամրապնդման նախաձեռնությունների համար՝ հատկապես այնպիսի կառույցների դեպքում, ինչպիսին է Մարդու իրավունքների պաշտպանի գրասենյակը:

Հարցման մասնակցությունը կամավոր է, սակայն Ձեր ներդրումը չափազանց կարևոր է, քանի որ այն հնարավորություն կտա ստանալ արժեքավոր և վստահելի տվյալներ: Հետևաբար խնդրում ենք աջակցել մեզ և պատասխանել մեր հարցերին:

Ցանկանում եմ նաև տեղեկացնել, որ համակարգը մեր գրույցից որևէ պատահական հատված ձայնագրելու է իմ աշխատանքի որակը վերահսկելու նպատակով: Սակայն վստահեցնում ենք, որ ձայնագրությունը ոչնչացվելու է հետազոտությունն ավարտելուց անմիջապես հետո:

Հարցագրույցը տևելու է մոտավորապես 20 րոպե:

Տեխնիկական փոփոխականներ

Call_Result. Խնդրում եմ նշել զանգի արդյունքը:

Հարցվողը պատասխանեց	1
Համարը չի պատասխանում/չի վերցնում	2
Համարն անհասանելի է կամ գոյություն չունի	3

Agreement. Համաձայն եք մասնակցել հարցմանը:

[Տեխնիկական հրահանգ. հարցը տալ, եթե “Call Result” = 1:]

Հարցվողը համաձայնեց մասնակցել հարցմանը:	1
Հարցվողը մերժեց մասնակցել հարցմանը:	2
Հարցվողը չէր տիրապետում հարցագրույցի լեզվին:	3
Հարցվողը չմասնակցեց հարցմանը առողջական խնդիրների պատճառով:	4
Հարցվողը դեկին էր:	5
Այլ (Նշել)	999

Refusal_Reason. Խնդրում եմ նշել մերժման պատճառը:

[Տեխնիկական հրահանգ. հարցը տալ, եթե “Agreement” = 2:]

Ժամանակ չունի	1
Չի ցանկանում կիսել անձնական տեղեկատվություն	2
Չի կարող մասնակցել ընտանեկան դրդապատճառներով	3
Պատասխան չկա/չգիտի	4
Չի վստահում միջազգային կազմակերպություններին	5
Այլ (Նշել)	999

Start Time. [Ավտոմատ կերպով գրանցվում է SurveyCTO-ում:]

Duration. [Ավտոմատ կերպով գրանցվում է SurveyCTO-ում:]

Interviewer ID. Զրուցավար. ընտրե՛ք Ձեր կողմ ցուցակից:

D0a. Հաստատո՞ւմ եք, որ Ձեր 18 տարեկանը լրացել է:

Այո	1
Ոչ	0 [Ավարտել]

D0b. Ասացե՛ք ինդրե՛մ, արդյո՞ք դուք 3 տարի կամ ավել ապրում եք Հայաստանում, թե՞ ոչ:

Այո	1
Ոչ	0 [Ավարտել]

Ժողովրդագրություն

Note: Նախ՝ ցանկանում եմ մի քանի հարց տալ Ձեր մասին:

D1. Այժմ պետք է լրացնե՛մ Ձեր սեռը:

[Զրուցավար. մի՛ կարդացե՛ք տարբերակները:]

Իգական	1
Արական	2
Այլ (Նշել)	999
Հրաժարվում եմ պատասխանել	-99

D2. Խնդրում եմ նշել Ձեր՝ արդեն լրացած տարիքը:

[Զրուցավար. եթե հարցվողը հրաժարվում է պատասխանել, մուտքագրե՛ք “-99”.]

D3a. Ասացեք խնդրեմ՝ ո՞ր երկրում եք մեծացել:

Հայաստան	1
Լեռնային Ղարաբաղ (Արցախ)	2
Ռուսաստան	3
Վրաստան	4
Ֆրանսիա	5
Իրան	6
ԱՄՆ	7
Լիբանան	8
Սիրիա	9
Այլ (նշե՛լ)	999
Հրաժարվում եմ պատասխանել	-99

D3b. Ո՞ր մարզում եք ներկայումս բնակվում:

Երևան	1
Արագածոտն	2
Արարատ	3
Արմավիր	4
Գեղարքունիք	5
Լոռի	6
Կոտայք	7
Շիրակ	8
Վայոց ձոր	9
Տավուշ	10
Սյունիք	11
Հրաժարվում եմ պատասխանել	-99

D4. Դուք բնակվում եք քաղաքային, թե՞ գյուղական բնակավայրում:

[Տեխնիկական հրահանգ. հարցը տա՛լ, եթե “D3b”!= 1:]

Քաղաքային	1
Գյուղական	2
Հրաժարվում եմ պատասխանել	-99

D5. Ի՞նչ լեզվով եք սովորաբար խոսում Ձեր տանը:

[Զրուցավար. մի՛ կարդացեք տարբերակները, համապատասխանեցրե՛ք տարբերակը հարցվողի պատասխանի հետ:]

Հայերեն	1
Ռուսերեն	2
Անգլերեն	3
Եզդիերեն	4
Այլ (Նշե՛լ)	999
Հրաժարվում եմ պատասխանել	-99

Վերաբերմունք և պատկերացումներ

Note: Այժմ ցանկանում եմ մի փոքր զրուցել խտրականության վերաբերյալ Ձեր պատկերացումների և վերաբերմունքի մասին:

A1. Ըստ Ձեզ՝ ի՞նչ է նշանակում “խտրականություն” բառը: Կնկարագրե՞ք այն Ձեր բառերով:

[Զրուցավար. եթե հարցվողը դժվարանում է պատասխանել, ապա գրանցե՛ք “-98”, եթե հրաժարվում է՝ “-99”:]

Note: Այժմ ցանկանում եմ տալ “խտրականություն” երևույթի ընդունված նկարագրությունը: Խտրականությունը նշանակում է մարդկանց նկատմամբ անարդար վերաբերմունք կամ նրանց բացառում՝ պայմանավորված նրանց անձնական հատկանիշներով կամ որևէ խմբին պատկանելությամբ: Այն կարող է լինել ուղղակի և անուղղակի, օրինակ՝ երբ մեկին չեն ընդունում աշխատանքի, անարդարացի են վերաբերվում իր սեռի, էթնիկ պատկանելության կամ հաշմանդամության պատճառով:

A2. Ձեր կարծիքով՝ խտրականությունը Հայաստանում որքա՞ն լուրջ խնդիր է:

[Զրուցավար. կարդացե՛ք տարբերակները:]

Շատ լուրջ խնդիր է	1
Ինչ-որ չափով լուրջ խնդիր է	2
Այնքան էլ լուրջ խնդիր չէ	3
Ընդհանրապես խնդիր չէ	4
Դժվարանում եմ պատասխանել	-98
Հրաժարվում եմ պատասխանել	-99

A3. Այժմ ցանկանում եմ մի քանի հարց տալ Հայաստանում բնակվող տարբեր խմբերի մասին: Յուրաքանչյուր խմբի համար կխնդրեմ ասել այն երեք բառերը կամ բնութագրերը, որոնք առաջինն են գալիս Ձեր մտքին, երբ մտածում եք նրանց մասին:

[Զրուցավար. նշե՛ք առավելագույնը երեք պատասխան:]

[Տեխնիկական հրահանգ. ցույց տալ մեկ հարց յուրաքանչյուր խմբի համար: Խմբերը պետք է լինեն տարբեր շարքերից:]

A3_a	Խումբ 1	A3_b	Խումբ 2
A3_a1	Կանայք Հայաստանում	A3_b1	Տղամարդիկ Հայաստանում
A3_a2	Մտավոր կամ հոգեկան հաշմանդամություն ունեցող անձինք Հայաստանում, օրինակ՝ դեպրեսսիա, աուտիզմ, շիզոֆրենիա ունեցողները	A3_b2	Որևէ մտավորկամ հոգեկան հաշմանդամություն չունեցող անձինք Հայաստանում, օրինակ՝ դեպրեսսիա, աուտիզմ, շիզոֆրենիա ունեցողները
A3_a3	Ֆիզիկական հաշմանդամություն ունեցող անձինք Հայաստանում, օրինակ՝ լսելու, տեսնելու կամ տեղաշարժվելու դժվարություն (անվասայլակ) ունեցողները	A3_b3	Որևէ հաշմանդամություն չունեցող անձինք Հայաստանում, օրինակ՝ լսելու, տեսնելու կամ տեղաշարժվելու դժվարություն (անվասայլակ) ունեցողները
A3_a4	Ազգային փոքրամասնություններ, օր.՝ մոլդկաններ, եզդիներ, ասորիներ Հայաստանում	A3_b4	Ազգությամբ հայերը Հայաստանում
A3_a5	Լեռնային Ղարաբաղից (Արցախից) տեղահանված անձինք Հայաստանում	A3_b5	Հայաստանում ապրող անձինք, ովքեր չեն տեղահանվել Լեռնային Ղարաբաղից (Արցախից)
A3_a6	Փախստականներ, միգրանտներ, ներառյալ՝ Ռուսաստանից, Հնդկաստանից, Ուկրաինայից եկածներ	A3_b6	Հայաստանում ծնված և մեծացած մարդիկ
A3_a7	ԼԳԲՏԹ+անձինք Հայաստանում	A3_b7	Ոչ ԼԳԲՏԹ+ անձինք Հայաստանում

A4. Ըստ Ձեզ՝ խտրականությունը Հայաստանում որքա՞նով է տարածված հետևյալ խմբերից յուրաքանչյուրի նկատմամբ:

[Զրուցավար. կարդացե՛ք տարբերակները:]

[Տեխնիկական հրահանգ. խառնե՛լ խմբերի հերթականությունը:]

		Շատ տարածված է	Բավականին տարածված է	Բավականին հազվադեպ է	Շատ հազվադեպ է կամ ընդհանրապես տարածված չէ	ՆՊ	ՀՊ
A4_1	Կանանց նկատմամբ	4	3	2	1	-98	-99
A4_2	Մտավոր-հոգեկան հաշմանդամություն ունեցող անձանց նկատմամբ	4	3	2	1	-98	-99
A4_3	Ֆիզիկական հաշմանդամություն ունեցող անձանց նկատմամբ	4	3	2	1	-98	-99
A4_4	Ազգային փոքրամասնությունների, օր.՝ մոլդկանների, եզդիների, ասորիների նկատմամբ	4	3	2	1	-98	-99
A4_5	Լեռնային Ղարաբաղից (Արցախից) տեղահանված անձանց նկատմամբ	4	3	2	1	-98	-99
A4_6	ԼԳԲՏԹ+անձանց նկատմամբ	4	3	2	1	-98	-99
A4_7	Փախստականների, միգրատների, օրինակ՝ Ռուսաստանից, Հնդկաստանից, Ուկրաինայից եկածների նկատմամբ	4	3	2	1	-98	-99

A5. Որքա՞ն հաճախ են Ձեր շրջապատի մարդիկ խտրական մեկնաբանություններ կամ կատակներ անում քիչ առաջ թվարկված խմբերի վերաբերյալ:

[Զրուցավար. կարդացե՛ք տարբերակները:]

Հաճախ	4
Երբեմն	3
Հազվադեպ	2
Երբեք	1
Դժվարանում եմ պատասխանել	-98
Հրաժարվում եմ պատասխանել	-99

A6. Որքանո՞վ եք համաձայն, որ Հայաստանում բոլորը, ներառյալ՝ տարբեր սոցիալական խմբերի պատկանող մարդիկ, ունեն հասարակական կյանքին մասնակցելու հավասար հնարավորություններ:

[Զրուցավար. կարդացե՛ք տարբերակները:]

Լիովին համաձայն եմ	5
Որոշ չափով համաձայն եմ	4
Ոչ համաձայն եմ, ոչ էլ համաձայն չեմ	3
Որոշ չափով համաձայն չեմ	2
Ընդհանրապես համաձայն չեմ	1
Դժվարանում եմ պատասխանել	-98
Հրաժարվում եմ պատասխանել	-99

A7. Հիմա ես կկարդամ մի քանի պնդում, իսկ Դուք ասացեք, թե որքանով եք համաձայն դրանցից յուրաքանչյուրի հետ:

[Զրուցավար. կարդացե՛ք տարբերակները:]

[Տեխնիկական հրահանգ. խառնե՛լ տարբերակների հերթականությունը:]

Պատասխանի տարբերակներ

Լիովին համաձայն եմ	5
Որոշ չափով համաձայն եմ	4
Ոչ համաձայն եմ, ոչ էլ համաձայն չեմ	3
Որոշ չափով համաձայն չեմ	2
Ընդհանրապես համաձայն չեմ	1
Դժվարանում եմ պատասխանել	-98
Հրաժարվում եմ պատասխանել	-99

A7_1	Երբ աշխատատեղերը քիչ են, տղամարդիկ պետք է ավելի շատ իրավունքներ ունենան աշխատանքի նկատմամբ, քան կանայք:
A7_2	Հանրային կառույցները պետք է հարմարեցված լինեն մտավոր կամ հոգեկան հաշմանդամություն ունեցող մարդկանց կարիքներին:
A7_3	Ազգային փոքրամասնությունների ներկայացուցիչների մեծ մասը նախընտրում է իրենց համայնքների զարգացումը Հայաստանի տնտեսության փոխարեն:
A7_4	Լեռնային Ղարաբաղից (Արցախից) տեղահանված մարդիկ նախընտրում են ապրել պետության կողմից տրամադրվող սոցիալական աջակցությամբ և հատուկ ծրագրերով:
A7_5	Եթե ես վարձակալության տրամադրեի իմ բնակարանը, կնախընտրեի, որ վարձակալները հնդիկներ չլինեին:

A7_6	Ես անհարմար կզգայի ռեստորանում նստել ՄԻԱԿ ունեցող անձի կողքին:
A7_7	Երեխաների խնամքով և տնային գործերով զբաղվելը հիմնականում կնոջ պարտականությունն է:
A7_8	Ես անհարմար կզգայի, եթե ամփիջականորեն աշխատեի մտավոր կամ հոգեկան հաշմանդամություն ունեցող անձի հետ:
A7_9	Պետությունը պարտավոր է ապահովել հանրային տարածքների մատչելիություն ֆիզիկական հաշմանդամություն ունեցող անձանց համար:
A7_10	Ես կնախընտրեի, որ իմ երեխան սովորեր դասարանում կամ դպրոցում, որտեղ չկան ֆիզիկական հաշմանդամություն ունեցող երեխաներ:
A7_11	Ազգային փոքրամասնությունների ներկայացուցիչները, օրինակ՝ եզդիները, ասորիներն ու մոլդկանները, ավելի շատ նախընտրում են պահպանել իրենց ավանդույթները, քան ստանալ բարձրագույն կրթություն:
A7_12	Լեռնային Ղարաբաղից (Արցախից) տեղահանված մարդիկ պետք է առաջնահերթություն ստանան աշխատանքի հնարավորություններ գտնելու հարցում:
A7_13	Աշխատավայրերում ԼԳՏԶ+ անձանց աշխատանքի ընդունելուց խուսափելը արդարացված է, քանի որ դա կարող է անհարմարություն պատճառել հաճախորդներին կամ գործընկերներին:
A7_14	ԼԳՏԶ+ անձինք քարոզչության զոհ են:
A7_15	Հայաստանում ապրող փախստականներն ու միգրանտները, օրինակ՝ ռուսները կամ հնդիկները, զբաղեցնում են այն աշխատատեղերը, որոնք կարող էին զբաղեցնել տեղացիները:
A7_16	Ինձ համար գրավիչ կլինեի այն աշխատավայրը, որը առաջնահերթություն է տալիս աշխատուժի բազմազանությանը:

A8. Եկեք պատկերացնենք, որ Հայաստանն ընդունում է խտրականության դեմ պայքարի մասին նոր օրենք: Ձեր կարծիքով՝ ո՞ր սոցիալական խմբերի իրավունքները պետք է ամենաշատը պաշտպանվեն այդ օրենքով:

[Զրուցավար. մի՛ կարդացե՛ք տարբերակները, ընդունե՛ք բոլոր հնարավոր տարբերակները:]

[Տեխնիկական հրահանգ. թու՛յլ տալ բազմակի պատասխաններ:]

Կանանց	1
Մտավոր կամ հոգեկան հաշմանդամություն ունեցող անձանց	2
Ֆիզիկական հաշմանդամություն ունեցող անձանց	3
Ազգային փոքրամասնությունների, օր.՝ մոլդկանների, եզդիների, ասորիների	4
Լեռնային Ղարաբաղից (Արցախից) տեղահանված անձանց	5
ԼԳՏԶ+անձանց	6
Փախստականների, միգրանտների, ներառյալ՝ Ռուսաստանից, Հնդկաստանից, Ուկրաինայից եկածների	7
Այլ (Լշե՛լ)	999
Ոչ մեկի	0
Դժվարանում եմ պատասխանել	-98
Հրաժարվում եմ պատասխանել	-99

A9. Ասացեք խնդրեմ՝ Հայաստանում ո՞ր միջավայրերում է խտրականությունը տարածված:

[Զրուցավար. մի՛ կարդացե՛ք տարբերակները: Ընդունե՛ք բոլոր հնարավոր տարբերակները:]

[Տեխնիկական հրահանգ. թու՛յլ տալ բազմակի պատասխաններ, :]

Աշխատավայրերում	1
Առողջապահական հաստատություններում	2
Կրթական հաստատություններում	3
Ոստիկանությունում	4
Դատարաններում կամ դատական գործընթացներում	5
Բնակարանային կամ վարձակալության հետ կապված իրավիճակներում	6
Պետական կառույցներում (նախարարություններում կամ այլ կառույցներում)	7
Համայնքային կենտրոններում	8
Հանրային տարածքներում (տրանսպորտ, փողոց, խանութներ)	9
Ժամանցի և մշակութային վայրերում (ռեստորաններ, ակումբներ, թատրոններ)	10
Ընտանիքից զատ այլ անձնական միջավայրերում, օրինակ՝ ընկերների, հարևանների, հարազատների շրջանում	11
Բանակում	12
Ընտանիքներում	13
Այլ (Նշե՛լ)	999
Դժվարանում եմ պատասխանել	-98
Հրաժարվում եմ պատասխանել	-99

Փորձառություն

Note: Այժմ եկեք խոսենք խտրականության վերաբերյալ ունեցած Ձեր փորձառության կամ ականատես եղած դեպքերի մասին:

Նույնիսկ եթե անձամբ որևէ փորձառություն չեք ունեցել, Ձեր կարծիքը մեզ կօգնի հասկանալ, թե Հայաստանում մարդիկ ինչպես են մտածում: Ցանկանում եմ հիշեցնել, որ ճիշտ կամ սխալ պատասխաններ չկան: Ձեր պատասխանները գրանցվելու են անանուն և չեն նույնացվելու Ձեր անձի հետ:

Հաջորդ հարցերը տալուց առաջ, ցանկանում կարճ հիշեցնել խտրականության ընդունված սահմանումը. խտրականությունը նշանակում է մարդկանց նկատմամբ անարդար վերաբերմունք կամ նրանց բացառում պայմանավորված նրանց անձնական հատկանիշներով կամ որևէ խմբին պատկանելությամբ: Այն կարող է լինել ուղղակի և անուղղակի, օրինակ՝ երբ մեկին չեն ընդունում աշխատանքի, անարդարացի են վերաբերվում իր սեռի, Էթնիկ պատկանելության կամ հաշմանդամության պատճառով:

E1. Վերջին հինգ տարիների ընթացքում զգացել եք, որ Ձեզ հետ խտրական վերաբերվե՞ն:

Այո	1
Ոչ	2
Դժվարանում եմ պատասխանել	-98
Հրաժարվում եմ պատասխանել	-99

E2. Որքա՞ն հաճախ եք զգացել, որ Ձեզ հետ խտրական են վերաբերվել:

[Զրուցավար. կարդացե՛ք տարբերակները:]

[Տեխնիկական հրահանգ. հարցը տա՛լ, եթե E1=1:]

Շատ հաճախ	4
Կանոնավոր կերպով	3
Երբեմն	2
Մեկ անգամ	1
Դժվարանում եմ պատասխանել	-98
Հրաժարվում եմ պատասխանել	-99

E3. Ասացե՛ք խնդրեմ՝ ո՞ր միջավայրերում եք առնչվել կամ կարծել, որ առչնվում եք խտրականության:

[Զրուցավար. մի՛ կարդացե՛ք տարբերակները: Ընդունե՛ք բոլոր հնարավոր տարբերակները:]

[Տեխնիկական հրահանգ. հարցը տա՛լ, եթե E1=1: Թու՛յլ տալ բազմակի պատասխաններ:]

Աշխատավայրերում	1
Առողջապահական հաստատություններում	2
Կրթական հաստատություններում	3
Ոստիկանությունում	4
Դատարաններում կամ դատական գործընթացներում	5
Բնակարանային կամ վարձակալության հետ կապված իրավիճակներում	6
Պետական կառույցներում (նախարարություններ կամ այլ կառույցներ)	7
Համայնքային կենտրոններում	8
Հանրային տարածքներում (տրանսպորտ, փողոց, խանութներ)	9
Ժամանցի և մշակութային վայրերում (ռեստորաններ, ակումբներ, թատրոններ)	10
Ընտանիքից զատ այլ անձնական միջավայրերում, օրինակ՝ ընկերների, հարևանների, հարազատների մոտ	12

Բանակում	13
Ընտանիքում	14
Այլ (Նշել)	999
Դժվարանում եմ պատասխանել	-98
Հրաժարվում եմ պատասխանել	-99

E4a. Ըստ Ձեզ՝ ո՞րն էր Ձեզ հետ խտրական վարվելու հիմնական պատճառը:

[Տեխնիկական հրահանգ. հարցը տա՛լ, եթե E1=1:]

[Զրուցավար. մի՛ կարդացե՛ք տարբերակները: Ընդունե՛ք մեկ տարբերակ:]

E4b. Իսկ որո՞նք էին մնացած պատճառները, եթե այդպիսիք կան:

[Զրուցավար. մի՛ կարդացե՛ք տարբերակները: Ընդունե՛ք բոլոր հնարավոր տարբերակները:]

[Տեխնիկական հրահանգ. հարցը տա՛լ, եթե E4a != -98 կամ -99, թույլ չտալ ընտրել E4a-ում նշված տարբերակը:]

Գեները, սեռը	1
Տարիքը	2
Ռասան, Էթնիկությունը	3
Կրոնը, հավատքը	4
Ֆիզիկական հաշմանդամության կարգավիճակը	5
Մտավոր կամ հոգեկան հաշմանդամության կարգավիճակը	6
Սեռական կողմնորոշումը կամ գեներային ինքնությունը	7
Սոցիալական կամ տնտեսական կարգավիճակը	8
Փախստական կամ միգրանտ լինելը	9
Լեզուն, բարբառը	10
Քաղաքական հայացքները	11
Տեղահանումը (Լեռնային Ղարաբաղից կամ այլ տարածքից)	12
Հղիությունը, մայրությունը	13
Աշխատավայրում ունեցած պաշտոնը, դիրքը	14
Հիվանդությունը (խրոնիկ)	15
Չկա այլ տարբերակ (ցույց տալ միայն E4b-ի դեպքում)	0
Այլ (Նշել)	999
Դժվարանում եմ պատասխանել	-98
Հրաժարվում եմ պատասխանել	-99

E5. Իսկ ինչպե՞ս է դրսևորվել Ձեր նկատմամբ խտրականությունը:

[Զրուցավար. կարդացե՛ք տարբերակները, ընդունե՛լ բոլոր հնարավոր տարբերակները:]

[Տեխնիկական հրահանգ. խառնե՛լ տարբերակները: Հարցը տալ, եթե E1=1: Թույլ տա՛լ բոլոր հնարավոր տարբերակները:]

Խտրական մեկնաբանություններով	1
Բացառմամբ կամ անտեսմամբ	2
Բռնությամբ կամ սպառնալիքով	3
Լրատվամիջոցներում կամ քաղաքականության մեջ արտահայտվող բացասական կարծրատիպերով	4
Ոչ խոսքային արտահայտություններով՝ մարմնի լեզվի, դեմքի արտահայտությունների միջոցով	5
Խտրական վերաբերմունքով	6
Այլ (նշե՛լ)	999
Դժվարանում եմ պատասխանել	-98
Հրաժարվում եմ պատասխանել	-99

E6. Պատահել է, որ հանրության մեջ կամ այլ մարդկանց շրջապատում փոխել եք Ձեր պահելաձևը, որպեսզի խուսափեք անարդար կամ խտրական վերաբերմունքից:

[Զրուցավար. կարդացե՛ք տարբերակները, ընդունե՛լ բոլոր հնարավոր տարբերակները:]

[Տեխնիկական հրահանգ. խառնե՛լ տարբերակները:]

Ես հազվել եմ այլ կերպ, քան կցանկանայի	1
Ես խուսափել եմ կրոնական որոշակի խորհրդանիշներ կրելուց, որոնք իրականում կցանկանայի կրել:	2
Ես հարմարեցրելքայլելու, խոսելու կամ ներկայանալու ձևը:	3
Ես հանրության մեջ չեմ խոսել իմ ընտանիքի մայրենի լեզվով:	4
Ես փոխել եմ անունս / օգտագործել եմ իմ սեփական անունից տարբերվող անուն:	5
Ես խուսափել եմ որոշակի վայրեր կամ որոշակի ժամերի հասարակական վայրեր այցելելուց:	6
Ես ավելի կասկածամիտ եմ եղել անձանոթների նկատմամբ հասարակական վայրերում:	7
Այլ (նշե՛լ)	999
Ես չեմ փոխել իմ վարքագիծը	0
Դժվարանում եմ պատասխանել	-98
Հրաժարվում եմ պատասխանել	-99

E7. Երբևէ տեսե՞լ կամ լսե՞լ եք, որ որևէ մեկին խտրական վերաբերվեն:

Այո	1
Ոչ	2
Դժվարանում եմ պատասխանել	-98
Հրաժարվում եմ պատասխանել	-99

E8. Ո՞ր խմբերի նկատմամբ եք խտրականության ականատես եղել:

[Զրուցավար. մի՛ կարդացեք տարբերակները: Ընդունե՛ք բոլոր հնարավոր տարբերակները:]

[Տեխնիկական հրահանգ, հարցը տա՛լ, եթե E7=1:]

Կանանց	1
Մտավոր կամ հոգեկան հաշմանդամություն ունեցող անձանց	2
Ֆիզիկական հաշմանդամություն ունեցող անձանց	3
Ազգային փոքրամասնությունների, օր.՝ մոլոկանների, եզդիների, ասորիների	4
Լեռնային Ղարաբաղից (Արցախից) տեղահանված անձանց	5
ԼԳԲՏԶ+անձանց	6
Փախստականների, միգրատների, օրինակ Ռուսաստանից, Հնդկաստանից, Ուկրաինայից եկածների	7
Տղամարդկանց	8
Կրոնական փոքրամասնությունների	9
Աղքատության մեջ ապրող մարդկանց	10
Այլ (Եզե՛լ)	999
Ոչ մեկի	0
Դժվարանում եմ պատասխանել	-98
Հրաժարվում եմ պատասխանել	-99

E9. Ըստ Ձեզ՝ ո՞րն է եղել խտրականության՝ Ձեր տեսած կամ լսած վերջին միջադեպի հիմնական պատճառը :

[Զրուցավար. մի՛ կարդացեք տարբերակները: Ընդունե՛ք բոլոր հնարավոր տարբերակները:]

[Տեխնիկական հրահանգ. հարցը տա՛լ, եթե E7=1:]

Գեղեցիկ, սեռը	1
Տարիքը	2

Ռասան, Էթնիկությունը	3
Կրոնը, հավատքը	4
Ֆիզիկական հաշմանդամության կարգավիճակը	5
Մտավոր կամ հոգեկան հաշմանդամության կարգավիճակը	6
Սեռական կողմնորոշումը կամ գենդերային ինքնությունը	7
Սոցիալական կամ տնտեսական կարգավիճակը	8
Փախստական կամ միգրանտ լինելը	9
Լեզուն, բարբառը	10
Քաղաքական հայացքները	11
Տեղահանումը (Լեռնային Ղարաբաղից կամ այլ տարածքից)	12
Հղիությունը, մայրությունը	13
Աշխատավայրում ունեցած պաշտոնը, դիրքը	14
Հիվանդությունը (խրոնիկ)	15
Այլ (Եզե՛լ)	999
Դժվարանում եմ պատասխանել	-98
Հրաժարվում եմ պատասխանել	-99

E10. Ասացե՛ք խնդրեմ, ո՞ր միջավայրերում եք ականատես եղել խտրականության Հայաստանում:

[Զրուցավար. մի՛ կարդացե՛ք տարբերակները: Ընդունե՛ք բոլոր հնարավոր տարբերակները:]

[Տեխնիկական հրահանգ. հարցը տա՛լ, եթե E 7=1:]

Աշխատավայրերում	1
Առողջապահական հաստատություններում	2
Կրթական հաստատություններում	3
Ոստիկանությունում	4
Դատարաններում կամ դատական գործընթացներում	5
Բնակարանային կամ վարձակալության հետ կապված իրավիճակներում	6
Պետական կառույցներում (նախարարություններ կամ այլ կառույցներ)	7
Համայնքային կենտրոններում	8
Հանրային տարածքներում (տրանսպորտ, փողոց, խանութներ)	9
Ժամանցի և մշակութային վայրերում (ռեստորաններ, ակումբներ, թատրոններ)	10

Ընտանիքից զատ այլ անձնական միջավայրերում, օրինակ՝ ընկերների, հարևանների, հարազատների շրջանում	11
Բանակում	12
Ընտանիքներում	13
Այլ (Լ2ԵՂ)	999
Դժվարանում եմ պատասխանել	-98
Հրաժարվում եմ պատասխանել	-99

E11a. Ու՞մ հետ եք քննարկել խտրականության վերջին դեպքի մասին, որին անձամբ առնչվել կամ ականատես եք եղել:

[Զրուցավար. մի՛ կարդացեք տարբերակները: Ընդունե՛ք բոլոր հնարավոր տարբերակները:]

[Տեխնիկական հրահանգ. հարցը տա՛լ, եթե E1=1 կամ E7=1:]

Ընտանիքի	1
Ընկերների, բարեկամների, հարևանների	2
Հրապարակել եմ սոցիալական մեդիայի հարթակներում	3
Չեմ քննարկել որևէ մեկի հետ	0
Այլ (Լ2ԵՂ)	999
Դժվարանում եմ պատասխանել	-98
Հրաժարվում եմ պատասխանել	-99

E11b. Որտե՞ղ եք հաղորդել խտրականության վերջին դեպքի մասին, որին անձամբ առնչվել կամ ականատես եք եղել:

[Զրուցավար. մի՛ կարդացեք տարբերակները: Ընդունե՛ք բոլոր հնարավոր տարբերակները:]

[Տեխնիկական հրահանգ. հարցը տա՛լ, եթե E1=1 կամ E7=1:]

Ոստիկանությանը	1
Մարդու իրավունքների պաշտպանի գրասենյակին (օմբուդսմենին)	2
Աշխատավայրում մարդկային ռեսուրսների մասնագետին, մենեջերին կամ գործատուին	3
Դատարանին	4
Քաղաքացիական հասարակության կազմակերպությանը (ՀԿ-ի)	5
Հանրային պաշտպանի գրասենյակին	6
Չեմ հաղորդել որևէ տեղ	0

Այլ (Նշել)	999
Դժվարանում եմ պատասխանել	-98
Հրաժարվում եմ պատասխանել	-99

E12. Ի՞նչ արդյունք է ունեցել խտրականության մասին հաղորդելը:

[Զրուցավար. կարդացե՛ք տարբերակները:]

[Տեխնիկական հրահանգ. հարցնե՛լ, եթե E11b=1-6]

Հարցը լիովին լուծվել է	1
Ընդունվել է, բայց չի լուծվել	2
Որևէ պատասխան չի ստացվել	3
Իրավիճակը հաղորդելուց հետո վատացել է	4
Վերանայման, սպասման փուլում է	5
Փակվել է առանց որևէ պատճառ նշելու	6
Այլ (Նշել)	999
Դժվարանում եմ պատասխանել	-98
Հրաժարվում եմ պատասխանել	-99

E13. Որո՞նք են եղել դեպքի մասին չհաղորդելու պատճառները:

[Զրուցավար. մի՛ կարդացեք տարբերակները: Ընդունե՛ք բոլոր հնարավոր տարբերակները:]

[Տեխնիկական հրահանգ. հարցնե՛լ, եթե E11b = 0:]

Չգիտեի՝ ուր դիմել	1
ՉԷի վստահում որևէ հաստատության	2
Կարծում էի, որ դեպքի մասին հաղորդելը ոչինչ չի փոխի	3
Վախենում էի վրեժխնդրությունից կամ բացասական հետևանքներից	4
Այդքան էլ լուրջ չէր	5
Լուծվել է ոչ պաշտոնական, անձնական ճանապարհով	6
Վախենում էի, որ ընտանիքի անդամները կմեղադրեն ինձ	7
Վախենում էի, որ համայնքը (բարեկամները, ընկերները, հարևանները, համագյուղացիները կամ համաքաղաքացիները) կմեղադրեն ինձ	8
Այլ (Նշել)	999
Դժվարանում եմ պատասխանել	-98
Հրաժարվում եմ պատասխանել	-99

Քաղաքականությունների ու մեխանիզմների վերաբերյալ իրազեկվածությունը և ինստիտուտների նկատմամբ վստահությունը

Note: Մենք հարցման մեծն մասն արդեն անցել ենք: Այժմ մի քանի հարց կտամ քաղաքականությունների, մեխանիզմների և կառույցների նկատմամբ Ձեր կարծիքի վերաբերյալ:

AW1. Ինչպիսի՞ կառույցների, գործակալությունների կամ գրասենյակների մասին եք տեղյակ, որոնք պաշտպանում են անհատներին խտրականությունից:

[Զրուցավար. մի՛ կարդացեք տարբերակները: Ընդունե՛ք բոլոր հնարավոր տարբերակները:]

Տեղական համայնքային կենտրոն	1
Աշխատավայրում մարդկային ռեսուրսների մասնագետ, մենեջեր կամ գործատու	2
Ոստիկանություն	3
Մարդու իրավունքների պաշտպանի գրասենյակ (օմբուդսմեն)	4
Հանրային պաշտպանի գրասենյակ	5
Շահերի պաշտպանությամբ զբաղվող հասարակական կազմակերպություն (ՀԿ)	6
Պետական կառույց (օրինակ՝ նախարարություն)	7
Մեդիա, սոցիալական մեդիա	8
Տեղյակ չեմ	-95
Այլ (ԼՂԵՂ)	999
Հրաժարվում եմ պատասխանել	-99

AW2. Ասացեք խնդրեմ, տեղա՞կ եք, արդյոք, թե ինչպես պետք է բողոք ներկայացնել, եթե բախվում կամ ականատես եք լինում խտրականության:

[Զրուցավար. կարդացե՛ք տարբերակները:]

Այո, ես հստակ գիտեմ	3
Այո, մասամբ գիտեմ	2
Ոչ, չգիտեմ	1
Հրաժարվում եմ պատասխանել	-99

AW3. Եթե Դուք անձամբ բախվեիք խտրականության, առաջին հերթին ո՞ւմ օգնությանը կդիմեիք:

[Տեխնիկական հրահանգ. թու՛յլ տալ միայն մեկ տարբերակ:]

[Զրուցավար. մի՛ կարդացեք տարբերակները:]

Ընտանիքի անդամին	1
Բարեկամին, ընկերոջը կամ հարևանին	2
Տեղական համայնքային կենտրոնին	3
Աշխատավայրի մարդկային ռեսուրսների բաժնին (HR), մենեջերին կամ գործատուին	4
Ոստիկանությանը	5
Մարդու իրավունքների պաշտպանի գրասենյակին (օմբուդսմենին)	6
Հանրային պաշտպանի գրասենյակին	7
Շահերի պաշտպանությամբ զբաղվող հասարակական կազմակերպությանը (ՀԿ-ին)	8
Պետական կառույցի (օրինակ՝ նախարարությանը)	9
Մեդիային, սոցիալական մեդիային	10
Ինքս կլուծեի խնդիրը	11
Օգնություն չէի խնդրի, ոչինչ չէի անի	12
Այլ (Եզե՛լ)	999
Դժվարանում եմ պատասխանել	-98
Հրաժարվում եմ պատասխանել	-99

AW4. Որքանո՞վ եք վստահում ոստիկանությանը, որ նա լուրջ կընդունի խտրականության վերաբերյալ բողոքները:

[Զրուցավար. կարդացե՛ք տարբերակները:]

Լիովին վստահում եմ	4
Որոշ չափով վստահում եմ	3
Որոշ չափով չեմ վստահում	2
Ընդհանրապես չեմ վստահում	1
Դժվարանում եմ պատասխանել	-98
Հրաժարվում եմ պատասխանել	-99

AW5. Որքանով եք վստահում դատարաններին կամ դատական մարմիններին խտրականության հարցով արդարացի որոշումներ կայացնելու հարցում:

[Զրուցավար. կարդացե՛ք տարբերակները:]

Լիովին վստահում եմ	4
Որոշ չափով վստահում եմ	3
Որոշ չափով չեմ վստահում	2
Ընդհանրապես չեմ վստահում	1
Դժվարանում եմ պատասխանել	-98
Հրաժարվում եմ պատասխանել	-99

Տեղեկատվական աղբյուրներ

IN1. Որո՞նք են սոցիալական հարցերի, նորությունների կամ հանրային միջոցառումների վերաբերյալ տեղեկատվություն ստանալու հիմնական երկու աղբյուրները:

[Զրուցավար. կարդացե՛ք տարբերակները:]

Եթե հարցվողը նշում է «ինտերնետ», պարզե՛ք՝ արդյոք նկատի ունի լրատվական կայքերը, թե՞ սոցիալական ցանցերը (օրինակ՝ Ֆեյսբուքը, Ինստագրամը, ՅուԹյուբը, Թվիթթերը և այլն):]

[Տեխնիկական հրահանգ. խառնե՛լ տարբերակների հերթականությունը, ընդունե՛լ առավելագույնը երկու տարբերակ:]

Գործընկերներ	1
Ընտանիքի անդամներ	2
Հարևաններ, ընկերներ	3
Համացանց՝ բացի սոց. ցանցերից	4
Սոցիալական ցանցեր	5
Թերթեր (լրագրեր)	6
Ռադիո	7
Հեռուստատեսություն	8
Արհեստական բանականություն (AI) (օրինակ՝ ChatGPT)	9
Այլ (նշե՛լ)	999
Դժվարանում եմ պատասխանել	-98
Հրաժարվում եմ պատասխանել	-99

Սոցիալ-տնտեսական կարգավիճակ

Note. Մինչև հարցազրույցն ավարտելը մի քանի հարց ունեմ Ձեր սոցիալ-տնտեսական կարգավիճակի վերաբերյալ:

S1. Դուք ունե՞ք ազգական, ընկեր, գործընկեր, ով պատկանում է հետևյալ սոցիալական խմբերին:

	Խմբեր	Այո	Ոչ	ՀՊ
S1_1	Մտավոր կամ հոգեկան հաշմանդամություն ունեցող անձինք	1	0	-99
S1_2	Ֆիզիկական հաշմանդամություն ունեցող անձինք	1	0	-99
S1_3	Ազգային փոքրամասնություններ, օր.՝ մոլոկաններ, եզդիներ, ասորիներ	1	0	-99
S1_4	Լեռնային Ղարաբաղից (Արցախից) տեղահանված անձինք	1	0	-99
S1_5	ԼԳԲՏԶ+անձինք	1	0	-99
S1_6	Փախստականներ, միգրատներ, օրինակ՝ Ռուսաստանից, Հնդկաստանից, Ուկրաինայից եկածներ	1	0	-99

S2. Այժմ ես մի քանի գործողություն կթվարկեմ, իսկ Դուք ասացեք, թե արդյոք ունեք դժվարություններ դրանցից յուրաքանչյուրում, նույնիսկ, երբ օգտագործում եք ակնոց, լսողական սարք կամ այլ օժանդակ միջոց:

[Զրուցավար. կարդացե՛ք տարբերակները:]

	Դժվարություններ չունեմ	Ունեմ որոշ դժվարություններ	Ունեմ շատ դժվարություններ	Ընդհանրապես չեմ կարողանում...	ՀՊ	RA
S2_1	Տեսնել	4	3	2	1	-99
S2_2	Լսել	4	3	2	1	-99
S2_3	Քայլել կամ աստիճաններով վեր բարձրանալ	4	3	2	1	-99
S2_4	Հիշել կամ կենտրոնանալ	4	3	2	1	-99
S2_5	Ինքնուրույն լվացվել կամ հագնվել	4	3	2	1	-99
S2_6	Հաղորդակցվել (հասկանալ կամ ուրիշների կողմից հասկացված լինել)	4	3	2	1	-99

S3. Նշվածներից ո՞րն է բնութագրում Ձեր ամուսնական կարգավիճակը:

[Զրուցավար. կարդացե՛ք տարբերակները:]

Ամուրի / Երբևէ չամուսնացած	1
Ամուսնացած	2
Ամուսնալուծված	3
Այրի/Կնակորույս	4
Հրաժարվում եմ պատասխանել	-99

S4. Ո՞րն է Ձեր ձեռք բերած ամենաբարձր կրթական աստիճանը:

Չունեմ տարրական կրթություն	1
Տարրական կրթություն (լրիվ կամ ոչ լրիվ)	2
Թերի միջնակարգ կրթություն	3
Միջնակարգ կրթություն	4
Միջին մասնագիտական կրթություն	5
Թերի բարձրագույն կրթություն	6
Բարձրագույն կրթություն (բակալավրի, մագիստրոսի կամ մասնագետի աստիճան)	7
Հետբուհական գիտական աստիճան	8
Դժվարանում եմ պատասխանել	-98
Հրաժարվում եմ պատասխանել	-99

S5. Թվարկվածներից ո՞րն է առավել ճիշտ նկարագրում Ձեր կարգավիճակը և գործունեության տեսակը: Խնդրում եմ, նշե՛ք այն գործունեությունը և կարգավիճակը, որը վերաբերում է անձամբ Ձեզ:

[Զրուցավար. կարդացե՛ք տարբերակները:]

Թոշակառու եմ և չեմ աշխատում	1
Ուսանող եմ և չեմ աշխատում	2
Չեմ աշխատում և չեմ փնտրում աշխատանք	3
Չեմ աշխատում, բայց փնտրում եմ աշխատանք	4
Աշխատում եմ կես կամ լրիվ դրույքով (նույնիսկ, եթե հարցվողը թոշակառու է կամ ուսանող)՝ ներառյալ սեզոնային աշխատանքը	5
Ինքնագրաված եմ (նույնիսկ եթե հարցվողը թոշակառու է կամ ուսանող)՝ ներառյալ սեզոնային աշխատանքը	6

Հաշմանդամություն ունեւ ե ի վիճակի չեւ աշխատել	7
Այլ (նշել)	999
Հրաժարվում եւ պատասխանել	-99

S6. Հայաստանում ապրում եւ մի շարք ազգություններ: Դուք Ձեզ ո՞ր ազգի ներկայացուցիչ եք համարում:

[Զրուցավար. մի՛ կարդացեք տարբերակները, ընդունե՛ք մեկ տարբերակ:]

Հայ	1
Վրացի	2
Կովկասյան այլ ազգություն (Աբխազ, Լեզգի, Օս, ե այլն)	3
Ռուս	4
Քուրդ կամ Յեզդի	5
Ասորի	6
Այլ ազգություն (նշել)	999
Դժվարանում եւ պատասխանել	-98
Հրաժարվում եւ պատասխանել	-99

S7. Այս իրավիճակներից ո՞րն Է առավել լավ բնութագրում Ձեր տնային տնտեսության ներկայիս տնտեսական վիճակը:

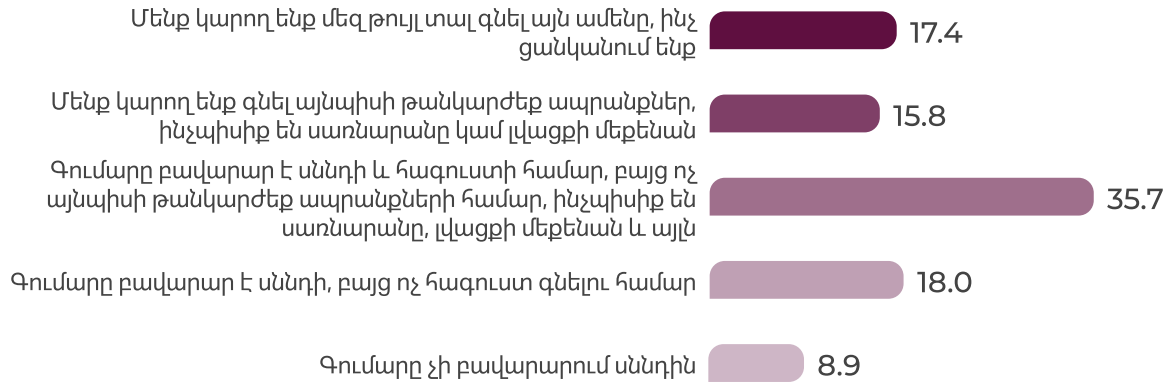
Գումարը չի բավարարում սննդին	1
Գումարը բավարար Է սննդի, բայց ոչ հագուստ գնելու համար	2
Գումարը բավարար Է սննդի ե հագուստի համար, բայց ոչ այնպիսի թանկարժեք ապրանքների համար, ինչպիսիք եւ սառնարանը, լվացքի մեքենան ե այլն	3
Մեք կարող եմք գնել այնպիսի թանկարժեք ապրանքներ, ինչպիսիք եւ սառնարանը կամ լվացքի մեքենան	4
Մեք կարող եմք մեզ թույլ տալ գնել այն ամենն, ինչ ցանկանում եմք	5
Դժվարանում եւ պատասխանել	-98
Հրաժարվում եւ պատասխանել	-99

Մեկնաբանություններ

Note. Շնորհակալություն ժամանակ տրամադրելու ե հարցմանը մասնակցելու համար:

Հավելված 4. Գծապատկեր 40

Ձեր կարծիքով, հետևյալ պնդումներից ո՞րն է լավագույնս նկարագրում Ձեր տնային տնտեսության ներկայիս տնտեսական վիճակը: (%)

Հավելված 5. Քաղաքականության առաջարկությունների մատրիցա

Քաղաքականության առաջարկությունների մատրիցա

Հայաստանում խտրականության ընկալումների, վերաբերմունքների և փորձառությունների ուսումնասիրություն. ՀՌԿԿ-Հայաստան / ՄԻՊ / ՄԻԴԻ, 2026

Մատրիցան ներկայացնում է 25 առաջարկություն՝ 7 թեմատիկ ուղղությունների շրջանակում: Յուրաքանչյուր առաջարկություն սահմանում է հիմնական առաջարկը, դրա իրականացման համար անհրաժեշտ կոնկրետ գործողությունները, կարճաժամկետ (1–2-րդ տարիներ) և երկարաժամկետ (3–5-րդ տարիներ) ակնկալվող արդյունքները, իրականացման համար պատասխանատու դերակատարներին (առաջատար դերակատարը նշված է թավատառ), ինչպես նաև այն հիմնավորող հետազոտական տվյալներն ու իրավական հիմքը: Առաջարկությունները համապատասխանեցված են Հայաստանի ինստիտուցիոնալ իրողություններին և Մարդու իրավունքների պաշտպանի գրասենյակի լիազորություններին: Կետով (•) նշված տարրերը յուրաքանչյուր բջջի ներսում առանձին ենթագործողություններ են:

#	Առաջարկություններ	Կոնկրետ գործողություններ / միջոցառումներ	Կարճաժամկետ (1–2-րդ տարիներ)	Երկարաժամկետ (3–5-րդ տարիներ)
1.1	Խտրականության վերաբերյալ ազգային հանրային հաղորդակցման արշավ Մշակել և իրականացնել Մարդու իրավունքների պաշտպանի գրասենյակի կողմից համակարգվող, բազմամյա և շարունակական ազգային հաղորդակցման արշավ՝ հանրության շրջանում խտրականության, հավասարության և խտրականությունից պաշտպանության վերաբերյալ իրազեկվածությունը բարձրացնելու նպատակով: Խտրականության՝ որպես իրավական հասկացության և իրավունքների խախտման ձևի վերաբերյալ հանրային ըմբռնում ձևավորելու նպատակով:	- Մշակել պարզ և հասկանալի տեղեկատվական նյութեր հայերեն և ազգային փոքրամասնությունների լեզուներով (եզդիերեն/քուրմանջի, ռուսերեն, ասորերեն): - Պատրաստել հեռուստատեսային և ռադիոհաղորդումների բովանդակություն՝ հիմնված իրական կյանքի իրավիճակների և պաշտպանության ու իրավական պաշտպանության հասանելի միջոցների ներկայացման վրա: - Նյութերը տարածել համայնքային կառույցների, առողջապահական հաստատությունների և դպրոցների միջոցով: - Արշավը շարունակել մի քանի տարվա ընթացքում այն չսահմանափակելով մեկանգամյա փուլով:	Մշակել արշավի ռազմավարությունը, պատրաստել հիմնական տեղեկատվական նյութերը և իրականացնել փորձնական մեկնարկ:	Ամենամյա իրազեկվածության արշավների իրականացում և դրանց ընդգրկման գնահատում բնակչության շրջանում իրականացվող հետազոտարկերի միջոցով:

#	Առաջարկություններ	Կոնկրետ գործողություններ / միջոցառումներ	Կարճաժամկետ (1–2-րդ տարիներ)	Երկարաժամկետ (3–5-րդ տարիներ)
1.2	Խտրականության բացառման վերաբերյալ բովանդակությունը ներառել դպրոցական ուսումնական ծրագրերում՝ սկսած տարրական կրթության մակարդակից:	- Մշակել տարիքին համապատասխան ուսումնական մոդուլներ տարրական, միջնակարգ և մասնագիտական կրթության մակարդակների համար: - Խտրականության բացառման վերաբերյալ բովանդակությունը ներառել ուսուցիչների նախնական և աշխատանքային վերապատրաստման ծրագրերում: - Առաջին տարում ծրագիրը փորձարկել տասը դպրոցում, գնահատել այն և ընդլայնել համապետական մակարդակով:	Մշակել ուսումնական մոդուլը, իրականացնել փորձնական ներդրում և վերապատրաստել ուսուցիչների առաջին խումբը:	Իրականացնել համապետական ներդրում և ուսումնական մոդուլը ներառել ուսուցիչների պարտադիր հավաստագրման համակարգում:
1.3	Իրականացնել նպատակային իրազեկվածության միջոցառումներ պետական պաշտոնյաների, իրավապահ մարմինների աշխատակիցների, գործատուների և առողջապահության ոլորտի մասնագետների համար:	- Քաղաքացիական ծառայողների աշխատանքային վերապատրաստման ծրագրերում ներառել խտրականության դեմ պայքարի պարտադիր ամենամյա մոդուլ: - Բովանդակությունը ներառել Ոստիկանության կրթահամալիրի ուսումնական ծրագրում և ոստիկանության ծառայողների աշխատանքային վերապատրաստումներում: - Գործատուների համար կազմակերպել աշխատաժողովներ աշխատանքի ընդունման, առաջնադասման և սեռական ոտնձգությունների կանխարգելման պարտականությունների վերաբերյալ: - Ընտանեկան բժիշկների և հիվանդանոցների անձնակազմի համար կազմակերպել վերապատրաստումներ պացիենտների իրավունքների և խտրականության բացառման վերաբերյալ:	Մշակել վերապատրաստման մոդուլները, իրականացնել փորձնական վերապատրաստումներ քաղաքացիական ծառայողների և ոստիկանության աշխատակիցների համար:	Վերապատրաստումները դարձնել պարտադիր և կապել մասնագիտական գործունեության գնահատման համակարգի հետ:
1.4	Նպատակային իրազեկվածության և համայնքային ներգրավման ծրագիր գյուղական բնակավայրերի և մարզերի համար:	- Ստեղծել շարժական իրազեկվածության թիմեր, որոնք կգործեն բոլոր տասը մարզերում: - Համագործակցել տեղական համայնքների ղեկավարների և մարզային լրատվամիջոցների հետ: - Բոլոր նյութերում հղում կատարել խտրականության դեմ պայքարի ազգային հարթակին և թեժ գծին (տե՛ս Թեմատիկ ուղղություն 6-ը):	Քարտեզագրել ծածկույթի բացերը և յուրաքանչյուր մարզի համար բացահայտել համայնքային ներգրավման հիմնական հարթակները:	Ծրագիրը ներառել մարզպետարանների տարեկան աշխատանքային ծրագրերում:

#	Առաջարկություններ	Կոնկրետ գործողություններ / միջոցառումներ	Կարճաժամկետ (1–2-րդ տարիներ)	Երկարաժամկետ (3–5-րդ տարիներ)
2.1	Խտրականության ենթարկվելու առավել բարձր ռիսկ ունեցող խմբերի համար ապահովել մասնագիտական վերապատրաստման և զբաղվածության աջակցության ծրագրերի առաջնահերթ հասանելիություն:	- Վերանայել պետական մասնագիտական կրթության և վերապատրաստման ծրագրերի մասնակցության չափանիշները՝ դրանցում հստակ ներառելով խտրականության առավել բարձր ռիսկի ենթարկվող խմբերին: - Հետևել ծրագրերի շրջանավարտների զբաղվածության արդյունքներին՝ ըստ խոցելիության խմբերի: - Զարգացնել համագործակցությունը մասնավոր հատվածի հետ՝ պրակտիկայի և մենթորության հնարավորություններ ստեղծելու նպատակով:	Վերանայել ծրագրի չափանիշները և սկսել նպատակային իրազեկվածության աշխատանքներ խոցելի խմբերի համայնքներում:	Հետևել արդյունքներին և հավաքագրված տվյալների հիման վրա կատարել ծրագրի ձևավորման անհրաժեշտ փոփոխություններ:
2.2	Ընդլայնել պետության համաֆինանսավորմամբ գործող ճգնաժամային կենտրոնների և ապաստարանների ցանցը՝ այն հասանելի դարձնելով Հայաստանի Հանրապետության բոլոր մարզերում:	- Փոփոխել պետական մասնագիտական ծրագրերի իրավասության չափանիշները՝ դրանցում հստակ ներառելով խտրականության ենթարկված խմբերին: - Հետևել շրջանավարտների զբաղվածության արդյունքներին՝ ըստ խոցելիության կատեգորիայի: - Մասնավոր հատվածի հետ ձևավորել համագործակցություն՝ պրակտիկայի և մենթորության հնարավորություններ ապահովելու համար: - Առաջին տարում իրականացնել ապաստարանների կարողությունների բացերի գնահատում՝ ըստ մարզերի:	Գնահատել առկա բացերը, ընդլայնել պետական սոցիալական պատվերի մրցույթները և մշակել մատչելիության ստուգաթերթ:	Ապահովել ծրագրի իրականացումը Հայաստանի Հանրապետության բոլոր մարզերում և ստեղծել բազմամյա պետական ֆինանսավորման մեխանիզմ:
2.3	Եզդիական և մոլուկան համայնքներում իրականացնել իրազեկվածության և համայնքային ներգրավման միջոցառումներ՝ աղջիկների կրթության իրավունքի և ամուսնության՝ օրենքով սահմանված նվազագույն տարիքի վերաբերյալ:	- Ծրագրերի մշակման սկզբնական փուլից ներգրավել համայնքների ներկայացուցիչներին: - Ապահովել դպրոցում սովորողների պահպանմանն ուղղված աջակցություն (օրինակ՝ տրանսպորտի և ուսումնական նյութերի տրամադրում) ազդակիր համայնքների աղջիկների համար: - Իրականացնել սոցիալական աշխատողների նպատակային աշխատանք այն ընտանիքների հետ, որոնց երեխաները գտնվում են կրթությունից վաղաժամ դուրս մնալու ռիսկի ներքո:	Համագործակցել համայնքային կազմակերպությունների հետ և յուրաքանչյուր մարզում գնահատել խնդրի տարածվածությունը:	Ծրագիրն ինստիտուցիոնալացնել՝ այն ներառելով Կրթության, գիտության, մշակույթի և սպորտի նախարարության մարզային մակարդակի գործողությունների ծրագրերում:

#	Առաջարկություններ	Կոնկրետ գործողություններ / միջոցառումներ	Կարճաժամկետ (1–2-րդ տարիներ)	Երկարաժամկետ (3–5-րդ տարիներ)
2.4	Ներքին տեղահանված Լեռնային Ղարաբաղի բնակչության համար իրականացնել իրավունքների վերաբերյալ նպատակային իրազեկվածության ծրագիր:	- Ընդլայնել պետական սոցիալական պատվերի շրջանակը՝ ֆինանսավորելու հասարակական կազմակերպությունների կողմից շահագործվող ապաստարանները բավարար ծառայություններ չունեցող մարզերում: - Ապահովել, որ բոլոր ապաստարանները համապատասխանեն հաշմանդամություն ունեցող անձանց համար մատչելիության չափանիշներին: - Իրականացնել «Ընտանիքում բռնության կանխարգելման մասին» օրենքի 2024 թ.-ի փոփոխությունները:	Արագ մշակել ծրագիրը, ներդնել այն ընդունման կենտրոններում և վերապատրաստել մարդու իրավունքների պաշտպանի գրասենյակի պատասխանատու աշխատակիցներին	Ծրագիրը ներառել ներքին տեղահանված անձանց ինտեգրման երկարաժամկետ ծրագրերում
2.5	Ընդլայնել մատչելի երեխաների խնամքի և վաղ մանկության կրթության հաստատությունների (մանկապարտեզների և մսուրների) հասանելիությունը, հատկապես գյուղական բնակավայրերում, որպեսզի կանայք հնարավորություն ունենան զարգացնելու և պահպանելու իրենց մասնագիտական հմտությունները և նվազեցնելու տնտեսական կախվածությունը՝ որպես խտրականության խորքային պատճառներից մեկը:	- Պատվիրել մսուրների և մանկապարտեզների առկայության, կարողությունների և արժեքի ազգային քարտեզագրում՝ ըստ մարզերի և բնակավայրի տեսակի՝ տվյալները տարանջատելով քաղաքային և գյուղական բնակավայրերի համար՝ ելակետային բացը սահմանելու նպատակով: - Առաջնահերթ ընդլայնել պետության կողմից ֆինանսավորվող մսուրների և մանկապարտեզների տեղերը փաստաթղթավորված ամենամեծ բացերն ունեցող գյուղական մարզերում՝ կապիտալ ներդրումների և հասարակական կազմակերպությունների կողմից մատուցվող ծառայությունների պետական սոցիալական պատվերի միջոցով: - Ներդնել նպատակային սուբսիդավորման սխեմա՝ ցածր եկամուտ ունեցող տնային տնտեսությունների մսուրների և մանկապարտեզների վճարները փոխհատուցելու համար՝ առանձնահատուկ ուշադրություն դարձնելով կին գլխավոր ունեցող և Լեռնային Ղարաբաղից տեղահանման հետևանքով տուժած տնային տնտեսություններին: - Մշակել կարգավորող շրջանակ, որը կխրախուսի խոշոր գործատուներին՝ 100-ից ավելի աշխատակից ունեցող կազմակերպություններին,	- Ավարտել մարզերի կտրվածքով ազգային քարտեզագրումն ու բացերի վերլուծությունը և հրապարակել արդյունքները: - Մշակել գործատուների կողմից երեխաների խնամքի աջակցության կարգավորող իրավական շրջանակը: - Ապահովել սուբսիդավորման սխեմայի լիարժեք գործարկումը, գնահատել դրա կիրառման մակարդակը և փորձնական մարզերից ստացված տվյալների հիման վրա կատարել անհրաժեշտ փոփոխություններ:	- Մեկնարկել պետության կողմից սուբսիդավորվող մսուրների և մանկապարտեզների տեղերի ընդլայնման փորձնական ծրագիր՝ բացերի առավել բարձր մակարդակ ունեցող երկու-երեք գյուղական մարզերում: - Ապահովել հանրապետության բոլոր մարզերում մսուրների և մանկապարտեզների տեղերի նվազագույն ազգային ծածկույթի ցուցանիշների իրականացումը՝ որպես վերահսկվող ցուցանիշ դիտարկելով նաև գյուղական և քաղաքային բնակավայրերի միջև առկա տարբերության կրճատումը: - Ընդունել գործատուների մասնակցության կարգավորող շրջանակը և այն ներառել

#	Առաջարկություններ	Կոնկրետ գործողություններ / միջոցառումներ	Կարճաժամկետ (1–2-րդ տարիներ)	Երկարաժամկետ (3–5-րդ տարիներ)
		մասնակցել աշխատավայրին մոտ կամ համայնքային հիմքով երեխաների խնամքի ծառայությունների ապահովմանը՝ «Կանանց և տղամարդկանց հավասար իրավունքների և հավասար հնարավորությունների ապահովման մասին» օրենքով (2013 թ.) նախատեսված ընտանեկան համատեղ պատասխանատվության ընդհանուր սկզբունքին համապատասխան: - Ապահովել, որ բոլոր Նոր ստեղծվող կամ ընդլայնվող մուրներն ու մանկապարտեզները համապատասխանեն հաշմանդամություն ունեցող երեխաների ներառական կրթության չափանիշներին՝ «Հաշմանդամություն ունեցող անձանց իրավունքների մասին» օրենքին (2021 թ.) համապատասխան: - Ներդնել ճկուն, կիսօրյա և երկարացված ժամերով երեխաների խնամքի տարբերակներ՝ աշխատաշուկա վերադարձող կամ մասնագիտական վերապատրաստման ծրագրերում ընդգրկված կանանց աշխատանքային գրաֆիկներին համապատասխանելու համար (տե՛ս Առաջարկություն 2.1-ը):		Աշխատանքային օրենսգրքի կիրարկումն ապահովող ենթաօրենսդրական ակտերում: Երեխաների խնամքի ծառայությունների ընդլայնումը ներառել Մարդու իրավունքների պաշտպանության ազգային ռազմավարության գործողությունների ծրագրի հաջորդ փուլում:
3.1	«Իրավահավասարության ապահովման և խտրականությունից պաշտպանության մասին» օրենքների նախագծերի փաթեթի առաջնահերթ ընդունում	- Կառավարությունն ու Ազգային ժողովը պետք է առաջնահերթություն տան օրենքի ընդունմանը. վերջին նախագիծը շրջանառվել է 2024 թ.-ի հունիսին: - Ներառել ԵԱՀԿ/ԺՀՄԻԳ-ի՝ 2019 թ.-ի սեպտեմբերի 6-ի միջանկյալ եզրակացության բոլոր առաջարկությունները: - Օրենքը պետք է սահմանի ուղղակի և անուղղակի խտրականությունը, ոտնձգությունը, զուգորդված խտրականությունը, խտրականություն դրսևորելու հրահանգը և տուժողի նկատմամբ հաշվեհարդարը: - Ստեղծել կիրարկման մասնագիտացված մեխանիզմ՝ Մարդու իրավունքների պաշտպանի	Մարդու իրավունքների պաշտպանի գրասենյակը պաշտոնական առաջարկ ներկայացնի Ազգային ժողով՝ կոչ անելով առաջնահերթ կարգով ընդունել օրենքը, և ձևավորի տեխնիկական աշխատանքային խումբ:	Ընդունել օրենքը, ընդունել դրա կիրարկումն ապահովող ենթաօրենսդրական ակտերը և գործարկել կիրարկման մեխանիզմը:

#	Առաջարկություններ	Կոնկրետ գործողություններ / միջոցառումներ	Կարճաժամկետ (1–2-րդ տարիներ)	Երկարաժամկետ (3–5-րդ տարիներ)
		գրասենյակի հետ կապված հավասարության խորհուրդ, որն իրավասու կլինի իրականացնել քննություն և ընդունել պարտադիր կատարման ենթակա առաջարկություններ: Նախատեսել քաղաքացիաիրավական պաշտպանության միջոցներ, ներառյալ փոխհատուցումը, որոնք գործող իրավական շրջանակում բացակայում են:		
3.2	Իրականացնել «Հաշմանդամություն ունեցող անձանց իրավունքների մասին» Հայաստանի Հանրապետության օրենքը (2021 թ., ՀՕ-1-94-Ն)՝ ընդունելով դրա կիրարկումն ապահովող ենթաօրենսդրական ակտերը:	- Իրականացնել «Հաշմանդամություն ունեցող անձանց իրավունքների մասին» Հայաստանի Հանրապետության օրենքը (2021 թ., ՀՕ-194-Ն)՝ ընդունելով դրա կիրարկումն ապահովող ենթաօրենսդրական ակտերը: - Ընդունել մատչելիության չափանիշների վերաբերյալ կիրարկումն ապահովող ենթաօրենսդրական ակտեր՝ սահմանելով հստակ ժամկետներ և պատասխանատվության միջոցներ: - Ստեղծել հանրային շենքերում և տրանսպորտում մատչելիության պահանջների պահպանման տեսչական մեխանիզմ: - Ընդունել սահմանված շեմից ավելի աշխատակից ունեցող գործատուների համար ողջամիտ հարմարեցման պարտավորությունների վերաբերյալ կարգավորումներ: - Վերանայել իրավունակության սահմանափակման վերաբերյալ իրավական դրույթները, որոնք, ըստ առանցքային տեղեկատուների, լրացուցիչ խտրական խոչընդոտներ են ստեղծում:	Մշակել կիրարկումն ապահովող ենթաօրենսդրական ակտերը և իրականացնել հանրային շենքերի բացերի գնահատում:	Ապահովել լիարժեք համապատասխանություն բոլոր մարզերում և ձևավորել կրթական կայուն պրակտիկա:
3.3	Փոփոխություններ կատարել Աշխատանքային օրենսգրքում՝ սահմանելով աշխատավայրում խտրականության և ոտնձգությունների կանխարգելման ու դրանց արձագանքման հստակ պարտականություններ:	50-ից ավելի աշխատակից ունեցող կազմակերպություններից պահանջել նշանակել խտրականության դեմ պայքարի ներքին պատասխանատու անձ: - Սեռական ոտնձգությունը հստակ սահմանել որպես Աշխատանքային օրենսգրքի խախտում՝ նախատեսելով քաղաքացիական և քրեական պատասխանատվություն:	Մշակել օրենսդրական փոփոխության նախագիծ և անցկացնել խորհրդակցություններ արհմիությունների ու գործատուների հետ:	Ընդունել փոփոխությունը, ապահովել դրա գործնական կիրարկումը և արդյունքները հրապարակել ամեն տարի:

#	Առաջարկություններ	Կոնկրետ գործողություններ / միջոցառումներ	Կարճաժամկետ (1–2-րդ տարիներ)	Երկարաժամկետ (3–5-րդ տարիներ)
		• Խախտումների համար սահմանել համաչափ և զսպող պատասխանատվության միջոցներ: • Խտրականության բացառման պահանջների պահպանումը ներառել Աշխատանքի տեսչական մարմնի պարբերական ստուգումների լիազորությունների շրջանակում:		
3.4	Ընդլայնել անվճար Իրավաբանական աջակցության շրջանակը՝ այն հստակ տարածելով նաև խտրականության գործերի վրա:	• Փոփոխել պետական իրավաբանական աջակցության տրամադրման իրավասության չափանիշները՝ ներառելով խտրականության վերաբերյալ բողոքները: • Պետական սոցիալական պատվերի մեխանիզմի միջոցով համաֆինանսավորել հասարակական կազմակերպությունների կողմից տրամադրվող իրավաբանական աջակցության ծառայությունները: • Խտրականության գործերի համար սահմանել պետական տուրքի վճարումից ազատում գործող աշխատանքային վեճերի համար նախատեսված արտոնություններին համանման: • Հասարակական կազմակերպություններին հնարավորություն տալ տուժողների անունից Մարդու իրավունքների պաշտպանի գրասենյակ ներկայացնել երրորդ կողմի բողոքներ:	• Փոփոխել իրավասության չափանիշները սահմանող կարգավորումները և ընդլայնել պետական սոցիալական պատվերի շրջանակը՝ ներառելով խտրականության դեպքերը:	• Ապահովել կայուն բազմամյա ֆինանսավորում և ծառայությունների աշխարհագրական հասանելիություն բոլոր մարզերում:
4.1	Խտրականության բացառման ոլորտում ազգային կարողությունների շրջանակի և վերապատրաստողների վերապատրաստման ծրագրի մշակումը և նշանակությունը:	• Մարդու իրավունքների պաշտպանի գրասենյակը և Արդարադատության նախարարությունը (կամ համապատասխան այլ պետական մարմինը) համատեղ մշակեն մասնագետների համար խտրականության դեմ պայքարի կարողությունների շրջանակ: • Վերապատրաստել վերապատրաստողների առաջին՝ 40 մասնակցից բաղկացած խումբը՝ ոստիկանության, սոցիալական աշխատանքի, կրթության, առողջապահության և իրավական ոլորտներից: • Կարողությունների շրջանակը ներառել Ոստիկանության կրթահամալիրի, սոցիալական	• Մշակել կարողությունների շրջանակը, ձևավորել փորձագիտական աշխատանքային խումբ և իրականացնել վերապատրաստողների վերապատրաստման առաջին փուլը:	• Կարողությունների շրջանակը ներառել նախնական մասնագիտական կրթության ծրագրերում և կազմակերպել ամենամյա վերապատրաստման կրկնվող փուլեր:

#	Առաջարկություններ	Կոնկրետ գործողություններ / միջոցառումներ	Կարճաժամկետ (1–2-րդ տարիներ)	Երկարաժամկետ (3–5-րդ տարիներ)
		աշխատանքի կրթական ծրագրերի և բժշկական ֆակուլտետների նախնական մասնագիտական ուսումնական ծրագրերում: Բովանդակության մշակման և ֆինանսավորման համար օգտագործել Հայաստանում Եվրոպայի խորհրդի և ECRI-ի գործող ծրագրերը:		
4.2	Պարտադիր ներքին ուղեցույցների մշակում և ներդրում խտրականության կանխարգելման և դրան արձագանքելու վերաբերյալ բոլոր պետական հաստատությունների համար:	- Արդարադատության նախարարությունը մշակի և հրապարակի հաստատությունների համար խտրականության դեմ պայքարի օրինակելի ներքին ուղեցույցներ: - Այդ ուղեցույցների ընդունումը պարտադիր դարձնել բոլոր նախարարությունների, մարզպետարանների, դատարանների և ոստիկանության ստորաբաժանումների համար: - Ուղեցույցներում ներառել խտրականության բացահայտման ստուգաթերթեր, բողոքների ուղղորդման արձանագրություններ և հաշվեհարդարից պաշտպանության ընթացակարգեր: - Ուղեցույցների պահանջների կատարման վերաբերյալ հաշվետվողականությունը ներառել հաստատությունների գործունեության տարեկան գնահատումներում:	Քաղաքացիական հասարակության մասնակցությամբ մշակել օրինակելի ուղեցույցներ և հրապարակել նախարարական շրջաբերական:	Ապահովել ուղեցույցների համընդհանուր ընդունումը, իսկ Մարդու իրավունքների պաշտպանի գրասենյակը պետք է ամենամյա հաշվետվությունների միջոցով մշտադիտարկի դրանց կատարումը:
4.3	Խտրականության բացառման ոլորտում հաշվետվողականության ներառում հաստատությունների ղեկավարների պաշտոնական պարտականությունների նկարագրերում և աշխատանքային գործունեության գնահատման համակարգերում:	- Քաղաքացիական ծառայության խորհուրդը հրապարակի ուղեցույց՝ բարձրագույն ղեկավար պաշտոնների պաշտոնական պարտականությունների նկարագրերում խտրականության կանխարգելման հետ կապված պարտականություններ ներառելու վերաբերյալ: - Պետական հաստատությունների ղեկավարների ամենամյա գործունեության գնահատման համակարգում ներառել խտրականության կանխարգելման ցուցանիշ: - Սահմանված շեմից ավելի մեծ պետական հաստատություններից պահանջել նշանակել խտրականության դեմ պայքարի հարցերով պատասխանատու անձ:	Հրապարակել համապատասխան ուղեցույց և այն փորձարկել երեք նախարարությունում:	Ապահովել համընդհանուր ընդունում և այն կապել խտրականության դեմ օրենքի կիրարկման պահանջների հետ:

#	Առաջարկություններ	Կոնկրետ գործողություններ / միջոցառումներ	Կարճաժամկետ (1–2-րդ տարիներ)	Երկարաժամկետ (3–5-րդ տարիներ)
4.4	Պետության կողմից խտրականության հետ կապված աջակցության ծառայություններ մատուցող քաղաքացիական հասարակության կազմակերպությունների կայուն համաֆինանսավորման ապահովում:	- Ընդլայնել պետական սոցիալական պատվերի մրցույթների շրջանակը՝ հստակ ներառելով խտրականության վերաբերյալ բողոքների աջակցությունը, իրավաբանական օգնությունը և հոգեսոցիալական ծառայությունները: - Կայացած ծառայություն մատուցողների համար տարեկան պետական սոցիալական պատվերի պայմանագրերից անցնել բազմամյա (եռամյա) պայմանագրերի: - Սահմանել աշխարհագրական ծածկույթի պահանջ՝ յուրաքանչյուր մարզում ապահովելով առնվազն մեկ պետական ֆինանսավորում ստացող ծառայություն մատուցողի առկայությունը:	Ընդլայնել պետական սոցիալական պատվերի չափանիշները և քարտեզագրել քաղաքացիական հասարակության կազմակերպությունների կողմից մարզերում մատուցվող առկա ծառայությունները:	Կնքել բազմամյա պայմանագրեր, ապահովել աշխարհագրական ծածկույթը և մշտադիտարկել ազդեցությունը:
5.1	Շարունակել բարելավել Մարդու իրավունքների պաշտպանի գրասենյակի բողոքարկման ընթացակարգի մատչելիությունն ու օգտագործման հարմարավետությունը՝ այն շարունակաբար հարմարեցնելով փոփոխվող կարիքներին, մատչելիության արդի չափանիշներին և օգտակենտրոն լուծումներին:	- Վերամշակել բողոք ներկայացնելու ձևաթուղթը՝ կիրառելով պարզ լեզու, սահմանափակելով այն առավելագույնը մեկ էջով և ապահովելով առցանց ու թղթային տարբերակներ: - Մշակել մատչելի ձևաչափեր՝ ձայնային ուղեցույց, «Հեշտ ընթերցվող» (Easy Read) տարբերակ և Էկրանի ընթերցիչների հետ համատեղելի առցանց ձևաթուղթ: - Բողոքարկման ուղեցույցը թարգմանել ազգային փոքրամասնությունների լեզուներով՝ եզդիերեն/քուրմանջի, ռուսերեն և ասորերեն: - Նվազեցնել պահանջվող փաստաթղթերի ծավալը. նախնական դիմումը պետք է պահանջի նվազագույն ապացույցներ:	Վերանայել Մարդու իրավունքների պաշտպանի գրասենյակի ներքին ընթացակարգերը, վերափոխել ձևաթղթերը և իրականացնել մատչելիության գնահատում:	Շարունակաբար մշտադիտարկել օգտագործման մակարդակը և օգտատերերի արձագանքների հիման վրա կատարել փոփոխություններ:
5.2	Բողոքների համակարգված հետազոման և արդյունքների հրապարակման մեխանիզմի ներդրում հաստատությունների նկատմամբ հանրային վստահության վերականգնման նպատակով:	- Ամեն տարի հրապարակել գործերի արդյունքների վերաբերյալ վիճակագրություն՝ տարանջատված ըստ խտրականության հիմքի և դրսևորման ոլորտի: - Հրապարակել անանուսացված դեպքերի համառոտ նկարագրություններ՝ ցույց տալու համար, որ խտրականության վերաբերյալ հաղորդումները կարող են հանգեցնել իրական արդյունքների:	Վերանայել Մարդու իրավունքների պաշտպանի գրասենյակի գործերի կառավարման գործող ներքին ընթացակարգերը և անհրաժեշտության դեպքում ամրապնդել	Ապահովել ամենամյա կանոնավոր հրապարակում, որի արդյունքները կհղվեն ECRI-ի և ACFC-ի մշտադիտարկման զեկույցներում:

#	Առաջարկություններ	Կոնկրետ գործողություններ / միջոցառումներ	Կարճաժամկետ (1–2-րդ տարիներ)	Երկարաժամկետ (3–5-րդ տարիներ)
			դրանք՝ հետևողականությունն ու արդյունավետությունը բարձրացնելու համար, ինչպես նաև ներդնել դիմումների ստացման ստանդարտ հաստատման նամակներ:	
5.3	Համայնքային ուղղորդման մեխանիզմների միջոցով հաղթահարել խտրականության մասին հաղորդելուն խոչընդոտող սոցիալական և մշակութային արգելքները:	- Վերապատրաստել համայնքային մակարդակի միջնորդներին (սոցիալական աշխատողներին, համայնքային բուժքույրերին, դպրոցական խորհրդատուներին)՝ խտրականության վերաբերյալ հաղորդումներ ընդունելու և համապատասխան ուղղորդում իրականացնելու նպատակով: - Մշակել ուղղորդման արձանագրություն, որը կապահովի համայնքային միջնորդների փոխգործակցությունը Մարդու իրավունքների պաշտպանի գրասենյակի, Իրավաբանական աջակցության ծառայությունների և ապաստարանների հետ: - Մշակել հաղորդակցման ուղեքններ, որոնք բացահայտորեն կանդաղառնան ամոթի զգացմանը, համայնքի դատապարտման վախին և ընտանիքի ճնշմանը՝ որպես խտրականության մասին հաղորդելուն խոչընդոտող հիմնական գործոնների:	Բացահայտել միջնորդ դերակատարների շրջանակը, մշակել վերապատրաստման և ուղղորդման արձանագրություն և փորձարկել այն երեք մարզում:	Ապահովել համապետական ծածկույթ և մեխանիզմներ ներառել համայնքային առողջապահության և սոցիալական աշխատանքի համակարգերում

#	Առաջարկություններ	Կոնկրետ գործողություններ / միջոցառումներ	Կարճաժամկետ (1–2-րդ տարիներ)	Երկարաժամկետ (3–5-րդ տարիներ)
6.1	Ստեղծել Մարդու իրավունքների պաշտպանի գրասենյակի (ՄԻԴ) իրավասության ներքո գործող, խտրականության վերաբերյալ բողոքների ներկայացման համար հստակ ճանաչելի խտրականության վերաբերյալ բողոքների, հաղորդումների ներկայացման առցանց հարթակ՝ որպես առանձին հարթակ կամ Մարդու իրավունքների պաշտպանի պաշտոնական կայքի առանձին բաժին:	1-ին տարի՝ նախագծում և շրջանակի սահմանում: Հարթակը համատեղ նախագծել հաշմանդամություն ունեցող անձանց կազմակերպությունների, ազգային փոքրամասնությունների, համայնքների ներկայացուցիչների, միգրանտների համայնքների ներկայացուցիչների և քաղաքացիական հասարակության կազմակերպությունների հետ: Սահմանել գործառնական պահանջները, մատչելիության չափանիշները և տվյալների ճարտարապետությունը, ներառյալ՝ անանուսացված և տարանջատված տվյալների հավաքագրման արձանագրությունները: Բաց և մրցակցային գործընթացով ընտրել մշակող գործընկեր: 2-րդ տարի՝ մշակում և փորձնական փուլ: Մշակել հարթակը հայերենով և ազգային հիմնական փոքրամասնությունների ու միգրանտների համայնքների լեզուներով: Ստեղծել հաղորդումների ներկայացման անվտանգ միջերես, որը հնարավորություն կտա ներկայացնել ինչպես անանուս, այնպես էլ նույնականացված հաղորդումներ՝ համապատասխան աջակցության ծառայություններին ուղղորդման հստակ ուղիներով: Ապահովել մատչելիության չափանիշներին լիարժեք համապատասխանություն (WCAG 2.1 AA), ներառյալ համատեղելիությունը Էկրանի ընթերցիչների և այլ օժանդակ տեխնոլոգիաների հետ: - Տեղեկատվական կենտրոնի գործառնություն: Տրամադրել խտրականության վերաբերյալ պարզ և մատչելի տեղեկատվություն, ներառյալ՝ խտրականության սահմանումներն ու ձևերը, Հայաստանի օրենսդրությամբ պաշտպանվող հիմքերն ու իրավունքները, Մարդու իրավունքների պաշտպանի գրասենյակի բողոքարկման ընթացակարգերը	Իրականացնել շրջանակի նախնական գնահատում, համատեղ նախագծում, գնումների գործընթաց, բովանդակության մշակում, մատչելիության վերանայում և փորձնական մեկնարկ:	Ապահովել հարթակի լայնածավալ գործարկումը, շարունակական բարելավումը և հարթակից ստացվող տվյալների ներառումը ամենամյա մշտադիտարկման համակարգում:

#	Առաջարկություններ	Կոնկրետ գործողություններ / միջոցառումներ	Կարճաժամկետ (1–2-րդ տարիներ)	Երկարաժամկետ (3–5-րդ տարիներ)
		և իրավաբանական օգնություն ու աջակցության ծառայություններ տրամադրող կազմակերպությունների ինտերակտիվ քարտեզը՝ ըստ մարզերի: - Հաղորդման և ուղղորդման գործառույթ: Օգտատերերին հնարավորություն տալ ներկայացնել հաղորդումներ՝ առանց անձնական տվյալներ տրամադրելու, միաժամանակ առաջարկելով գործի տեսակին համապատասխան ավտոմատացված ուղղորդում: Ներառել անվտանգ հետադարձ զանգի ընտրովի հնարավորություն այն օգտատերերի համար, որոնք ցանկանում են, որ իրենց հետ կապ հաստատվի: - Տվյալների գործառույթ: Հաղորդումներից հավաքագրել անանունացված և տարանջատված տվյալներ՝ տվյալների պաշտպանության չափանիշներին համապատասխան՝ Մարդու իրավունքների պաշտպանի գրասենյակի կողմից խտրականության միտումների մշտադիտարկմանը, վերլուծությանը և հաշվետվողականությանը նպաստելու նպատակով: - Գործարկում և իրազեկում: Հարթակը գործարկել ազգային հաղորդակցման արշավի հետ միասին՝ դրա վերաբերյալ իրազեկվածությունն ու օգտագործումն ապահովելու նպատակով՝ Թեմատիկ ուղղություն 1-ի շրջանակում նախատեսված իրազեկվածության ավելի լայն միջոցառումների հետ համակարգմամբ:		

#	Առաջարկություններ	Կոնկրետ գործողություններ / միջոցառումներ	Կարճաժամկետ (1–2-րդ տարիներ)	Երկարաժամկետ (3–5-րդ տարիներ)
6.2	Ամրապնդել Մարդու իրավունքների պաշտպանի գրասենյակի՝ խտրականության հարցերով թեժ գիծը՝ որպես խտրականության վերաբերյալ հաղորդումների ընդունման և ուղղորդման ոչ թվային, մասնագիտացված ալիք՝ խտրականության դեպքերին արձագանքման բազմաալիք համակարգի շրջանակում:	• Հավաքագրել և վերապատրաստել մասնագիտացված աշխատակիցների՝ առնվազն չորս լրիվ դրույքին համարժեք հաստիքով, խտրականության բացահայտման, ներառյալ անուղղակի և ինտերսեկցիոնալ խտրականության, տրավմայի նկատմամբ զգայուն հաղորդակցման և համապատասխան ծառայություններ ու հաստատություններ ուղղորդման ստանդարտացված ուղիների վերաբերյալ: • Պահպանել անանուն հաղորդման հնարավորությունը, որի դեպքում սկզբնական զանգի ժամանակ անձնական տվյալների տրամադրում չի պահանջվի, միաժամանակ զանգահարողներին հնարավորություն տալով ցանկության դեպքում կամավոր տրամադրել հետադարձ կապի տվյալներ: • Ապահովել լեզվական հասանելիություն՝ ծառայությունները մատուցելով հայերենով, եզդիերեն/քուրմանջիով և ռուսերենով, ինչպես նաև, ըստ անհրաժեշտության, ապահովելով այլ լեզուների համար համակարգված թարգմանչական աջակցություն կամ ուղղորդման մեխանիզմներ: • Թեժ գիծը գործարկել առաջին տարում որպես ընդհանուր համակարգի վաղ գործող բաղադրիչ, այդ թվում խտրականության վերաբերյալ բողոքների, հաղորդումների ներկայացման առցանց հարթակի լիարժեք գործարկումից առաջ: • Բարձրացնել Մարդու իրավունքների պաշտպանի գրասենյակի թեժ գծի վերաբերյալ հանրային իրազեկվածությունն ու տեսանելիությունը:	• Հավաքագրել և վերապատրաստել աշխատակիցներին, մշակել գործառնական արձանագրություններ և առաջին տարում իրականացնել փորձնական մեկնարկ:	• Ընդլայնել աշխատանքային ժամերը և անանունացված համախմբված տվյալները ներառել • Մարդու իրավունքների պաշտպանի գրասենյակի տարեկան զեկույցում:

#	Առաջարկություններ	Կոնկրետ գործողություններ / միջոցառումներ	Կարճաժամկետ (1–2-րդ տարիներ)	Երկարաժամկետ (3–5-րդ տարիներ)
6.3	Թվային հարթակի և թեժ գծի միջոցով հավաքագրված տվյալները ներառել չհաղորդված խտրականության վերաբերյալ համակարգված ապացուցողական բազայում:	- Թվային հարթակի մշակման ընթացքում (1-ին տարի) մշակել տվյալների հավաքագրման ճարտարապետությունը՝ ներառյալ անանունացման մեխանիզմները, տեղեկացված համաձայնության շրջանակը և տվյալների դասակարգումը՝ ըստ խտրականության հիմքի, դրսևորման ոլորտի և մարզի: - Թվային հարթակից և թեժ գծից ստացված համախմբված տվյալները հրապարակել որպես Մարդու իրավունքների պաշտպանի տարեկան խտրականության մշտադիտարկման զեկույցի առանձին հավելված: - Հավաքագրված տվյալներն օգտագործել համակագային օրինաչափությունների բացահայտման և քաղաքականության առաջնահերթությունների սահմանման համար:	- Մշակել տվյալների ճարտարապետությունը, իրականացնել անձնական տվյալների պաշտպանության ազդեցության գնահատում և մշակել տվյալների կառավարման շրջանակ:	Ապահովել ամենամյա կանոնավոր հրապարակում, որի տվյալները կօգտագործվեն պետական քաղաքականությունների մշակման և միջազգային մշտադիտարկման զեկույցներում:
7.1	Խտրականության մշտադիտարկման մոդուլ ներառել ազգային վիճակագրական հետազոտություններում, մասնավորապես՝ Կենսապայմանների ամբողջացված հետազոտությունում (ILCS):	- Վիճակագրական կոմիտեն Կենսապայմանների ամբողջացված հետազոտության (ILCS) հարցաշարում ներառի հաշմանդամության գնահատման Վաշինգտոնյան խմբի կարճ հարցաշարը (WG SS) և խտրականության փորձառությանը վերաբերող հարցեր: - Առաջին տարում մշակել և փորձնական կիրառել մոդուլը, ապա այն վավերացնել ՀՌԿԿ-Հայաստանի և ակադեմիական գործընկերների մասնակցությամբ: - Հարցաշարի ձևավորումը համապատասխանեցնել սույն հետազոտությանը՝ ժամաակային միտումների համեմատելիությունն ապահովելու նպատակով:	Ներգրավել Վիճակագրական կոմիտեն, ձևավորել տեխնիկական աշխատանքային խումբ, մշակել և փորձարկել մոդուլը:	Ապահովել մոդուլի կանոնավոր ներառումը Կենսապայմանների ամբողջացված հետազոտությունում և քաղաքականությունների վերանայման համար հինգ տարվա միտումների վերաբերյալ տվյալների առկայությունը:

#	Առաջարկություններ	Կոնկրետ գործողություններ / միջոցառումներ	Կարճաժամկետ (1–2-րդ տարիներ)	Երկարաժամկետ (3–5-րդ տարիներ)
7.2	Պատվիրել բնակչության շրջանում խտրականության ընկալումների, վերաբերմունքների և փորձառությունների վերաբերյալ հաջորդ համապետության հետազոտության իրականացումը:	- Հետազոտության միտումների վերլուծությունն ապահովելու նպատակով կիրառել սույն հետազոտության հետ համադրելի մեթոդաբանություն (հեռախոսային հարցում, հաշմանդամության գնահատման Վաշինգտոնյան խմբի կարճ հարցաշար (WG SS), նույն վերաբերմունքային պնդումները): - Ընդլայնել հետազոտության որակական բաղադրիչը՝ ներառելով ավելի մեծ թվով խորին հարցազրույցներ ազգային փոքրամասնությունների ներկայացուցիչների հետ: - Հետազոտության արդյունքները հրապարակել և ներկայացնել Ազգային ժողովին:	Ապահովել ֆինանսավորման հանձնառություն, ՀՌԿԿ-Հայաստանի հետ համաձայնեցնել մեթոդաբանությունը և մշակել ֆինանսավորման մոդելը:	Հետազոտությունն իրականացնել 4–5-րդ տարիներին, հրապարակել արդյունքները, ներկայացնել քաղաքականություն մշակողներին և օգտագործել դրանք Մարդու իրավունքների պաշտպանության ազգային ռազմավարության հաջորդ փուլի մշակման համար:
7.3	Ստեղծել Մարդու իրավունքների պաշտպանի տարեկան խտրականության մշտադիտարկման զեկույցը՝ որպես պաշտոնական, միջգերատեսչական հրապարակում:	- Մարդու իրավունքների պաշտպանի գրասենյակը նշանակել որպես համակարգող մարմին՝ միջգերատեսչական տվյալների փոխանակման համաձայնագրերի հիման վրա: - Չեկույցում ներառել բողոքների գրանցամատյանի տվյալները, թվային հարթակի և թեժ գծի տվյալները, դատական գործերի տվյալները, լրատվամիջոցների մշտադիտարկման արդյունքները և հարցումների արդյունքները: - Տվյալները ներկայացնել տարանջատված՝ ըստ խտրականության հիմքի, դրսևորման ոլորտի, մարզի, սեռի, տարիքի և հաշմանդամության կարգավիճակի: - Չեկույցը պաշտոնապես ներկայացնել Ազգային ժողովին և տարածել Եվրոպայի խորհրդի Ռասիզմի և անհանդուրժողականության դեմ եվրոպական հանձնաժողովին (ECRI), Ազգային փոքրամասնությունների պաշտպանության շրջանակային կոնվենցիայի խորհրդատվական կոմիտեին (ACFC) և ՄԱԿ-ի պայմանագրային մարմիններին:	Մշակել զեկույցի ձևանմուշը, համաձայնեցնել տվյալների փոխանակման պայմանագրերը և հրապարակել առաջին թողարկումը:	Ապահովել ամենամյա կանոնավոր հրապարակում և այն հաստատել որպես Հայաստանում խտրականության վերաբերյալ միջազգային ճանաչում ունեցող ապացուցողական աղբյուր:

#	Առաջարկություններ	Կոնկրետ գործողություններ / միջոցառումներ	Կարճաժամկետ (1–2-րդ տարիներ)	Երկարաժամկետ (3–5-րդ տարիներ)
7.4	Մարդու իրավունքների պաշտպանության ազգային ռազմավարության գործողությունների ծրագրի հաջորդ փուլում ներառել սույն հանձնարարականները՝ յուրաքանչյուրի համար սահմանելով պատասխանատու մարմիններ, բյուջետային հատկացումներ, կատարման հստակ ժամկետներ և առաջընթացի ցուցանիշներ:	• Մարդու իրավունքների պաշտպանի գրասենյակը Կառավարությանը ներկայացնի պաշտոնական առաջարկություններ՝ այս հանձնարարականները Մարդու իրավունքների պաշտպանության ազգային ռազմավարության (ՄԻՊԱՌ) հաջորդ գործողությունների ծրագրում ներառելու նպատակով: • Յուրաքանչյուր հանձնարարականի համար սահմանել պատասխանատու նախարարություն, առանձին բյուջետային հատկացում, կատարման վերջնաժամկետ և մշտադիտարկման ցուցանիշ: • Արդարադատության նախարարության նախագահությամբ իրականացնել ամենամյա միջգերատեսչական առաջընթացի վերանայում: • Առաջընթացի վերաբերյալ տեղեկատվությունը ներառել միջազգային մշտադիտարկման մարմիններին ներկայացվող պետական զեկույցներում:	• Մարդու իրավունքների պաշտպանի գրասենյակը պետք է մշակի պաշտոնական շահերի պաշտպանության առաջարկ և • Արդարադատության նախարարության հետ քննարկի Գործողությունների ծրագրի հաջորդ վերանայումը:	• Ապահովել, որ հիմնական բոլոր առաջարկություններն արտացոլվեն Գործողությունների ծրագրի առնվազն մեկ փուլում, և պարբերաբար վերանայել առաջընթացը:

Իրականացման հաջորդականության վերաբերյալ նշում. 3.1 հանձնարարականը (խտրականության դեմ պայքարի համապարփակ օրենք) և 6.1–6.2 հանձնարարականները (թվային հարթակ և թեժ գիծ) հիմնարար նշանակություն ունեն, և դրանց ընդունումը Էապես բարձրացում է մյուս բոլոր միջոցառումների արդյունավետությունը: 1.3, 2.4, 3.3, 4.2, 5.1 և 5.2 հանձնարարականները հնարավոր է իրականացնել գործող իրավական շրջանակի և ՄԻՊ-ի լիազորությունների սահմաններում, ուստի դրանց իրականացումը պետք է սկսել առաջին տարում: 1.2, 4.1, 7.3 և 7.4 հանձնարարականների իրականացումը ևս անհրաժեշտ է սկսել վաղ փուլում, որպեսզի 3–5-րդ տարիներին հնարավոր լինի արձանագրել արդյունքներ:

Հետազոտական
ոչսուրսների
կոմպասյան
կենտրոն
Հայաստան

